

આ મધ છાપવા છપાવવા વગેરેના સર્વ કામ
આ ફાંદના કાર્યવાહકોને સ્વાધીન છે.

કિંમત

રૂા. ૨-૦૦

પ્રકાશક : શેઠ નગીનભાઈ મેધુભાઈ જૈન સાહિત્યોદ્યોગ કંડ માટે શ્રી બાઈવરભાઈ
નગીનભાઈ ટ્રસ્ટી સુરત
મુદ્રક : શ્રી બચુભાઈ રાવલ • કુમાર પ્રિન્ટરી • ૧૪૫૪ રામપુર • અમદાવાદ ૧

આશીર્વચન

ૐ ભાઈશ્રી રમણુલાલ શાહ શ્રી યશોવિજયોપાધ્યાયવિગચિન જગજી
સ્વામી રાસનું મપાદન આપણા સામે ગજૂ કરી રહ્યા છે ભાઈ શાહે
આ રાસનું મપાદન યોગ્ય રીતે કર્યું છે શરૂમાં રાસ છપાયો છે, તે પછી
તેમણે દરેક ઢાળોના ક્રમે તેમના કડિન શબ્દોના અર્થ આપના સાથે તેનો
સાર તથા વિવેચન પણ આપ્યા છે પ્રસ્તાવનામાં તેમણે શ્રી યશોવિજયો
પાધ્યાયના જીવન અને કવનનો વિગતે પરિચય આપ્યો છે તથા જગજી
સ્વામીની જાણે મિત્રસ દર્શાવી આ જગજીસ્વામી રાસની સમાલોચના
પણ કરી છે તેમના આ મપાદનની મહત્તા એ છે કે તેમણે મધ્યકર્તા
શ્રી યશોવિજયોપાધ્યાયે સ્વહસ્તે લખેલી પ્રતિને આધારે આ રાસનું સંપાદન
કર્યું છે એમ્હે મધ્યકર્તાની પોતાની અને તેમના યુગની ભાષાનું સ્વરૂપ કેવું
હતું તેનો નિર્ણય કરવા માટે આવા મપાદનો ઘણા જ સહાનુકંધ થઈ શકે
છે જૈન જ્ઞાનલક્ષરોમાં આવી ઘણી કૃતિઓ છે, જે તેના રચયિતાના
સ્વહસ્તે જ લખાયેલી છે એ કૃતિઓનું સંપાદન કરનારે આની જ પ્રતિઓને
આધારે તે કરવું જોઈએ

સામાન્ય રીતે જૈન મુનિઓ દેશનિદેશમાં વિચરતા હોઈ તેમની
કૃતિઓમાં સહજ ભાવે અનેક ભાષાનું મિશ્રણ હોય જ છે, અને તે તે
ભાષાની રચિને કારણે જુદીજુદી ભાષામાં રચાયેલી સ્વતંત્ર કૃતિઓ પણ
તેમની હોય છે ભાઈશ્રી શાહે તેમની પ્રસ્તાવનામાં શ્રી યશોવિજયોપાધ્યાય
ની મળભાષા આદિમાં રચાયેલી કેટલીક કૃતિઓની નોંધ આપી છે તે
કૃતિઓ આવા જ કારણથી રચાયેલી છે શ્રી યશોવિજયોપાધ્યાય ગુજરાતમાં
જન્મેલા હોઈ, તેમની માતૃભાષા ગુજરાતી હોઈ તેમની ઘણી કૃતિઓ

ગુજરાતી ભાષામાં જ ગ્યાની છે ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીઓ માટે
આવા સપાદનો ધણા જ મહત્વના છે તેથી ભાઈશ્રી શાહનું ‘જળૂસ્વામી
ગસનું આ મપાદન ધણું જ આનંદાદાયક છે

પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષા અને તેના પ્રશનિર્માણમાં આવા વિવિધ
મપાદનો ધણા જ મહત્વના ફાળો આપશે એમાં લેશ પણ મશય નથી
મહારાજ સયાગ્રામ શિશુવિદ્યાલય, વગેરગ તરફથી મથાલિન ‘પ્રાચીન
ગૂર્જર ગ્રંથમાના તેમજ ભાગીન વિદ્યાલયન આદિ તરફથી પ્રસિદ્ધ
થયેન અનેક કૃતિઓ પણ આ દષ્ટિએ ધણી જ મહત્વની છે આપણા
પ્રાચીન જ્ઞાનભંડારમાં અનેક ગ્રંથોના બાળાવબોધો અને સ્તંભોની
નખ્યામધ એની પ્રતિઓ છે જે પદ્યમાં અને સોળમાં સંખમાં લખાયેની
છે, જેની મૂળ રચના તો તે પહેલાની જ છે આવા બાળાવબોધોને
પ્રકાશિત કરવામાં આવે તો તે આપણી પ્રાચીન ગુજરાતી, ગાજસ્થાની
આદિ ભાષાની દષ્ટિએ ધણા જ ઉપયોગી થઈ શકશે પ્રાચીન ગુજરાતી
પ્રશનું નિર્માણ કરનારે આના દગતામધ બાળાવબોધો અને સ્તંભોની
હાથપોથીઓનું ઝીણવડથી અધ્યયન-અવલોકન કરવું જ પડશે-કરવું
જ લેઈએ

ભાઈશ્રી શાહના પ્રસ્તુત ‘જળૂસ્વામી રાત્તના સપાદનને આ
કારુ છું અને આશા 1. ખુ હું કે આવા મહત્વના પ્રકાશનોને હાથ ધરનાર
આપણા વિદ્વાનો, આપણી સાહિત્યસંસ્થાઓ અને વિદ્યાપીઠો ઉપર જણાવેના
બાળાવબોધો આદિના નમનને ધ્યાનમાં રાખે

મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી

પુરોવચન

જયન્તુ જિનવરા

અ। પુસ્તકમાં જેવલી ચરનો જન્મ ' કલિકાળમર્વસ શ્રી હેમચક્ર
ચાર્યજીની આ ઉક્તિથી અવિસ્મરણીય અતિમ કેવળી શ્રી જમ્બૂસ્વામીજીનું
જીવનચરિત્ર રાસ રૂપે વણી લેવામાં આવ્યું છે કર્તા ર્નમાનના અન્તિમ
જ્યોતિર્ધર, ન્યાનવિશા દ, ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય પૂ શ્રી યશોવિજયજી
ગણિનર છે, જેઓશ્રી જૈનગંગામાં સુપ્રસિદ્ધ છે અને અજૈન જગતમાં
પણ ખ્યાતનામ છે

અદાગમી સદીમાં નસા સાહિત્ય જ્યારે પૂર્ણતાની યેએ પહોચ્યું હતું,
રાસાઓની રચનાઓની હારમાળાથી જૈન સાહિત્ય જિનરાઈ રહ્યું હતું
ત્યારે ઉપાધ્યાયજીએ પણ એ ક્ષેત્રમાં ઝુકાવ્યું જ્ઞાન વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં જીભી
યએની જીણુપોતે પૂરી કળવામાં સતત જગરૂક, સાહિત્યના ક્ષેત્રના કોઈ
પણ પ્રકારનું શીઘ્ર અનુકરણ કરીને વિશિષ્ટ કોગ્નિનું અભિનવ મર્જન
કરવામાં સદોત્સાહી ઉપાધ્યાયજીએ ગસાના પ્રકારને પણ અપનાવી લીધા
પ્રાચીન કાળના ત્રિવિધ પ્રકારના અન્નિમ પ્રતીપ્તિના અનુગામી લેખાના
ઉપાધ્યાયશ્રીએ પોતાના સર્જનના સાહિત્યમાં રાસાન્ત નામથી અકિન તૃતિ
ઓનો ઉમેરો કર્યો જન સાહિત્ય અને શુદ્ધ પતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું
અને રાસકવિ તરીકે તેઓ ઓળખાના

ગુજરાતી ભાષાની પદમય દીર્ઘ રચનાના આખ્યાન, ચોપાઈ, ભાસ આદિ અનેક પ્રકારો છે. તે રીતે રાસ પણ એક પ્રકાર છે. આજે આપણને ઉપાધ્યાયજીકૃત ગ્રંથ ગસાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે. જે રાસાઓ સાદ્યન્ત સ્વકૃત છે અને એક રાસ અન્યકૃત રાસની પૂર્તિ રૂપે છે. સ્વકૃત રાસનાં નામ અનુક્રમે (૧) દ્રવ્યગુણપર્યાયનો ગસ (૨) જંબૂસ્વામી રાસ (૩) વનમાનમા અતિ પ્રચલિત ઉપા૦ શ્રી વિનયવિગ્ન્યજીકૃત 'શ્રીપાલ રાસ' (કર્તા સ્વર્ગસ્થ થતા) અધૂરો રહેલો જે પોતે પૂર્ણ કર્યો. આમાં દ્રવ્ય-ગુણપર્યાયનો ગસ એ તો એક અનોખી વિશિષ્ટ રચના છે. સામાન્ય રીતે ગસાઓ આખ્યાયજોપાલ પ્રજા માટે, કોઈ પણ પાત્ર, કોઈ પણ કથાનાક કે કોઈ પણ ચરિત્રને કેન્દ્રમાં ગણીને પ્રાયઃ રચાતા હોય છે. બ્યારે પ્રસ્તુત રાસ એ તો જૈનોની મૌલિક મંપત્તિ તરીકે ગણાતા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય (નય-સપ્તસગી આદિ) આદિ વિષયને ઉદ્દેશીને જ રચાયે છે. પદમય ગુજરાતી ભાષામાં કહિનમાં કહિન વિષયને વણી લેવો એ ઘણું જ દુર્ધટ કાર્ય છે. ખરેખર આ કાર્ય ઉપાધ્યાયજી જ બજાવી શકે.

આ કૃતિ બનવાના કારણમાં એક ઉક્તિ એવી મંભળાય છે કે જૈન મુનિઓના ગસાઓનું સર્જન અને પ્રચાર જોઈને વિરોધીઓએ 'ગમડા એ તો ફામડા' આમ કહીને તેનો ઉપહાસ કર્યો. ઉપાધ્યાયજીએ એ વાત જાણી એટલે એમને થયું કે જૈન મુનિઓ કે તેના સાહિત્ય સામેલી આ ટકરને પણ લુવાવી દેની જોઈએ અને ખોલનારને નિરુત્તર કહવા જ જોઈએ. એના ફળસ્વરૂપે જ આ 'દ્રવ્યગુણપર્યાય ગસ'નું નિર્માણ થયું. વિરોધીઓને પડકાર કર્યો કે "આવો, અને આ ફાસડાને સમજાવો!" છે તો ગુજરાતી જ ભાષાની એક માત્ર કવિતા, પણ ગહન વિષયથી પૂર્ણ, શબ્દા'પ અને વિપુલાર્થથી પરિપૂર્ણ અતિ કહિન કૃતિ. કયો માડીજનો સમજાવવા આવે અને આનો ભાવાર્થ-રહસ્ય ખોલી શકે? વિરોધીઓ નિરુત્તર બની ગયા. આ તો પ્રામંગિક વાત કહી.

[illegible]

પુણ્યનામધેય જખૂસ્વામીજી એ શ્રમણુ ભગવાન મહાતીર્થના શાસનમા અતિમ ઐશ્વર્યની (સર્વત) થરા આ જખૂસ્વામીજીનુ એકુ ઐર્ધ પિંગલ પુણ્ય હતુ કે તેઓશ્રીની યાદ ચિંતન કાળ સુધી શ્રીમધના હૈયામા જળવાઈ રહેરો એમનુ જીવન અદ્ભુત છે, અતિ ગમ્ય છે, આકર્ષક અને રસિક છે, દરેક કક્ષાના માનનીને રસ પડે તેની સામગ્રીથી અનૂત છે વળી આ કૃતિ કવિશ્રીના જીવનના અન્નિમ વરોમા સર્જઈછે એલે વનના પગિપાકથી ઉત્પત થતી પારિણામિકી પુદ્ગિતો લાભ પણ આ કૃતિને સામકયો છે

[સરકૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગુજરાતી એ ચાર ચાર લાપાના ફલક ઉપર જખૂસ્વામીનુ જીવનચિત્ર આલેખાયુ છે એ પરથી એમની જીવનગાથાનુ આશ્વર્ય જનનામા કેટલુ જીંકુ હતુ, તે સમજી શકાન છે

[અહીં મુદ્રિત થઈને પ્રસિદ્ધ થતો રાસ, કાવ્યના અનેક અંગ્રાથી અળગતો અને અનેક રસોથી છનકાતો છે મહાકવિ ઉપાધ્યાયજીએ આ રાસમા શૃંગાર અને શાન્ત રસ વચ્ચે, ભોગ અને ત્યાગ વચ્ચે, વિલાસ અને વૈરાગ્ય વચ્ચે સચામ જગાનીને છેવટે નવરસમા સર્વોપરિ સ્થાન ભોગવતા એ શાન્તરસને, ત્યાગને અને વૈરાગ્યને વિજય અપાવ્યો છે અને જૈન શ્રમણોને હાથે સર્જતા કથા સાહિત્યનો અન્ન આ રીતે જ આવે એ સ્વાભાવિક જ છે એલે આ રાસ શુષ્ક અને ગસિય અને પ્રકારના માનનીને ગમી જાન તેવો છે] આ રાસને અગે જે કઈ કથયિતવ્ય હતુ તે સપાદક શ્રી રમણુલાલ શાહે પ્રખ્યાતના અને દિપાણુમા રખૂ કર્યુ છે

શેઠ નગીનભાઈ મહુભાઈ જૈન સાહિત્યોદ્ધાર કંડના મુખ્ય કાર્નવાલક શ્રી ભાઈચંદલાઈ નગીનભાઈ ઝવેરી શ્રીસધની અનેકવિધ સેના બ્રજવના અને જૈન સાહિત્ય પ્રત્યે પ્રશસનીય અભિરુચિ ધરાવનાર છે તેઓ ગુજરાતી ભાષામા લખાયેના જૈન સાહિત્યને પ્રકાશમા લાવવાનુ જેસ્તુન્ય કાર્ય કરી રહ્યા છે તે એક આનંદનો વિષય છે આના અનેક સદ્ગૃહસ્થો ન્ને શ્રુતશ્રાવના પ્રચારમા આગળ આવે તો જૈન સાહિત્યમા સુદર પ્રેગ આવે

અન્તમાં આ કૃતિ વાચકવૃંદમાં પ્રશાન્ત રસની અભિવૃદ્ધિ કરે અને
ગુજરાતના કવિઓમાં સમાદર મેળવે એ જ શુભેચ્છા ।

પરમ પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરાન્તેવાસી
મુનિશ્રી યશોવિજયજી

શ્રી ગોડીજી જૈન ઉપાશ્રય,
મુળર્ધ
શ્રાવણ સુદ ૧, સવત ૨૦૧૭.

પ્રકાશકનું નિવેદન

અમારા ફંડ તરફથી ગયે વરસે ‘શ્રી જૈન ગુર્જર સાહિત્યરત્નો અને તેમની કાવ્યપ્રસાદી’—સાગ ૧લો પ્રગટ કર્યા પછી પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીકૃત ‘જંખૂસ્વામી રાસ’ પ્રગટ કરતાં અમે અત્યંત આનંદ અનુભવીએ છીએ.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ‘જંખૂસ્વામી રાસ’ની પોતાના હાથની લખેલી પ્રતિની નકલ પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસુરિજી મહારાજના શિષ્ય સાહિત્યપ્રેમી મુનિશ્રી યશોવિજયજી પાસેથી અમને મળી હતી તે માટે અમે તેમના અત્યંત ત્રણી છીએ. એ આખી હસ્તપ્રતની અમે ફોટોકૉપી કરાવી લીધી છે અને તેનાં પહેલા અને છેલ્લા પાનાંની ફોટો-પ્રિન્ટ આ ગ્રંથમાં મૂકવામાં આવી છે, જેથી વાચકોને શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજના હસ્તાક્ષર તથા પ્રતનો ખ્યાલ આવી શકે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજની મોટા ભાગની ગુજરાતી રચનાઓનું એક પુસ્તક મંવત ૨૦૦૦માં પૂજ્ય પંચાસજી શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું હતું. તે સર્વ કૃતિઓ ફરીથી અમારા ફંડ તરફથી પ્રગટ કરવાનો વિચાર રાખ્યો છે. તે મુજબ, ઉપાધ્યાયજી મહારાજની આ મોટામાં મોટી ગુજરાતી પદ્યકૃતિ ‘જંખૂસ્વામી રાસ’ પ્રસ્તાવના અને ટિપ્પણ સહિત અમે પ્રગટ કરીએ છીએ. આથી જૂની ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીઓને તથા સર્વ વાચકોને તે ઉપયોગી નીવડશે એવી આશા રાખીએ છીએ. આગમપ્રભાકર, પ્રખર વિદ્વાન અને સંશોધક પૂ. મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજીએ આ પુસ્તક માટે આશીર્વાચન લખી આપેલ છે તે માટે

તેઓશ્રીનો અમે આભાર માનીએ છીએ તદુપગત સાહિત્યપ્રેમી મુનિશ્રી
યશોવિજયજીએ આ પુસ્તક માટે પુરોવચન લખી આપ્યું છે તે બદલ
અમે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ આ ગ્રંથમા જો કંઈ દોષ અજાણતા થઈ ગયો
હોય તો તેની ક્ષમા માગીએ છીએ. સસ્તા દરે સાહિત્યપ્રકાશન કંપાના
અમારા પ્રયાસને વાચકવૃદ્ધ સહકાર આપરો એની આશા સાથે વિરમું છું.

આવણ સુદ પૂર્ણિમા

સંવત ૨૦૧૭

મુબઈ

લિ.

ભાઈચંદ નગીનભાઈ ઝંઘેરી

સંપાદકીય

શ્રી સમયસુંદરૂત 'નલદવદતી રાસ'નું મંપાદન કર્યા પછી આપણા મધ્યકાલીન ગુજગતી સાહિત્યની બીજી એક રાસકૃતિ-મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીકૃત જંબૂસ્વામી રાસ-નું મંપાદન કરવાની તક મળી એ મારે માટે અત્યંત આનંદની વાત છે. એ તક આપવા માટે સૂરતના શેક નગીનભાઈ મંછુભાઈ જૈન સાહિત્યોદ્ધાર ફંડના ટ્રસ્ટી શ્રી ભાઈચંદભાઈ ઝવેરીનો હું જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે. આ કાર્ય નિમિત્તે મને એમના સાહિત્યરસિક વ્યક્તિત્વના નિકટના સંપર્કમા આવવાની અને એમના ઉદાર અને વન્સલ સ્વભાવનો પરિચય કરવાની તક મળી એને હું મારું સદ્ભાગ્ય સમજું છું.

આ રાસની કર્તાના પોતાના હસ્તાક્ષરની અખડિત પ્રતિ મળી છે અને તે પરથી આ રાસનું મંપાદન તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. કર્તાના પોતાના હસ્તાક્ષરની પ્રતિ હોવાથી પાડાતરોનો પ્રશ્ન રહ્યો નથી. કવિએ રાસની રચનાસાલ પણ એમા આપી છે એટલે એના સમયનિર્ણયનો પ્રશ્ન પણ રહ્યો નથી. એમાનંદના સમકાલીન આ કવિની પોતાના હાથની લખેલી પ્રતિ મળતી હોવાથી એમા એ સમયની ભાષાનું વાસ્તવિક અને પ્રમાણુભૂત સ્વરૂપ જોઈ શકાશે.

રાસનાં પ્રસ્તાવના અને ટિપ્પણમા પૂજ્ય મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજીએ પોતાનો ઘણો સમય આપી મને જે માર્ગદર્શન આપ્યું છે તે માટે હું તેમનો અત્યંત નમ્રણી છું. તદુપરાત પૂજ્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરિજીના શિષ્ય પૂ. મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ કેટલાક ઉપયોગી સૂચનો કરી આ સંપાદનના પ્રકાશન પરત્વે જે આનંદ અને ઉત્સુકતા દર્શાવ્યા છે તે માટે તેમનો પણ આભાર માનું છું.

આ રાસના મુદ્રણકર્મમાં કુમાર પ્રિન્ટરીના મંચાલક પૂ. શ્રી યસુભાઈ રાવતે મને જે સહકાર આપ્યો છે તે માટે તેમનો પણ આભારી છું.

સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ, મુબઈ

રમણલાલ ચી. શાહ

અનુક્રમ

	પૃષ્ઠ
આરંભિકચર	૫
પુરોવચન	૭
પ્રકાશકનું નિવેદન	૧૧
સંપાદકીય	૧૩
પ્રસ્તાવના	૧ થી ૬૪
૧. મહોપાધ્યાય શ્રી યજ્ઞવલ્ક્યજી	૧
૨. મંદુક, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગુજરાતીમાં જળસ્રવામી વિશેની રચનાઓ	૩૨
૩. જળસ્રવામી રાસ (સમાલોચના)	૩૮
૪. પ્રતિપરિચય	૫૬
જળસ્રવામી રાસ	૧ થી ૧૩૬
પ્રથમ અધિકાર	૧
દ્વિતીય અધિકાર	૧૭
તૃતીય અધિકાર	૪૯
ચતુર્થ અધિકાર	૮૫
પાંચમો અધિકાર	૧૧૨
પરિશિષ્ટ	૧૩૬ થી ૧૫૪
‘સુજસવેલી ભાસ’ અને તેનો ગદ્યમાં અનુવાદ	૧૩૯
ટિપ્પણ	૧૫૫ થી ૨૫૪
માહત્વની શુદ્ધિ	૨૫૫

‘જખૂસ્વામી રાસ’માં આવતી કથાઓનો અને અન્ય પ્રસંગોનો અનુક્રમ

પ્રથમ અધિકાર	૧ થી ૧૬
ઢાલ ૧ શ્રી મહાવીર સ્વામીએ કહેલ ઋષભદત્ત અને જિનદાસની કથા	૨
ઢાલ ૨-૩ ભવદત્ત અને ભવદેવની કથા	૩
ઢાલ ૪-૫ સાગરદત્તકુમાર અને શિવકુમારની કથા	૧૦
દ્વિતીય અધિકાર	૧૭ થી ૪૮
ઢાલ ૧-૨-૩ જખૂકુમારના જન્મ, સત્રપણ, મંથનવ્રત અને લગ્ન પ્રમગની કથા	૧૭
ઢાલ ૪ પ્રભાવ યોગની કથા	૨૯
ઢાલ ૫ મધુબિંદુની કથા	૩૨
ઢાલ ૬-૭ કુબેરદત્તાની કથા	૩૬
ઢાલ ૮ મહેશ્વરદત્તાની કથા	૪૩
ત્રીતીય અધિકાર	૪૯ થી ૮૪
ઢાલ ૧ સમુદ્રગ્રીએ કહેલી બક ખેડૂતની કથા	૪૯
ઢાલ ૨ જખૂકુમારે કહેલી કાગડાની કથા	૫૨
ઢાલ ૩ પદ્મગ્રીએ કહેલી વાનરની કથા	૫૫
ઢાલ ૪ જખૂકુમારે કહેલી અગારકારકની કથા	૫૯
ઢાલ ૫-૬-૭-૮ પદ્મસેનાએ કહેલી નૃપુરપડિતા અને શિયાળની કથા	૬૧
ઢાલ ૯ જખૂકુમારે કહેલી વિદ્યુન્માલીની કથા	૮૦

ચતુર્થ અધિકાર

૮૫ થી ૧૧૧

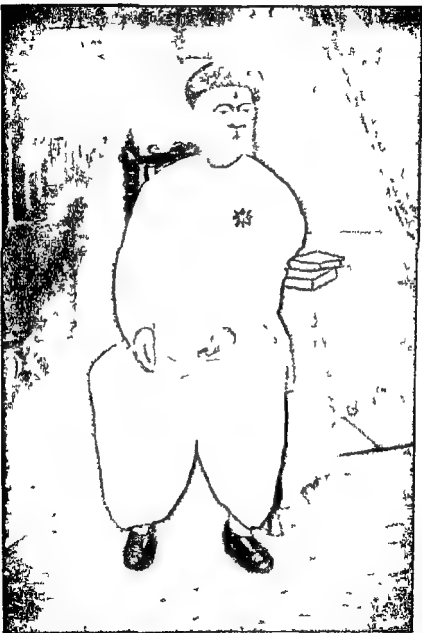
ઢાલ ૧ કનકમેનાએ કહેલી શખધમકની કથા	૮૫
ઢાલ ૨ જંબૂકુમારે કહેલી વાનરની કથા	૮૮
ઢાલ ૩ નભમેનાએ કહેલી બુદ્ધિસિદ્ધિની કથા	૯૦
ઢાલ ૪ જંબૂકુમારે કહેલી જાતિવન ઘોડાની કથા	૯૫
ઢાલ ૫ કનકશ્રીએ કહેલી મુખીના પુત્રની કથા	૧૦૦
ઢાલ ૬ જંબૂકુમારે કહેલી સોલ્લકની કથા	૧૦૩
દ્રુહાઃ કમળવતીએ કહેલી 'મા સાહસ' પક્ષીની કથા	૧૦૫
ઢાલ ૭ જંબૂકુમારે કહેલી ત્રણ મિત્રોની કથા	૧૦૭

પાંચમેા અધિકાર

૧૧૨ થી ૧૩૬

ઢાલ ૧ જંબૂકુમારે કહેલી નાગશ્રીની કથા	૧૧૨
ચોપાઈઃ જંબૂકુમારે કહેલી લલિતાંગકુમારની કથા	૧૧૫
ઢાલ ૨ આઠે પત્નીઓનો મંચમ લેવા માટે નિશ્ચય	૧૨૩
ઢાલ ૩ સાર્થવાહ જંબૂકુમારના સંઘનુ રૂપક	૧૨૫
ઢાલ ૪ જંબૂકુમારની પ્રલવને શિખામણ	૧૨૬
ઢાલ ૫ દીક્ષા અગીકાર કરવા માટે જંબૂકુમારનું સુધર્માસ્વામી પાસે ઉપવનમાં આવવું	૧૨૯
ઢાલ ૬ દીક્ષાના પ્રમંગનુ વર્ણન	૧૩૨
ઢાલ ૭ કથાસમાપન અને કવિપ્રશસ્તિ	૧૩૫

श्री सागरानन्दगुरुपदेशाद् यौ जैन साहित्य विकासनाय ।
तदीयकोशेऽर्पितवान् धनस्य, सोऽय सुधी श्रेष्ठि नगीनचन्द्र ॥१॥

श्री नगीनलाल मधुलाल अवेरी-सुरत

जन्म विक्रम १९१४

समर्पणस्य विक्रम १९७७

પ્રસ્તાવના

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી

‘લઘુ હરિમ્હ સ્મરિ’, ‘દ્વિતીય હેમચન્દ્રાચાર્ય’, ‘રમારિત શ્રુતકેવલી’, ‘કુર્યોત્તી શારદ’, ‘મહાન તાર્કિક’, ‘ન્યાયવિશારદ’, ‘ન્યાયાચાર્ય’, ‘વાચકવર્ચ’, ‘ઉપાધ્યાયજી’ ઇત્યાદિ તરીકે જૈન ગંપ્રદાયમાં જેઓ સુપ્રસિદ્ધ છે એ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી વિક્રમના સત્તરમા અદારમા શતકમાં ગુજરાતમાં થઈ ગયેલી એક મહાન ભારતીય વિભૂતિ છે. કલિકાલસર્વત્ર શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય પછી આત્યાર સુધીના સમયમાં તેમના જેવી મહાન વિભૂતિ જૈન શાસનમાં થઈ હોય તો માત્ર મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી છે એમ કહેવાય છે.

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીના જીવન અને લેખનકાર્ય વિશે છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં વધુ માહિતી મળી છે. લગભગ ૪૦ વર્ષ પહેલાં પાટણમાં પૂ. મુનિશ્રી પુરુષવિજયજીને મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીના જીવન વિશે એમના સમકાલીન શ્રી કાતિવિજયજીએ રચેલી કૃતિ ‘સુજસવેલી ભાસ’ વિશે ભાળ લાગી ત્યાર પછી શ્રી યશોવિજયજીના જીવન ઉપર થોડે વધુ પ્રકાશ પડ્યો છે. તદુપરાંત એ ભાસે ઉપાધ્યાયજી મહાગજના જન્મ અને સ્વર્ગવાસનાં વર્ષો વિશે ચાલુ માન્યતામાં ઈત્લીક વિચરતા જગાડી એ વિશે આપણને મહત્તરપણે વિચારના કર્તા છે.

જન્મસ્થળ

‘સુજસવેલી ભાસ’માં જણાવ્યા પ્રમાણે ગુર્જર દેશમાં કનોડું નામે ગામ છે. ત્યાં નાગવલ્લુ નામે વેપારી વસતો હતો. તેની પત્નીનું નામ સોભાગદે. તેઓને જસવંત નામે ગુણવાન પુત્ર હતો. કુલુગેરમાં

ચોમાસુ કરીને મં. ૧૬૮૮માં પંડિતવર્ચ શ્રી નયવિજયજી કનોડું ગામમાં પવાયાં. માતા સોલાગદેએ પુત્ર સાથે ઉલ્લાસથી તે સાધુ પુરુષનાં ચરણો-
મા વંદન કર્યું, અને સદ્ગુરુના ધર્મોપદેશથી જસવંતકુમારને વૈરાગ્યનો પ્રકાશ થયો. અણહિલપુર પાટણમાં જઈને તે જ ગુરુ પાસે જસવંતકુમારે દીક્ષા લીધી અને તેમનું નામ શ્રી જસવિજય (યશોવિજય) રાખવામાં આવ્યું.

વળી, સોલાગદેના બીજા પુત્ર, જસવંતના નાના ભાઈ પદ્મસિંહે પણ દીક્ષા લીધી અને તેમનું નામ શ્રી પદ્મવિજય રાખવામાં આવ્યું. આ બંને મુનિઓને મં. ૧૬૮૮માં તપાગરુના આચાર્ય શ્રી દેવવિજય-સૂનિ હસ્તે વડી દીક્ષા આપવામાં આવી.

અહીં ભાસકારે શ્રી યશોવિજયજીના જન્મસ્થળનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો નથી. પરંતુ શ્રી નયવિજયજી ગુરનાં સૌ પ્રથમ દર્શન શ્રી યશોવિજયજીને કનોડુંમાં થયાં હતાં, અને તે સમયે તેમનાં માતાપિતા કનોડુંમાં રહેતાં હતાં એ હકીકત સુનિશ્ચિત છે. સંભવ છે કે શ્રી યશોવિજયજીનો જન્મ કનોડુંમાં થયો હોય અને તેમનું બાળપણ પણ કનોડુંમાં જ વીત્યું હોય. જ્યાં સુધી એમના જન્મસ્થળ વિશે અન્ય કંઈ પ્રમાણો ન મળે ત્યાં સુધી એમની જન્મભૂમિ કનોડું હતી એમ માનવામાં ખાસ કંઈ બાધ નથી *

જન્મસમય

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીના જન્મવર્ષની વિચારણા x માટે ૫૨૨૫૨ સિત્ત એવાં બે અત્યંત મહત્વનાં પ્રમાણો મળે છે અને એથી એમના જન્મસમય વિશે હજુ છેવટનો સર્વમાન્ય નિશ્ચિત નિર્ણય થઈ

* કનોડું ઉત્તર ગુજરાતમાં મહેસાણાથી પાટણને રસ્તે ધોલોજ ગામથી ચારેક માઈલને અંતરે આવેલું છે.

x એ વિશે જુઓ 'શ્રી યશોવિજયજી સ્મૃતિગ્રંથ'માં મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીનો આમુખ તથા વિદ્યમાન મુનિ શ્રી યશોવિજયજીકૃત લેખ, 'ઐતિહાસિક ચિત્રપટનો પરિચય અને મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીની સાલમીમાંસા' (જૈનયુગ, જાન્યુ-આરી, ૧૯૫૯).

શક્યો નથી. આ બે પ્રમાણો તે (૧) વિ. મં. ૧૬૬૩માં વસ્ત્ર પર આલેખાયેલો મેરુ પર્વતનો ચિત્રપટ, અને (૨) ઉપા૦ શ્રી યશોવિજયજીના સમકાલીન મુનિ શ્રી કાતિવિજયજીકૃત ‘મુજસવેલી ભાસ’. આ બંનેમાં અલખત, એમના જન્મ-સમય વિશે કશો ચોક્કસ નિર્દેશ નથી. પરંતુ તેમાં આપેલી માહિતી પરથી જન્મ સમય વિશે ઘેટફુંક અનુમાન કરી શકાય છે.

વિ. મં. ૧૬૬૩માં શ્રી યશોવિજયજીના ગુરુ શ્રી નયવિજયજીએ પોતે વસ્ત્રપટ પર મેરુ પર્વતનું આલેખન કર્યું હતું. આ ચિત્રપટ આજ દિન સુધી સત્તવાઈ રહ્યો છે. એની પુષ્પિકામાં આપેલી માહિતી પ્રમાણે શ્રી નયવિજયજીએ આચાર્ય શ્રી વિજયસેનસૂરિના સમયમાં કણ્ઠસાગર નામના ગામડામાં રહીને મં. ૧૬૬૩માં પોતાના શિષ્ય શ્રી જસવિજયજી માટે આ પટ આલેખવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. પુષ્પિકા પ્રમાણે શ્રી નયવિજયજી તે સમયે ગણિ અને પં-યાસનુ પદ ધરાવતા હતા. તેઓ શ્રી કલ્યાણવિજયજીના શિષ્ય હતા અને જેમને માટે આ પટ બનાવવામાં આવ્યો તે શ્રી જસવિજયજી પણ ‘ગણિ’નું પદ ધરાવતા હતા.

હવે આ ચિત્રપટની માહિતી પ્રમાણે વિચાર કરીએ તો સં. ૧૬૬૩માં શ્રી યશોવિજયજી ગણિ હતા. સામાન્ય રીતે દીક્ષા પછી ઓછામાં ઓછાં દસ વર્ષ પછી ગણિપદ આપવામાં આવે છે. (દ્વાર્ધ અપવાદરૂપ પ્રમંથામાં એથી ઓછા વર્ષે પણ ગણિપદ અપાય છે.) તે મુજબ, મં. ૧૬૬૩ માં જ જો શ્રી યશોવિજયજીને ગણિપદ અપાયું હોય તો મં. ૧૬૫૩ની આસપાસ એમને દીક્ષા અપાઈ હોય એમ માની શકાય. અને જો તેઓ બાલદીક્ષિત હોય અને દીક્ષાસમયે તેમની ઉંમર આઠેક વર્ષની ધારીએ તો મં. ૧૬૪૫ની આસપાસ તેમનો જન્મ થયો હોવો જોઈએ એમ માની શકાય. તેમનો સ્વર્ગવાસ મં. ૧૭૪૩-૪૪ માં થયો હતો. એટલે મં. ૧૬૪૫થી ૧૭૪૪ સુધીનું, લગભગ સો વર્ષનું આયુષ્ય તેમનું હશે એમ આ પટના આધારે માની શકાય.

બીજી બાજુ ‘મુજસવેલી ભાસ’ માં લખ્યું છે:

મંવત સોય અંકચાસિયેજી, રહી કુણગિરિ ચોમાસિ;
શ્રી નયવિજય પડિવરજી, આવ્યા કન્દોડે ઉલ્લાસિ.

વળી આગળ કહ્યું છે :

વિવિધેવ શુરુ લાધનીજી, વડી દીક્ષા દૃષ્ટ ખામ;
મંચન મોલ અઢ્યાસિયેજી, કૃતાં યોગ અઘ્યામ.

આમ 'સુગ્રસવેલી લાસ' પ્રમાણે મં. ૧૬૮૮માં શ્રી નયવિજયજી કન્ડોડું પવારે છે અને એ જ સાવમા પાટનુમા શ્રી યરોવિજયજીને વડી દીક્ષા અપાય છે એટલે કે લઘુ દીક્ષા અને વડી દીક્ષા એક જ વર્ષમાં મં. ૧૬૮૮ માં અપાઈ છે. વળી દીક્ષા-સમયે એમની હિમર નાની હતી એમ 'લઘુના પયુ ખુદ્રે આગળો જી, નામે કુવર જમવન' એ પદ્ધતિ પરથી જણાય છે. એટલે દીક્ષા સમયે એમની હિમર આઠ-નવ વર્ષની હોવી જોઈએ; જે તે પ્રમાણે હોય તો તેમનો જન્મ મં. ૧૬૭૯-૮૦-માં થયો હોવો જોઈએ, અને તેમનો અર્ધવાસ મં. ૧૭૪૩-૪૪માં થયો હોતો તે પ્રમાણે ગણતરી કરીએ તો ૬૪-૬૫ વર્ષનું તેમનું આયુષ્ય હોવું જોઈએ એમ નક્કી થાય.

। આમ, ચિત્રપટ પ્રમાણે મં. ૧૬૪૫-૪૬ની આમપામ તેમને જન્મ થયો હોવો જોઈએ અને 'સુગ્રસવેલી લાસ' પ્રમાણે મં. ૧૬૭૯-૮૦માં થયો હોવો જોઈએ. આ બંને પ્રમાણોમાંથી કયા પ્રમાણને આપણે વધારે આધારભૂત માનવું? ચિત્રપટની બામનમા એ મૂળ વસ્તુ આપણને મળે છે અને 'સુગ્રસવેલી લાસ'ની બામનમાં કર્તાના હસ્તાક્ષરની નહિ, પણ પાછળથી થયેલી એની નકલની હસ્તપ્રત મળે છે. મંભવ છે કે પાછળથી થયેલી એની નકલમાં એક યા બીજા કાગળે દીક્ષાની સાલ લખવામાં કઈ ભૂલ થઈ હોય. વળી, 'સુગ્રસવેલી લાસ'કાર શ્રી યરોવિજયજીના સમકાલીન હતા, જ્યારે શ્રી નયવિજય ગણિ તો શ્રી યરોવિજયજીના શુરુ હતા. એટલે આ દષ્ટિએ જોતા પણ ચિત્રપટ વધારે વિશ્વસનીય જણાય, છતાં આ બાબતમાં અન્યારે નિર્ણય બાધવાની ઉતાવળ કરવા કરતાં વધુ પ્રમાણો મળવાની રાહ જોવી સારી એમ કહી શકાય.

બાળપણ વિશે દત્તકથા

ઉપાધ્યાયજી મહારાજના બાળપણ વિશે આપણને ખાસ કંઈ માહિતી મળતી નથી એમના બાળપણના દિવસો વિશે એક એવી દત્તકથા પ્રચલિત છે કે એમની માતા સૌભાગ્યદેવીને એવો નિયમ હતો કે જ્યાં સુધી તે 'લક્ષ્મીમર સ્તોત્ર' ન સાંભળે ત્યાં સુધી અન્નપાણી લેતા નહિ તે સાંભળવા માટે તે રોજ ગુરુ મહારાજ પાસે જતા એક વખત આપણ મહિનામાં સતત મૂશળધાર વર્ષા થઈ અને તેથી સૌભાગ્ય દેવી ગુરુમહારાજ પાસે જઈ 'લક્ષ્મીમર સ્તોત્ર' સાંભળી શક્યા નહિ એની રીતે ત્રણ દિવસ સુધી એમને ઉપનાસ થયા ચોથે દિવસે પણ વર સાદ બધ ન પડેનાને લીધે સૌભાગ્યદેવીએ જ્યારે ઉપવાસ કર્યો ત્યાર બાગક જસનતે એનું કારણ પૂછ્યું અને માતાએ તેનું કારણ કહ્યું એ વખતે બાગક જસનતે માતાને 'લક્ષ્મીમર સ્તોત્ર' મળ્યાનું અને અહમનું પારણ કરાવ્યું રોજ પોતે માતા સાથે ગુરુમહારાજ પાસે જતો અને લક્ષ્મીમર સ્તોત્ર સાંભળતો તે એણે કંઈ કરી લીધું હતું બાગકની આની અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ જોઈ માતાને આનંદાશ્ચર્ય થયું અને એ વાત ગુરુમહારાજે જ્યારે જાણી ત્યારે તેમને પણ તે પ્રમાણે આનંદાશ્ચર્ય થયું

વિદ્યાભ્યાસ માટે કારીમા

દીક્ષા પછી ગુરુ શ્રી નરવિંજય ગણિ સાથે વિદ્યાર ક્રમ ક્રમ શ્રી યશોવિજયજી અમદાવાદ નગરમાં પધાર્યા હતા તે સમય દરમિયાન તેમણે અમદાવાદમાં ગુરુમહારાજની હાજરીમાં આઠ અવધાનનો પ્રયોગ કરી બતાવ્યો એમના આ પ્રયોગથી ઉપસ્થિત જનસમુદાય આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયો એમની આની છુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિની પ્રશંસા થવા લાગી એમાના એક શ્રેણી ધનજી સૂરાને શ્રી યશોવિજયજીની આની અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ પ્રત્યે આદર થયો અને તેમણે ગુરુમહારાજ શ્રી નરવિંજયજીને વિનંતી કરી કે “આ શ્રી યશોવિજયજી વિદ્યાગ્રામ મેળવવા માટે યોગ્ય પાત્ર છે એમને જો લાગુવવામાં આવે તો તે બીજા હેમચન્દ્રાચાર્ય થાય

જો કાશી જઈ ખીજં છ દર્શનોનો અભ્યાસ કરે તો તે વડે જૈન દર્શનને તેઓ વધારે ઉજ્જવળ બનાવે.” ગુરમહારાજે કહ્યું, “કાશી જઈ અભ્યાસ કરવામાં લક્ષ્મીની જરૂર પડે એમ છે, કારણ કે કાશીના પંડિતો પૈસો વગર શીખવતા નથી.” ધનજી સૂરાએ ઉત્સાહપૂર્વક કહ્યું, “જે હજાર દીનારનું ખર્ચ હું આપીશ અને પંડિતને પણ યથાયોગ્ય સારવાર સત્કાર કરીશ.”

આમ ખર્ચની ગામતમાં શેક ધનજી સૂરા તરફથી મંમતિ મળતાં ગુરુએ કાશી તરફ વિહાર કર્યો. ધનજી સૂરાએ ખર્ચ માટે ફૂંડી લખી આપી જે કાશી મોકલવામાં આવી. કાશીમાં પણ દર્શનોના રહસ્યના યાત્રા એવા એક લઘ્યાચાર્ય હતા. એમની પાસે કહેવાય છે કે સાતમે શિષ્યો દર્શનોનો અભ્યાસ કરતા હતા. તેમની પાસે ન્યાય, મીમાંસા, સાંખ્ય, વૈશેષિક ઇત્યાદિનો ત્રણ વર્ષ સુધી સતત પગિત્રમપૂર્વક શ્રી યશોવિજયજીએ અભ્યાસ કર્યો, તેમના તરફથી લઘ્યાચાર્યને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા માટે રાજા એક રૂપિયો આપવામાં આવતો. તેમણે ‘ચિંતામણિ’ જેવા ન્યાયમંથોનો અભ્યાસ કરી વાદીઓના સમૂહથી ન જીતી શકાય એવા પંડિતોમાં શિરો-મણિનું સ્થાન મેળવ્યું. તે વખતે કાશીમાં આવેલા એક મંન્યાસીએ શ્રી યશોવિજયજી સાથે વાદ-શાસ્ત્રાર્થ શરૂ કર્યો. પરંતુ શ્રી યશોવિજયજીનું અદ્ભુત યાન જોઈને તે મંન્યાસી પોતાનું અભિમાન છોડી ચાલ્યો ગયો. શ્રી યશોવિજયજીએ મેળવેલી આ જીતનો પ્રમંથ ત્યાં વાજતોગાજતે જિજ્ઞવવામાં આવ્યો હતો, અને ભારે સત્કાર સાથે તેમને પોતાના સ્થાને લઈ જવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રમંથથી શ્રી યશોવિજયજીની ‘ન્યાયવિશારદ’ તરીકે મણુના યથા લાગી. એમણે કાશીમાં ત્રણ વર્ષ રહી અભ્યાસ કર્યો, ત્યારથી તેઓ ‘તાર્કિક શિરોમણિ’ના નામથી પણ ઓળખાવા લાગ્યા હતા.

કાશીમાં અભ્યાસ પૂરે કરી તેઓ પોતાના ગુરુમહારાજ સાથે આગ્રામાં આવ્યા. તેમની વિદ્વતાથી આકર્ષાઈ આગ્રાના જૈન સંઘે તેમની આગળ સાતસો રૂપિયા સદ્વપયોગ માટે ભેટ ધર્યાં. તેમણે તેનો ઉપયોગ ગ્રંથો

સેવા-સખાવવામાં કરાવ્યો અને પછી તે મંદો વિદ્યાભ્યાસીઓને આપવામાં આવ્યા.

ત્યાર પછી આત્રાથી વિદાર કરી, સ્થળે સ્થળે વાદ કરી વાદીઓને પરાજિત કરી, તેઓ ગુજરાતના રાજનગર અમદાવાદમાં પધાર્યા.

મહોબતખાન સમક્ષ અદાર અવધાનનો પ્રયોગ

એ સમયે અમદાવાદમાં મહોબતખાન નામનો મુસલમાન સૂળો રહેતો હતો. તે સદ્ગુણીની કદર કરનાર ઉદાર દિલનો હતો. એની રાજસભામાં એક વખત શ્રી યશોવિજયજીનાં અગ્રાધ શ્રાવણ, ઈચી પુલ્કિ-પ્રતિભા તથા અદ્ભુત રમરચુચકિતની પ્રશંસા થઈ. તે સાંભળીને મહોબતખાનને આવા મુનિ મહારાજને મળવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા થઈ. તેણે શ્રાવણે માગ્યું શ્રી યશોવિજયજીને પોતાની સભામાં પધારવાની વિનંતી કરી. શ્રુત મહારાજની આજ્ઞા મળ્યાં શ્રી યશોવિજયજીએ તે વિનંતીને સ્વીકાર કર્યો. એથી મહોબતખાનને ધણો આનંદ થયો. તેણે રાજસભામાં જૈન મુનિમહારાજ માટે બેસવાની યોગ્ય સગવડ કરી. નિશ્ચિત કરેલા દિવસે અને સમયે શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ અગ્રગણ્ય શ્રાવણ સાથે મહોબતખાનની સભામાં ગયા અને ત્યાં સભાજનો સમક્ષ ૧૮ અવધાનનો પ્રયોગ કરી બતાવ્યો. તેમની આરી શક્તિ અને વિદ્વતાથી મહોબતખાન પ્રભાવિત અને આનંદિત થયો. તેણે ઉત્સાહપૂર્વક અને ઉત્સવપૂર્વક શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનું ધર્ણુ મોટું સન્માન કર્યું. જૈન ધર્મમાં પણ આવા મહાન વિદ્વાન મુનિઓ છે એની તેને ખાતરી થઈ.

આ પ્રસંગ પછી અમદાવાદના શ્રી મંદે તે સમયના ગરજનાયક આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિ આગળ એની વિનંતી કરી કે, “મુનિ શ્રી જસ-વિજયજીએ જૈન ધર્મની જે સેવા બજાવી છે અને બહુશ્રુતતા પ્રાપ્ત કરી છે તે માટે તેમને ઉપાધ્યાયની પદવી આપવામાં આવે.” શ્રી મંદની વિનંતીને માન આપી, અને શ્રી યશોવિજયજીની તે માટેની યોગ્યતા બાણી આચાર્ય મહારાજે તેમને ઉપાધ્યાયની પદવી આપવાનું નક્કી કર્યું તે પછી શ્રી

યશોવિજયજીએ ‘વીસ સ્થાનક’ના તપની આગવના કરી. તપને અને શ્રી વિજયદેવસુરિની આજ્ઞાથી તેમના શિષ્ય શ્રી વિજયપ્રસાદસુરિએ શ્રી મંથના મોટા ઉત્સવ સાથે વિ.સં. ૧૭૧૮માં અમદાવાદમાં ઉપાધ્યાયની પદવી આપી. ત્યારથી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ ‘ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી’ બન્યા.

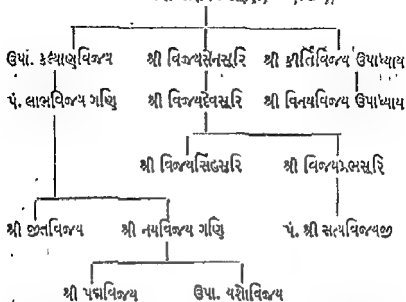
વિદ્યાગુરુ વિશે દંતકથા

શ્રી યશોવિજયજીના વિદ્યાગુરુ વિશે આ પ્રમાણે એક દંતકથા છે: એક વખત શ્રી યશોવિજયજી મદરાગજ ખંભાતમાં પધાર્યા હતા. એક દિવસ તેઓ વ્યાખ્યાન આપી રહ્યા હતા તે વખતે ત્યાં ઉપાધ્યાયમાં ધ્રુવ એક યશોવૃદ્ધ માણસ આવ્યો અને વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેસી ગયો. મદરાગજની તરત તેના પર નજર પડી અને તેમને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. તેમણે તે વ્યક્તિને વદન કર્યું. એથી સૌ તે વૃદ્ધ વ્યક્તિ તરફ જોવા લાગ્યા, અને તે વ્યક્તિ દોઢા હશે એ વિશે ટકં કરવા લાગ્યા. તે સમયે ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યું કે ‘આ એ વ્યક્તિ છે કે જેની પાસે કાશીમાં મેં નવન્યાયનું અધ્યયન કર્યું છે. મારા એ વિદ્યાગુરુ પ્રત્યે હું અનંત જપ્તી છું. તમારે એમનો યોગ્ય સત્કાર કરવો જોઈએ.’ એ સાંભળી ખંભાતના શ્રી મંથે તરત રૂપિયા સત્તર હજારની રકમ એકઠી કરી અને તે બ્રાહ્મણ પંડિતને ગુરુદક્ષિણામાં આપી. પોતાના શિષ્યનો આવો પ્રભાવ જોઈ હર્ષ પામી વિદ્યાગુરુએ વિદાય લીધી.

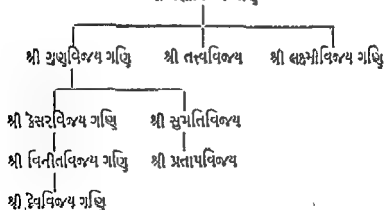
ગુરુ અને શિષ્યોની પરંપરા

શ્રી યશોવિજયજીએ ‘પ્રતિમાશનક’ નામની પોતાની કૃતિ ઉપર પોતે જ રચેલી વૃત્તિમાં પોતાની ગુરુપરંપરાનો પરિચય આપ્યો છે. તેમાં તેમણે અકબર પ્રતિજોધક શ્રી હીરવિજયસુરિથી શરૂઆત કરી છે. તેમાં તેમણે શ્રી હીરવિજયસુરિના શિષ્ય શ્રી કલ્યાણવિજય, તેમના શિષ્ય શ્રી લાલવિજય અને તેમના બે શિષ્યો તે શ્રી જીતવિજય અને શ્રી નયવિજયનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. શ્રી નયવિજય ગણિ શ્રી યશોવિજયના દીક્ષાગુરુ હતા. શ્રી યશોવિજયના ભાઈએ પણ શ્રી નયવિજય પાસે જ દીક્ષા લીધી હતી. આ રીતે શ્રી યશોવિજયજીની ગુરુપરંપરા આ પ્રમાણે દર્શાવી શકાય:

1. श्री धीरविजयसूक्तिः, - - - ॥

લિત્તલિન કૃતિઓમાં મળતા ઉલ્લેખો અને અન્ય પ્રમાણો પરથી અત્યાર સુધીમાં મળેલી માહિતી પ્રમાણે શ્રી યજ્ઞોવિજયજીની શિષ્યપરંપરા નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવે છે:

શ્રી આનંદધનજી અને શ્રી યશોવિજયજી

શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ અને શ્રી આનંદધનજી મહારાજ સમકાલીન હતા અને શ્રી યશોવિજયજી શ્રી આનંદધનજીના દર્શન માટે અત્યંત ઉત્સુક હતા તથા તે બંનેનું મિલન થતા શ્રી યશોવિજયજીને ઘણો આનંદ થયો હતો એ ઘટના ઐતિહાસિક અને નિર્વિવાદ છે. શ્રી યશોવિજયજીએ આનંદધનજીની સ્તુતિરૂપ રચેલી 'અષ્ટપદી' તેના પુરાવારૂપ છે. એ અષ્ટપદીમાની 'જસવિજય કહે આનંદધન હમ તુમ મિલે હજૂર', 'જસ કહે સોહી આનંદધન પાવન, અંતરબ્યોત જગાવે', 'આનંદકી ગન આનંદધન બાણે', 'એસી દશા જળ પ્રગટે ચિત્ત અંતર, સોહી આનંદધન પિછાને', 'એહી આજ આનંદ ભયો મેરે, તેરો મુખ નીરખ નીરખ રોમરોમ શીતલ ભયો અગોઅંગ' ઇત્યાદિ પંક્તિઓ શ્રી યશોવિજયજીને શ્રી આનંદધનજી પ્રત્યે ફેટલો બધો ઉચ્ચાર હતો તે દર્શાવે છે. આનંદધનજીના દર્શનનો પોતાના જીવન ઉપર ફેટલો બધો પ્રભાવ પડ્યો છે તે નમ્રતાપૂર્વક દર્શાવનાં તેઓ ભણે છે :

‘આનંદધનકે સંગ સુજસહી મિલે જળ,

તળ આનંદસમ ભયો સુજસ,

પારસ મંગ લોહા બે ફરસન,

કંચન હોતકી તાકે કસ. આનંદ૦’

મહોપાધ્યાયજીને આનંદધનજી કયાં મળ્યા હશે, ક્યારે અને કેવી રીતે મળ્યા હશે તે વિશે નિશ્ચિતપણે આપણને કશું બાકુવા મળતું નથી. દંતકથા એમ કહે છે કે શ્રી યશોવિજયજી આજુ તરફ વિહાર કરતા હતા. તે સમયે તેઓ સાધુઓમાં બહુશ્રુત મણના હતા. ખીજા બાજુ આનંદધનજી પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઘણા જોડા જિતયાં હતા. તેઓ આજુની આસપાસના પ્રદેશમાં વિચરે છે એમ જાણી શ્રી યશોવિજયજી તેમને મળવા માટે ઉત્સુક હતા. ખીજા બાજુ શ્રી યશોવિજયજી આસપાસના પ્રદેશમાં આવ્યા છે એમ જાણી શ્રી આનંદધનજી પણ તેમને મળવા

ઉત્સુક હતા. એક દિવસ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાશ્રયમાં વ્યાખ્યાન આપતા હતા ત્યારે તે સાંભળવા માટે આસપાસના પ્રદેશમાંથી આવીને બેઠેલા ખીજા યતિઓ સાથે આનંદધનજી પણ આવીને બેસી ગયા હતા. શ્રી યશોવિજયજીનું અધ્યાત્મ વિશેનું વ્યાખ્યાન સાંભળીને સૌ પ્રસન્ન બન્યા હતા ત્યારે એક જીર્ણવેષધારી સાધુના ચહેરા પર એટલો હર્ષ જણાતો નહોતો. શ્રી યશોવિજયજીએ એમને પૂછ્યું, “અરે વૃદ્ધ સાધુ! તમને વ્યાખ્યાનમાં ખરાબર સમજાય પડી કે નહિ?” તેમની સાથે વાતચીત કરતાં શ્રી યશોવિજયજીને જાણવા મળ્યું કે તેઓ તો આનંદધનજી છે. પછી ઉપાધ્યાયજીએ પોતે જે શ્લોક પર વિવેચન કરતું વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તે શ્લોક પર વ્યાખ્યાન આપવા માટે આનંદધનજીને આગ્રહ કર્યો. આનંદધનજીએ એ એક શ્લોક પર ત્રણ કલાક વ્યાખ્યાન આપ્યું. એ સાંભળી સૌ શ્રોતાજનો ડોલવા લાગ્યા, અને શ્રી યશોવિજયજીએ પણ એકચિત્તથી એ વ્યાખ્યાન સાંભળી અત્યંત હર્ષ અનુભવ્યો, અને આ પ્રમંગથી શ્રી આનંદધનજી પ્રત્યે તેમને ઘણો પૂજ્યભાવ થયો.

આ પછી, દત્તકથા પ્રમાણે, ખીજા એક વાર શ્રી યશોવિજયજીને શ્રી આનંદધનજીને મગવાની ઇચ્છા થઈ. બાવાઓને પૂછતા પૂછતા આણુ પરની એક શુદ્ધ પાસે તેઓ આવી પહોંચ્યા. તે સમયે આનંદધનજી ધ્યાનમાંથી જાગીને બહાર નીકળ્યા હતા અને સ્વરચિત્ત આધ્યાત્મિક રચના ગાતા હતા. શ્રી યશોવિજયજીને જોતાં જ તેઓ સામા જઈ તેમને ભેટ્યા હતા. કહેવાય છે કે આ પ્રમંગ પછી શ્રી યશોવિજયજીએ શ્રી આનંદધનજીની સ્તુતિરૂપ અષ્ટપદી બનાવી હતી.

સ્વર્ગવાસ

શ્રી યશોવિજયજીને સ્વર્ગવાસ ડભોઈમાં થયો હતો તે નિર્વિવાદ હકીકત છે. પરંતુ તેમના જન્મવર્ષની જેમ તેમના સ્વર્ગવાસનો સમય પણ આપણને સુનિશ્ચિતપણે જાણવા મળતો નથી. તેમ છતાં તેમના જન્મવર્ષ વિશેની જુદીજુદી શક્યતાઓ વચ્ચેના ગાળો જેટલો મોટો

છે તેડો જાણે તેમના સ્વર્ગવાસના વર્ષની બાબતમાં નથી. સ્વર્ગવાસની બાબતમાં મનભેદ માત્ર એક-એ વર્ષ જેટલો જ અન્યાયે તો છે. તેમાં પણ માસ અને તિથિ નહિ, પણ વર્ષ વિગે ચોક્કસ અનુમાન પર આવવું બહુ અઘરું નથી.

અન્યાર મુઘી મં. ૧૭૪૫ (શકે ૧૬૧૧)ના માગસર સુદ ૧૧ એમની કાળધર્મની તિથિ મનાતી અને દેટલાંક જૈન પચાસોમાં એ પ્રમાણે આપવામાં આવતી. ડોહાઈના ગુરુમંદિરની પાદુકાના લેખને આધારે તેમ બનવા પામ્યું હોવાનો મંતવ છે. પરંતુ એમાં આપેલાં સાલ-તિથિ ઉપાધ્યાયજીના કાળધર્મનાં નથી, પરંતુ પાદુકાની અમદાવાદમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનાં છે.

‘મુજસવેલી ભાસ’ની નીચેની કડી હવે તે વિશે વધારે પ્રકાશ પાડે છે :
સત્તર ત્રયાસિ ચોમામું રહ્યા, પાક નગર ડોહાઈ રે;
તિહાં સુરપદવી અણસરી, અણસણિ કરિ પાનક ઘાઈ રે.

આમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રી યશોવિજયજી મં. ૧૭૪૩માં ડોહાઈમાં ચોમામું રહ્યા અને ત્યાં અનશન કરી સ્વર્ગવાસી થયા. આમાં, અલબત્ત, ચોક્કસ માસ-તિથિ જણાવ્યાં નથી. વળી જૈન સાધુઓનું ચોમામું અપાક સુદ ૧૪થી શરૂ થઈ કાર્તિક સુદ ૧૪ને દિવસે પૂરું થાય. એટલે કે ચોમાસા દરમિયાન જ નવું સંવત વર્ષ બેસે. અહીં ભાસકારે ઉપાધ્યાયજીએ મં. ૧૭૪૩નું ચોમામું ડોહાઈમાં કર્યાનું જણાવ્યું છે, પણ એમનો સ્વર્ગવાસ ચોમાસા દરમિયાન થયો કે ચોમાસા પછી, અને ચોમાસામાં પણ મં. ૧૭૪૩માં થયો કે મં. ૧૭૪૪માં તે વિશે કશું જણાવ્યું નથી.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પોતાની દૈનિક કૃતિઓમાં એની રચના-સાલ જણાવી છે. તેમાં મોડામાં મોડી મં. ૧૭૩૯માં ખંભાતમાં ‘જંજૂ-સ્વામી રાસ’ની કરેલી રચના મળે છે. આ ઉપરાંત સૂરતમાં ચાતુર્માસ દરમિયાન તેમણે રચેલી ‘પ્રતિક્રમણ હેતુ સ્વાધ્યાય’ અને ‘અગિયાર અંગ

સ્વાધ્યાય' એ બે કૃતિઓમાં એની રચનાસાથ 'યુગ યુગ મુનિ વિદ્યુ
વન્સરઈ' એ પ્રમાણે જણાવી છે. તેમાં યુગની સંખ્યા ૪ લઈએ તો
સં. ૧૭૪૪ થાય અને તેની સખ્યા ૨ લઈએ તો સ. ૧૭૨૨ થાય. પરંતુ અહીં
સં. ૧૭૪૪ લેવી સર્વ રીતે સુમંગલ જણાતી નથી. એટલે જ્યાં મુધી ખીજાં
કઈ વધુ પ્રમાણે ન મળે ત્યાં મુધી સ. ૧૭૪૩માં ક્ષોઈમા શ્રી યશોવિજયજી
મહોપાધ્યાયનો સ્વર્ગવાસ થયો એમ માનવામાં ખાસ બાધ નથી.

ગુર્જર સાહિત્યરચના વિશે દંતકથા

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ સસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં ઘણી વિદ્વદ્-
ભોજ્ય કૃતિઓની રચના કરી છે; તેની જ રીતે તેમણે પોતાના સમનની
બોલાતી ગુજરાતી ભાષામાં પણ ઘણી કૃતિઓની રચના કરી છે. લોક-
ભાષા ગુજરાતીમાં કૃતિ રચવા અંગે તેમને વિશે એક દંતકથા એવી છે
કે જ્યારે તેઓ કાશીમાં અભ્યાસ પૂરો કરી પોતાના ગુરુમહાગજ સાથે
વિહાર કરતા હતા ત્યારે કોઈ એક ગામમાં સાંજે પ્રતિક્રમણમાં એક આવકે
શ્રી નરવિજયજી મહાગર્જને વિનંતી કરી, શ્રી યશોવિજયજી મહાનજ પાસેથી
સજ્જાય સાંભળવાની ઇચ્છા દર્શાવી. જવાબમાં શ્રી યશોવિજયજીએ જણાવ્યું
કે 'મને કોઈ સજ્જાય કંકર થ નથી'. એ સાંભળી તે આવકે કહ્યું, "ત્યારે
શું બાર વરસ કાશીમાં રહીને ધાસ કાપ્યું?" એ સમયે મહોપાધ્યાયજી મૌન
રહ્યા. તેમને વિચાર કરના જણાયું કે સસ્કૃત, પ્રાકૃત ઉપરાંત લોકભાષામાં
પણ પોતે રચના કરવી જોઈએ કે જેથી વધુ લોકો બોધ પામી શકે.
તરત નિશ્ચય કરી તેમણે તે અમલમાં મૂક્યો. તેમણે અમક્તિના ૬૭ બોલની
સજ્જાય બતાવી અને તે મોઢે પણ કરી લીધી, અને ખીજે દિવસે
પ્રતિક્રમણમાં તે બોલના માટે આદેશ માગ્યો. આદેશ મળતાં સજ્જાય
બોલની તેમણે શરૂ કરી. સજ્જાય ઘણી લાંબી હતી. એટલે આવકે પૂછવા
લાગ્યા, 'હવે કેટલી બાકી રહી?' ધાસ કાપવાનું કહેનાર તે આવકે પણ

જાણ્યો મુનિ શ્રી યશોવિજયજી દંત લેખ 'મહો. પૂ. યશોવિજયજીની સ્વર્ગવાસ
સાસ અને તિથિ કઈ?'—જેનપુત્ર, ફેબ્રુઆરી, ૧૯૫૯.

અધીન બની એમ પૂછ્યું. એટલે મહોપાધ્યાયજીએ કહ્યું, ‘બા? વરમ ઘાસ કાપ્યું તેના આજે પૂગા બંધાવ છે, એટલે વધારે સમય લાગે એમા નવાઈ શી?’ શ્રાવક તરત વાત સમજી ગયો અને પોતે દહેલ વચન માટે માફી માગવા લાગ્યો.

મંસ્કૃત પ્રાકૃતમાં અંધરચનાઓ

મહોપાધ્યાય શ્રી યસોવિજયજીએ પ્રાચીન તથા નવ્યન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલકાર, છંદ, કાવ્ય, તર્ક, આગમ, નય, પ્રમાણ, યોગ, અધ્યાત્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, આચાર, ઉપદેશ, કથા, લક્ષિત તથા સિદ્ધાંત, ઇન્દ્રિય ધાર્મિક વિષયો પર સંસ્કૃત પ્રાકૃત અને ગુજરાતી તથા હિંદી અને મારવાડી ભાષામાં વિપુલ સાહિત્યનું સર્જન કર્યું છે. તેમની કૃતિઓમાં નાનું બાળક પણ સમજી શકે એટલી સરળ કૃતિઓ છે અને પ્રખર વિદ્વાન પણ સહેલાઈથી ન સમજી શકે એટલી ગૂઢ ગૂઢચાળી કૃતિઓ પણ છે. એમણે રચેલી સંસ્કૃત પ્રાકૃત કૃતિઓમાંથી અત્યારે ઉપલબ્ધ કૃતિઓ નીચે પ્રમાણે છે. એમાંની કેટલીક કૃતિઓ હાલેથી પણ છે.

૧ અધ્યાત્મ મતપરીક્ષા: આ ગ્રંથનું બીજું નામ ‘અધ્યાત્મ મતખંડન’ છે. કર્તાએ મૂળગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં ૧૮૪ ગાથાઓ લખ્યો છે અને તેના ઉપર પોતે જ ૪૦૦૦ શ્લોકમા દીક્ર રચેલી છે. આ ગ્રંથ અને એની દીક્રામાં કર્તાએ દેવલી ભગવંતોને કવલાહાર હોય જ નહિ એ દિગ્બર માન્યતાનું ખંડન કર્યું છે અને દેવલીને કવલાહાર હોઈ શકે એમ સાબિત કર્યું છે. દિગ્બરોની બીજી માન્યતા કે પ્રભુને ધાતુરહિત પરમૌદારિક શરીર હોય છે, તેનું પણ આ ગ્રંથમાં ખંડન કરવામાં આવ્યું છે.

૨ અધ્યાત્મસાર: સાત મુખ્ય પ્રબંધમાં વહેંચાયેલા, ૧૩૦૩ શ્લોકપ્રમાણ આ ગ્રંથમાં કર્તાએ અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ, દક્ષત્યાગ, ભવસ્વરૂપ, વૈરાગ્યસંલવ, વૈરાગ્યના ભેદ, ત્યાગ, સમતા, સદ્બુદ્ધિ, સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વ-ત્યાગ, યોગ, ધ્યાન, આત્મનિઘ્રય વગેરે વિષયોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

૩ અધ્યાત્મોપનિષદઃ સરૂતમા અનુષ્ટુપ છદ્દના ૨૩૧ શ્લોકમા આ અથની રચના થઈ છે તેના ચાર અધિકાર—શાસ્ત્રયોગશુદ્ધિ અધિકાર, જ્ઞાનયોગાધિકાર, ક્રિયાધિકાર અને સામ્યાધિકાર—મા કર્તાએ તે તે વિષયોની છણાવટ કરી છે

૪ અનેકાતવ્યવસ્થાઃ કર્તાએ ૩૩૫૭ શ્લોકમા આ અથની રચના કરી છે આ અથ ૭પાયો છે

૫ દેવધર્મપરીક્ષાઃ ૪૨૫ શ્લોકમા આ અથની રચના કરવામા આવી છે દેવો સ્વર્ગમા પ્રભુની પ્રતિમાની પૂજા કરે છે પ્રતિમામા નહિ માનનારા સ્થાનકમાર્જોઓ તે દેવોને અધર્મી કહે છે, તે વાત ખોટી છે એમ સાબિત કરવા માટે કર્તાએ આ અથની રચના કરી છે

૬ જૈન તર્કપરિભાષાઃ કર્તાએ ૮૦૦ શ્લોકમા આ અથની રચના કરી છે તેના (૧) પ્રમાણ, (૨) નય અને (૩) નિશ્લેષ, એ નામના ત્રણ પગિચ્છેદમા તેમણે તે તે વિષયનું વિષતે તર્કયુક્ત નિરૂપણ કર્યું છે

૭ ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયઃ કર્તાએ મૂળ અથ પ્રાકૃતમા ૯૦૫ શ્લોક પ્રમાણનો ગ્રંથો છે અને તેના ઉપર પોતે જ સરૂત મઘમા ૭૦૦૦ શ્લોકમા ટીકા લખી છે આ અથમા કર્તાએ ગુરુતત્ત્વના યથાર્થ સ્વરૂપનું નિરૂપણ ચાર ઉત્લાસમા કર્યું છે

૮ દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકાઃ આ અથમા કર્તાએ દાન, દેશના માર્ગ, ભક્તિ, ધર્મવ્યવસ્થા, કથા, યોગ, સમગ્ર દષ્ટિ ઇત્યાદિ ૩૨ વિષયોનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવવા માટે ૩૨ વિભાગ પાડ્યા ॥ અને તે દરેક વિભાગમા બે-ત્રણ શ્લોકની ગચના કરી છે આમ ૧૦૨૪ શ્લોકમા આ અથની રચના થઈ છે, અને તેના ઉપર પોતે જ સ્વેની ટીકાની શ્લોકસંખ્યા મળીને કુલ ૫૫૦૦ શ્લોકનો આ સંગ્રહ અથ બન્યો છે

૯ યતિલક્ષણસમુચ્ચયઃ આ અથમા કર્તાએ પ્રાકૃતમા ૨૬૩ ગાથામા સાધુના સાત લક્ષણો વિસ્તારથી જણાવ્યા છે

૧૦ નયરહસ્ય : આ ગ્રંથમાં નૈમમાદિ સાંન નયોનુ સ્વરૂપ વિગતે સમજાવવામાં આવ્યું છે.

૧૧ નયપ્રદીપ : અંસ્તુમા લગભગ ૫૦૦ શ્લોકયુક્ત ગદ્યમાં ગ્યાયેલો આ ગ્રંથ ‘સમભગીસમર્થન’ અને ‘નયસમર્થન’ એ નામના બે સર્ગોમાં વહેંચાયેલો છે.

૧૨ નયોપદેશ : કર્તાએ આ ગ્રંથની સટીક રચના કરી છે અને તેમાં સાતે નયોનુ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે.

૧૩ જ્ઞાનખિંદુ : સાડા બારસો શ્લોકમાં રચાયેલા આ ગ્રંથમાં કર્તાએ જ્ઞાનના પ્રકાર, લક્ષણ, સ્વરૂપ, ઇન્દ્રિયોની વિગતરથી મીમાંસા કરી છે.

૧૪ જ્ઞાનસાર : આડ શ્લોકનું એક અષ્ટક એવાં ૩૨ અષ્ટકમાં કર્તાએ આ ગ્રંથની રચના કરી છે. આ ગ્રંથ ઉપર કર્તાએ પોતે બાલાવમોવ (ટબો)ની ગ્યના કરી છે. આનંદસ્વરૂપ સમજાવવાને માટે જે જે સાધનોની જરૂર પડે તે તે સાધનોનું ક્રમબદ્ધ નિરૂપણ આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યું છે.

૧૫ ન્યાયખંડનખંડખાત્ર : ૫૫૦૦ શ્લોકમાં રચાયેલ આ ગ્રંથ ન્યાયનાયની વિશિષ્ટ દોષો, અર્થભંગીર અને જટિલ છે, અને કર્તાના ઉચ્ચ દોષોના પાડિત્યની પ્રતીતિ કાગે એવો છે.

૧૬ ન્યાયશ્લોક : આ ગ્રંથમાં ન્યાય-દષ્ટિએ સ્વાદ્વાદાદિનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

૧૭ પ્રતિમાશતક : કર્તાએ મૂળ સો શ્લોકમાં આ ગ્રંથની રચના કરી પછી તે ઉપર પોતે મોટી ટીકા રચી છે. તેમાં તેમણે જિન-પ્રતિમાની પૂજા તથા કરવાનું જાણાવવા મતોનું ખંડન કર્યું છે અને જિન પ્રતિમાની પૂજા કરવાના મતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

આ ગ્રંથો ઉપરાંત, ઐન્દ્રસ્તુતિઓ, ઉપદેશ-હસ્ય, આરાધક-વિરાધક, ચતુર્થગી, આદિજિન સ્તવન, તત્ત્વવિવેક, તિકન્નયોક્તિ, ધર્મપરીક્ષા, જ્ઞાનાર્ણવ, અસ્પૃશ્ય ગતિવાદ, પચનિર્ગંધી પ્રકરણ,

પરમજ્યોતિઃ પંચવિંશિકા, પરમાત્મપંચવિંશિકા, પ્રતિભાસ્થાપનન્યાય, ફલાફલવિવેક પ્રશ્નોત્તર, ભાષારહસ્ય, માર્ગપરિશુદ્ધિ, મુક્તાશુક્તિ, યતિદિનચર્યા પ્રકરણ, ધૈરાવ્યકલ્પલતા, શ્રી ગોડીપાર્શ્વસ્તોત્ર, વિજયપ્રભ-સૂરિસ્વાધ્યાય, શંખેશ્વરપાર્શ્વસ્તોત્ર, સમીકાપાર્શ્વસ્તોત્ર, સામાયારી પ્રકરણ, સ્તોત્રાવલિ ઇત્યાદિ મૌલિક ગ્રંથોની રચના શ્રી યશોવિજય મહોપાધ્યાયજીએ કરેલી છે. આ ઉપરાંત તેમણે અષ્ટસહસ્રી વિવરણ, કર્મપ્રકૃતિ-મૃદ્ધ ટીકા, કર્મપ્રકૃતિ-લઘુ ટીકા, તત્વાર્થવૃત્તિ, દ્વાદશાર ચક્રોદ્ધાર, વિવરણ, ધર્મસંગ્રહ ટિપ્પણ, પાતંગલ યોગસૂત્રવૃત્તિ, યોગવિંશિકા વિવરણ, શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચયવૃત્તિ, પોડશકવૃત્તિ, સ્તવપરિણા પદ્ધતિ ઇત્યાદિ ટીકાગ્રંથોની રચના કરી છે.

શ્રી યશોવિજયજીના કેટલાક ગ્રંથો હજુ પણ અનુપલબ્ધ છે. આવા અનુપલબ્ધ ગ્રંથોમાંથી, અધ્યાત્મગિદ્ધ, અધ્યાત્મોપદેશ, અલંકારચૂડા-મણિટીકા, ન્યાયગિદ્ધ, મંગલવાદ, વેદાંતનિર્ણય વગેરે પચ્ચીસ કરતાં યે વધુ ગ્રંથોના ઉલ્લેખો મળે છે. આમ, ઉપલબ્ધ, અનુપલબ્ધ મૌલિક ગ્રંથો અને ટીકાગ્રંથો મળી લગભગ ૮૦ કરતાંય વધુ ગ્રંથોની સંસ્કૃત પ્રાકૃતમાં મહોપાધ્યાયજીએ રચના કરી છે, જે પરથી એમની વિદ્વતા અને પ્રતિભાનો સારો પરિચય આપણને મળી રહે છે.

* ગુર્જર ભાષામાં રચનાઓ

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ગુજરાતી ભાષામાં પણ ઘણી રચનાઓ કરી છે, જે એમને મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં મહત્ત્વનું સ્થાન અપાવે છે. ગુજરાતીમાં એમણે સ્તવન, સજ્જાય, પદગીત, બાલાવબોધ, હરિયાલી, મંવાદ, રાસ ઇત્યાદિ પ્રકારો ખેડ્યા છે. અને તે દરેકમાં જિયા પ્રકારની કવિત્વ શક્તિ દાખવી ગુજરાતી સાહિત્યને અનોખું પ્રદાન કર્યું છે.

● એમની ગુર્જર ભાષાની લગભગ ઘણીખરી કૃતિઓ ‘ગુર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ’ ભાગ ૧ અને ૨ (શ્રી ભદ્રંકરવિજયજીએ સંપાદિત કરેલ)માં પ્રગટ થઈ છે.

સ્તવનો

સ્તવનોમાં એમણે ચોવીસ તીર્થકરોનાં ચોવીસ સ્તવનોની એક ચોવીસી એવી ત્રણ ચોવીસીઓની રચના કરી છે, અને વિહરમાન વીસ જિનેશ્વરોના વીસ સ્તવનોની એક વીસીની રચના કરી છે. તદુપરાંત એમણે કેટલાંક વિશિષ્ટ ગ્રામીન પવિત્ર તીર્થોના તીર્થકરોની પ્રતિમાની સ્તુતિ કરતા સ્તવનોની પણ રચના કરી છે. એમના મોટાં સ્તવનોમાં સવાસો ગાથાના, દોઢસો ગાથાના અને સાડી ત્રણસો ગાથાનાં એમ ત્રણ સ્તવનો મળે છે, જે અનુક્રમે 'શ્રી સીમધર સ્વામીની વિનતિરૂપ નવ-રહસ્યગર્ભિત સ્તવન' (૧૨૫ ગાથા), 'કુમતિમદગ્રાવન શ્રી વીરસ્તુતિરૂપ હૂડીનું સ્તવન' (૧૫૦ ગાથા) અને 'સિદ્ધાંતવિચારરહસ્યગર્ભિન શ્રી સીમધર જિન સ્તવન' (૩૫૦ ગાથા) એ પ્રમાણે છે. એમનાં બીજાં મોટાં સ્તવનોમા મૌન એકાદશીનું દોઢસો કટ્પાણુકનું સ્તવન (૧૫૨ દાળાની ૬૩ ગાથા) નિશ્ચયવ્યવહારગર્ભિત શ્રી શાંતિજિન સ્તવન (૬ દાળાની ૪૮ ગાથા) અને નિશ્ચયવ્યવહારગર્ભિત શ્રી સીમધરસ્વામી સ્તવન (૪ દાળાની ૪૧ ગાથા) એ ત્રણ છે. '

। ચોવીસીઓમાની એકમાં કવિએ વિરોપતઃ તીર્થકરોનાં માતા-પિતા, નગર, લાજન, આયુષ્ય વગેરેનો પરિચય આપ્યો છે અને બીજી બેમાં તીર્થકરોના શુણ્ણોનુ ઉપમાદિ અલકારો વડે વર્ણન કર્યું છે અને પોતાના પર કૃપા કરવા માટે તેમને વિનતિ કરી છે. કવિની આ રચનાઓમા સ્થળે સ્થળે આપણને એમની જિંવી કવિત્વશક્તિના દર્શન થાય છે. ઉ. ત. શ્રી ત્રણમદેવની સ્તુતિ કરતાં કવિ લખે છે :

આંખડી અશ્રુજ પાંખડી, અણ્મીરાશિસમ ભાસ;

વદન તે શારદ્યાદસો, વાણી અતિહિ રસાળ. - લા૦

x

x

x

ધન્ન, ચંદ્ર, રવિ, ગિરિ તણા, શુચ્છ લેઈ ઘડિયું અંત્ર,
લાગ્ય કિહાં થકી અગ્નિયું, અચરિજ એહ ઉતંગ. લા૦

શ્રી અજિતનાથની સ્તુતિ કરતાં એમણે એક પાછી એક કડીમાં કેવાં
નવાં નવાં કાવ્યોચિત દૃષ્ટાન્તો આપ્યાં છે :

અજિત જિજ્ઞસ્યુઃ પ્રીતડી, મુજ ન ગમે હો બીજનો મંગ કે;
માલતી ફૂલે મોહીયો, કિમ બેસે હો બાવળ તરુ ભંગ કે;
ગંગાજળમાં જે રમ્યા, કિમ છિલ્લર હો રતિ પામે મરાળ કે;
સરોવર જળ જળધર વિના, નવિ ચાહે હો જન્મ ચાતકબાળ કે.
શ્રેષ્ઠ કલકૃજિત કરે, પામી મેઝરી હો પંજરી સહકાર કે,
(આછાં તરુઅર નવિ ગમે, ગિરુઆશું હો હોયે ગુણો પ્યાર કે.
કમલિની દિનકર કર ગહે, વધી કુમુદિની હો ધરે ચંદ શું પ્રીત કે;
ગૌરી ગિરીશ, ગિરિધર વિના, નવિ ચાહે હો કમળા નિજ ચિત કે.

શ્રી સુમતિનાથના સ્તવનમાં કવિ લખે છે :

સુમતિનાથ ગુણસ્થું મિલીજી, વાધે મુજ મન પ્રીતિ;
તેલણિંદુ જિમ વિસ્તરેજી, જળમાંહિ લલી રીતિ.
સોભાગી . જિનશુ, લાગ્યો અવિહા રંગ.
સજ્જન શું જે પ્રીતડીજી, જાની તે જ રહાય;
પરિમલ હસ્ટૂરી તણેજી, મહી માંહિ મહકાય.
અંગુલીયે નવિ મેરુ ઢંકાયે, જાળડીયે રવિતેજ,
અંજલિમાં જિમ ગંગ ન માએ, મુજ મન નિમ પ્રભુ હેજ.
હુઓ છિપે નહિ અધર અરુણુ જિમ, ખાતાં પાન સુરંગ;
પીવન 'ભરભર પ્રભુગુણુ ખાલા, તિમ મુજ પ્રેમ અભંગ.
ઢાંકી ધમ્મુ પરાળસુંજી, ન રહે લહી વિરનાર;
વાયક જશ કહે પ્રભુ તણેજી, તિમ મુજ પ્રેમ પ્રકાર.

આમ, જોઈ શકાશે કે શ્રી યશોવિજયજીનાં સ્તવનો એ માત્ર સ્તુતિના
પ્રકારની સામાન્ય રચનાઓ નથી, પરંતુ જિયા પ્રકારની કાવ્યરચનાઓ છે.
કવિ પાસે ઉપમા, રૂપક, દૃષ્ટાંતાદિ અલંકારો પુષ્કળ છે અને એ વડે તથા
એમની લાપાની પ્રાસાદિકના વડે એમની રચનાઓ ખરેખર શોભી જોડે છે.

વિદ્માન વીસ જિનેથરોનાં વીસ સ્તવનોમાં એમણે જિનેથરો
પ્રત્યેની પોતાની ચોક્કસ મજાના રંગ જેની પાકી પ્રીતિ વ્યક્ત કરી છે,
અને પ્રભુની કૃપાની યાચના કરતા કરતા તેઓ, સામાન્ય રીતે, છેલ્લી
એક-એ કડીમાં તે તે જિનેથરોનાં માતાપિતા, લાંછન છત્યાદિનું સ્મરણ
કરે છે. કવિની બાની દેટલી સચોટ છે તે બુઝો:

મસિ વિષ્ણુ જે સિધ્ધા તુજ ગુણે, અક્ષર પ્રેમના ચિત્ત રે;
ધોધએ તિમ તિમ જાઘડે, ભગતિ જલે તેહ નિત્ય રે.

(શ્રી વીરસેન જિનસ્તવન)

x x x
ચખડી સમકિત સુખડી રે, દેળધીઓ હું બાળ રે;
દેવળગત્ત લઘા વિના રે, ન તલ્લું ચરણ ત્રિકાળ રે.

(શ્રી સ્વયમ્ભવ જિનસ્તવન)

x x x
ભિજે ભાનુ આકાશ, સરવર કમલ હસેરી;
દેખી ચંદ ચંદ્રાર પીવા અમીઅ ધસેરી.
દૂર થકી પણ તેમ, પ્રભુશું ચિત્ત મિલ્યુંરી;
શ્રીનયવિગ્રયસુશિષ્ય, કહેણુણુ દેજેહિલ્યુંરી.

(શ્રી સુન્દર જિનસ્તવન)

કવિએ કેટલાંક સામાન્ય જિનસ્તવનોની રચના કરી છે. એ
સ્તવનો જુદીજુદી રાગરાગિણીઓમાં રચાયેલાં છે, અને તેની ભાષા મજ
છે. આ સ્તવનોમાં કવિની વાણી માધુર્ય અને પ્રસાદગુણથી વિશેષ અળકે છે.
વિશિષ્ટ જિનસ્તવનોમાં તે તે સ્થળ-વિશેષનો પણ કવિએ નિર્દેશ કર્યો છે.

શ્રી સીમંધર સ્વામીના સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં આરભમાં કવિએ
શ્રી સીમંધર સ્વામીને વિનંતિ કરી-કુચરુઓનાં અનિષ્ટ આચરણે પર પ્રહાર
કર્યો છે. આવા કુચરુના વચનમાં લોકો ક્ષમાયા છે તેમને એક સદચરુ
સાચો બોધ આપે છે. તે ચરુ લોકોને કહે છે:

ત્રિવિધ દેશીઓમાં સ્વાયેલી સત્તરે દાલના આ સ્તવનેમાં કવિએ તત્કાલીન લોકો અને મુનિઓનાં આચરણો, ખ્યાલો ઇત્યાદિનું નિર્લયતા-પૂર્વક સાચું ચિત્ર દોર્યું છે; જેમાંથી કોઈ પણ યુગના મુનિઓએ અને લોકોએ ધણે બોધ લેવા જેવો છે.

સજ્જાઓ

શ્રી યશોવિજયજીએ સમ્યક્ત્વના સડસડ બોલની સજ્જાય, અદાર પાપ-સ્થાનકની સજ્જાય, પ્રતિક્રમણ હેતુર્ગર્ભની સજ્જાય, અગિયાર અંગની સજ્જાય, આઠ યોગદષ્ટિની સજ્જાય, સુગુરુની સજ્જાય, પાંચ કુગુરુની સજ્જાય, ચડચા-પડચાની સજ્જાય, અમૃતવેલીની સજ્જાય (નાની અને મોટી), જિનપ્રતિમાસ્થાપન સજ્જાય, ચાર આહારની સજ્જાય, મંથમશ્રેણિ વિચાર સજ્જાય ઇત્યાદિ સજ્જાઓની રચના કરી છે. સજ્જાય (સ્વાધ્યાય)નો રચનાપ્રકાર જ એવો છે કે જેમાં કોઈ વસ્તુનું મહાર્થ સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવ્યું હોય અને આત્મબોધ આપવામાં આવ્યો હોય. શ્રી યશોવિજયજીની સજ્જાઓમાં ધર્મનું પારિભાષિક જ્ઞાન ઠીકઠીક આપવામાં આવ્યું છે. ‘સમ્યક્ત્વના સડસડ બોલ’, ‘અદાર પાપસ્થાનક’ અને ‘પ્રતિક્રમણ હેતુર્ગર્ભ’ એ ત્રણ એમની મોટી સજ્જાઓ છે.

સમ્યક્ત્વના સડસડ બોલની સજ્જાય જાર દાલની અડસડ ગાથામાં લખાયેલી છે. તેમાં ચાર સદ્ગુણ, ત્રણ લિંગ, દશ પ્રકારના વિનય, ત્રણ શુદ્ધિ, પાંચ દૂષણ, આઠ પ્રભાવક, પાંચ ભૂષણ, પાંચ લક્ષણ, છ યત્ના, છ આગાર, છ ભાવના અને છ સ્થાનક એમ મળી સડસડ બોલ સમજાવવામાં આવ્યા છે. સજ્જાયના આરભમાં કવિ એનો નિર્દેશ કરતાં લખે છે:

ચઉ સદ્ગુણા તિ લિંગ છે, દશવિધ વિનય વિચારો રે;
ત્રિલિંગ શુદ્ધિ પણ દૂષણાં, આઠ પ્રભાવક ધારો રે.
પ્રભાવક અડ, પંચ ભૂષણ, પંચ લક્ષણ જાણીએ;
પદ્ જયણા પદ્ આગાર ભાવના, છવ્વિહા મન આણીએ;
પદ્ હાણુ સમાકિત તણા સડસડ, ભેદ એહ ઉદાર એ;
એહને તત્ત્વવિચાર કરતાં, લહીજે ભવપાર એ.

ગાથાના સ્તંભનમાં કવિશ્રી સીમંધર સ્વામીને વિનંતિ કરે છે કે 'હે ભગવન! કૃપા કરીને મને શુદ્ધ માર્ગ બતાવો. આ કલિયુગમાં લોહી અંધ-શ્રદ્ધાપૂર્વક વર્તી રહ્યા છે, સૂત્રવિરુદ્ધ આચારે ચાલી રહ્યા છે અને છતાં પોતે સાચા માર્ગે ચાલે છે એમ જતાવી ભોળા લોકને ભોળવી રહ્યા છે. માટે મારી વિનંતિ તમે સાંભળો.' કવિ લખે છે:

ચાલે સૂત્ર વિરુદ્ધાચારે, ભાષે સૂત્ર વિરુદ્ધા;

એક કહે અમે મારગ રાખુ, તે કેમ માનું શુદ્ધારે.

આલખન કૂડાં દેખાડી, મુગધ લોકને પાડે;

આણ્યાભગ તિલક તે કાળુ, થાયે આપ નિલાડે રે...નિનજી

ખીજે એક સ્થળે કવિ લખે છે:

મારો મોટાઈમા જે મુનિ, ચલવે ટાકડમાલા;

શુદ્ધ પ્રરપચુ ગુણ વિણુ ન ધટે, તસ ભવ અરહટમાલા...ધન્ય

નિજ ગુણ સંચે, મન નવિ ખચે, ગ્રંથ લાણી જન વંચે;

હુચે કેશ ન મુચે માયા, તે ન રહે પ્રત પચે...ધન્ય

કવિએ અગાની લોદ્ધની અંધશ્રદ્ધા પર અને કુચુરના વર્તન પર સખન પ્રહારો કર્યા છે. જેઓ કષ્ટ કરવામાં જ મુનિપણું રહેલું માને છે તેને માટે કવિ લખે છે:

જો કષ્ટે મુનિ મારગ પાવે, બગદ થાય તો સારો;

ભાર વહે જે તાવડે ભમતો, ખમતો ગાદ પ્રહારો.

આવા મુનિઓ અને તેમનાં આચરણો ઉઘાડો પાડી કવિ ઉત્તમ મુનિઓનું ચિત્ર દોરે છે:

ધન્ય તે મુનિવરા રે, જે ચાલે સમભાવે;

ભવસાયર લીલાએ જિતરે, સંયમ કિરિયા નાવે.

ભોળપક તણ ઉપર બેઠા, પકજ પેરે જે આરા;

સિંહ પરે નિજ વિક્રમ શરૂ, ત્રિભુવન જન આધારા.

સાનવંત સારી શું મળતા, તન મન વાયને સાચા;

દ્રવ્ય ભાવ સુધા જે ભાષે, સાચી જિનની વાચા.

ત્રિવિધ દેશીઓમાં સ્વાધ્યાસ સત્તર ઢાલના આ સત્તરમાં કવિએ તત્કાલીન લોકો અને મુનિઓનાં આચરણો, ખાસો ઇત્યાદિનું નિર્ણયતા-પૂર્વક સાચું ચિત્ર દોર્યું છે, જેમાંથી ઊર્ધ્વ પણ યુગના મુનિઓએ અને લોકોએ ધણો બોધ લેવા જેવો છે.

સજ્જાઓ

શ્રી યશોવિજયજીએ સમ્યક્ત્વના સડસડ બોલની સજ્જા, અદાર પાપ-સ્થાનકની સજ્જા, પ્રતિક્રમણ હેતુર્ગર્ભની સજ્જા, અગિયાર અગની સજ્જા, આડ યોગદષ્ટિની સજ્જા, સુગુરુની સજ્જા, પ્રાય કુગુરુની સજ્જા, ચડચા-પડચાની સજ્જા, અમૃતવેલીની સજ્જા (નાની અને મોટી), જિનપ્રતિમસ્થાપન સજ્જા, ચાર આહારની સજ્જા, સંયમત્રેણિ વિચાર સજ્જા ઇત્યાદિ સજ્જાઓની રચના કરી છે. સજ્જા (સ્વાધ્યાય)નો રચનાપ્રકાર જ એવો છે કે જેમાં કોઈ વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવ્યું હોય અને આત્મબોધ આપવામાં આવ્યો હોય. શ્રી યશોવિજયજીની સજ્જાઓમાં ધર્મનું પારિભાષિક જ્ઞાન ઠીકઠીક આપવામાં આવ્યું છે. ‘સમ્યક્ત્વના સડસડ બોલ’, ‘અદાર પાપસ્થાનક’ અને ‘પ્રતિક્રમણ હેતુર્ગર્ભ’ એ ત્રણ એમની મોટી સજ્જાઓ છે.

સમ્યક્ત્વના સડસડ બોલની સજ્જા બાર ઢાલની સડસડ ગાથામાં લખાયેલી છે. તેમાં ચાર સદ્ગુણ, ત્રણ લિંગ, દશ પ્રકારના વિનય, ત્રણ શુદ્ધિ, પાંચ દૂષણ, આડ પ્રભાવક, પાંચ ભૂષણ, પાંચ લક્ષણ, છ યત્ના, છ આગાર, છ ભાવના અને છ સ્થાનક એમ મળી સડસડ બોલ સમજાવવામાં આવ્યા છે. સજ્જાના આરભમાં કવિ એનો નિર્દેશ કરતાં લખે છે:

ચઉ સદ્ગુણા તિ લિંગ છે, દશવિધ વિનય વિચારો રે;
ત્રિણિ શુદ્ધિ પણ દૂષણાં, આડ પ્રભાવક ધારો રે.
પ્રભાવક અક, પંચ ભૂષણ, પંચ લક્ષણ જણીએ;
પદ્ જયણા પદ્ આગાર ભાવના, ઇવ્વિહા મન આણીએ;
પદ્ હાણુ સમકિત તણા સડસડ, બેદ એહ ઉદાર એ;
એહનો તત્ત્વવિચાર કરતાં, લહોજે ભરપા એ.

એ પછી સદ્ગુણ, લિંગ, વિનય, શુદ્ધિ ઇત્યાદિ એક એક ઢાલ સમજવવામાં આવ્યાં છે.

અદાર પાપરથાનકની સજ્જાય અદાર ઢાલની ૧૩૮ ગાથામ લખવામાં આવી છે. એમાં જૈન ધર્મ પ્રમાણે હિંસા, મૃત્યુવાદ, અદત્તા દાન, અશ્રદ્ધચર્ય, પરિગ્રહ, દોષ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, રતિઅરતિ, પરપરિવાદ, માયામૃત્યુવાદ અને મિથ્યા ત્વશત્ય એ અદાર પાપરથાનો ગણાય છે તે સમજવવામાં આવ્યાં છે, અને તે બધાંથી મુક્ત રહેવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. આ સજ્જાયમાં ધર્મની પારિભાષિક બાબતો ઓછી આવતી હોવાથી અને એ પાપરથાનો રોજિંદા જીવનમાં જાણીતાં હોવાથી જૈનજૈનેતર સૌ જાણે આ સજ્જાય સદેસાઈથી સમજાય એવી અને ગમે એવી છે. એમાંની થોડીક પકિતઓ જુઓ :

‘મર’ કહેતાં પણ દુઃખ હવે રે, મારે કિમ નવિ હોય ?
હિંસા ભગિની અતિ ખૂરી રે, વૈશ્વાનરની જોય રે.

× × ×
રાય વિવેક કન્યા ક્ષમા રે, પરણાવે જસ સાથ;
તેહ યજ્ઞ દૂરે ટલે રે, હિંસા નામ બલાય રે.
(હિંસા પાપરથાનક)

× × ×
સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર, ક્ષોધ જે અન્નાડી શોક;
તે પાયુ લોભસમુદ્ર, પાર ન પામે બલ થોક.
કોષક લોભને હેન, તપ-શ્રુત જે હારે જડા;
કાગ ઉડાવણુ હેન, સુરમણિ નાંખે તે ખડા.
(લોભ પાપરથાનક)

× × ×
ચાડી કરતાં હો કે પાડી શુણુ તણી,
સૂકે ચૂકે હો કે ખેતી પુણુ તણી.
(પૈશુન્ય પાપરથાનક)

પ્રતિક્રમણુ હેતુગર્ભની સજ્જાય ઓગણીસ ઢાલની ૨૧૮ ગાથામાં લખાયેલી છે. એમાં પ્રતિક્રમણુ અને તેના છ પ્રકાર, બાર અધિકાર, અતિયારશુદ્ધિ અને આઠ પર્યાય સમજાવવામાં આવ્યા છે. તે પછી પ્રતિક્રમણુ (દેવસી, રાઈ, પખી, ચઉમાસી)ની 'વિધિ સમજાવ્યા પછી પ્રતિક્રમણુનો અર્થ જનાવવામાં આવ્યો છે અને 'પ્રતિકરણુ', 'પતિહરણુ', 'વારણુ', 'નિવૃત્તિ', 'નિદા', 'ગર્હ', 'શુદ્ધિશોધન' એ પ્રતિક્રમણુના બીજા સાત પર્યાયો દષ્ટાન્તકથાઓ સાથે સમજાવવામાં આવ્યા છે. કવિએ સૂરતમાં આતુર્માંસ દરમિયાન આ સજ્જાયની રચના કરી હતી. એની રચનાસાલ વિશે- 'યુગયુગ મુનિ વિષુ વન્સરે' એ શબ્દોની મંજ્યા વિગે-વિદ્વાનોમા મતભેદ છે.

અન્ય કૃતિઓ

શ્રી યશોવિજયજીની અન્ય કૃતિઓમાં ગીતો, પદો વગેરેના પ્રકારની લઘુ રચનાઓ ઉપરાંત રાસ, મેવાદ છત્યાદિના પ્રકારની મોટી રચનાઓ પણ છે. એમની અત્યાર સુધીમાં મળી આવતી આવી કૃતિઓમાં (૧) દ્રવ્યશુષ્કપર્યાય રાસ (૨) જંબૂસ્વામી રાસ (૩) સમુદ્રવહાણ સંવાદ (૪) સમનાશનક (૫) સમાધિશતક (૬) પચપરમેષ્ઠિ ગીતા (૭) સમ્યક્ત્વના છ રચાનની ચોપાઈ (૮) જંબૂસ્વામી બ્રહ્મગીતા (૯) દ્વિપદ ચોરાશી ખેલ (૧૦) યતિધર્મ બનીસી (૧૧) આનંદધન અષ્ટપદી (૧૨) જસ-વિલાસ-આધ્યાત્મિક પદો (૧૩) ઉપદેશમાલા (૧૪) અધ્યાત્મમત પરીક્ષાનો ટમો (૧૫) જ્ઞાનસાગરો ટમો (૧૬) તત્ત્વાર્થસૂત્રનો ટમો (૧૭) વિચાર-બિંદુ અને એનો ટમો (૧૮) શક-પ્રકરણ બાલાવબોધ (૧૯) લોકનાલિ બાલાવબોધ (૨૦) જસલમેરના પત્રો (૨૧) શ્રી વિનયવિજયજી કૃત અપૂર્ણ રહેલ 'શ્રીપાવ રાસ'નો ઉત્તર ભાગ (૨૨) સાધુવદના (૨૩) ગણધર-ભાસ (૨૪) નેમરાબુલનાં ગીતો છત્યાદિ કૃતિઓ ગણાય છે.

'દ્રવ્ય શુષ્કપર્યાય રાસ' સત્તર ઢાલની ૨૮૪ ગાથામાં લખાયેલી એક અત્યંત મહત્વની કૃતિ છે. આ રાસની સં. ૧૭૧૧ની શ્રી યશોવિજયજીના

કવિએ ભુદીભુદી દેશીઓમાં પાંત્રીસેક અંધ્યાત્મના પદોની રચના કરી છે. એમાં પ્રભુભજન, ચેતન અને કર્મ, મનની સ્થિરતા, સમતા અને મમતા, ઉપશમ, ચેતના, આત્મદર્શન, સાયોધર્મ, સાચા મુનિ વગેરે વિષયો સેવામાં આવ્યા છે. કવિની ધણીખરી આ રચનાઓ પ્રજ્ઞલાપામાં કે પ્રજ્ઞલાપાની છાંટવાળી છે અને કવિતાની જિંદગી કોટિએ પહોંચે એવી છે.

આમ, ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ ગુજરાતી ભાષામાં પણ વિપુલ સાહિત્ય આપ્યું છે, જે વડે આપણા મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેઓ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. એમના તમામ સાહિત્ય માટે એમણે પોતે 'શ્રીપાળ રાસ'ની બારમી ઢાળમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે અવશ્ય કહી શકીએ,

વાણી વાયક જંતે તણી કોઈ નયે ન અધૂરી જી.'

મહોપાધ્યાયજીની સ્વહસ્તલિખિત પ્રતિઓ

મહોપાધ્યાયજી મહારાજે પોતે જે જે ગ્રંથોની રચના કરી તેમાંના કેટલાક ગ્રંથોની પ્રતિઓ તેમના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં મળે છે. એમાંની કેટલીક પ્રતિઓ મૂળ ખરડાકે પણ છે. આવી પાંત્રીસેક જેટલી હસ્તપ્રતો આપણને ભુલભુલ લગાશેમા મળી આવી છે. પ્રાચીન સમયના એક જ લેખકની આટલી બધી હસ્તપ્રતો એના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં મળી આવે એ ઘટના અત્યંત વિરલ અને ગૌરવપૂર્ણ છે. આની હસ્તપ્રતિઓ મેળવવામાં સૌથી વધુ ફાળો મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજીનો છે; તથા સુગ્ધિમ્રાટ શ્રી વિજયનેમિસરીધરજી મહારાજ તથા તેમના પરિવારનો ફાળો તથા વિદ્યમાન મુનિ શ્રી યશોવિજયજીનો ફાળો પણ પ્રથસાપાત્ર છે. મહોપાધ્યાયજીના નીચે મુજબ ગ્રંથો એમના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલા મળી આવ્યા છે:

૧. આર્યલીય મહાકાવ્ય (અપૂર્ણ) ૨. તિસ્ત્વયોકિતિ (અપૂર્ણ) ૩. નિશામુક્તિપ્રકરણ ૪. વિજયપ્રમસૂરિ ક્ષામયુક વિરચિતપત્ર; ૫. સિદ્ધાંત-મંજરી શબ્દખંડ ટીકા (અપૂર્ણ) ૬. જ્યોત્સ્વમી રાસ ૭. આગધક-

ગુરુ શ્રીનવવિજયજીએ સિદ્ધપુરમાં લખેલી હસ્તપ્રત મળે છે. એટલે આ રાસની રચના સં. ૧૭૦૮ની આસપાસ થઈ હોય એવું માનવામાં આવે છે. આ રાસમાં કવિએ તત્ત્વજ્ઞાનને કવિતામાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. મધ્યકાલીન કવિ અખાની યાદ અપાવે એ પ્રકારની આ કૃતિ છે. એમાં દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયનાં લક્ષણો, સ્વરૂપો ઇત્યાદિનું વર્ણન અનેક મનમતાતર અને દષ્ટાન્તો તથા આધારઅંશેના ઉદ્દેશો સાથે કરવામાં આવ્યું છે. કવિની સમર્થ શક્તિનું આ સચોટ ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. આ રાસનું પછીના કાળમાં સંસ્કૃતમાં ભાષાંતર થયું છે એ જ એની મહત્તા સમજાવવા માટે જણે છે.

‘સમુદ્રવહાણ મંવાદ’ મં. ૧૭૧૭માં ઘોઘાળંદરમાં કવિએ રચેલી મંવાદના પ્રકારની એક ઉત્તમ કૃતિ છે. ૧૭ દાસ તથા દુહાની મળીને ૩૦૬ ગાથામાં રચાયેલી આ કૃતિમાં કવિએ સમુદ્ર અને વહાણ વચ્ચે સચોટ મંવાદ રજૂ કરી વહાણે સમુદ્રનો ગર્વ કેવી રીતે ઉતાર્યો તેનું આલેખન કર્યું છે. નાની વસ્તુ પણ કેટલું મહત્ત્વનું કાર્ય કરે છે તે સમજાવતાં વહાણ સમુદ્રને કહે છે :

હલુઆ પિણુ અગ્હે તારજી, સાયર! સાંભલો.

જહુ જનને પાર ઉતારજી સાયર! સાંભલો.

શું કિને છુમ્મ મોટાઈજી? જે જોલે લોગ લોગાઈજી

છુમ્મ નામ ધરાવો છે મોટાજી, પણિ કામની વેલાઈ ખોટાજી.

છુમ્મ જેવલ જાણ્યું વાધ્યાજી, નવિ જાણ્યું પરહિત સાધ્યાજી.

હુ મોટાઈ મત રાચોજી, હીરો નાનો પણિ દોષ જાચોજી.

વાધે ઊકરડો ધણું મોટોજી, તિહાં જાઈએ લેઈ લોટોજી.

આપણાં મંવાદકાવ્યોમાંનાં ઉત્તમ કાવ્યોમાં સ્થાન પામે એ પ્રકારની આ કૃતિ છે. સૌ ઔર્ધ્વ-સંદેશાઈથી આસ્વાદી શકે એવી અને કવિની મંવાદશક્તિનો અમે જ્ઞાનનો સાથે પરિચય કરાવે એવી આ કૃતિ છે.

કવિએ લુદીલુદી દેશીઓમા પાંત્રીસેક અધ્યાત્મના પદોની રચના કરી છે. એમાં પ્રભુમજન, ચેનન અને કર્મ, મનની સ્થિરતા, સમના અને મમતા, ઉપશમ, ચેતના, આત્મદર્શન, સાચો ધમ, સાચા મુનિ વગેરે વિષયો લેવામા આવ્યા છે. કવિની ઘણીખરી આ રચનાઓ વજ્રલાપામા કે વજ્ર-લાપાની છાટવાળી છે અને કવિતાની ઈંગ્લી કોટિએ પહોચે એની છે

આમ, ઉપાધ્યાય શ્રી યરોવિજયજીએ ગુજરાતી ભાષામા પણ વિપુલ સાહિત્ય આપણને આપ્યું છે, જે વડે આપણા મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમા તેઓ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. એમના તમામ સાહિત્ય માટે એમણે પોતે 'શ્રીપાળ રાસ'ની બાગમી ઢાળમા કહ્યું છે તે પ્રમાણે અવશ્ય કહી શકીએ,

વાણી વાયક જસ તણી કોઈ નયે ન અધૂરી છ'

મહોપાધ્યાયજીની સ્વહસ્તલિખિત પ્રતિઓ

મહોપાધ્યાયજી મહારાજે પોતે જે જે ગ્રંથોની રચના કરી તેમાના કેટલાક ગ્રંથોની પ્રતિઓ તેમના પોતાના હસ્તાક્ષરમા મળે છે એમાની કેટલીક પ્રતિઓ મૂળ ખગડગપે પણ છે આની પાંત્રીસેક જેટલી હસ્ત-પ્રતો આપણને લુદાલુદા લગરોમા મળી આની છે પ્રાચીન સમયના એક જ લેખકની આટલી બધી હસ્તપ્રતો એના પોતાના હસ્તાક્ષરમા મળી આવે એ ઘટના અત્યંત વિરલ અને ગૌરવપૂર્ણ છે. આની હસ્ત-પ્રતિઓ મેળવવામા સૌથી વધુ ફાળો મુનિ શ્રી પુસ્તકવિજયજીનો છે, તથા સૂરિસમ્રાટ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી' મહારાજ તથા તેમના પરિવારનો ફાળો તથા વિદ્યમાન મુનિ શ્રી મશેવિજયજીનો ફાળો પણ પ્રશંસાપાત્ર છે મહોપાધ્યાયજીના નીચે મુજબ ગ્રંથો એમના પોતાના હસ્તાક્ષરમા લખાયેલા મળી આવ્યા છે:

૧ આર્યભટ્ટના મહાકાવ્ય (અપૂર્ણ) ૨. તિલ્લવ્યોક્તિ (અપૂર્ણ) ૩. નિશામુક્તિપ્રકરણ ૪. વિજયપ્રખસૂરિ ક્ષામણક વિસંપ્તિપદ, ૫. સિદ્ધાન્ત-મંજરી શબ્દખંડ દીકા (અપૂર્ણ) ૬ જબૂસ્વામી રાસ ૭. આરાધક

વિરાધક ચતુર્લગી-સ્વોપસ દીકાસહ ૮. અધ્યાત્મસાર ૯. પ્રમેયમાલા (અપૂર્ણ) ૧૦. ૬૮૪શુપર્યાય રાસ બાલાવબોધ ૧૧. ધર્મપરીક્ષા સ્વોપસ દીકામાં ઉમેર્યું ૧૨. આત્મખ્યાતિ ૧૩. ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય અંધેનો અંતિમભાગ ૧૪. નયરહસ્ય ૧૫. ભાષ્યરહસ્ય ૧૬. વાદમાલા (અપૂર્ણ) ૧૭. સ્વાદ્વાદરહસ્ય ૧૮. માર્ગપરિશુદ્ધિ ૧૯. વૈગમ્યકલ્પલતા ૨૦. યોગ-બિંદુ અવચૂરી ૨૧. યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય અવચૂરિ (અપૂર્ણ) ૨૨. સ્વાદ્-વાદરહસ્ય બૃહદ્ (અપૂર્ણ) ૨૩. તત્ત્વાર્થવૃત્તિ ૨૪. વૈરાગ્યરતિ (અપૂર્ણ) ૨૫. સ્તોત્રત્રિક ૨૬. ક્રિપાદાદિસિદ્ધિપ્રકરણ દીકા (અપૂર્ણ) ૨૭. ન્યાયા-લોક ૨૮. યોગવિશિક્ષાવૃત્તિ ૧૯. વિષયતાવાદ ૩૦. સ્તોત્રાવલી-સ્તોત્રત્રિક ૩૧. અષ્ટસહસ્રી ૩૨. કાવ્યપ્રકાશદીકા (અપૂર્ણ).

આ ઉપરાંત ખીજ કેટલાક અંધો પણ એમના હસ્તાક્ષરમાં મળી આવે એવો મંલય છે. એમના કેટલાક અંધોનાં પાનાં વેરવિખેર, છૂટા-છવાયાં થઈ નष्ट પામ્યાં છે. કયરા તરીકે માની સાગરમતી નદીમાં પધરાવવા માટે લઈ જવાતા પાનાના સંગ્રહમાંથી 'યોગવિશિક્ષાવૃત્તિ' જેવા અંધો મળી આવ્યા છે.

શ્રી યશોવિજયજીના હસ્તાક્ષરમાં એમણે ખીજ અંધકારોના અંધોની પોતાના ઉપયોગ માટે કરેલી નકલો પણ ઠીકઠીક મંખ્યામાં મળે છે. ખીજ બાબુ, એમણે પોતે રચેલા અંધોની એમના ગુરુ શ્રી નયવિજયગણિએ કરી આપેલી નકલો પણ આપણને મળે છે એ પણ એક આનંદગૌરવની વાત છે.

પંડિત સુખલાલજીનો અભિપ્રાય

શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે મહાન જૈન પૂર્વાચાર્યોની ઘણી કૃતિ-ઓનો, મહત્ત્વની ઉપલબ્ધ લગભગ બધી જ કૃતિઓનો, જોડો અભ્યાસ કર્યો હતો. તદુપરાંત, એમણે અન્ય દર્શનોનો પણ ઘણો જોડો અભ્યાસ કર્યો હતો. એમના જેટલી અને જેની બહુશ્રુતતા બહુ જ વિરલ વ્યક્તિ-

ओमा आपलुने जेवा भजे छे. पू पडित सुभ-नालछमे श्री यशोविजयल-
 कृत 'पानञ्जल योगदर्शनरत्ति' तथा 'छरिस्त्री योगविशिक्षा टीका'ना
 हिंदीमा सांगसहित करेला भपाहनमा श्री यशोविजयल माटे नीचे मुज्ज्य
 अलिप्राय दर्शाव्यो छे:

‘वाचक यशोविजयका परिचय इतने हीमें कर लेना चाहिए कि
 उनकी सी समन्वय शक्ति रखनेवाला, जैनजैनेतर मौलिक ग्रंथोका गहरा
 दोहन करनेवाला, प्रत्येक विषयकी तहतक पहुँचकर उस पर समभाव-
 पूर्वक अपना स्पष्ट मन्तव्य प्रकाशित करनेवाला, शास्त्रीय व लौकिक भाषामें
 विविध साहित्य रचकर अपने सरल और कठिन विचारोको सब जिज्ञासु
 तक पहुँचानेकी चेष्टा करनेवाला और संप्रदायमें रहकर भी संप्रदायके
 बंधनकी परवा न कर जो कुछ उचित जान पड़ा उस पर निर्भयतापूर्वक
 लिखनेवाला केवल श्वेताम्बर, दिगंबर समाजमें ही नहीं बल्कि जैनेतर
 समाजमें भी उनका सा कोई विशिष्ट विद्वान अभी तक हमारे ध्यानमें
 नहीं आया। पाठक स्मरणमें रखें, यह अत्युक्ति नहीं हैं। हमने उपाध्यायजी
 के और दूसरे विद्वानों के ग्रंथों का अभीतक जो अल्प मात्र अवलोकन
 किया है उसके आधार पर सोल-नाप कर उपरके वाक्य लिखे हैं।
 निस्सन्देह श्वेताम्बर और दिगंबर समाजमें अनेक बहुधृत विद्वान हो गये
 हैं। वैदिक तथा बौद्ध सम्प्रदायमें भी प्रचंड विद्वानोंकी कमी नहीं
 रही है। यास कर वैदिक विद्वान तो सदाहीसे उच्च स्थान लेते आये हैं,
 विद्या मानो उनकी यपोत्ती ही है, पर इसमें शक नहीं कि कोई बौद्ध
 या कोई वैदिक विद्वान आजतक ऐसा नहीं हुआ है जिसके ग्रन्थके अव-
 लोचनसे यह ज्ञान पड़े कि वह वैदिक या बौद्धशास्त्रके उपरान्त जैन
 शास्त्रका भी वास्तविक गहरा और सर्वव्यापी ज्ञान रखता हो। इसके विप-
 रित उपाध्यायजी जैन थे इस लिए जैनशास्त्रका गहरा ज्ञान उनके लिए
 सहज था पर उपनिषद, दर्शन आदि वैदिक ग्रन्थोका तथा बौद्ध ग्रन्थोका
 इतना वास्तविक परिपूर्ण और स्पष्ट ज्ञान उनकी अपूर्व प्रतिभा और काशी

સેવનકા હી પરિણામ હૈ।’

બીજે એક સ્થળે એમણે લખ્યું છે, ‘તેઓ જન્મમંરકાગ્નિમંત્ર, શ્રુતયોગમંત્ર અને આજન્મ પ્રજ્ઞાવારી ધુરંધર આચાર્ય હતા. સામાન્ય રીતે પોતાના બધા દીકામથોમા તેમણે જે જે કહ્યું છે તે જવાબુ ઉપપાદન પ્રાચીન અને પ્રામાણિક ગ્રંથોની સમ્મતિ દ્વારા કર્યું છે, કયાંયે કોઈ ગ્રંથનો અર્થ કાઢવામાં ખેંચતણુ નથી કરી.....માત્ર અમારી દૃષ્ટિએ નહિ, પણ હરકોઈ તત્ત્વ વિદ્વાનની દૃષ્ટિએ જૈન મંપ્રદાયમાં ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન વૈદિક મંપ્રદાયના શકરાચાર્ય જેવું છે.’

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ દાર્શનિક વિષયોના પારંગત હતા. તેમણે જૈન દર્શનોને નવ્યન્યાયની શૈલીમાં ગૂંચૂ કર્યા છે. તેમના આ મહાન કાર્ય વિરો શ્રી દલસુખભાઈ માલવણિયાએ લખ્યું છે, ‘...એ સાકાચારસો વર્ષના વિકાસનો સમાવેશ એકલે હાથે વાચક યશોવિજયજીએ જૈનશાસ્ત્રમાં કર્યો છે. તેમના આ મહાન કાર્યનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેમની પ્રતિભાને નમન કર્યા વિના છૂટેલું નથી થતો. તેમણે અનેક વિષયોના અનેક ગ્રંથો લખ્યા છે, પણ તે ન જ લખ્યા હોત તોપણ તેમણે જે જૈન દર્શનને નવ્યન્યાયની શૈલીમાં મૂકીને અપૂર્વ કાર્ય કર્યું છે તેને લઈને તેઓ અમર થઈ ગયા છે....આધુનિક દર્શનશાસ્ત્રમાંથી આજે કે ત્યાજ્યનો વિચાર કરનાર હજી કોઈ જૈન દર્શનિક પાક્યો નથી. એ જ્યાં સુધી નહિ પાકે ત્યાં સુધી વાચક યશોવિજયજી જૈન દર્શન વિરો અતિમ પ્રમાણુ રહેશે.’

જેમ દર્શનશાસ્ત્રમાં તેમ અધ્યાત્મયોગમાં પણ તેમનું અર્પણ મૂલ્યવાન છે. તેમને શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ વર્ણવેલા ‘યોગમાર્ગના આઠ વિવેચક

● શ્રી યશોવિજયજીના ‘શુદ્ધ તત્ત્વવિનિશ્ચય’ નામના ગ્રંથની પ્રસ્તાવના.

+ ‘શ્રી યશોવિજય સંમૃતિગ્રંથ’માં ‘અમર યશોવિજયજી’ નામનો લેખ, પૃ. ૬૭.

તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. તેઓ જેવા યાની હતા તેવા ક્રિાવાદી
 પણ હતા. તેમની પ્રતિભા અને તેમના કાર્યો આપણને મહાન પૂર્વાચાર્યોના
 સ્મરણ કરાવે છે. ડૉ. ભગવાનદાસ મહેતા લખે છે, 'આ મહાત્મા પ્રતિભામાં
 જાણે સિદ્ધસેન- દિવાકરના પુનરવાર હોય, દાર્શનિક અભ્યાસમાં જાણે
 લઘુ હરિભદ્ર હોય, શ્રુતજ્ઞાનમાં જાણે બીજા હેમાચાર્ય હોય, અધ્યાત્મવિદ્યામાં
 જાણે આનંદધનજીના અનુગામી હોય એમ આપણને સહેજે પ્રતિભાસે
 છે.'^{૧૦} શ્રી ભદ્રકરવિજયજી ગણિ લખે છે, 'વાચક યશોવિજયમાં હરિભદ્રાચાર્ય
 જેવી મધ્યસ્થ છુદ્ધિ અને પરીક્ષક શક્તિ તથા હેમચન્દ્રાચાર્ય જેની સન્માર્ગ-
 દેશક અને સન્માર્ગરક્ષક વૃત્તિ તરી આવે છે. તદુપરાત પૂર્વના મહાન
 આચાર્યોની જેમ શુરુભક્તિ, તીર્થલક્તિ, મંથભક્તિ, શાસનપ્રેમ, ધર્મપ્રેમ,
 મંત્રારણ્યગુપ્તતા, સવેગરસ, નર્મના, લઘુતા, સરળતા, દૃઢતા, ઉદાગતા, ધીરતા,
 ગમીરતા, પરોપકારરસિકતા છત્યાદિ અગણિત ગુણો જણાઈ આવે છે.
 અને એ બધા અપૂર્વ ગુણોના કાગળે તેમની કૃતિઓમાં એક નાનું બાળક
 પણ સમજી શકે એટલી હદ સુધીની સરળ અને એક પ્રૌઢતમ વિદ્યાન
 પણ ન સમજી શકે એટલી હદ સુધીની ગભીર મળી શકે છે.'^{૧૧}

। આમ, અનેકવિધ પ્રતિભા ધરાવનાર, અનેક ક્ષેત્રમાં પોતાનું મૂલ્યવાન
 અર્પણ કરનાર ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી આપણા મહાન જ્યોતિર્ધર
 છે. તાર્કિક શિરોમણિ, સ્મારિત શ્રુતકેવલી, લઘુ હરિભદ્ર, દ્વિતીય હેમચન્દ્ર,
 યોગવિશારદ, સત્યગવેષક, સમયવિચારક, '૧' બીજમત્ર પદ્ધતા પ્રસ્થાપક,
 'કુર્યાલી શારદ'(પુરપરપે અવતરેલ મૂળ્યાળી સરસ્વતી)નું વિરલ બિરુદ
 પામેલા, મહાન સમન્વયકાર, અખર નૈયાયિક, વાદીમદ્દલજક, શુદ્ધચાર-
 ક્રિયાપાલક, દ્રવ્યાનુયોગનો દરિયો ઉલ્લસી જનાર છત્યાદિ શબ્દો વડે જેમને
 બિરદાવવામાં આવે છે એવા મહાન જ્યોતિર્ધર શ્રી યશોવિજયજીને
 આપણાં કૌટિશઃ વદન હો !

૦ શ્રી યશોવિજય સ્મૃતિગ્રંથ પૃ ૭૬

૧ શ્રી યશોવિજય સ્મૃતિગ્રંથ પૃ ૨૬

સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગુજરાતીમાં જંબૂસ્વામી વિશેની રચનાઓ*

ચરમ કેવલી શ્રી જંબૂસ્વામીની કથા જૈનોની પ્રાચીન કથાઓમાંની એક છે અને જૈનોને તે અત્યંત સુપરિચિત છે. જૈન દર્શન પ્રમાણે શ્રી જંબૂસ્વામી એ છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામી પછી શ્રી મુદ્ધમાસ્ત્યામીની પાંદે આવનાર ઐતિહાસિક વ્યક્તિ છે. એમનો નિર્વાણસમય વીર સંવત ૬૪, એટલે કે ઈ. સ. પૂર્વે ૪૬૨નો ગણાય છે.

જંબૂસ્વામીનો ઉલ્લેખ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જૈન ગ્રંથોમાં મળે છે. જૈનોના લગભગ બધા જ આગમોમાં જંબૂસ્વામીને વિશે કંઈક ને કંઈક ઉલ્લેખ થયેલો છે.

પ્રાચીન ગ્રંથોમાં જંબૂસ્વામીની કથા વિસ્તારપૂર્વક આપણને ઈ. સ.ના ૭ઠ્ઠા સૈકામાં કે એથી પણ પૂર્વે રચાયેલા મનાતા ગ્રંથ શ્રી સંઘસમગ્ધિકૃત 'વસુદેવહિંદી'માં+ આરંભમાં જ 'કથાની ઉત્પત્તિ' તરીકે જોવા મળે છે. એથી પૂર્વેના કોઈ ગ્રંથમાં પણ જંબૂસ્વામીની કથા મળી આવે તો નવાઈ નહિ.

વસુદેવહિંદી પછી સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાં જંબૂસ્વામીની કથા નીચેની કૃતિઓમાં મળે છે:

૧ સ્વયંબુદેવચિંત 'હરિવંશપુરાણ' (ઈ. સ.ની સાતમીથી દસમી શતાબ્દી વચ્ચે)

- * 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ', 'જૈન ગુર્જર કવિઓ-ભાગ ૧-૨-૩', અને અન્ય સૂચીગ્રંથોને આધારે આ માહિતી અહીં આપવામાં આવી છે.
- + એનો ગુજરાતી અનુવાદ ડૉ. ભોગીલાલ સાંડેસરાએ કર્યો છે, અને તે બાવ-નગરની જૈન આત્માનંદ સમાજે પ્રગટ કર્યો છે.

૨ ભદ્રેશ્વરકૃત 'કહાવળી' (આશરે ઈ. સ. ૧૧મા સૈકાનો અંત)

૩ પ. સાગરદત્તકૃત 'જંબૂસામિયરિય' (સ. ૧૦૭૬)

૪ વીરકૃત 'જંબૂસામિયરિય' (સં. ૧૦૭૬)

૫ ધર્મદાસકૃત 'ઉપદેશમાલા' ઉપર રત્નપ્રભસુગિએ રચેલી 'વિશેષ વૃત્તિ' અથવા 'દોધતી વૃત્તિ' (સ. ૧૨૩૮)

૬ ગુણપાલમુનિકૃત 'જંબૂચરિત'

૭ ભુવનકીર્તિસૂરિકૃત 'જંબૂસ્વામી ચરિત'

૮ ઉદયપ્રભસૂરિકૃત 'ધર્માબ્યુદય મહાકાવ્ય'

૯ હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત 'ત્રિપૃષ્ઠિસલાકાપુરુષચરિત' (ઈ. સ.નો અગિયારમો સૈકો) (પરિશિષ્ટ પર્વ)

૧૦ પદ્મસુંદરગણિકૃત 'જંબૂસ્વામી ચરિત'

૧૧ સકલહર્ષકૃત 'જંબૂસ્વામી ચરિત'

૧૨ માનસિંહકૃત 'જંબૂસ્વામી ચરિત'

૧૩ જિનસાગરસુગિકૃત 'કર્પૂરપ્રકર ટીકા'

આ ઉપરાંત જંબૂસ્વામી વિશે ખીજી બેએક કૃતિઓ (એક ગદ્યમાં અને એક પદ્યમાં) મળી આવે છે, જેનું કર્તૃત્વ હજી સુધી અજ્ઞાત છે. આથી પણ વધારે મર્યોમા જંબૂસ્વામીની કથા મળી આવવાનો પૂરો સંભવ છે.

ઈ. સ. ના તેગમા સૈકાના આરંભથી તે યોગાણીસમા સૈકા સુધીમા જૂની અને અર્વાચીન ગુજરાતી લાખામાં ગસા કે ફારુના પ્રકારની લગભગ ત્રીસેક જેટલી કૃતિઓ જંબૂસ્વામી વિશે મળી આવે છે એમાંની બેત્રણ કૃતિઓ સિવાય ખીજી બધી જ કૃતિઓ હજી અપ્રગટ છે. રાસા ઉપરાંત જંબૂસ્વામી વિશેની પ્રાકૃત કૃતિઓ ઉપર જૂની ગુજરાતી લાખામાં લખાયેલા કેટલાક બાલાવબોધો પણ મળી આવે છે. જંબૂસ્વામી વિશે લખાયેલી આ બધી કૃતિઓની વિગત આ પ્રમાણે છે:

૧ જંજૂસામી ચરિત્ર (વિ. સ. ૧૨૬૬): કર્તા-મહેન્દ્ર સરિના શિષ્ય
ધર્મમુનિ. ૪૧ કડીમા લખાયેલો આ રાસ જંજૂસ્વામી વિરો ગુજરાતી
ભાષામા અત્યાર સુધીમા મળતી સૌથી પહેલી કૃતિ છે. આ કૃતિ
'પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યસંગ્રહ'મા છપાયેલી છે.

૨ જંજૂસ્વામી કાગ (વિ. સ. ૧૪૩૦): કર્તા-કોઈ અચાત કવિ.
'પ્રાચીન કાગ સંગ્રહ'મા આ કૃતિ છપાયેલી છે.

૩ જંજૂસ્વામીનો વિવાહલો (વિ. સ. ૧૪૯૫): કર્તા-પીપલ ગચ્છના
હીરાનંદસૂરિ. એમણે સાચોરમા વૈશાખ સુદ આદ્યમે (સં. ૧૪૯૫) આ
રચના પૂરી કરી હતી.

૪ જંજૂસ્વામી ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૫૧૬): કર્તા-રત્નસિંહસૂરિના
શિષ્ય. કવિએ રાસમાં પોતાનું નામ ન જણાવતા પોતાનો ઉલ્લેખ માન
રત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય તરીકે કર્યો છે.

૫ જંજૂસ્વામી પયલવવર્ણન ચોપાઈ (વિ. સં. ૧૫૨૨): કર્તા-દેપાલ
ભોજક. ગાથા આશરે ૧૭૯.

૬ જંજૂ અતરંગ રાસ (વિક્રમની સોગમી સદી): કર્તા-સહજસુદર.
વિવાહલુના પ્રકારની આ કૃતિ ૬૩ કડીમા લખાયેલી છે.

૭ જંજૂસ્વામી રાસ (પયલવચરિત્ર) (વિ સં ૧૬૧૯): કર્તા-વિજય-
ગચ્છના મલ્લિદાસ. ૩૦ ઢાલમા આ રાસની રચના થયેલી છે.

૮ જંજૂકુમાર રાસ (વિ. સ. ૧૬૨૨): કર્તા-પીપલક ગચ્છના,
રાજપાલ. આશરે ૯૫૫ કડીમા આ રાસની રચના થયેલી છે.

૯ જંજૂરાસ (વિ સ. ૧૬૭૦): કર્તા-ખરતર ગચ્છના શુશ્રુવિનય.
ખાહડમેર ગ્રામમા એમણે આ રચના કરી હતી.

૧૦ જંજૂસ્વામી રાસ (વિ. સ. ૧૬૯૧): કર્તા-ખરતર ગચ્છના ભુવન-
કીર્તિ (ખીજ). ચાર અધિકાગમાં આ રાસની રચના કરવામા આવી છે.

૧૧ જંબૂ ઓપાઈ (વિ. સ. ૧૬૯૨): કર્તા-નપાગચ્છના કમલવિજય.
ગામ સિવાણામા એમણે આ રચના કરી હતી.

૧૨ જંબૂસ્વામી રાસ (વિ. સં. ૧૭૧૪): કર્તા-ખરતર ગચ્છના પદ્મ-
ચન્દ્ર. પરિશિષ્ટ પર્વને આધારે એમણે સેરિસા પાટણમાં આ રાસની રચના
લગભગ ૧૫૧૧ ગાથામાં કરી છે.

૧૩ જંબૂ ઓપાઈ (વિ. સં. ૧૭૨૦): કર્તા-ખરતર ગચ્છના જિન-
સાગરસૂરિના શિષ્ય કવિ ઉદયરત્ન.

૧૪ જંબૂપૂજા રાસ અથવા કર્મવિપાક રાસ (વિ. સં. ૧૭૨૮):
કર્તા-પાર્શ્વચન્દ્ર ગચ્છના વીરજી મુનિ. એમણે પાટણમાં આ રાસની રચના
૧૩ દાલમાં કરી છે. આ રાસ ભીમશી માણેકે હપાવ્યો છે.

૧૫ જંબૂરાસ (વિ. સં. ૧૭૨૯): કર્તા-ધર્મમંદિર. એમણે નગર
મુલતાનમાં આ રાસની રચના કરી હતી.

- ૧૬ જંબૂસ્વામી ઓપાઈ (વિ. સ. ૧૭૨૯): કર્તા-ખરતર ગચ્છના
સુમતિરગ એમણે પશુ નગર મુલતાનમાં એ જ વર્ષમાં આ રાસની રચના
કરી હતી. (ધર્મમંદિર અને સુમતિરગ એ બંનેની એક જ નગરમા એક જ
વર્ષમા થયેલી આ બે રચના સરખાવી જોવા જેવી ખરી.)

૧૭ જંબૂકુમાર રાસ (વિ. સં. ૧૭૩૪): કર્તા-તપાગચ્છના ચદ્ર-
વિજય. એમણે ગામ ઝરડાદેમા આ રાસની રચના ૮૫૨ ગાથામા કરી છે.

૧૮ જંબૂગસ (વિ. સં. ૧૭૩૮): કર્તા-નપાગચ્છના જ્ઞાનવિમલસૂરિ.
એમણે ચિરપુર નગરમા આ રાસની રચના પાંચીસ દાલમાં કરી હતી.
આ રાસ પ્રગટ થયેલો છે.

૧૯ શ્રી જંબૂસ્વામી જ્ઞાનગીતા (વિ. સં. ૧૭૩૮): કર્તા-ઉપાં શ્રી
યશોવિજયજી. એમણે ખંભાતમાં આ લઘુકૃતિની રચના કરી છે 'ગુર્જર
સાહિત્ય સંગ્રહ-ભાગ ૧'મા એ પ્રગટ થઈ છે.

૨૦ જખૂવામી ગસ (વિ. સ. ૧૭૩૯): કર્તા-ઉપા૦ શ્રી યગો-
વિગ્રયજી એમણે ખંભાતમા આ રાસની રચના પાય અધિકારની ૩૭ દાયમા
કરી છે. આ રાસ 'ગુર્જર સાહિત્ય સમ્રાટ'-ભાગ ખીજમા પ્રગટ થયો છે.

૨૧ જખૂવામી રાસ (વિ સ ૧૭૪૯). કર્તા-તપાગચના ઉદયગત્ન.
એમણે ખેડા હરિયાલા ગામમા, ૬૬ દાલની લગભગ અઢી હજાર ગાથામા
આ રાસની રચના કરી છે.

૨૨ જખૂવામી રાસ(વિ સ.૧૭૫૧). કર્તા-ખરતર ગચના યરોવર્ધન.

૨૩ જખૂવામી ગસ (વિ. સ. ૧૭૬૦): કર્તા-ખરતર ગચના
જિનહર્ય એમણે ચાર અધિકારની ૮૦ દાલમા આ રાસની રચના કરી છે.
રાસની ગાથા આશરે ૧૬૫૭ છે.

૨૪ જખૂકુમાર રાસ (વિ. મં. ૧૭૬૪): કર્તા-કડવા ગચના
શ્રી લાધાશાહ એમણે સોડી ગામમા, આ રાસની રચના કરી છે.
રાસની દાલ બત્રીસ છે.

૨૫ જખૂવામી ચોદાજિયુ (વિ સં. ૧૭૬૩): કર્તા-ખરતર ગચના
શ્રી દુર્ગાદાસ

૨૬ જખૂચરિત (વિ મં. ૧૮૦૫): કર્તા-શ્રી ચેનનવિજય. એમણે
અજીમગજમા આ કૃતિની રચના કરી છે. લાખ રાગસ્થાની છે

૨૭ જખૂચોપાઈ (વિ. સ. ૧૮૩૮): કર્તા-શ્રી ચદ્રલાયુ એમણે
ખોડાવડ ગામમા આ રાસની ગચના ૩૫ દાયમા કરી છે. રાસની લાખ
રાગસ્થાની છે.

૨૮ જખૂકુમાર ચોદાજિયું (વિ મં. ૧૮૭૩) કર્તા-શ્રી સોલાગચ-
સાગર. એમણે પાટણમા આ કૃતિની રચના કરી હતી આ કૃતિ લીમશી
માણેક તરફથી પ્રગટ થયેલ છે.

૨૯ જખૂવામીના ચલોદે (વિક્રમની ઓગણીસમી સદી): કર્તા-
શ્રી લખિધવિજય

૩૦ જંબૂસ્વામી ગુણરત્નમાલા (વિ. સં. ૧૯૦૨): કર્તા-જેપુરવાંસી
ઓસવાલ આવક શ્રી આનંદ જેઠમલ. એમણે ૩૫ ઢાલમાં આ રાસની
રચના કરી છે.

આ ઉપરાંત જૂની ગુજરાતી સાપામાં જંબૂસ્વામી વિશે નીચે
પ્રમાણે બાલાવબોધ મળી આવે છે:

૧ જંબૂચરિત્ર (પ્રાકૃત)નો બાલાવબોધ (વિ. સં. ૧૭૯૦) મૂળ
પ્રાકૃત કૃતિ પદ્યસુંદર ગણિની છે.

૨ જંબૂચરિત્ર (પ્રાકૃત)નો બાલાવબોધ (વિ. સં. ૧૭૯૫ પહેલાં):
કર્તા-શ્રી સુંદરજી ગણિ.

૩ જંબૂચરિત્ર બાલાવબોધ (વિ. સં. ૧૮૦૮)

૪ જંબૂચરિત્ર (પ્રાકૃત) પરનો બાલાવબોધ (વિ. સં. ૧૮૧૨)

૫ જંબૂઅધ્યયનચરિત્ર-બાલાવબોધસહિત (વિ. સં. ૧૮૧૬ પહેલાં)

૬ જંબૂસ્વામી કથાનક (વિ. સં. ૧૮૨૯): મૂળ પ્રાકૃત કૃતિ શ્રી
પદ્યસુંદર ગણિકૃત છે.

જંબૂસ્વામી વિશે રચાયેલી કૃતિઓની ઉપલબ્ધ એટલી માહિતી
અહીં આપવામાં આવી છે. આથી પણ બીજી વધુ કૃતિઓ મળી આવ-
વાનો સંભવ છે.

શ્રી યશોવિજયજીકૃત જંબૂસ્વામી રાસ (સમાલોચના)

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં અનેક ગ્રંથોની રચના કરનાર મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ ગુજરાતી ભાષામાં પણ ઘણી રચનાઓ કરી છે. જંબૂસ્વામી રાસ એમના જીવનની ઉત્તરગ્રંથાની, સં. ૧૭૩૯માં રચાયેલી કૃતિ છે. આ ગ્રંથ એમની સમગ્ર ગુજરાતી કૃતિઓમાં કદની દૃષ્ટિએ મોટામાં મોટી કૃતિ છે. આ પૂર્વે એમણે ગુજરાતીમાં બીજી ઘણી નાનીમોટી કૃતિઓની રચના કરેલી છે. એટલે જંબૂસ્વામી રાસમાં એમનું ગુજરાતી ભાષા પરનું પ્રભુત્વ ધણું સારું જોઈ શકાય છે.

જંબૂસ્વામી રાસ પૂર્વે શ્રી યશોવિજયજીએ રાવન, સજ્જાપ, સંવાદ વગેરે પ્રકારની કેટલીયે રચનાઓ લુદીલુદી દેશીઓમાં કે રાગ-રાગિણીઓમાં લખાયેલી ઢાળોમાં કરી હતી. તદુપરાંત એમણે શ્રી વિનયવિજયજીના અપૂર્ણ ‘શ્રીપાલ રાસ’ના ઉત્તર ભાગની રચના કરેલી હતી અને ‘દ્રવ્ય ગુણુપર્યાય રાસ’માં તથા પદ્મધાનક ચોપાઈમાં તત્ત્વચાતુર્ય જેવા કઠિન વિષયને કવિતામાં-રાસના પ્રકારની રચનામાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. એટલે જંબૂસ્વામી રાસની રચના એમને માટે હજી સુધી નવું હતું. દ્રવ્યગુણુપર્યાય રાસની રચના માત્ર ઢાળોમાં થઈ છે અને તેનું વસ્તુ પણ માત્ર તત્ત્વચાતુર્ય છે. જ્યારે જંબૂસ્વામી રાસ પ્રાચીન જૈન ગદ્યાપદ્ધતિએ ઢાળ અને દૃષ્ટાંતો કડીઓમાં લખાયેલો છે અને એમાં વસ્તુ તરીકે શ્રી જંબૂસ્વામીની કથા લેવામાં આવી છે.

સં. ૧૭૩૮-૩૯માં શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ખખટમાં ચોમાસું રહ્યા હતા. એ અરસામાં સં. ૧૭૩૮માં એમણે ‘શ્રી જંબૂસ્વામી પ્રહ-

ગીતા' નામની એક નાની કૃતિની રચના કરી હતી. અને ત્યાર પછી એ જ ચોમાસા દરમિયાન એમણે, આ 'જંબૂસ્વામી રાસ'ની રચના એમના ગુરુ શ્રી નયવિજયજીના સાન્નિધ્યમાં રહીને કરી છે. એટલે જંબૂસ્વામી વિશે એ લઘુકૃતિ પૃથ્વી આ મોટી કૃતિ રચવા તરફ તેઓ પ્રેરાયા હોય એમ લાગે છે. લઘુકૃતિ ક્ષત્ર અને દૂહાની ૨૯ કડીમાં લખાયેલી છે. એમાં જંબૂસ્વામીના ચરિત્રની મુખ્ય મુખ્ય ઘટનાઓનો માત્ર નિર્દેશ જ છે અને મદન ઉપર તેઓ કેવો વિજય મેળવે છે તેનું નિરૂપણ છે. રચનાની દૃષ્ટિએ બ્રહ્મગીતા અને રાસ બંને સિલસિલ છે, એટલે કલ્પના, અલંકાર, તર્ક કે ભાષાની દૃષ્ટિએ એમાં સામ્ય ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. તેમ છતાં બ્રહ્મગીતાની નીચેની પંક્તિઓ જેવી પંક્તિઓ રાસમાં પણ આપણને અન્ય સંદર્ભમાં જોવા મળે છે :

આંડ તે કામિની ચોરડી, ચોરડી ચોરડી ચિત્ત;

ચોરડી પરિ મદિ માયતી, નાયતી રાયતી ગીત.

આની સાથે સરખાવો 'જંબૂસ્વામી રાસ'ના ચોથા અધિકારની

૧૩૫મી કડી :

મદન ગુણુ જોરડી ચોરડી, ચોરડી તરુણુ મન તેહ રે;

કામી પગમધન દોરડી, લવણિમાલિંગિન દેહ રે.

શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે આ 'જંબૂસ્વામી રાસ'ની રચના માટે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યકૃત 'ત્રિપષ્ટિશલાકાપુસ્પચરિત્ર'ના પરિશિષ્ટ પર્યાય આપેલા જંબૂસ્વામીના ચરિત્રનો મુખ્યત્વે આધાર લીધો છે. શ્રી જંબૂસ્વામીના ચરિત્ર વિશે મંસ્કૃતપ્રાકૃતમાં રચનાઓ થયેલી છે અને તેમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની રચના વધુ વિસ્તૃત અને સમર્થ છે, એટલે તેનો આધાર આ રાસની રચના માટે લેવાય એ સ્વાભાવિક છે.

• ખસ નયરે ગુણુ ચિત્તિ હવે જંબૂ વસુદ, ભુવનરે, મુનિજ, ચંદ્ર, વર્ષે-
શ્રી નયવિજય જીવ સુગુર સીસ, કહે અધિક પૂરયા મન જગીસ

શ્રી જંબૂસ્વામીનું ચરિત્ર ગ્રામીન ગ્રંથોમાં આપણને ઈ. સ.ના છઠા સદીના 'વસુદેવહિંદી' (મંદદાસગણિકૃત)માં જોવા મળે છે. તેમાં જંબૂસ્વામીનું ચરિત્ર, 'ત્રિપટિશલાકાપુરપચરિત્ર'ની સરખામણીમાં ઘણું જ ટૂંકમાં આપવામાં આવ્યું છે. વતુનઃ વસુદેવની કથાનો આરભ જન્માવવાના નિમિત્તે જ તેમાં જંબૂસ્વામીની કથા આપવામાં આવી છે. 'વસુદેવહિંદી'માં જન્મ્યાવ્યા પ્રમાણે શ્રી સુધર્માસ્વામીએ શ્રી જંબૂસ્વામીને વસુદેવચરિત્ર કહેલું હતું; તેથી 'વસુદેવહિંદી'માં માત્ર 'કથાની ઉત્પત્તિ' તરીકે જંબૂસ્વામીનું ચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. જંબૂસ્વામી વિને અત્યાર સુધીમાં મળતી આ જૂનામાં જૂની કથા હોવાથી તેની મુખ્ય મુખ્ય ઘટનાઓ આપણે જોઈ લઈએ.

મગધા નામે જનપદમાં, રાજગૃહ નગરમાં ઐશ્વિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ નગરમાં ત્રણમહત નામે શાહુકાર રહેતો હતો. એની પત્ની ધારિણીને એક વાર પાંચ સ્વપ્નો આવેલાં. એ પરથી ત્રણભદ્રે આગાહી કરી હતી કે, 'લગ્નગ્ન અરહંતે આત્મા સ્વપ્નોનુ ક્ષણ દર્શાવ્યું છે તે પ્રમાણે, તને પ્રભાવશાળી પુત્ર થશે.' ત્યાર પછી જ્ઞાત્રલોકથી આવેલો દેવ તેની કુખે અવતર્યો. ધારિણીએ સ્વપ્નમાં જન્મુક્રાન્તુ દર્શન કર્યું હતું એટલે પુત્રનું નામ જંબૂકુમાર રાખવામાં આવ્યું.

જંબૂકુમાર યુવાનસ્થામાં આવ્યા તે સમયે શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધર રાજગૃહ નગરના ચૈત્યમાં પધાર્યા હતા. જંબૂકુમાર તેમને વદન કરવા જાય છે અને તેમની પાસેથી ઉપદેશ માંગળી દીક્ષા લેવા પ્રેરાય છે. દીક્ષા માટે તે માતાપિતાની આજ્ઞા માગવા જાય છે, પરંતુ નગરમાં પ્રવેશવા જન છે ત્યાં યુદ્ધની તૈયારી નિહાળે છે અને કુમરણનો ભય જણાતાં શરૂ પામે જઈ પહેલાં આજ્ઞવન બ્રહ્મચર્યનું વ્રત લે છે અને પછી ઘરે પહોંચી માતાપિતાને વાત કરે છે. માતાપિતા જંબૂકુમારને દીક્ષા ન લેવા માટે સમજાવે છે. જન્માગમાં જંબૂકુમાર શ્રી સુધર્માસ્વામીએ કહેલ ઈત્યપુત્રની કથા, દુર્લભ ધનપ્રાપ્તિના વિષયમાં મિત્રોની

કથા અને ઇન્દ્રિય વિષયોની આસક્તિ મંમધે વાંદરાની કથા માના-
પિતાને કહી, ત્યાર પછી, માનાપિતાના આગ્રહને લીધે દીક્ષા લેનાં પહેલાં
પાણિગ્રહણ કરવાનું જંબૂકુમાર સ્વીકારે છે; કારણ કે તેમનો વિવાહ
આઠ શ્રેણીઓની કન્યાઓ સાથે તે પહેલાં કરવામાં આવ્યો હતો.

જંબૂકુમારનાં લગ્ન થાય છે. લગ્નને દિવસે સાંજે ભાગ્ય ન પછી
જંબૂકુમાર આઠ પત્નીઓ સાથે વાસધરમાં જાય છે, તે સમયે પ્રલવ
નામનો ચોર પોતાના સાથીઓ સાથે ત્યાં આવી, પોતાની અવસ્થાપિતી
વિદ્યા વડે બધાને હિંદાડી વસ્ત્રાભરણ ચોરી જવા પ્રયત્ન કરે છે. તે
સમયે જંબૂકુમાર જાગૃત હોય છે અને એમના શબ્દોથી તે ચોરો નિશ્ચેત
થઈ જાય છે. પ્રભવ ચોર આથી આશ્ચર્ય પામી આવી 'સંલિની' અને
'મોચની' વિદ્યા પોતાની અવસ્થાપિતી વિદ્યાના બદલામાં આપવા માટે
જંબૂકુમારને કહે છે. પરંતુ જંબૂકુમાર પ્રલવને જણાવે છે કે પોતે મંસાર-
નો ત્યાગ કરી આવતી કાલે શ્રી સુધર્માસ્વામી પાસે દીક્ષા લેવાના છે.
પ્રલવ તેમને દીક્ષા ન લેવા માટે કહે છે. તેના જવાબમાં જંબૂકુમાર તેને
મધુર્ગિદુની કથા કહે છે અને પ્રલવની ખીજ દલીલોના ઉત્તરમાં લલિ-
તાંગકુમાગની, કુબેરદત્તની, ગોપ સુવકની, મહેશ્વરદત્તની અને વણિકની
કથા કહે છે.

ત્યાર પછી જંબૂકુમારે સુધર્માસ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી. તેમની સાથે
તેમનાં માનાપિતા, પત્નીઓ અને પ્રલવે પણ દીક્ષા લીધી. ગુરુ સાથે
વિહાર કરતા જંબૂસ્વામી ચપાનગરીમાં પધાર્યા તે સમયે શ્રેણિક રાજાના
પુત્ર કોણિકે સુધર્માસ્વામીને જંબૂસ્વામી વિશે પૂછ્યું, 'લગવાન ! આ
સાધુ આટલા જવા તેમનંપતિવાળા દેખાય છે તે તેમણે કેવા પ્રકારનું
તપ કર્યું હતું?' ગુરુએ કહ્યું, "હે રાજા ! જ્યારે તારા પિતાએ
શ્રી મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે જે કહ્યું હતું તે સાલજ." એમ
કહી ગુરુએ શ્રી મહાવીર પ્રભુએ કહેલી પ્રસન્નચન્દ્ર અને વટકલચીરીની
કથા કહી. ત્યાર પછી જંબૂસ્વામીની પૂર્વલવની કથામાં શ્રી મહાવીર

પ્રભુએ કહેલી ભવદેવ અને ભવદત્તા ગંધર્વની તથા સાગરદત્ત અને શિવ-કુમારના સગંધની અને અનાદિય દેવની કથા શુરએ કહી.

ત્યાર પછી શ્રેણિક રાજના પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુએ કહેલું વસુદેવનું ચરિત્ર ‘વસુદેવહિંદી’માં આપવામાં આવ્યું છે.

આમ ‘વસુદેવહિંદી’ની શ્રી જંબૂસ્વામીની કથા આપણે જોઈ. એ પછી હેમચન્દ્રચાપકૃત ‘ત્રિપિઠિસલાકાપુરપચરિત્ર’માં એ કથા આપણને આ પ્રમાણે જોવા મળે છે :

શ્રેણિક રાજ પોતાના નગરમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુ સમોવસર્વા છે જાણી તેમને વદન કરવા જાય છે. રસ્તામાં તેના સૈનિક પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિને જુએ છે અને તેમના વિશે વાન કરે છે. રાજ તે વિશે વીર-પ્રભુને પૂછે છે અને વીરપ્રભુ તેમને પ્રસન્નચદ્રના જીવન વિશે કહે છે. ત્યાર પછી રાજ છેલ્લા દેવળશાની દ્રાણુ થરો એ વિશે પૂછે છે અને ભગવાન એમને ચરમ દેવળી શ્રી જંબૂસ્વામી વિશે કહે છે. તે સમયે અનાદિય દેવ ત્યાં આવી પોતાના કુળની પ્રશસ્તા કરે છે; અને એને વિશે ગાનએ કરેલા પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રી વીરપ્રભુ ત્રયમુક્ત અને જિનદાસની કથા કહે છે. પછી ગાન વિદુન્માણી દેવ વિશે પૂછે છે અને તેના જવાબમાં પ્રભુ એમને ભવદત્ત અને ભવદેવના ભવની અને પછી સાગરદત્ત અને શિવકુમારના ભવની કથા કહે છે. ત્યાર પછી વિદુન્માણી દેવ અધીને જંબૂકુમાર તરિકે અવતરે છે.

પછી પ્રભવ ચોરનો પ્રસંગ આવે છે. તેને ઉપદેશ આપવા માટે અને તેની દલીલોનો જવાબ આપવા માટે જંબૂસ્વામી એને મધુર્ષિન્દુની, કુબેરદત્તાની અને મહેશ્વરદત્તાની કથા કહે છે. ત્યાર પછી જંબૂસ્વામી આક પત્નીઓને સમજાવે છે, અને તેમણે કથારૂપે કરેલી દલીલોનો કથારૂપે જવાબ આપે છે. તેમાં સમુદ્રશ્રી બક ખેડૂતની કથા કહે છે, જવાબમાં જંબૂસ્વામી કાગડાની કથા કહે છે; પદ્મશ્રી વાનગની કથા કહે છે, જવાબમાં જંબૂ-

સ્વામી અંગારકારકની કથા કહે છે; પદ્મસેના નૃપુરપટિનાની કથા કહે છે, જવાબમાં જંબૂસ્વામી વિદ્યુન્માલીની કથા કહે છે; કનકસેના શખધમકની કથા કહે છે, જવાબમાં જંબૂસ્વામી વાનરની કથા કહે છે; નક્ષત્રેના બુદ્ધિસિદ્ધિની કથા કહે છે, જવાબમાં જંબૂસ્વામી જાતિવત ઘોડાની કથા કહે છે; કનકશ્રી મુખીના પુત્રની કથા કહે છે, જવાબમાં જંબૂસ્વામી સોલકની કથા કહે છે; કમલવતી 'મા સાહસ' પક્ષીની કથા કહે છે, જવાબમાં જંબૂસ્વામી ત્રણ મિત્રોની કથા કહે છે; જ્યથી 'નાગશ્રીની કથા' કહે છે, જવાબમાં જંબૂસ્વામી લલિતાંગકુમારની કથા કહે છે.

આમ, 'વસુદેવહિંદી'માં ગણિકા અને ઇન્દ્રિયપુત્રની કથા તથા દુર્લભ ધનપ્રાપ્તિના વિષયમાં મિત્રોની કથા, જે જંબૂસ્વામી પોતાના માતાપિતાને કહે છે તે, તથા પ્રસવની સાથે દલીલમાં જંબૂસ્વામી ગોપ યુવકની કથા અને વણિકની કથા કહે છે તે કથા 'ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર'માં નથી. 'ત્રિપષ્ટિશલાકા'માં માતાપિતાને સમજાવવા માટે જંબૂસ્વામી તરફથી કોઈ કથા રજૂ થતી નથી એ નોંધપાત્ર છે. પ્રસન્નચન્દ્ર અને વટકલચીરીની કથા વસુદેવહિંદીમાં જંબૂસ્વામીની દીક્ષા પછી, આગળ બની ગયેલી ઘટનારૂપે કહેવામાં આવી છે, ત્યારે 'ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર'માં એ કથા આરંભમાં મૂકવામાં આવી છે અને ત્યાર પછી જંબૂસ્વામીની કથા કહેવામાં આવી છે.

આમ, 'વસુદેવહિંદી'ની જંબૂસ્વામીની કથા પછીના સમયમાં વિકાસ પામે છે અને તેમાં નવી દૃષ્ટાન્ત-કથાઓ પૂર્વ પક્ષ અને ઉત્તર પક્ષ રૂપે ઉમેરાતી જાય છે. હેમચન્દ્રાચાર્યના 'ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર'માં આપણને તેનું નવું વિકસેલું સ્વરૂપ જોવા મળે છે. એમાં 'વસુદેવહિંદી'ની કેટલીક દૃષ્ટાન્ત-કથાઓ છોડી દેવામાં આવી છે અને બીજી ઘણી નવી દૃષ્ટાન્ત-કથાઓ ઉમેરવામાં આવી છે. વસુદેવહિંદીમાં જંબૂસ્વામી અને આઠ કન્યાઓ વચ્ચે દલીલોરૂપે દૃષ્ટાન્ત-કથાઓ આપવામાં આવી નથી. 'ત્રિપષ્ટિ-શલાકાપુરુષચરિત્ર'માં એવી કથાઓ આપવામાં આવી છે અને એ રીતે

આક કથાઓ આક કન્યાઓ તરફથી કહેવામાં આવે છે અને તેના જવાબમાં આક કથાઓ જંજૂસ્વામી તરફથી કહેવામાં આવે છે. એ રીતે તેમાં સોળ કથાઓ ઉમેરાયેલી આપણને જોવા મળે છે. પરંતુ તે સોળમાંથી કનકસેનાની દલીલના જવાબમાં જંજૂસ્વામીએ કહેલી ‘વાનગની કથા’ અને નાગશ્રીની દલીલના જવાબમાં એમણે કહેલી ‘સલિનાંગકુમારની કથા’ વસ્તુદેવદિડીમાં આવી જાય છે. એટલે કન્યાઓ સાથેની દલાલમાં બંને પક્ષની મળી ચૌદ વધુ કથાઓ ઉમેરાય છે. આ ચૌદ કથાઓના મૂળ પૂર્વેની કઈ દૃતિઓમાં રહેલાં છે એ મંત્રોધનનો એક રસિક પ્રશ્ન છે.

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યના ‘ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરપયરિત્ર’ને ધરાવતી અનુસરી જંજૂસ્વામીની કથાનું નિરૂપણ આ રાસમાં કર્યું છે. કેટલીક નાની નાની વિગતોમાં પણ એમણે ‘ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરપયરિત્ર’નો આધાર લીધો છે અને કાંઈ કાંઈ સ્થળે તો (ઉ. ત. પહેલા અધિકારની ચોથી ઢાલ, કડી ૯૪; ચોથા અધિકારનો પહેલી ઢાલ, કડી ૧૫-૧૬, અને ૧૮-૧૯) કલ્પના, તર્ક કે અસંકાર પણ એમણે ‘ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરપયરિત્ર’માંથી લીધાં છે. આમ જાણ, એકંદરે રાસનું નિરૂપણ એમણે પોતાની સ્વતંત્ર, મૌલિક શક્તિ અને દૃષ્ટિથી કર્યું છે. તેમ કરવામાં કેટલેક સ્થળે તેઓ માત્ર મૂળ કથા પદ્યમાં આપે છે અને કેટલેક સ્થળે પ્રસંગ કે પાત્રને બહુલાવી નિરૂપણને કાવ્યની જોડી કાઢી સુધી પહોંચાડે છે. પાંચમા અધિકારમાં સલિનાંગકુમારની કથા પછીની કથાસામગ્રીનું આલેખન એમણે ‘ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરપયરિત્ર’ કરતાં ઘણું વધારે વિગતે આપ્યું છે અને તેમાં આક કન્યાઓની જંજૂકુમાર સાથે દાક્ષા લેવાની તત્પરતા, પ્રભવને જંજૂકુમારે આપેલી શિખામણ, સાથેના જંજૂકુમારના સંધનું રૂપક, જંજૂકુમારનું દાક્ષા લેવા માટે નીકળવું, અને તે સમયે એમને જોવા ઉત્સુક બનેલી સ્ત્રીઓનું ચિત્ર ઇત્યાદિનું કવિએ અત્યંત હૃદયંગમ આલેખન કર્યું છે.

જંજૂસ્વામીની કથાનું સ્વરૂપ એવું છે કે તેમાં એક સળંગ કથામાં નાનીનાની કથાઓની હારમાળા સમાવી લેવામાં આવી છે. આ નાનીનાની

કથાઓ મુખ્ય કથામાં સપ્રયોજન આવે છે જળપૂરવામીએ દીક્ષા લેવી કે ન લેવી એ વિશે બંને પક્ષની દલીલોના સમર્થનમાં દષ્ટાન્તકથાઓ રજૂ થાય છે એમાં એક પક્ષે જળપૂરવામી છે અને બીજો પક્ષે એમના માતાપિતા, પ્રભુ ચોર અને જળપૂરવામીની આડ પત્નીઓ છે. આટલી બધી વ્યક્તિઓ સાથેના વિવાદમાં બંને પક્ષ તરફથી રજૂ થયેલી કથાઓની મંથ્યા ઠીકઠીક હોય એ સ્વાભાવિક છે. આવી કથાઓથી મુખ્ય કથાનો પ્રવાહ સ્થગિત થઈ જવાનો કદાચ ભય રહે, પરંતુ અહીં તો મુખ્ય કથાનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે જેથી આ ભય રહેતો નથી; એટલું જ નહિ, બંને પક્ષમાંથી કયો પક્ષ વધુ સંપૂર્ણ રીતે રજૂ થાય છે અને બંને પક્ષ તરફથી પોતપોતાની દલીલોના સમર્થનમાં કેવી કથા રજૂ થાય છે, અને અતે કોનો વિજય થાય છે એ વિરોધસિદ્ધ કુતૂહલ જાગે છે સચોટ કથાથી પોતાની દલીલ સચોટ રીતે સમજાવી શકાય છે અને પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા કોઈ પણ વસ્તુ કે વિચાર માટે એને અનુરૂપ કંઈક ને કંઈક કથા મળી આવે છે, એ બંને વસ્તુ અહીં આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

આ રાસમાં એક બાબત જોગવિવાસની અને બીજી બાબત સંયમ-ઉપશમની કથાઓ જોવા મળે છે. આથી મૃગાર અને શાત એ બે રસોના આલેખનને, અને તેમણે અતે વૈરાગ્ય અને મંયમનો વિજય બતાવ્યો હોવાથી તેના આલેખનને વધુ અવકાશ રહે એ સ્વાભાવિક છે તેમ છતાં કવિએ પોતાની ઉચ્ચ કવિત્વશક્તિ વડે, પોતાના કલ્પનાવૈભવ અને અલંકારસમૃદ્ધિ વડે આ રાસને જિંમી કક્ષાની કૃતિ બનાવ્યો છે. અલબત્ત, ટેટલેક પ્રમગે માત્ર કથા જ નિરૂપાતી હોય એવું પણ લાગશે, કારણ કે નાની નાની કથાઓ આમાં ઘણી આવતી હોવાથી કથાતત્ત્વનું પ્રમાણ થોડું વધે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ એકદરે જોતા, આ રાસમાં કવિએ જુદેજુદે સ્થળે પ્રમગ કે પાનનું જે નિરૂપણ કર્યું તેમાં કવિની ઉચ્ચ કવિત્વશક્તિના વાગવાર આપણને દર્શન થાય છે. કવિ માન પદમાં કથા રજૂ કરનાર નહિ, પણ જિંમી કક્ષાના કવિ છે એની આપણને ખાસ ઝંઝીટિ થાય છે કવિના

એવાં આલેખનોમાંથી ઘોડાંક આપણે જોઈએ. ગસની શર્યાનમાં જ ભવદેવની વિરહની પીડાનું આલેખન કવિએ દેટલું સચોટ કર્યું છે તે જુઓ :

જન જાણુઈ કાંઈ દુખલા, પણિ વિરહની પીડ ન જાણુઈ રે;
ખાધુંપીધું નવિ ગ્રમઈ, નિદ્રા પણિ નાવઈ ટાણુઈ રે.
સોડલી સડવી આગિની, પણિ દોડિલી વિગ્દની જલા રે.
તે ઉંઢાઈ નીરથી, એ તો નયન જલઈ અસરાલા રે.
અક ન જઈ એ અદનઈ, દાઈ વિરહઈ રિદ્ય જઈ દાધું રે;
વિરહ લિખિત લાલઈ જવલઈ, હરનઈ ન ત્રિલોચન ખાધું રે.
અધર સુધા મુખ ચન્દ્રમા, વાણી સાકર ખાંડ મૃણાલી રે;
તે પઈઠી મુજ ચિત્તમાં, તેણીઈ કાવા કહે કિમ ખાલી રે.

આવી જ રીતે, રાજગૃહ નગરીનું વર્ણન પણ ઘોડીક પક્તિઓમાં દેટલું મનોરમ કર્યું છે તે જુઓ :

જિહાં જિન ચૈત્યમાં ધૂપનો, દેવી ધૂમ આગાસિ રે;
મદલ મર્જિત ધન ગ્રમઈ, શિખિ નિતિ નૃત્ય ઉલ્લાસિ રે;
જેહમા સૌધ ફટિક છુતિ, જળિ મરકતની લાધી રે;
માનુ ગંગાઈ આવી ઝીલવા, યમુના રવિ અંક દાધી રે.
જેણી હરવી માનું જલનિધિ, દુખલર લંકા અંપાવી રે;
મુખ નવિ દાપઈ અમરાવતી, અલકા નામઈ જમાવી રે.

જંજૂકુમાર લગ્ન માટે સજ્જ થાય છે તે પ્રસંગનું તાદૃશ વર્ણન કવિએ કર્યું છે :

મધકારી અધિવાસઈ રે, જંજૂ કેશ ઉલ્લાસઈ રે;
ધરઈ ધૂપ કપૂર અગરનો ઉત્તંસતા રે.
ધર્મિલ તે ખાંખો રે, સુમદામ પ્રસાધ્યો રે;
શૃંગાર આરાધ્યો માનું દોઈ રૂપથી.
મુખકમલ જઈ પાસઈ રે, હંસ મુગલ વિલાસઈ રે;
સોહઈ કુંડલ મોતીનાં જંજૂ પદરિયાં રે.

ચદન શુચિ અગો રે, મૌકિતક સર્વગો રે,
 જાણ્યે તારાચું ગાઇ ચગઇ શશિ જાઓ રે.
 દોઈ વસ્ત્ર તે પહનઇ રે, વિવાહ મગલ મહરઇ રે;
 દસિ યાવડ પડવડ અમજ મહમનો રે.

અને હવે જંબૂકુમારના વરધોડાનું વર્ણન જુઓ :

જાત્ય અશ્વ આરોહઈ રે, છત્ર મધૂર સોહઈ રે;
 જન મોહઈ જગિ કો હઈ ખીજો તસ સમો રે.
 ગાઈ જઈ મગલ રે, વાજઈ ભેરી ભુગલ રે;
 સરણાઈ તે સગલી, સધલઈ ચહયછી રે.
 આલરિં ઝકારઈ રે, માદલ દોકારઈ રે;
 વર તુડિઅ પ્રકારિં ગગન ગ્વ પૂરિછ રે.
 લૂણ ઉતારઈ પાસઈ રે, દોઈ વધૂઅ ઉશ્વાસઈ રે;
 બદી મિરુદ લણુતે મડપ આવિયા રે.
 સુવાસિણિ દિઈ અઝો રે, દધિ આદિ મહઝો રે;
 તિહા જંબૂકુમાર કુમાર સમાનઈ રે.
 મન શુભ સંદર્શિત રે, પગિ અગનિં ગર્ભિત રે;
 ભાજી સંપુટ શરાવ તે માતૃગૃહિં ગયો રે

પદ્મશ્રીએ કહેલી વાનગની કથામા વાનરી સ્ત્રી અને છે, તેના સૌન્દર્યનું બેએક કડીમા અત્યંત સચોટ અને લાઘવયુક્ત લાપામા કવિએ નિરૂપણ કર્યું છે :

ઝાકિલકડી, શશિમુખી, મુણો રાજિઆ રે,
 હિરુ કુચ કેસરિ મધ્ય કઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે;
 પીન જઘન કરચરણથી, મુણો રાજિઆ રે,
 છતઈ કમલની તાલ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે.

ગગામૃતિકા તિલકચું, મુખે ગાજિઆ રે,
 મોહતી સંયત કેશ કુંઈ, બાહુ ગુચુ ગાજિઆ રે;
 વનકેક મેહુ કમલબન્યા, મુખે ગાજિઆ રે,
 કુડલ નાવ નિવેશ કઈ, બાહુ ગુચુ ગાજિઆ રે.

(તૃતીય અધિકાર, દાલ ૩)

દુર્ગિલા નદીમા સ્નાન કરવા જાય છે તે સમયનુ તાદશ ચિત્ર ખડું
 કરતાં કવિ વર્ણવે છે :

પહિગણુ અર્ધ કુચઈ ઠવી, જલિ પધઠી કીડા દેન;
 મનમથ દગધ જવાડતી, સરસ મધુગલાપ ગંડેન
 આલિંગમ્ તેડનઈ નદી, વિસ્તારી વર કરીચિ;
 સિન્ધુ સખી પરિ દોઈ મિલઈ, તે હિયડઈ હિયડું ભાચિ.
 નીર વિદારી કઈ ઠઈ, તિહાં જિમ ની દંડઈ નાવ;
 હસ ચકવાક ઊમરઈ, માનુ ગતિ કુચ ફૂલ લધુભાવ.
 નાહનાં નીર વિગેનતાં, વલિ કેલિ કરત ચિરકાલ;
 ચચલ કર તેડના કરઈ, વર કમલ નૃત્ય અનુકાર.
 શ્લેષ ઇક વસન સવેપધૂ, વરિ દીત અધર ચ્યુત કેશ;
 જલકીડા કરતી તે બની, સ્ત ઉત્થિન મંગલ વેસ.

જંબુકુમાર દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય છે તે સમયે એમની આઠે
 પત્નીઓ કહે છે કે પતિ કરતાં પોતે દોઈ પક્ષ રીતે ભિન્ન નથી. પતિની
 સાથે તેઓ આઠે દીક્ષા લેવા તૈયાર છે એમ બતાવી કવિ એક પક્ષી
 એક અવનવાં રૂપદેહની જે લાખી હારમાળા પ્રયોજે છે તે એમની કવિત્વ-
 શક્તિનો સારો પરિચય કરાવે છે :

ધે સિદ્ધ તો મહે સિદ્ધિ છા રે, હર તો મૂરતિ આડ;
 ધે અખર મહે દિસિ લક્ષી રે, વાસ જો ચદન કાડ.
 ધે ચાંદા મહે ચાંદણી રે, ધે તરુઆરિ મહે વેલિ;
 સૂકાં પણિ મુકાં નહી રે, લાગી રહું રગ રેલિ.

યે વન તો મહે કેન્કા રે, યે દીપક મહે જાલેતિ.
 યે યોગી મહે ભૂતિ છા રે, -પ્રિયારી તો દોતિ
 યે આજા મહે માજરી રે યે પકજ મહે પાપ
 યે સુવ મહે પાંચીની રે, યે રસ તો મહે રમ
 યે ધણિય મહે ધત રે, યે રૂખા તો વાકિ,
 યે ખુરન તો મહે વાતના રે, લાગ તો રેખા ન ઠકિ
 યે સાયર તો મહે નદી રે, યે વન તો મહે વીજ;
 શત આખાઈ વિસ્તર્યા રે, યે વડ તો મહે બીજ
 યે કચન મહે વર્ણિકા રે, નેમ તો મુદા સાર,
 યે ચપક મહે પાખડી રે, મણિ આજો યે ઠાર
 જો પ્રાસાદ તો વેદિકા રે, સૌધ તો પગ લાઠકત,
 દીપ હતા જગતી દુસ્તા રે, મેં જનું રસ ॥ દંત
 જો મંચમ તો ધારણા રે, જો રૂપી તો રૂપ,
 સાગરઈ સાગરના રે, અનુભવગાંધિ અનુપ

જંબૂકુમાર દીક્ષા લેવા માટે નીકળે છે તે સમયે મોગને લો ॥
 માટે દોડી જતી સ્ત્રીઓનું કવિએ દોરેલું ચિત્ર કાલિદાસે રાગસાગર
 દોરેલા એવા ચિત્રની યાદ અપાવે છે, ઉત્સુક બનેલી સ્ત્રીઓ કે જે બાળ
 ભૂલે છે તેનું રસિક ચિત્ર કવિના સંદેશમાં જ જોઈએ

ગાળ વાળ મુણી નમ્ર અર્ધ તિલક કરિ એક,
 અર્ધાંગિત દમ ધક જોના ચાલી છેક,
 એક નેઉર પગરઈ એક જ ચરણ પખવાઈ,
 આધી કચુકી પગરી જોના કાઈક ચાલઈ,
 ધસમસતી કાઈક કળજલ મળતી ધાલઈ,
 કસૂરી લોચન ઠવતી આધી ચાલઈ,
 બાવના ચદન રસ પાઇ લગાઈ બાલા,
 અતતો ગિદ્ય મ્હલિ લાઇ કમળ ચમ્પાતા

દટિએખવ દુર્ધ ધાળી ઉત્તસિ દોડ્ય,
 ધક હા એકાવલિ ઓણી તટઈ નિજ નેડઈ
 ભુજવલ્લિ નેઉર કંકણ ધાલય પાઇ,
 પડરણ બિદલુના વચ વિપર્યય થાઈ
 દયતા ધીના ગાડુઆ મુકય તે પાડુઆ લાગય,
 લાડુઆ સમ નારી નય જોવાનો ગસ જગય,
 માવ રોના મુકય મારગિ, પગના બાવ,
 રોતા નિજ બાલક જગતિ લિઈ મુકમાન
 પરિધાન શિથિલ હુજી ગાઢ બધન ન કરાય,
 વાયુ વેગિ મસ્તક બિદલુ બિડી ભઈ,
 ધમ જોના વધૂજન હુજી દુમારી રૂપ,
 કૌતુકનય પણિ તવ કૌતુક લાગુ અનૂપ

કવિએ શ્રેણીકરાગ, નયબદત અને ધારિણીનું પાત્રાલેખન ઘોડીક
 પકિતઓમા ટેટલુ સચોટ અને મુદ્દા કર્યું છે:

જેહનમ તેજમ પરાલખ્યો, જાનુ ભમઈ માનુ ગગનિરે,
 ઉપજુ દુઓ તસ કિરણુ તે, તાસ અમર્ષની અગનિ રે
 તાસ સભામાદિ શોભતો, નયબદત હુજી સેડિ રે,
 ધનદ તે તેહજ ધનપતિ, ખીજો કુબેર તે હેડિ રે.
 પથ તરુકય સર જલ પરિ, તસ ધન સવિહિત આવય રે,
 જેહસ્યું સુરતરુ તોલિજી, જિયો ગયો લધુ લાવય રે
 ઈદ તે જેહનમ નિતિ રહય, કર અગ્રિ ચન કોટિ રે,
 ચદ તે સકલ કલા પરિજી, પદની તસ સવિ મોટી રે
 ધારિણી સધરમચારિણી, ચિત દાગિણી હુય તાસ રે,
 કારણી સુખ દુખ વારણી, મનોહારિણિ સુવિલાસ રે

રૂપક તે ગંભીર હરાવતી, ભાવતી ચિતિ જિન વચણું રે;
મુલલિત સીલ સોહામણી, સદજ સલણુકા નાણું રે.
મિલિઅ રહેક નખમાસ જિઈ, તિ દપતી સસનેહો રે;
નવનવ ગગ લરઈ રમઈ, એક જ જીવ દોષ દેહો રે.

સુધર્માસ્વામીની મહત્તા એક જ કડીમા ચાર જુદાજુદા રૂપકો
યોજીને કવિએ કેવી સરસ રીતે બતાવી છે :

કોધ જલન શમ જલધર, માન મહાતરુ હસતી રે;
દલ ઉરગવિષ જગુલી, લોભ સમુદ્ર અગરતી રે.

બુદ્ધિ અને સિદ્ધિની કથામા બુદ્ધિની બે અવગથા વચ્ચેના તફા
વતનુ કેટલું સાક્ષાત્તિક અને વાસ્તવિક ચિત્ર કવિએ આલેખ્યું છે :

સુહસુધ પણિ જેણીક નવિ દીપ, વેસ વિભૂષણુ સાર.
હુધ પહરતી તે નવનવલા, રાણી જેમ ઉદાર.
પહેલા જેહની કદિઈ ન પૂગી, આછણની પણિ આસ;
હુઈ હમર ધેનુ ધરિ તેહનઈ, દેષક લોક તમાસા.
તણુ કુટિર જીરણુ જે રહેતી, જનમ થકી પણિ દુહ લઈ,
તે પુહુહતી હુઈ સુખશયા, સાત ભૂમિઈ મહલઈ.
જે જીવતી હુતી પરધગમા, છાણુ પૂજે બહુ કરતી;
હુઈ સેવતી તેહનક દાસી, કર સિત ચામર ધરતી
હુઈ આસ ચિંતાઈ જે દુખિણી, માકા સત્રકાગ;
તેણીઈ પોખ્યા યામક સબવા, વિગ્યા દીનોદ્ધાર
અશન ઉત્તર જેણીઈ નવિ પામ્યો, પૂગીનો પણિ કટકો;
દીસક તસ મુખિ મૃગમદ વાસિત, લાવ તખોલક લટકો.

કવિની પાત્રાલેખનની શક્તિનો વિશેષ પરિચય આપણને થાય
છે લલિતાગકુમારના પાત્રાલેખનમા. કવિની અવકૃત ગૌરવયુક્ત વાણી
જેથી સપાટી પર રહેલા છતાં કેવી સરળતાથી વહી જાય છે :

ધર્મિય્સ મસ્તક દ્વિક ધાર, મૃગમદ પંકિલ મુંછિ ઉદાર;
 બાણે મદ ઝરતો હાથિજી, લીલાઈ ધનપતિ સાથિજી.
 વૃષભ ખંધ ઉર વિકટ વિશાલ, ચરણ પાણિ પડજ સુકુમાલ;
 મીવા કર ચરણે વિન્યસન, કયન ભૂપણ અતિદિ પ્રશસ્ન.
 નવ કપૂર સહિત તબોલ, અરણિત મુખ સૌરલ રંગરોલ;
 ભાલતિલક માનુ મદન પતાક, અગરાગ ઇલ લવણિમ પાક.
 ધૂપાપિત અશુક આમોદ, મેદુર મારગ વિહિત વિનોદ;
 પ્રથમ અનગ અદસ્ય નીમકચો, શ્રીમુન મનુ ખીજો વિધિ ધડિજી.
 શકર ભાલ દુતાશનિ કાપ, રમર હોમઇ તિથિ એ ભવ ધાર્ઠ;
 સી સી નપિ ઉપમા મંલવઇ, તે દેખી લલિતા ચિતવઇ.

કવિ પાસે અલંકારની સમૃદ્ધિ ઘણી સારી છે. ઉપમા, રૂપક,
 ઉત્પ્રેક્ષા, દષ્ટાન્તાદિ અલંકારો તેઓ પૂરી સાહજિકતાથી પ્રયોજે છે અને
 એ વડે પાત્રો, પ્રમંજો વગેરેના આલેખનને રસિક બનાવે છે. અપભ્રંશ
 અને જિતદાસ બને લાઘવો વચ્ચે કેટલું બધું અંતર હતું તે બતાવતાં
 કવિ લખે છે:

ન્યાય અન્યાય ચરિત્રઈ તેહ, પ્રથમ ચરમ યુગ માનું સદેહ;
 એક જનિતનઈ અંતર તે તું, અમૃત હલાહલનઈ હુઈ જેતું.

લવદેવની નવોદાના શણગારનું કવિએ ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર વડે કેટું
 મનોહર વર્ણન કર્યું છે તે જુઓ:

કેશ પાશ મુત્ર પુરિત બાંધિજી, ચોરિત ધનયુત જોર;
 નાદો દેખી ઊઝો રે મુખશશી, અંધકાર માનું ચોર.
 તિલક બનાવ્યું રે કેસરનું લલ્લું, સોહઇ લાલ વિશાલ;
 અંકુર ઊઝો રે માનું મદન તણો, જેહ દમધ હરભાલ.
 અમલ કપોલઇ રે પત્ર લના કરી, કસ્તૂરીની વિચિત્ર;
 માનું એહ પ્રશસ્તિ મદનતાણી, જગ જગકારિ ચરિત્ર.

જળૂ કુમારને લાગે માટે સજ્જ કરવામાં આવે છે તે સમયે પીડી ચોળના પછી એમણે સ્નાન કર્યું ત્યારે એમના વાળમાંથી પાણી ટપકી રહ્યું હતું તે જાણે ભવિષ્યમાં પોતાનો લોચ નજીક આવેલો. જોઈને વાજ રડી ન રહ્યા હોય એવું લાગતું હતું, એની ઉત્તેજા કરીને કવિએ ભવિષ્યમાં જળૂ કુમાર જે દીક્ષા લેવાના છે તેનું સચ્ચ અવકાશ દાગ કરી દીધું છે :

નીચોઈનું પાણી રે, ન્હાયા જળૂ શિર જાણી રે;
લોચ દૂકડો માનું એ કેશ આસૂ અરધ રે.

શ્રીઓ વિલાસનું કારણ હોવા છતાં પોતાની આક પત્નીઓ આગળ જળૂ કુમાર નિવિકાર રહી શક્યા એ એમની લોકોત્તરતા બતાવવા માટે કવિ લખે છે :

અહો રહઈ જળૂ તિહા, નિવિકાર પ્રિયા પાસ;
ગોરો કોરો કુચુ રહઈ, મસિ ગિરો કરિ વાસ.

કવિએ અવકાશશાસ્ત્ર અને વ્યાકરણમાંથી પણ કેટલાક અલકારો પ્રયોજના છે. આત્માને સાસાંગિક બંધનોમાંથી છોડાવે તે જ સાચો બધુ, ખીન્ન બધુઓ બંધનકર્તા છે. એ માટે કવિ પ્રયોદ્ધર સમાસનો દાખલો આપે છે :

બધુ છોડવઈ જે બધુ તે, મણુ પ્રયોદ્ધનુ એ રૂપ કઈ;
બધુ સુજસ ગુરુ તે લલો, ખીન્ન બધ સ્વરૂપ.

કવિના કેવી હોની જોઈએ તે માટે કવિએ ઉપમા આપી છે :

પ્રગટ ન ગુજરી કુચ પર્ગિ, છન્ન ન અદિ મંકાસ;
સુલગ અર્થ હુઈ મરહડી, કુચ પરિ છન્ન પ્રકાસ.

કવિની વાણી સામાન્ય માણસોની વાણીથી કેવી ભુદી પડી જાય છે તે બતાવતા તેઓ કહે છે કે કવિ અને સામાન્ય માણસની ભાષા એક જ છે, પરંતુ કવિની પાસે શબ્દો જોડવાની જે કલા છે તે સામાન્ય

માયુસ પાસે નથી. અહીં બીલડી અને નમરમાં વસનારી સ્ત્રીનું દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવ્યું છે. વનમાં વસનારી બીલડી આખી આંખ ઉઘાડીને સીધી જોશે, જ્યારે નમરની સ્ત્રી નયનકટાક્ષથી જોશે. બીલડી ભાવ વગર જોશે, જ્યારે નમરની સ્ત્રી આંખ દ્વારા જ પોતાનો ભાવ વ્યક્ત કરશે.

અક્ષર તેહજ, તેહજ પદ, કવિ રચના કાંઈ અન્ય;
દગ ત્રિભાગ નાગરિ ભુઈ, પામરી લેઅણુ પુત્ર.

કવિતા વિશે ખીજે એક રચણે કવિ લખે છે:

મુગધા પ્રોઢા પરિ હુઈ, અથવા સવિ સુવિલાસ;
હૃદયંગમ પતિ સમ મિલઈ, જો કવિ ઉચિત અસાસ.
તર્કવિયમ પણિ મુકવિનું વયણ, સાહિત્યઈ મુકુમાર;
અરિ મજ્જ મંજન પણિ દયિત, નારી મૃદુ ઉપચાર.

નાના દૂહમાં રહેલા ગદ્યન અર્થ વિશે કવિ લખે છે:

છોટી તુકમઈ અરથ બહુ, દુહા કવિનો રાય;
વિસ્તાર પદ બલિ બલનકું, માનું વામન કાય.
છોટી તુકમઈ અરથ બહુ, દુહા કરઈ કવિ રાય;
પંચાશી કે ચીર જિહ્વે, ભાવ વદત વદિ બાઈ.

લલિતાદેવીનું વર્ણન કરતાં કવિએ લખ્યું છે :

સહસ્ર નેત્રનું પણિ મન હરઈ, નેત્ર ત્રિભાગ પ્રસાદ જુ કરઈ;
હલા ચોસડિ તસ અંગિ વસઈ, આર ચંદ્ર સેવઈ તે મિસઈ.

જંબૂસ્વામીની કથા એટલે વૈરાજ્યના અને ગંધર્વ-ઉપશમના બોધની કથા; એટલે આ રાંસમાં એવો બોધ આવે એ અત્યંત સ્વાભાવિક છે. કવિ-એ એવી પંક્તિઓ કેટલેક રચણે, ખાસ કરીને દૂહમાં પ્રયોજી છે, અને તેમાં પણ અવનવા અયેકાશે વડે તેને રોચક અને મનોરમ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. કવિએ આવી પ્રયોજેલી પંક્તિઓમાંથી નમૂના લેખે ઘોડી નેઈએ:

વામા વયણુ વિલાસથી, ચૂકા ચતુર અનેક;
 તસ ચિત આગમ વાસિઈ, તેહની ન ટલી ટેક.
 મૃગતૃણા જલ સમ વડિ, વનિતા વયણુ વિલાસ,
 પહલા લાલચિ લાઈ કઈ, પછઈ કરઈ નિરાસ.
 વામા વયણે વેધિયા, વીસારઈ જે સથ્ય;
 તે મૃગ પરિ પાસઈ પડયા, પામઈ બહુવ અણુથ્ય.
 વહઈ પૂરનઈ પાછલિ, દીસઈ તેહ અનેક;
 સાહમઈ પૂરઈ વિષયનઈ, ઉતરઈ તે સુવિવેક.
 (ત્રીજો અધિકાર)

X X X
 બહુ અતર વિષ વિષયમઈ, ઇક ખાયો દુઃખકાર;
 ઇક ધ્યાયો હી દુખ દિઈ, પડિત કરો વિચાર,
 બહુ અતર વિષ વિષયમઈ, વરણુ અધિક અધિકાર;
 એક મરણુ દિઈ વિષ વિષય, વિષય મરણુ બહુ જાત.
 (ત્રીજો અધિકાર)

X X X
 હસ ન ખેલઈ ખાલ જલિ, ગગા ગીલયુ હાર;
 જેણિ આણુ પીયુષ તે, ઇચ્છઈ જલ કિમ પાર
 પૂગઈ ફલ સહકારની, આબિલિઈ કિમ દુસિ;
 ફુબરિ વલિ વરકૂરની, હાકું ભરિઈ ફુસિ.
 કોડીઈ કિમ ઝેડિની, મણિની પાહણુઈ કેમ;
 ઇચ્છા પૂગઈ ભવસુખઈ, શિવની મુજ નવિ તેમ.
 સોજનું જિમ જાડપણુ, વધ્યનું મડન જેમ;
 ભવ ઉનમાદ વિષય વિષમ, ભાસઈ મુજ મન તેમ.
 મોડું લાગઈ તેવ તસ, ઘૂત નવિ દોડું જેણુ,
 ભવસુખ તિમ રાયઈ ન મે, શિવસુખ મહારણેયુ

દુખથી વિરચ્ય જનસકલ, સુખથી વિરચ્ય પુદ્ગલ;
સુખદુખ સરખાં લેખવછ, લવનાં તે મનિ શુદ્ધ.

(અતુલ્ય અધિકાર)

મોથા અધિકારને અંતે જંબૂકુમાર ધર્મની મહત્તા જતાવતાં જે કહે છે તે કડીઓ પણ સુંદર અને સચોટ છે. તેમાં છેલ્લી કડીમાં તે કહે છે :

પડતો રાખઈ તાન પરિ, અખઈ મિત્ર પરિ મગ્ગ;
પોષઈ નિજ માતા પરિ, ધર્મ તે અચલ અસગ્ગ.

પાંચમા અધિકારમા પ્રત લેવા માટે પોતાનાં માતાપિતાને પૂજવા જનાર પ્રલવને જંબૂકુમાર જે ઉપદેશ આપે છે તેમાં એક પ્રકારનું ગૌરવ અને ગાંભીર્ય રહેલું છે. કવિની આ દીર્ઘ લયની પંક્તિઓની આખી દાલમાં આપણને શાંત રસની સરિતાનાં દર્શન થાય છે. એમાંની થોડીક કડીઓ જુઓ :

જંબૂ ભાવઈ સુયુથો સાચા મિત્ર, ચારિત્ર તે જગનાર હઈ જો;
ધર્મઈ ઢીલ ન કીજઈ સાચા મિત્ર, વિલગ તે ન વાર હઈ જો.
કીધુ ગાંધિ બાંધું સાચા મિત્ર, ઉધારેનો સંસો હઈ જો;
કાલિ તણે દિન ભરવો સાચા મિત્ર, અણુદાતાનો ફાંસો હઈ જો.
ચદતઈ ભાવઈ આવઈ સાચા મિત્ર, શ્રદ્ધા તે વપાણી હઈ જો;
ધમ્યું સોનું વાઈ ગઈ સાચા મિત્ર, ધર્મઈ શ્રદ્ધા ભાજઈ હઈ જો.
બંદીખાણઈ પરિહિ સાચા મિત્ર, લગન ન જોસ ન જોવઈ હઈ જો;
સંધિ જે વેલા પામઈ સાચા મિત્ર, નીસરતું તવ હોવઈ હઈ જો.
નેહઈ તિલ પીલાઈ સાચા મિત્ર, વેલુ નવિ પીલાઈ હઈ જો;
સસનેહું દધિ મયિઈ સાચા મિત્ર, યંત્રઈ.છકપ્પુ ગલાઈ હઈ જો.
નેહ ન કીજઈ ક્રોધસું સાચા મિત્ર, 'કીજઈ તો છક સાહુસું જો;
સાવર તરિઈ નાત્રઈ સાચા મિત્ર, દિમ તરિઈ નિજ બાહુસું જો.

જાળવાઈ રહ્યાં છે, જે પ્રેમાનંદની કૃતિઓમાં, તેની હસ્તપ્રતો એથી યુ ઉત્તરકાલીન હોઈને, જોવા મળતાં નથી. એટલે પ્રેમાનંદનાં આખ્યાનોમાં જે ભાષા આપણને જોવા મળે છે તેના કરતાં સહેજ જૂના સ્વરૂપની, આ રાસમાં છે તેવી, ભાષા પ્રેમાનંદ અને એના સમયની પ્રજા બોલતી હશે એમ આપણે કહી શકીએ. શ્રી યશોવિજય મહારાજ વિદ્યાભ્યાસાર્થે કાશીમાં અને ત્યાર પછી આગ્રામાં રહ્યા હતા એટલે અને જૈન સાધુઓ ગુજરાત ઉપરાંત રાજસ્થાનમાં પણ ધણુંખરું વિહાર કરતા હોઈને આ રાસમાં હિંદી અને મારવાડી ભાષાની છાંટ પણ દ્રષ્ટિદ્રષ્ટ રથજે આવી છે. એમની આ રાસકૃતિ તત્કાલીન ભાષાના પ્રમાણભૂત સ્વરૂપને યોગ્યતા માટે ઘણી જ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે.

લાઘવ એ શ્રી યશોવિજયજીની ભાષાનું એક મહત્ત્વનું લક્ષણ છે. પોતાનું વક્તવ્ય અત્યંત મિત ભાષામાં કુશળ અને સચોટ રીતે રજૂ કરતાં એમને ઘણું સારું આવડે છે. ભાષામાં ગૌરવ, માર્મિકતા, પ્રસાદ અને માધુર્ય જોઈ શકાય છે. એમની વાણીનો પ્રવાહ અનાયાસ, સરળ ખળખળ કરતો વલ્લો કરે છે. અનુપ્રાસયુક્ત એમની પંક્તિઓ રાગ કે દેશીના યોગ્ય માપમાં એટલી જ સાહજિકતાથી એક પછી એક આવ્યા કરે છે. શબ્દો પરનું એમનું પ્રભુત્વ પણ કવચિત્ તો આપણને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરી દે એટલું સારું છે. એમની સર્જકપ્રતિભાની સાથે એમની વિદ્વત્ પ્રતિભાનાં દર્શન પણ આ રાસમાં આપણને ઘણી સારી રીતે થાય છે.

આમ, એકંદરે જોતાં ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ જીવનની ઉત્તરાવસ્થામાં આ એક સુંદર રાસકૃતિ આપીને આપણા મધ્યકાલીન રાસાકવિઓમાં મહત્ત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું છે.

પ્રતિપરિચય

મહોપાધ્યાય શ્રી યરોવિજયજીના પોતાના હસ્તક્ષરમા લખાયેની જે કેટલીક હસ્તપ્રતો મળી છે તેમા જળૂસ્વામી રામની પણ મપૂર્ણ અને અખડિત હસ્તપ્રત મળી છે એ આપણુ મોટુ સદ્ભાગ્ય છે ~ આ હસ્તપ્રતની સૌ પ્રથમ ભાળ સ્વ પ્રવર્તક શ્રી કાતિવિજયજીને લાગી હતી શિરોહીના દીવાન શ્રી મેળાપચઢને ત્યા મારવાડનો ખર્ષ એક યતિ હસ્ત પ્રતોના ૩૦-૩૫ દાખડા મૂકી ગયેસો દીવાન જ્યારે નિવૃત્ત થયા ત્યારે સૂરત આનીને ગહેલા અને તે હસ્તપ્રતો પણ લાવેલા સ ૧૯૬૬મા પ્રવર્તક મહારાજજીએ સૂરતમા ચોમાસુ કર્યુ ત્યારે દીવાને મહારાજજીને જે હસ્ત પ્રતો અર્પણ કરી તેમાથી આ 'જળૂસ્વામી રાસ ની હસ્તપ્રત મળી આવી હતી અત્યારે તે હસ્તપ્રત તેમના પ્રશિષ્ય મુનિશ્રી પુણવિજયજી પાસે છે અને તેમણે તે હસ્તપ્રત નિઘમાન મુનિશ્રી યજ્ઞવિજયજીને, અત્યારે મહોપાધ્યાય શ્રી યરોવિજયજીનુ બધુ જ સાહિત્ય પ્રગટ કરવાનુ કાર્ય એમણે હાથ ધર્યુ દોનાથી આપેલ છે મુનિશ્રી યરોવિજયજી પાસેની આ હસ્તપ્રત પરથી રોક નગીનમાર્ધ મહુભાઈ જૈન સાહિ ચોદ્ધારકડ તગ્ધથી શ્રી ભાઈચંદલાઈ ઝવેરીએ એની આખી ટોટોગ્રાફી તૈયાર કરાની છે અને એને આધારે આ રાસનુ મપાદન કરવામા આવ્યુ છે

આ હસ્તપ્રતના ૨૭ પન, બને બાજુ મળી ૫૩ પાના છે પાનાનુ માપ ૮ ૫ x ૩ ૮ છે અદરના લખાયુનુ માપ કેવડાક પાનામા ૭-૫' x ૩ ૩ અને ઝેનાક પાનામા ૭-૬ x ૩ ૪' છે બને બાજુ હાસિયો લગભગ અડધા અડધા ઈંચનો છે દરેક પાનામા ૧૮ કે ૧૯ પક્તિ લખેની

હસ્તપ્રત વિરોની આ માહિતી પૂ મુનિશ્રી પુણવિજયજી પાસેથી મળી છે આ હસ્તપ્રતના પહેલા અન છેલ્લા પાનાની ફોટોમિન્ટ આ પુસ્તકમા આપેલી છે તેનુ એ

છે. દ્રાઈ દ્રાઈ પાનાંમાં ૧૭ પંક્તિ છે. દરેક પંક્તિમાં આશરે ૧૨ થી ૧૭ શબ્દો-આશરે ૫૦ અક્ષર લખ્યા છે. લિપિ જૈન પદ્ધતિની દેવનાગરી છે. અક્ષરો નાના અને સુવાચ્ય છે. એકદરે પ્રત ઘણી શુદ્ધ છે. કવિએ આ પ્રત ઘણી જ ચીવટથી તૈયાર કરી હોય એવું લાગે છે. પ્રત્યેક પંક્તિ લખ્યા પછી તેઓ ફરીથી બગબગ વાચી જતા હોવા જોઈએ અને જો દ્રાઈ પંક્તિમાં દ્રાઈ શબ્દ ગંધી ગયો હોય તો તે જગ્યાએ એક ચોકડી કરી, બીજી લીટીમાં બગબગ તે જ ચોકડીની નીચે તે શબ્દ, બને બાકી બે ચોકડી કરી, વચ્ચે સમાવી લે છે. આવી રીતે કયાંક કયાંક સરળચૂકથી શબ્દ રહી ગયા હોય તો તે ત્યાં જ બીજી લીટીમાં લખી લેવામાં આવ્યા છે. એ માટે હાંસિયાનો ઉપયોગ કવચિત્ જ થયો છે.

આ હસ્તપ્રત પૃથ્વી રાસ છપાવતી વેગાએ જે ઘોડા ફેરફાર કરવાની જરૂર લાગી છે તે ફેરફાર કયાં છે અને તેની નોંધ અહીં નીચે આપવામાં આપી છે.

કવિએ દરેક અધિકારમાં કડીની ક્રમબંધતા સમગ્ર આપેલી છે. એમાં ૧૦૦ કડી પછી ફરી પાછો એકથી ક્રમબંધતા ચાલુ કરવામાં આવી હોય છે અને પછી અધિકારને અંતે કડીની મંજ્યા પૂરી લખવામાં આવી હોય છે. હાપેલા રાસમાં કડીની ક્રમબંધતા સો કે બસો પછી ફરીથી એકથી ચાલુ ન કરતાં ૧૦૧ ૧૦૨...૨૦૧ ૨૦૨...એ પ્રમાણે આપી છે.

પહેલા અધિકારમાં કયાંક કયાંક 'લવદત્ત'ને બદલે 'લવદન' લખાયું છે. હાપેલા રાસમાં બધે જ 'લવદત્ત' રાખ્યું છે.

બીજા અધિકારની પહેલી દાલમાં ત્રીજી કડીનો મંજ્યાંક '૨' લખાયો છે અને એ પ્રમાણે પછીની કડીઓનો મંજ્યાંક અપાયો છે. એવી જ રીતે બીજા અધિકારની છઠ્ઠી દાલમાં પણ બન્યું છે. હાપેલા રાસમાં એ મંજ્યાંક અને એ પછીના મંજ્યાંક સુધારી લેવામાં આવ્યા છે.

બીજા અધિકારમાં હજી કડીમંજ્યા બે વાર લખાઈ છે તે હાપેલા રાસમાં સુધારી લેવામાં આવી છે, અને ને પ્રમાણે તે પછીની બધી

કડીઓના મખનાક પણ સુધારી લેવામાં આ ગ છે

ત્રીજા અધિકારમાં ૧૬૮મી કડીસખ્યા લખવી રહી ગઈ છે તે સુધારી લેવામાં આવી છે અને તે પ્રમાણે તે પછીની બધી કડીઓના મખનાક પણ સુધારી લેવામાં આવ્યા છે

ત્રીજા અધિકારની સાતમી ઢાલમાં દરેક પકિતના છેલ્લા શબ્દમાં 'રી' આવે છે તેમાં બેએક સ્થળે 'રી'ને બદલે 'જી' લખાયું છે તે સુધારીને 'રી' લખ્યું છે

ત્રીજા અધિકારની આઠમી ઢાલમાં દરેક કડીના ચોથા ચરણમાં કવિએ પહેલો શબ્દ બેવડા યો છે તેમાં બેએક સ્થળે શબ્દો બેનડાવાના રહી ગયા છે, ત્યાં તે શબ્દો બેવડાવ્યા છે

પાંચમી અધિકારની કડી ૨૩માં 'વિષયરસભીત લખ્યું છે, ત્યાં 'વિષયરસભીત' હોવાનો વિરોધ મલવ છે અને ૨૫મી કડીની પહેલી પંક્તિમાં 'ઉદાસ' એમ લખ્યું છે ત્યાં અર્થ અને અનુપ્રાસની દૃષ્ટિએ 'ઉદાસ' હોવાનો વિરોધ મલવ છે માટે ત્યાં તે પ્રમાણે સુધારો કર્યો છે

પાંચમી અધિકારમાં હસ્તપ્રતમાં ૮૫મી કડી પછી ૮૮મી કડી આપી છે એ કડીઓની રચના જોતા મલવ છે કે વચ્ચેની નણેક કડી કવિએ કાચા ખરડામાં લખી હોય અને આ હસ્તપ્રતમાં ઉતારવા જતા રહી ગઈ હોય, અથવા કડીનો મખ્યાક ૮૬ આપવાને બદલે સરતચૂકથી ૮૯ અપાઈ ગયો હોય જાપેલા રાસમાં ૮૮ને બદલે કડીનો સખ્યાક સુધારીને ૮૬ મૂક્યો છે અને તે પ્રમાણે તે પછીની કડીઓનો સંખ્યાક પણ સુધાર્યો છે એમાં એ પછી હસ્તપ્રતની કડી ૧૦૭થી કડી ૧૧૦ સુધીમાં નણેક કડીનો વચ્ચે સખ્યાક અપાયો નથી અને તેથી કડીની સખ્યા ત્યાં બગાડ થઈ રહે છે પરંતુ ફરી આગળ ૧૨૦મી કડી સુધીમાં વચ્ચે ચારેક કડીનો મખ્યાક અપાયો નથી એ રીતે પાંચમી અધિકારમાં છેવટ સુધા કડીની મખ્યાનો મેળ બગાડ બેસતો નથી આ જાપેલા રાસમાં કડીઓ હસ્તપ્રત પ્રમાણે આપી છે અને તેનો મખ્યાક સુધારી લીધો છે

કવિ દરેક અધિકારમાં દાલનો મંખ્યાંક ઝોકથી શરૂ કરે છે અને દરેક દાલનો સંખ્યાંક આપે છે. પરંતુ પાંચમા અધિકારમાં માત્ર પહેલી દાલનો મંખ્યાંક આપ્યો છે. એ પછીની દાલોનો મંખ્યાંક લખ્યો નથી, પણ ત્યાં સંખ્યાંક લખવા માટે જગ્યા ફેરી રહેવા દીધી હોય એવું લાગે છે. છાપેલા રાસમાં એ દાલોનો મંખ્યાંક આપ્યો છે.

હસ્તપ્રતમાં કેટલીક દાલોમાં પાદપૂરક શબ્દ 'રે', 'લાલા' ઇત્યાદિ જ્યાં લખવા રહી ગયા છે ત્યાં તે છાપેલા રાસમાં મૂક્યા છે. તેવી જ રીતે ઘાઘક કડીઓમાં ધ્રુવપક્તિનો શબ્દ કે અક્ષર લખવો રહી ગયો છે ત્યાં તે પણ મૂક્યો છે.

આવા કેટલાક જરૂરી નાના નાના ફેરફારો સિવાય આખો રાસ પરાંપર હસ્તપ્રતને અનુસરીને છપાવ્યો છે. હસ્તપ્રતમાં જ્યાં કવિએ પોતે પાદનોંધ મૂકી છે ત્યાં તે આ રાસમાં પણ મૂકવામાં આવી છે. પહેલા અધિકારની ત્રીજી દાલની ૫૧મી કડીમાં 'પુણ્ય' અને 'ધર્મ' એ બે શબ્દોના પર્યાય 'કારણ' અને 'કાર્ય' તેની ઉપર હસ્તપ્રતમાં કવિએ મૂકેલા છે તે જ પ્રમાણે આ રાસમાં પણ મૂકવામાં આવ્યા છે. શબ્દના સ્વરૂપમાં કવિએ ઈ, ઉ વગેરે જ્યાં ડ્રોણ કે દીર્ઘ લખ્યાં છે ત્યાં તે પ્રમાણે જ રહેવા દીધાં છે.

આ રાસની કવિની પોતાના હસ્તાક્ષરની પ્રત પરથી પાછળથી લખાયેલી ચારેક જૂની હસ્તપ્રતો મળે છે. એમાંની એક સં. ૧૮૫૫માં લખાયેલી લીંબડીના ભંડારમાં છે, બીજી સં. ૧૮૫૧માં લાવનગરમાં ઋણ્ય રાધવજી રામચંદ્રજીએ લખેલી લાવનગરના ભંડારમાં છે, ત્રીજી પં. લાવ-ણ્યવિજયના શિષ્ય પં. મેરુવિજયના શિષ્ય પં. વિનીતવિજયે માલવણ ગામે લખેલી શ્રી વીજયનેમિસૂરિના ભંડારમાં છે અને ચોથી પં. રૂપવિજયના શિષ્ય પં. અમીવિજયે રાજનગરમાં લખેલી અમદાવાદમાં એક જૈન ગૃહસ્થ પાસે છે. આ માહિતી સ્વ. મોહનલાલ દલોચંદ દેસાઈના 'જૈન ગુર્જર કવિઓ ૧-૨-૩'ના આધારે આપી છે.

શ્રી યશોવિજયભૂત
જંબૂસ્વામી રાસ

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી કૃત

જંબૂસ્વામી રાસ

પ્રથમ અધિકાર

॥ પર્વ ૦ ॥

મારદ સાર દયા કરો, આપો વચન સુરંગ;
ત' તૂટી મુજ ઉપરિ, જાપ કરત ઉપગંગ ॥૧॥

તર્ક કાબ્યનો તમ તદા, સીધો વન અલિરામ,
ભાપા પણિ કરિ કલ્પતરુ-શાખા સુમ પરિણામ ॥૨॥

માત નચાવઈ કુકવિ તુજ, ઉદર ભરણનઈ કાળિ;
હું તો સદશુણ્ય પદિ ઠવી, પૂરું ધું મત લાળિ ॥૩॥

તંબૂ ધર્મ સુસાધનો, કંબૂ દણિણાવત્ત;
અંબૂ ભવદવ ઉપશમિ, જંબૂ અરિત પવિત્ત ॥૪॥

પવિત્ર કરઈ જે સાલજ્યુ, ત્રિભુવન જંબુ અરિત;
આબિલ પણિ મુજ વાણિ તે. કગ્ન્યઈ ગ્ન્યઈ પવિત્ર ॥૫॥

અમૃત પારણું કાનનુ, ભજવન નઈ હિત હેત;
કરતા મુજ મંગલ હુયો, એ ભાગતિ મંકેત ॥૬॥

શ્રી નયવિજય વિષુધ તણુ, નામ પરમ છઈ મંત;
તેહની પણિ સાંનિધિ લક્ષી, પ્રીતઈ એ વૃત્તંત ॥૭॥

કાલ ૧

[સીમધર જિન ત્રિભુવન બાણ એ પેસી]

સમવસરણુ તુ હુઈ જે મંડાણ, માણિક હેમ રજત સુપ્રમાણ;
સિંહાસન બધઠા જિનવીર, દિધ દેશના અરથ ગંભીર ॥૮॥

વધુનમાલી સુ તિહા આવધ, જિન વાદી આનંદ બહુ પાવધ;
અરમ કેવલી કુણ પ્રભુ યાસ્યધ, શ્રેણિક પૃછધ મન ઉત્લામધ ॥૯॥

પ્રભુ કહધ સુણિ શ્રેણિક નૃપચંદ, બ્રહ્મલોક સામાનિક ધંદ,
ચઉદેવી સુત વિધુનમાલી, માતમધ દિનિ એ ચવી શુભશાલી ॥૧૦॥

ઋષભદત્ત સુત તુજ પુરઠામધ, અરમ કેવલી જંબૂ નામધ;
હોસ્થધ તે સુણિદેવ અનાદી, હંધધ પરબધ નિજ કુલ ગાદી ॥૧૧॥

નૃપ પૃછધ એ કિમ મહભારી, સ્વામી કહધ એ પુરિ વ્યવહારી;
હુજી શુભતમતિ સુત દોધ તાસ, ઋષભદત્ત ઇક જિનદાસ ॥૧૨॥

ન્યાય અન્યાય અરિત્રધ તેહ, પ્રથમ અરમ યુગ માનુ સદેહ;
એક જનિતાનધ અંતર તેતુ, અમૃત હલાહલનજ હુધ જેતુ ॥૧૩॥

ઋષભદત્તિ અન્યાયી બાણી, કાઢિજી અનુજ તે બાહિર તાણી,
દૂતધ હાર્યો આયુધધ માર્યો, ધર્મ સુણાવી ભાધધ તાર્યો ॥૧૪॥

અંતિ જપી નવકાર ઉદાર, જંબૂદીપ અધિપ હુજી સાર;
નિજ કુલિ સુણિ ઉત્તમ અવતાર, તે હરધધ પામી અધિદાર ॥૧૫॥

ફિરિ પૃછધ નૃપ વિધુનમાલી, સુર હુજી સ્યૂ દેધ સ્યૂ પાલી;
જેણિ તેજિ દસદસ અનુઆવી, જે આગધ બાજોદ્યુતિમાલી ॥૧૬॥

એહવો ખીજો કેઈ ન દીઠો, જિમ જોઈતિમ લાગઈ મીઠો;
સુજસ વિલાસ મહોદય પાયા, સ્થઈ પુણ્યઈ તે કહો જિનરાયા ॥૧૭॥

દૂડો

અમૃત મધુર વાણી વદઈ, તળ જલધર ગંભીર;
વીર ભવિક હિત ઠારણુઈ, મમરથ સાહસ ધીર ॥૧૮॥
સાંભલજો શ્રોતા મવે, ઠહર્યુ સરસ તે વાત;
સાંભલતાં મત ઊઘયો, મત ઠરયો વ્યાધાત ॥૧૯॥
ઊઘઈ તે સૂંઘઈ મહી, ચૂંઘઈ નહી રસ ચૂંટ;
સાકર દ્રાપનઈ પરિહરઈ, કંટક રાતો ઊંટ ॥૨૦॥
નિદ્રા વિકથા પરિહરી, ગુરુ મુખ સાહમું જોઈ;
મુણઈ જે હિયડઈ ઉલ્લસી, શ્રોતા સાચો સોઈ ॥૨૧॥

કાલ ર

[બોલૂકા રે હંસા રે વિષમ ન સચિઈ એ દેસી]

મગધ દેશમાંહિં આમ મુઆમ છઈ, પેત્ર ભરત સુનિવેશ;
રાષ્ટ્રકૂટ ધનપતિ તસ જોહિની, દેવલી અદ્ભુત વેસ ॥૨૨॥

પુણ્ય પ્રમાણુઈ રે સવિ મુખ પામિઈ ॥

પુત્ર હુઆ દોઈ તસ કૃપિં લલા, ભવદત્ત નઈ ભવદેવ;
દીક્ષા લેઈ રે ભવદત્ત શ્રુત લણ્યો, વિહરઈ ઠરન ગુરુનંદા ॥૨૩॥
તે ગચ્છમાંહિં રે મુનિઈક અનુજનઈ, દીક્ષા દેવા રે દાગ;
અનુમતિ માગઈ રે ગુરુની તિષ્ઠિ દિલિ, શ્રુનધનંદાધ્રુનમાનંદ ॥૨૪॥

ગીતારથનો એક વિહાર છઈ, બીજો મિશ્રિત તેણિ,
 ત્રીજો વિહાર જિને નવિ ઉપદેસ્યો, એ કમ ત્યજિઈ રે કેણીઆરણીપુ
 ધામ પિતા નઈ રે જઈ તેણિ દેપિણિ, માડ્યો અનુજ વિવાહઃ
 વિવાહ ગહલઈ રે અગ્રજ નવિ નમ્યો, દૂરઈ મતનો ઉગ્રાહારણીપુ
 તિહાંથી આવ્યો રે મુનિ વિલયો થઈ, જિમ મગસેલથી મેહ;
 આલોઈ કહઈ સવિ ગુરુનઈ કથા, ભવદત્ત કહઈ સસનેહારણીપુ
 વિવાહ કૌતુક નિજ ગુરુભક્તિનો, ન લહઈ સોમો રે ભાગ;
 અગ્રજ મુનિનઈ રે અનુજ ન આદરઈ, તો તે કઠિન અભાગારણીપુ
 તવ કોઈ બોલઈ રે તુમ્હે નિજ અનુજ નઈ, મત દેસ્યો તો પ્રમાણ;
 આરા કેહઈ રે વારો આવસ્યઈ, જોઈ બોલઈ તે બાણીઆરણીપુ
 એણઈ વચણિ રે ભવદત્ત વેધિણિ, કહઈ જો મગધવિહાર;
 ગુરુનો હોસ્યઈ રે તો અમ્હે પૂરસ્યુ, કૌતુક એહ ઉદારાણીપુ
 મગધઈ વિચર્યા રે ગુરુ અનુમતિ તદા, માગઈ મુનિ ભવદત્ત;
 એક જ મેઢ્યો રે તે શ્રુતધર વશી, સ્વજન પ્રબોધ નિમિત્તાણીપુ
 ભવદત્ત પુહુંતો રે સંસારિક ઘરે, અનુજનઈ દીક્ષાનઈ હેત;
 તિ તવ પરણ્યો રે નાગદત્ત વાસુકી, પુત્રી પુણ્ય સમેતાણીપુ
 વીવાહ ઉચ્છવ કરિ તસ આવિયા, મુનિનઈ સાહમા રે અંધુ;
 ઉત્સવ ઉપરિ ઉત્સવ આવિણિ, માનઈ આનંદ સિધુઆણીપુ
 પ્રાસુક ઉદકઈ રે મુનિપદ ધોઈ, તે વંદઈ ચરણનું નીર;
 મુનિપદ લાગઈ રે આગઈ બિલગઈ, માનઈ લહિઈ ભવતીઆણીપુ

પીવાહ-વ્યાકુલ તુમ્હે છો અમ્હે જરુ, ધર્મલાલ મુનિ દેઈ;
 મુનિ પડિલાલઈ રે તે તખ સૂઝતાં, ભક્ત્યાદિક ડરિ લેધાં૩૫૫૫૦
 તખ મંડઈ છઈ રે કુળ આચારથી, નવઉઠા ભવદેવ;
 કિજી ચંદ્રિકા રે સમ ચંદન રસઈ, “અંગરાગ તતપેવાં૩૫૫૫૦
 કેશ પાશ સુત્ર પુરિત બાધિજી, ચોરિત ધનયુત જોર;
 નાઠો દેવી રે જિયો મુખશશી, અંધકાર માનુ ચોરાં૩૫૫૫૦
 તિલક બનાવ્યુ રે કેસરનુ ભલુ, સોહઈ લાલ વિશાલ;
 અંકુર જિયો રે માનુ મદન તણો, જેહ દગધ હરલાવાં૩૫૫૫૦
 અમલ કપોલઈ રે પત્ર લતા કરી, કસ્તૂરીની વિચિત્ર;
 માનુ એહ પ્રશસ્તિ મદનતણી, જગ જયકારિ ચરિત્રાં૩૫૫૫૦
 કુંચ મંડન જળ કરઈ તે ઠામનુ, ઋષભકૃટ જયનામ,
 તખ મુનિ બ્રાતા રે આબ્યો સાંભળ્યો, હુજી વંદન પરિણામાં૩૫૫૫૦
 અર્ધ મંડિતા રે મુંકી નાગિલા, વહલો આવુ રે વંદિ;
 ઇમ વિનિવારી રે સખિ તસ વારતી, વંદઈ બ્રાત આનંદિાં૩૫૫૫૦
 મુનિ ધૃતભાજન અનુજ કરિ દિઈ, મત દેવા મંચકાર;
 ભવદત્ત તિહાથી રે ભલીપરિ પાગર્યાં, આબ્યાં બહુનર નાગિાં૩૫૫૫૦
 સાધુ વિસર્જઈ રે નવિ તે કોઈ નઈ, એ મુનિનો રે આચાર;
 દૂર જઈ નઈ રે નારી નર કમઈ, વલિયા આપ વિચાગાં૩૫૫૫૦
 ભદ્ર આતમા રે ચિતિ ભવદેવ તે, ચતુર વિચિતઈ રે એમ;
 જન અવિસરબ્યારે ફિરિયાતેસુખિ, ફિરોહૂં ભાઈ ફિરુ કેમાં૩૫૫૫૦

ભાર ભણી ધૃતભાજન મુજ દિઉં, ભાઈડું કર્યો એ પ્રસાદ;
 ઠામિ ન મૂકું રે અણવાલ્યો વડૂં, સગપણનો ર્યો સવાદ ॥૪૫॥પુ.
 એ મત વલ્યો રે ઇમ મનિ ચિંતવી, મન આપેપડું રે તાસ;
 ગૂંછિ પણ વાતાં રે કાઢી મૂલગી, ભવદત્ત મુજસ વિલાસ ॥૪૬॥પુ.

દુહા

ગામ શ્રીમ એ રૂંપડાં, મોહનગારાં હુંતિ;
 વાનર પરિ ચઢતા જિહાં, આપણ બેઉ રમંત ॥૪૭॥
 તેહ એ સરવર તેહ જલ જલ, તેહ જ તીર મનોહાર;
 કંઠે આરોખ્યા જિહાં, તાલ નલિના હાર ॥૪૮॥
 સોહઈ એહ જ વાલુકા, ઉજ્જવલ જિમ્મી કપૂર;
 ખાળ લીલાઈ આપણે, કર્યાં જિહાં ઘર ભૂરિ ॥૪૯॥
 વાત લગાવી ઇમ અનુજ, ભવદત્ત ભેટઈ ગ્રામ;
 જે આચાર્ય પદકમલ, પવિત્ર ત્રિજિ અભિરામ ॥૫૦॥

ઠાલ ૩

[મહો મતવાલે સાંજનાં એ દેસી]

અનુજ સહિત હવઈ આવિયા, ભવદત્ત વસતિનઈ દ્વારઈ રે;
 ગારણ કાર્ય
 પુણ્ય ધર્મ બિઉ એકઠા, માનું પુષ્ટિ શુદ્ધિ અધિકારઈ રે ॥૫૧॥
 પુણ્ય કરો ભવિ પ્રાણિયા, પુણ્યઈ અવિ મુખ હોઈ રે;
 પુણ્ય વિહ્વણા માનવી, તેહનું નામ ન બાણઈ કોઈ રે ॥૫૨॥
 પુ. — એ અંચલી

* પુષ્ટિપુણ્યોપચય; શુદ્ધિપાપક્ષયેનનિર્મલતા.

વાંકી કોઠા કરી જુદાં, તિહાં મોહનવેલા ચેલા રે;
 જી આવઈ ભવદત્તજી, બિહુ મિલિય, ગયાથા ઈકેલા રોપડાપુઠ
 મુનિનઈ મિલિજી મુનિ હુઈ, મંન્યામીનઈ મંન્યામી રે;
 હાથિ આવ્યો ક્રિમ જટસ્યૈ, માહોમાંહિ કરઈ ઇમ હામી રે ॥૫૪॥પુઠ
 કવણુ તરુણુ છઈ એ આણિજી, ઇમ ગુરુજી જળ બોલાવ્યો રે;
 ભવદત્ત કહઈ હૂં માહરો, ભાઈ દીક્ષા દેવા લ્યાવ્યો રે ॥૫૫॥પુઠ
 ગુરુ તેહનઈ પૂછઈ તુમહે, મત અર્થો છો વડલાગી રે;
 જ્ઞાતા જૂઠો મત હુયો, કહઈ સાચું છું વધરાગી રે ॥૫૬॥પુઠ
 તતપિણ્ણિ દિક્ષી મોઠલ્યો, મુનિ આથઈ તે પર ઠાણુઈ રે;
 બંધવિ આવી પૂછિઉં, ભવદત્ત કહઈ કુણુ જાણુઈ રે ॥૫૭॥પુઠ
 ધરમ તણુઈ અર્થિં કહઈ, જૂઠી પણિ મુનિવર વાણી રે;
 સ્વજન તે મલિ પાછા વસ્યા, મુનિની કાઈ શંકા નાણી રે ॥૫૮॥પુઠ
 મત પાલઈ ભવદેવ તે, કેવલ ભાઈની ભગતિ રે;
 ચિતથી નત્યજઈ નાગિલા, તે તો જુઠઈ ન જોડિઈ યુગતિ રોપડાપુઠ
 મુનિ ભવદત્તઈ તપ તપી, આમુ પાલી અનશન કીધું રે;
 મૌધર્મઈ મુર તે થયો, આતમાનુ કારય મીધુ રે ॥૬૦॥પુઠ
 હવઈ ભવદેવ તે ચિતવઈ, નાગિલા છઈ માહરઈ પ્યારી રે;
 હૂં છું તેહનઈ વલ્લહો, એ તો રંગ બન્યો છઈ કરારી રે ॥૬૧॥પુઠ
 મત પાલ્યુ દિન એતલાં, મઈ કેવલ ભાઈની લાજઈ રે;
 તે તો સ્વગગિ ગયો હવઈ, મન આવઈ મુજ સ્યઈ કાજઈ રે ॥૬૨॥પુઠ

તરુણી વિરહઈ ચિત દહિઈ, મત ગુણ નવિ આવ્યા લેખઈ રે;
 અગનિ ખલઈ તરુ કોટરઈ, નવ પદલવ તે કુણુ દેખઈ રે ॥૬૩॥પુ
 બહુવિધ બાદ્ય ક્રિયા કરી, મન સૂનઈ તે જાઈ ફેાકઈ રે;
 આથિ વિના કિમ આપિઈ, માગ્યું નાણું રોષારોષિ રે ॥૬૪॥પુ
 જન જાણુઈ કાંઈ દ્વખલા, પણિ વિરહની પીઠ ન જાણુઈ રે;
 ખાધુંપીધું નવિ ગમઈ, નિદ્રા પણિ નાવઈ ટાણુઈ રે ॥૬૫॥પુ
 સોહલી સહવી આગિની, પણિ દોહિલી વિરહની જાલા રે;
 તે જલ્દાઈ નીરથી, એ તો નયણુ જલઈ અસરાલા રે ॥૬૬॥પુ
 અંક ન છઈ એ અંદનઈ, કોઈ વિરહઈ રિદય છઈ દાધું રે;
 વિરહ લિખિત લાલઈ જ્વલઈ, હરનઈ ન ત્રિલોચન ખાધું રે ॥૬૭॥પુ
 અધર સુધાં મુખ ચંદ્રમા, વાણી સાકર બાંહ મૃણાલી રે;
 તે પછડી મુજ ચિત્તમાં, તેણીઈ કાયા કહો કિમ ખાલી રે ॥૬૮॥પુ
 મત કષ્ટઈ હૂં નવિ તથા, જિમ વિરહઈ છૂં અતિ પીડયો રે;
 કાટત રિદય પ્રિયાતણું, કુચબંધ ન હોત જો લીકયો રે ॥૬૯॥પુ
 સ્થૂં જાણું તે સ્થૂં થઈ, અંઈ યૂથજાઈ જિમ હરિણી રે;
 હિમ દાધી જિમ પત્રિની, મુગધાંમઈ મેલ્લી પરણી રે ॥૭૦॥પુ
 હજિય ન કાંઈ મુજ ગયું, હું જાંઈ માંડુ ઘર વાસો રે;
 સા મુજ હો પ્રાણેશ્વરી, હું થઈ રહું તેહનો દાસો રે ॥૭૧॥પુ
 પાંચ હુઈ તો ઉડી મિલું, હવઈ બિણુ એક મઈ નં પમાઈ રે;
 પંચખાણુલિ પાપિણિ, હંજાણું કેડિ ધાઈ રે ॥૭૨॥પુ

ઈમ ચિતી તે ચાલિછી, કાઠ થવિરનઇ નવિથ જણાવ્યુ રે;
 ખાહિર આયતનઇ રહિછી, જખ ગ્રામ સુગ્રામ તે આવ્યુ રે ॥૭૩॥પુ૦
 ફૂલ માલ્યધર કામિની, ઇક પ્રાહ્મણીયુત તિહા વંદઇ રે;
 ભવદેવઇ પૂછિઉં ઇહા, આર્યવાન દેવતી નંદઇ રે ॥૭૪॥પુ૦
 સા કહઇ પરલોકઇ ગયાં, તે સમય થયો ખહુ પૂજઇ રે;
 મુનિ ભવદેવઇ જે ત્યજી, નાગિલા નવ પરણીડિમ છઇ રે ॥૭૫॥પુ૦
 સા જાણુઇ ભવદેવ એ, કહઇ આવ્યાનો ર્યો ટાણો રે;
 મુનિ કહઇ મિલવા નાગિલા, સા કહઇ તેહ જહૂં જાણો રો ॥૭૬॥પુ૦
 કાળઇ મુજ યૌવન જતઇ, ગયુ લાવણ્ય હૃદય વિચારે રે;
 મુજ કોડીનઇ કારણુઇ, રૂઠા ત્રણિ રતન મત હારે રે ॥૭૭॥પુ૦
 ભાઈઇ તુજનઇ હિત કરું, કપટઇ પણિ ચારિત્ર આપી રે;
 ધંતરાની વાડિ તૂં, મ કરે સુરતરુનઇ કાપી રે ॥૭૮॥પુ૦
 બંલણિ સુત આવી કહઇ, ધરિ ભાજન પાયસ વમિઇ રે;
 દક્ષિણા લેઇ ખીજ તણી, સી લાજ વમિઉનિજ જિમિઇ રે ॥૭૯॥પુ૦
 મા કહઇ નિદિત મત કરે, ભવદેવ કહઇ પંતાસી રે;
 પુરુષ શુનકથી પણિ પુરો, નાગિલા કહઇ જ્ઞેનઇ વિભામી રો ॥૮૦॥પુ૦
 માસ મૂત્ર રુધિરઇ ભરી, હૂં વમન યદી પણિ ભૂડી રે;
 તે નિદિત સ્યૂ રાયતો, સ્યૂ ચાહઇ છઇ નગ્ગની ફૂંડી રે ॥૮૧॥પુ૦
 પર સીધવવા પડવડા, તે તો પુરુષ માહિં નવિ ગણિઇ રે;
 જે નિજ જીવનઇ સીધવઇ, તે પુરુષ ધુરંધર ભણિઇ રે ॥૮૨॥પુ૦

ઠહધં ભવદેવ ભલી પરિ, હૂં પંથિ આણ્યો સુસીલા રે;
ઉતપથ જતો વારિજી, તુજ હોયો સુજસની લીલા રોડગાપુ૦

દ્વલ

આજ સ્વજન દેવી કરી, જઈ ગુરુનંદી પાસિ;
અનીચાર આલોધ તપ, તપુ રિદ્ય ઉદલાસિ ॥૮૪॥
ઠહધં નાગિલા તુજ કિસ્યો, બંધવચું પ્રતિબંધ;
વર દિત જાણુધ જોહનંધ, તે બંધવ તુજ બંધ ॥૮૫॥
જાગી ગુરુચરણે ચિત દમી, પાલો શુદ્ધ આચાર;
હૂં પશિ ગુરુણીનંદી કન્હં, મત લેધમિ નિરધાર ॥૮૬॥
હવં જિનર્ષિજ નમી ગયો, ગુરુ પાસંધ ભવદેવ;
પાસંધ નિરતીચાર મત, દરિ આલોઅણુ સેવ ॥૮૭॥
પાલી અંયમ સુર થયો, શક સામાનિક તેહ;
સૌધનંધ અગ્રઆલતો, હસ દિસ અનુપમ દેહ ॥૮૮॥

દાલ ૪

[છરેજ એ દેસી]

હવં ભવદત્તનો જીવ, સ્વર્ગથી ચવિજી સુર થયો; છરેજ
છરે માહરંધ, મહાવિદેહ મઝાર, વિજય પુખલાવધ ભલો. છરેજ
॥૮૯॥

છરે માહરંધ નયરિ પુઠરીકિણી સાર, ચક્રી વજ્રદત્ત ગુણભરિજી; છરેજ
,, રાણી યશોદા નામ, તેહની કૃપિ અવતર્યો. છરેજ
॥૯૦॥

છરે તેણિ અવતરિઈ કૂષિ, દોહદ ધરાઈ યશોધરા; છરેછ
 „ કીડું સમુદ્ર મગારિ, તેા મનોરથ પૂગઈ ખગા. છરેછ

॥૬૧॥

„ સીતાઃ સમુદ્રમા રાય, કીડાવી તે પૂરવઈ; છરેછ

„ દીપઈ આ બહુ તેજ, પૂર્ણિમા શશિ પરિહવઈ. છરેછ

॥૬૨॥

„ સમયઈ પ્રસવિજિ પૂત, સાગરદત્ત અભિધા કરી; છરેછ

„ બાલ લીલા બહુ ભાતિ, પેલાબ્યો નવ નવ પરી. છરેછ

॥૬૩॥

„ સમયઈ મેહઈ રાય, શુરુ પાસઈ ભણવા ઠલા; છરેછ

„ શુભ્ર ધારી અવિ લેઈ, તેહ કય જલ નિર્મલા. છરેછ

॥૬૪॥

„ સ્વયંવર આવી અનેક, પરણઈ કન્યા તે યૌવનઈ; છરેછ

„ તેહસ્યુ વિલસઈ ભોગ, કરિણીસ્યુ જિમ કરિ વનઈ. છરેછ

॥૬૫॥

„ દેષઈ તે એકદા અજ, નારીસ્યુ ધરિ ચેલતો; છરેછ

„ માત્ર મેરુ આકાશ, ભૂમિના મેરુનઈ ઠેલતો. છરેછ

॥૬૬॥

„ મેઘ મેરુ સમ દેષિ, ન વલઈ તસ દગ ભરિ સુધા; છરેછ

„ સુંદર વસ્ત્ર ન ફિક, નયન જનમ તેહનઈ સુધા. છરેછ

॥૬૭॥

જરે તે દેખત તતથેવ, પવનઈ સર્વ પરો કર્યો; જરેજી
 „ પિશુન નઈ પવન પછક, મિત્ર મેઘ ન રહઈ ધર્યો. જરેજી
 ॥૯૮॥

„ કુમર વિચિતઈ ચિત્તિ, ક્ષોણિક એહ જિમ તિમ સવે; જરેજી
 „ સંપદ આપદ અંત, જનમ મરણ અંત લેખવે. જરેજી
 ॥૯૯॥

„ નિત્ય એક ચિર ધર્મ, તે મત લેઈનઈ પાલિઈ; જરેજી
 „ શાશ્વત સુખ હોઈ જોણિ, આત્મશક્તિ અંશુઆલિઈ. જરેજી
 ॥૧૦૦॥

„ સાગરદત્ત કુમાર, આપ હુંજી વધરાગિજી; જરેજી
 „ અનુમતિ માગઈ માત, તાત તણી ચિતિ જાગિજી. જરેજી
 ॥૧૦૧॥

„ સ્નેહતંતુ તસ છેદિ, અનુમતિ લેઈ મત આદરઈ; જરેજી
 „ અમૃતસાગર શુરુ સીસ, અવધિ જ્ઞાન શ્રુતધર વરઈ. જરેજી
 ॥૧૦૨॥

„ હવઈ ભવદેવનો ભવ, કાર્ત્તિ સ્વર્ગ થકી ચપી; જરેજી
 „ તિહાં પુરી વીતશોક, રાય પદમરથ મહાછપી. જરેજી
 ॥૧૦૩॥

„ દેવી તસ વનમાલ, શિવકુમાર તેણી સુત જણિજી; જરેજી
 „ લાટ્યો પાટ્યો તેહ, શુરુ સાથી વિદ્યા જણિજી, જરેજી
 ॥૧૦૪॥

છરેયૌવનવય નૃપવશ્ય, કન્યા પરણ્યો મુહામણી, છરેછ
 ,, તેહર્યુ વિવસઈ ભોગ, તાગર્યુ જિમ નિગમણી, છરેછ
 ॥૧૦૫॥

,, કેલિ કરઈ મદન, પ્રામાદઈ તબ ગુણલયા, છરેછ
 ,, માગગ્રુપિ પુર બાહ્ય, ઉપવન માર્હિ મમોસયાં છરેછ
 ॥૧૦૬॥

,, ઠામમમૃદ્ધ મથવાહ માસખમલનઈ પારણઈ, છરેછ
 ,, પડિલાલઈ વસુધા વૃષ્ટિ હુઈ તસ અગણઈ છરેછ
 ॥૧૦૭॥

,, શિવકુમાર તે દેધિ વિજિમત વદઈ મુનિ પ્રતિ, છરેછ
 ,, બઈમઈ તમ પદ પાસિ ગજહસ જિમ સુવિગતિ છરેછ
 ॥૧૦૮॥

,, ચઉદ પૂર્વી તે ધમ, સપરિવાર શિવનઈ રહઈ, છરેછ
 ,, વદઈ મમાર અસાર, કટિડ ચિત્ત તે સવિ ગ્રહઈ છરેછ
 ॥૧૦૯॥

,, શિવ પૂછઈ તિણિવાર, તુજ ભેતા ચિત ઉલ્લસઈ, છરેછ
 ,, નયણ સુજસ સસનેહ, પૂર ભવ કહો કિમ હુસ્યઈ છરેછ
 ॥૧૧૦॥

દૂહા

અવધિ જ્ઞાનઈ મુનિ ડહઈ, અનુજ હુતો ત મુજજ,
 વાટહો પૂરવ ભવિ દિઈ, તત કપટઈ મઈ તુજજ ॥૧૧૧॥

સૌધર્મ્ય સુર દોષ થયા, પ્રીતિવંત વડલાગ;
 ઇહ ભવિ નિરમમ હૂં થયો, તું તો હજી સરાગ ॥૧૧૨॥
 સાશ્રવ ઇતર અભ્યાસની, ઇહા પરિણતિ છઈ મૂલ;
 શિવકુમાર વિનવઈ તદા, કરી રિદય અનુકૂલ ॥૧૧૩॥

ઢાલ ૫

।ભાદ્ર જિણેસર વીનવુ એ દેસી।

- સુદર, ઇહ ભવિ પૂરવ ભવ પરિ, વ્રત દેઈનઈ તારિ હો;
 „ માતપિતા પૂછી આણું, તાં રહવું નિરધાર હો.
 સુદર પુણ્યઈ શુભ સંગતિ મિલઈ ॥૧૧૪॥
- „ શિવ જઈ માતપિતા તણી, માગઈ અનુમતિ સાર હો;
 „ તે દહઈ ભગત એ અમ્હતણો, તો માને વ્રતનો નકાર હો.
 ॥૧૧૫॥
- „ વ્રત લેવા અસમર્થ તે, માતપિતા વિણ આણુ હો;
 „ ભાવયતી હુજી નિશ્ચયી, સાગર શુરુ મુખમાણુ હો ॥૧૧૬॥
- „ જોજન વેલાઈ નવિ જિમઈ, ન રુચઈ ઉત્તર દેઈ હો;
 „ રાજા ઇમ ઉદ્દેજિજી, દંઢધર્મો નઈ કહેઈ હો ॥૧૧૭॥
- „ જિમ તિમ શિવનઈ વશ કરો, ભુંજવો ઇચ્છ્ય પુત્ર હો;
 „ તનુ પંજરથી નીકલેઈ, જીવ પંખી દિજી ચંત્ર હો ॥૧૧૮॥
- „ દંઢધર્મો હવઈ આવિજી, શિવ પાસઈ અશ્રંત હો;
 „ નિમીઠી કહી ઘરમાં જઈ, ઇરિયાવહી પડિકંત હો ॥૧૧૯॥

- મુંદર દ્વાદશાવર્ત વંદન દેઈ, ખુણી ભૂમિ બધઈ હો;
 „ આણુજાણેા મુજ ઇમ કહી, શિવ મનિ ચિત્ર પમક હો ॥૧૨૦॥
 „ સાગર પાસઈ મુનિ તણેા, એહવેા વિનય મઈ દિઠ હો;
 „ ઇમ કહઈ શિવ તું માહરો, વિનય તે કિમ કરઈ સિઠ હો
 ॥૧૨૧॥
 „ ઇશ્ય કહઈ શુભ ભાવ તે, નિશ્ચય વંદન હેત હો;
 „ ભાવયતી તું તાહરો, તિણિ વંદન સંકેત હો ॥૧૨૨॥
 „ પણિ એક તુમહનઈ પૂછવું, ભોજન ન કરો કેમ હો;
 „ કહઈ નિરવધ તે કિહાં, મિલઈ ઇશ્ય કહઈ આણુ એહ હો
 ॥૧૨૩॥
 „ તું શુરુ મુજજ તુજ શિષ્ય હૂં, એ નિશ્ચય મુખમાણુ હો;
 „ વય પયાંય જે શ્રુત કહ્યાં, તે વ્યવહારનાં ઠાણુ હો ॥૧૨૪॥
 „ તિહાં દિન પક્ષ ન માસઠા, સંવત્સર ન ગણાઈ રે હો;
 „ મૂલ ઉત્તર ગુણ નવિ ચલ્યા, તે તો સમય ભણાઈ હો ॥૧૨૫॥
 „ નવ મુંડિઈ મુંડિતપણું, સિર મુંડન ન એકાંત હો;
 „ વ્યવહારઈ હુંધઈ તિંસ્યા, નિશ્ચય નિજ વિશ્રાંત હો ॥૧૨૬॥
 „ ધરિ રહતો પણિ તું ચતી, જ્ઞાન યોગ વ્યવહાર હો;
 „ તિણિ જે નય છઈ પ્રમાણિયા, સાચો એ સૂત્ર વિચાર હો
 ॥૧૨૭॥

ન વઙ્ગ इत्य पमाणं णय परिआऊ विणिछयणजेणं ।

ववहारऊ उ कीरइ उमयणयमयं पुण पमाणं ॥१२८॥

—आवश्यक ।

- મુજીવ કહ્યું આખિલ અંતરમ્, તો હું છઠ કહેસિ હો;
 „ મામાચારી પદ કમ્, ઇચ્છ્ય તે તમ ઉપદેશ હો ॥૧૨૬॥
 „ તપ કરતા ઇમ તેહનમ્, વગ્સ વિતી તા જાગ હો;
 „ માતપિતા અનુમતિ ન નિમ્, લેવા મંચમ ભાગ હો ॥૧૨૭॥
 „ આઉ પૂગી શિવ ઉપનો, બ્રહ્મલોકિ એ દેવ હો;
 „ હવણા એહની છવિ ઇચ્છી, પહલા ઇંદ્ર સ્વયમેવ હો ॥૧૨૮॥
 „ સાતમમ્ દિનિ મુર એ ચવી, હોસ્થમ્ જંબુ નામ હો,
 „ છેહલો કમલસુત કેવલી, સગુણ મુજમ અભિનમ હો ॥૧૨૯॥

ફાલ

તબ વિદ્યુતમાલી નમત, પ્રસન્નચંદ્ર ઋષિ રંગ;
 પ્રિયા ચાર પછમ્ ફિરી, કિહા હુસ્થમ્ પ્રિયસંગ ॥૧૩૦॥
 ઋષિ કહ્યું ઇહ પુરિ મમુદ્ર, વલિ પ્રિયમમુદ્ર નમ્ કુળેર;
 સાગર ચાર એ ઇચ્છ્ય તમ, પુત્રી હુસ્થો સમેર ॥૧૩૧॥
 તિહા નરભવિ તુમહે એહચુ, હોસ્થમ્ મંગમ રંગ,
 મંગલ માલા તે લહ્ય, જમ મનિ ધર્મમ્ ચંગ ॥૧૩૨॥

इति श्री जवूस्वामि प्राकृत प्रबन्धे महोपाध्याय श्री यशोविजय
 समर्थिते प्रथमोऽधिकारः ।

દ્વિતીય અધિકાર

લાલ ૧

[જપસના વરા રવણાચર એ દેસી]

હવઈ રે ગજગૃહ નગર છઈ, સુહલ નયન સિંધુગાર રે,
ઉજવલ જિનગૃહ મંડલી, જિહા હિમગિગિ અનુકાર રે ॥૧॥

ચન્દ્રિ સુણેા ગુણવંતનુ, પવિત્ર હોઈ જિમ જાન રે,
ચિત ચમકઈ આવઈ ચાતુરી, વાધઈ મતિ વલઈ વાનેા રે

॥૨॥ ચરિત્ર૦

જિહા જિન ચૈત્યમા ધૂપનો, દેખી ધૂમ આગાસિ રે,
મર્મલ ગર્જિત ધન જમઈ, શિખિ નિતિ નૃત્ય ઉત્લાસિ રે

॥૩॥ ચરિત્ર૦

જેહમા સૌધ ફટિક છતિ, છળિ મગ્ધતની લાધી રે,
માનુ ગગાઈ આવી ઝીલવા, યમુના રવિ અંક દાધી રે

॥૪॥ ચરિત્ર૦

જેણી હરવી માનુ જલનિધિ, દુખસર લંકા અંપાવી રે;
મુખ નવિ દાષઈ અમરાવતી અલકા નામઈ જ્યાવી રે

॥૫॥ ચન્દ્રિ૦

રાજ ઠરઈ તિહા નગપતી શ્રેષ્ઠિક જસ ગુણ શ્રેણી રે,
તીન ભુવન માર્હિ વિમ્તરી, પાવન જેહવી ત્રિવેણી રે

॥૬॥ ચન્દ્રિ૦

જેહનંદ તેજંદ પરાભવ્યો, લાનુ ભમંદ માનું ગમનિ રે;
ઉચ્છ હુઓ તસ કિરણુ તે, તાસ અમર્ષની અગનિ રે

॥૭૭॥ ચરિત્રં

તાસ સલામાહિ શોભતો, ઋષભદત્ત હુજી સેહિ રે;
ધનક તે તેહજ ધનપતી, ખીજે કુજેર તે હેહિ રે

॥૭૮॥ ચરિત્રં

પથ તરુકલ સર જલ પરિ, તસ ધન સવિ હિતિ આવધ રે;
જેહરયુ સુરતરુ તેલિજી. ઉચો ગયો લધુ ભાવધ રે

॥૭૯॥ ચરિત્રં

ઇંદ તે જેહનંદ નિતિ રહધ, કર અગ્નિ શત દોટી રે;
અંદ તે સંકલ કલાં વરિજી, પદવી તસ સવિ મોટી રે

॥૮૦॥ ચરિત્રં

ધારિણી સ્વધરમધારિણી, ચિત-કારિણી હુધ તાસ રે;
કારણી સુખ દુખ વાગણી, મનોહારિણી સુવિલાસ રે

॥૮૧॥ ચરિત્રં

રૂપંદ તે ગંગા હંગવતી, ભાવતી ચિતિ જિન વયણાં રે;
મુલલિત સ્રીલ મોહામણી, સહજ સલૂણાં નયણાં રે

॥૮૨॥ ચરિત્રં

મિલિત રહધ નખમાંય જિહ, તિ દેષતિ સસનેહો રે;
નવ નવ રંગાલેસંદ ગમધ, એક જ જીવ દોઇ દેહો રે

॥૮૩॥ ચરિત્રં

એક દિનિ ધારણિ ચિતવઇ, સુત વિણ શો જમવારો' રે;
સીંચઇ રિદય જસ સુત અમી, તેહનો ધનિ અવતારો રે

॥૧૪॥ ચરિત્ર૦

ચિંતાઇ તેણી હુઇ દૂખલી, નિર્બંધઇ* પ્રિય પૂછી રે;
તેહ ચિંતા પ્રિય મનિ ઠવઇ, પણિ નવિ હુઇ નિજ જીછી રે

॥૧૫॥ ચરિત્ર૦

એ ચિત દુખનઇ વીસારવા, સેઠિ વંભારઇ તે પુહુંતા રે;
વાયુ આરોહી ગગનિ ચઢા, રથ ઘોષઇ મૃગ ખીહતા રે

॥૧૬॥ ચરિત્ર૦

ગિરિ પ્રિય હન્તા આલંબનઇ, ધારિણી ચઢિય અઝોલા રે;
અંગુલિઇ ઠરી દાપવઇ, પ્રિય ઉપવન તણી શોલા રે

॥૧૭॥ ચરિત્ર૦

એહ ખીજોરડી ફલ નમી, દાઢિમી એ રાતે ફૂલે રે;
મદન વિશિખઇ રિદયઇ ગઠે, જગત્રનઇ માનુ અમૂલે રે

॥૧૮॥ ચરિત્ર૦

એ મહકારની મંજરી, કેઝલ કલગ્વ ગુરુણી રે;
વિકસિત એહ કુસુમલતા, માન હસિત તરુ પરણી રે

॥૧૯॥ ચરિત્ર૦

જંબુ દંદંબ પ્રિયાલ એ, તાલ તમાલ વિશાલ રે;
જાડી જાડી મુચુકદ એ, કંદ એ હર્ષના ચાલ રે

॥૨૦॥ ચરિત્ર૦

મોટા એ દ્રાપના માડવા, સૂઅડલા રૂઅડલા આવઈ રે;
મધુર એ મધુકર ગ્લુગ્લુઈ, સ્વાગત માનુ જલાવઈ રે

॥૨૧॥ ચરિત્ર૦

શ્રાદ્ધ યશોભિન્ન દેપિજી, ઋષભાઈ તિહા નિદ્ધપુત્રો રે,
ભાગ્યો તિહા પૂછ્યું તખ કહઈ. ઇહા નોહમ છન પવિત્રો રે

॥૨૨॥ ચરિત્ર૦

આવો તો થાઉં અત્રેસરી, વંદનનો ધરો લાવો રે;
ફંપતી તેહ માર્થિ અધ્યાં, તીડા મુનિ મુપલાવો રે

॥૨૩॥ ચરિત્ર૦

કોપ જલન શમ જલધરૂ, માન મહા તરુ હસ્ટી રે;
દંભ ઉરગ વિપ બંગુલી, લોભ સમુદ્ર અગસ્તી રે

॥૨૪॥ ચરિત્ર૦

ઇદ્રિય મકલ તે વશ કર્યાં, વશ દ્યૌં મનનો મંચારો રે,
આતમ ધ્યાનમા ઝીલતા, પામ્યા ભવતણો પારો રે

॥૨૫॥ ચરિત્ર૦

તેહની દેશના માભલી, સિદ્ધ જંખૂ રૂપ પૂછઈ રે;
ધાગણી પશ્ચિ અવગર લહી, કહઈ મુજ સુત છઈ કઈ નવિ છઈ રે

॥૨૬॥ ચરિત્ર૦

સાવધ મુનિ નવિ પૂછઈ, સિદ્ધ કહઈ જંખૂ નામા રે,
એ અવમગિ પૂછાઈ સુત હુસ્યઈ, મિહ મ્વખ્ન મુન્ધામા રે

॥૨૭॥ ચરિત્ર૦

ધારિણી કહ્યું જંબૂ દેવતા, ઉદ્દેશ્ય તો હું કરસ્યુ રે;
આંખિલ ઇકમે અઠોતંગ, ઇમ મન વંછિત વરસ્યુ રે

॥૨૮॥ ચરિત્ર૦

હવય મુનિ વંદી તે હંપતી, આબ્યા નિજ ધરણાગ્રંથ રે;
સિદ્ધ સ્વપન દેખ્ય અન્યદા, ધારિણી ચિત્ત ઉદારંથ રે

॥૨૯॥ ચરિત્ર૦

કૃષિ વિઘ્નમાલી અવતર્યો, દોહડ હુઆ શુભ પૂરા રે;
સમય પૂગ્યંથ સુત જનમિયા, સુજસ વિલાસ પડૂરા રે

॥૩૦॥ ચરિત્ર૦

ફહા

સ્વર્ણ પત્ર અક્ષત ભર્યા, મંદિર ઋષલ પમ્પક;
નાદ પૂર હુજી તગ્નો, નાચ્યં બાલા ઇક ॥૩૧॥

કુલવધૂ કર દૂર્વાકુરંથ, હરિત હુઆ પદ ઠાણ;
ધવલ મંગલ ઉત્તમ ભગ્ય, મોટા હુઆ મંડાણ ॥૩૨॥

કરંથ દેવશુરુ પૂજના, ઋષલદત્ત અવિમેમ;
યાચક દાન દિધં ઘણા, માનંથ સ્વજન વિમેમ ॥૩૩॥

જંબૂ તરુ નામંથ દિધં, જંમુ ઇતિ સુત નામ;
વાધંથ આયિ મનોગ્થંથ, હુજી મધ્યમ સુવધામ ॥૩૪॥

લાલ ૨

[ચંદનનાલા બારણું રે લાલ એ દેસી]

તેહ જ પુરિ વ્યવહારિજી રે લાલ, સમુદ્રદત્ત હુંજી ચંગ, ગુણધારી રે;
 પદ્માવતી તેહની પ્રિયા રે લાલ, લાવણ્ય શોભિત ગંગ, સુખકારી રે;
 પુણ્યધં સુખ જસ પામિધ હો લાલ ॥૩૫॥
 ખીજે સમુદ્રદત્ત શોભતો રે લાલ, સંપદાધં તે સમુદ્ર, શુભ
 કનકમાલા તેહની પ્રિયા રે લાલ, કમલારૂપ સમુદ્ર; સુભ ॥૩૬॥
 ત્રીજે સાગરદત્ત તમ પ્રિયા રે લાલ, વિનયશ્રી અલિરામ; શુભ
 ચોથો કુબેરદત્ત ભામિની હો લાલ, તાસ ધનશ્રી નામ; સુભ ॥૩૭॥
 એ દંપતિની સુતા હુંધ રે લાલ, વિદ્યુતમાલી નારિ; શુભ
 ત્યાગ્ય રૂપધં સુહામણી રે લાલ; પૂરવ ભવ અનુમારી; સુભ ॥૩૮॥
 મમુદ્રશ્રી પહલવી બાણિધં રે લાલ, બીજી પદમશ્રી ઉદાર; શુભ
 પદમમેના ત્રીજી લલી રે લાલ, ચોથી કનકમેના સાર; સુભ ॥૩૯॥
 ઇન્દ્ર કનકમેન તમ પ્રિયા રે લાલ, કનકવતી અલિરામ, શુભ
 શ્રમણદત્ત ધનિનધં હુંધ રે લાલ, શ્રીજેષ્ઠા રતિધામ, સુભ ॥૪૦॥
 વીરમતી વસુસેણનધં રે લાલ, વસુપાલિતનધં જયસેન, શુભ
 ત્યાર સુતા એ ત્યારનધં રે લાલ, હુંધ વિશુદ્ધ વિનયેન, સુભ ॥૪૧॥
 નલસેના બહુ ગુણભરી રે લાલ, કનકશ્રી પુણ્યવંત; શુભ
 કનકવતી જયશ્રી લલી રે લાલ, નામ ધામ ઉલ્લસંત; સુભ ॥૪૨॥
 મારું મનમય જયધ્વજ રે લાલ, આવધ દિસની એહ; શુભ
 રણકૃતિ મણિગણ કિંક્રિણી રે લાલ, સુંદર તનુ અસનેહ; સુભ ॥૪૩॥

તે અઠઠન્યામા પિતાં રે લાલ, ઋષભનંદ કહઈ કરજોડિ; શુભં ૧
 માયું છું ઇંદ્ર તુમહ પ્રતિ રે લાલ, પૂરો મેનનાં કોડ; સુભં ૥૪૪૥
 તુમહ સુત એ હોઠા કન્યાં તણો રે લાલ, દક્ષબનો જિમ અંદ; શુભં ૨
 મહાનદીનો જિમ સાગર રે લાલ, લતા થાલિ અંભેદ; સુભં ૥૪૫૥
 ઋષભઈ વચેન તે માનિઈ રે લાલ, એતો પીર ખાંડનો યોગ; શુભં ૩
 ઋષભાં ઋષભી જોડલી રે લાલ, સહુ અ પ્રશંસઈ લોગ; સુભં ૥૪૬૥
 જંબૂનંદ દીધી અંભેદો રે લાલ, લલું રે કીધું કરતાર; શુભં ૪
 કન્યાં હરપધરઈ ઘણો રે લાલ, પામ્યો લલો ભરતાર; સુભં ૥૪૭૥
 ધણિ અવસરિ તિહાં આવીયાં રે લાલ, શ્રી સોહમ ગુણધર; શુભં ૫
 જંબૂ કુમર ગયા વાંદવા રે લાલ, સાંભલી દેશનાં સાર; સુભં ૥૪૮૥
 જંબૂ મનિ તેહ દેશનાં રે લાલ, અંદ્ર ઉદયથી તુંગ; શુભં ૬
 સાયર સમિ વધતા હુયા રે લાલ, ભવ વિરાગ્ય તરંગ; સુભં ૥૪૯૥
 પ્રણમી સોહમનંદ કહઈ રે લાલ, ઇહાં રહવું તુમહે તામ; શુભં ૭
 પૂછી આહું માતતાતનંદ રે લાલ, મત લિઈ આતમરામ; સુભં ૥૫૦૥
 ગણધર વર તેહ પડવજઈ રે લાલ, જંબૂ આવઈ નગર હવાર; શુભં ૮
 હય ગય રથ સંકુલ તિહાં રે લાલ, ન લહઈ માગ લગાર; સુભં ૥૫૧૥
 ચિતઈ જો ઇહાં પડપિઈ રે લાલ, તો અતિવેલા થાઈ; શુભં ૯
 બીજઈ દ્વારઈ આપિરિ રે લાલ, તિહાં વપ્રઈ ચંત્ર સબઈ; સુભં ૥૫૨૥
 ચંત્રઈ આલંબી મહાસિલા રે લાલ, પડતા વજ્ર સમાન; શુભં ૧૦
 ચિતઈ પરચક લય થકી રે લાલ, ન ચલ્યાં એ દુરધ્યાન; સુભં ૥૫૩૥

ઉપરિ જો એ સિલા પડ્યું રે લાલ, જાતાં એણિ મગ્ગિ; શુન્
 તો કુમરણુ હુઈ જીવનય રે લાલ, તેં સદગતિ તરુ અગ્ગિ; સુન્ ॥૫૪॥
 સ્વારથ બ્રહ્મ નહું કિમય રે લાલ, ફિરિ જઈ સોહમ પાસિ; શુન્
 ચાવજીવ મત લિગિ રે લાલ, તિહાં જઈ મન ઉલ્લાસિ; સુન્ ॥૫૫॥
 ધરિ જઈ માત પિતા પ્રતિ રે લાલ, કહઈ મુજ અનુમતિ દેઉ; શુન્
 એ સંસાર અસાર છઈ રે લાલ, દુખરૂપી દુખ હેઉ; સુન્ ॥૫૬॥
 રોતાં માતપિતા કહઈ રે લાલ, અમ્હ આશા-તરુવાય; શુન્
 ઇણિ અવસરિ વછ કાંથયા રે લાલ, તુજ વિરહોન ખમાય; સુન્ ॥૫૭॥
 યોવન વય માંહિ ભોગવો રે લાલ, ભામિનિ કેરા ભોગ; શુન્
 વય વીતઈ સાથઈ અમ્હો રે લાલ, આદરચું મતયોગ; સુન્ ॥૫૮॥
 કદલીફલ કેમલ કિંહા રે લાલ, યૌવન વય તુજ દેહ; શુન્
 કિહાં મત કઠિન મિલાવડો રે લાલ, કેલિ કંથેરિનો એહ; સુન્ ॥૫૯॥
 પુરુષ કઠિન સવિ સાંસહઈ રે લાલ, તોઈ આઠૌં કન્યા તુજ હેત; શુન્
 આવી તે પરણી કરી રે લાલ, પૂરો મુજસ સંકેત; સુન્ ॥૬૦॥

ફલ

કુમર કહઈ બુદ્ધિવંત તવ, કરું હું તુમ્હ આદેશ;
 મત લેતાં મત વારયો, પછઈ તુમ્હે લવલેશ ॥૬૧॥
 સ્વામી ગુરુ માતા પિતા, ત્રણઈ દુઃખતિકાર;
 તેણિ તુમ્હ અનુમતિ માગિઈ, એહ ઉચિત વ્યવહાર ॥૬૨॥
 ભૂખ્યાનઈ ભોજન થકી, જિમ વારવું ન હોઈ;
 મત અર્થાનઈ મત થકી, તિમ વારવું ન જોઈ ॥૬૩॥

માતપિતા ઇમ પડવજી, કન્યા તાતનઈ વાત;
 કહઈ તુરત પરણ્યા પછી, પ્રત લેઅઈ અમ્હ જાત ॥૬૪॥
 વીવાહ અણુવીવાહનો, પૂર્વ પક્ષ કરો દરિ;
 જે સિદ્ધાંત હુઈ તે કહો, કરી ચિંતના ભૂરિ ॥૬૫॥
 આઠ ઇચ્છ્ય મુંઝી રહ્યા, સ્યો કરવો આલોચ;
 તે સાંભલિ કન્યા કહઈ, એ ન ઘટઈ મંકોચ ॥૬૬॥
 એક વાર બોલઈ નૃપતિ, ન કિરઈ તિમ મુનિ જાણ;
 એક વાર કન્યા દિઈ, પિતા એ નીતિ પ્રમાણ ॥૬૭॥
 જાંખૂ નઈ દીધી અમ્હો, તેહજ ગતિ તે ત્રાણ;
 કાયાનઈ છાયા પરિ, એક જ રીતિ પ્રમાણ ॥૬૮॥
 કહઈ વાત સવિ ઋષભનઈ, તે કન્યાના તાત;
 યાજી સજ્જ વિવાહનઈ, માની પહલી વાત ॥૬૯॥

ઢાલે ૩

[ત્રિગડઈ પ્રભુ સોહઈ રે એ દેસી]

પૂછ્યા ભેસી ઋષભન રે, હવઈ ધનપતિ વૃષભ રે;
 દિન સાતમઈ વિવાહ લગન પ્રમાણિયો રે ॥૭૦॥
 ઇક ચિત જિમ ભાઈ રે, કરઈ મળલ સુભાઈ રે;
 વીવાહ વડાઈ તે શુચિ મંડપ રચઈ રે ॥૭૧॥
 ચંદ્રઆં તિહાં રાજઈ રે, પંચવર્ણ દિવાજઈ રે;
 સંધ્યા અખ્ર સુમા જઈ માનું મંડી મહી રે ॥૭૨॥

તિહાં મોતી માલા રે, મોહધ ઝાક ઝમાલા રે;

માનુ ન્યામ વિશાલા ચંદ્રાતપ તણા રે ॥૭૩॥

ચલ પલ્લવ પવનધ રે, સોહધ તોરણુ ભવનધ રે;

માનુ મંડપ તેડવધ વરનધ ઉતાવલો રે ॥૭૪॥

સાથિયડે ધરિયા રે, તિહા મોતી વિસ્તરિયા રે;

માનુ બીજ એ ભરિયા મંગલ તરુતણાં રે ॥૭૫॥

વચિ મણિ છર્વિ રાતી રે, આવી લાપમી ઉભતી રે;

તરુ પદ ધાવક થાતી શોભા તે બની રે ॥૭૬॥

જંબૂ ઘાટ્યો વાનધ રે, પદ કુંભુલ વિધાનધ રે;

નવ આતપ માનધ રવિ જિમ સોહિજી રે ॥૭૭॥

તે કુમરનધ કુમરી રે, બાણે અમરનધ અમરી રે;

વગ મંગલ સનાન કરાવ્યા શુભ દણ્ડુધ રે ॥૭૮॥

નીચોઈનુ પાણી રે, ન્હાયા, જંબુ શિર બાણી રે;

લોચ દૂઠડો માનુ એ કેશ આંસુ ગરધ રે ॥૭૯॥

ગંધકારી અધિવાસઈ રે, જંબુ કેશ ઉલ્લાસઈ રે;

ધરધ પૂપ કપૂર અગરનો ઉત્તંસતા રે ॥૮૦॥

ધમ્મિતલ તે બાંધ્યો રે, સુમદામ પ્રસાધ્યો રે;

શૃંગાર આરાધ્યો માનુ દોષ રૂપથી રે ॥૮૧॥

સુખકમલ નધ પાસઈ રે, હંસ યુગલ વિલાસઈ રે;

સોહધ કુંડલ મોતીનાં જંબુ પહરિયા રે ॥૮૨॥

પહરો હાર મોનીનો રે. સોહમ મંજુ નગીનો રે:
 લાવણ્ય નીનો ફેત વિસ્તે જન્મે રે ॥૮૩॥
 ચંદન ગુચિ અંગે રે, મૌખિક સર્વગે રે:
 ભાગ્યે તારાસ્યુ ગંગા ચંગા શશિ જન્મે રે ॥૮૪॥
 દોષ વસ્ત્ર તે પહર્ય રે. વીવાહ મંગલ ગહર્ય રે:
 દક્ષિ' ચાવડ પડવડ અંગજ કપલનો રે ॥૮૫॥
 ભાત્ય અન્ન આરોહ્ય રે. છત્ર મયૂર સોહ્ય રે:
 જન મોહ્ય જગિ કેા હ્ય જીજે તસ સમે રે ॥૮૬॥
 ગાઈ જઈ મંગલ રે: વાજ્ય લેરી ભુંગલ રે:
 મરણ્ય તે સરલી સઘલ્ય ચલચલી રે ॥૮૭॥
 જાલરિ ઝંકાર્ય રે, માદલ દોંકાર્ય રે:
 ૧૮- વર તુડિઅ પ્રકારિ જગન રવ પૂરિજી રે ॥૮૮॥
 લૂણ ઉતાર્ય પાસઈ રે, દોષ વખૂઅ ઉડ્ડારાઈ રે:
 ખંદી ખિરુદ લખંતે મંડપ આવિયા રે ॥૮૯॥
 સુવાસિષ્ઠિ દિઈ અગ્યે રે, હધિ આદિ મહગ્યે રે:
 તિહાં જંબુ કુમાર કુમાર સમાનનઈ રે ॥૯૦॥
 મન શુભ સંદર્શિત રે, પગિ અગનિ ગર્જિત રે:
 ભાંજ સંપુટ શરાવ તે માતૃગૃહિ' ગ્યે રે ॥૯૧॥
 તે કુમરી સાર્થિ રે, તિહાં જઈસી હાથિ રે:
 જંબૂ દ્યૌતુક વીવાહ મંગલ અનુપ્રસઈ રે ॥૯૨॥

હુઈ લગનની વેલા રે, થયા ચઠરી બેલા રે;
 જંખૂ પરણ્યા તે કુમરી પિતૃ ઉપરોધધી રે ॥૬૩॥
 તારા મેલઈ હરખી રે, કૌતુકિ સુખ વરખી રે;
 રુચિ મંગલાવર્તન મધુપર્કઈ હમી રે ॥૬૪॥
 અવહિત સુત દાનઈ રે, અંચલ મોક્ષ^૩ વિધાનઈ રે;
 અંસુ આલીનતિ મુદિત તે અંકારોપણઈ રે ॥૬૫॥
 ઇમ સુતનઈ વિવાહઈ રે, ધારિણી ઉત્પાહઈ રે;
 સુખ પામી સુત પરણયઈ રમણી જસ વરઈ રે ॥૬૬॥

દૂહા

માન વધૂ વરનઈ તિહાં, કનકતણેા હુજી ઢેર;
 જે દેખી પ્રભુપદ કરસ, વરિત અનુભવઈ મેર ॥૬૭॥
 મંગલ દીપ કયાં હુઆં, ધવલ મંગલ વરગીત;
 જંખૂ પરણી સ્ત્રી સહિત, પુહુતા સ્વધરિ વિનીત ॥૬૮॥
 નમઈ પ્રથમ કુલદેવતા, જિનવર શિવ તરુ મૂલ,
 તબ વંદણ મોક્ષણ હુઈ, વધૂ વરનુ અનુકૂલ ॥૬૯॥
 નમલદત્ત ધારણિ પછઈ, પૂજઈ, જંખૂપતિ સાર,
 જંખૂ અલંકૃત સ્ત્રી અહિત, આપ્યા વાસાગાર ॥૭૦॥
 અહો રહઈ જંખૂ તિહા, નિર્વિકાર પ્રિયા પાસ;
 ગોરો કોરો કુણ રહઈ, મસિ ભરો કરિ વાત્ર ॥૭૧॥
 ૨ પોરી મપ્ય હોમ કરે છે તે મધુપર્ક - દાય મુશાવળે વેલા

કાલ ૪

[રાખવજન વજ્રધર સ્વામી એ દેસી અથવા સીતા તે ૩૫૨ ૩૫૩ એ દેસી]
 હવઈ છઈ એક જયપુર દ્રંગ,
 વિંધ્યાચલ પાસિ જિતુંગ રે, જંખૂ જયઠારી
 તિહાં વંધ્ય નામા છઈ રાયા,
 મુત પ્રભવ નઈ પ્રભુ દોઈ ભાયા રે, જંખૂ જયઠારી ॥૧૦૨॥
 વડઈ પ્રભવ છતઈ પશિ પ્રાજ્ય,
 લઘુનઈ તેણિ દીધું રાજ્ય રે; જંખૂ
 નીકલ્યો પ્રભવો અભિમાની,
 વંધ્ય વિષમઈ કરી રાજધાની રે. જંખૂ ॥૧૦૩॥
 તે ખાત્ર ખણુઈ બંદિ બલઈ,
 પંથ પાડઈ રહઈ ઉભઈ ભાલઈ રે; જંખૂ
 તેહના અર દિસદિસ હેરઈ,
 એક દિન તે આવી પ્રેરઈ રે. જંખૂ ॥૧૦૪॥
 જંખૂની શિદ્ધિ છઈ મોટી,
 તે આગઈ ધનદની પોટી રે; જંખૂ
 વીવાહ મંગલિ વ્યવહારી,
 મિલિયા છઈ બહુ ધનધારી; જંખૂ ॥૧૦૫॥
 તિહાં જઈ આપણ સ્વામી,
 તે સંપદા બણો પામી રે; જંખૂ
 ધમ મુણિ પ્રભવો તિહાં આવઈ,
 દોઈ વિદ્યા મનમાંલિ બાવઈ રે; જંખૂ ॥૧૦૬॥

વિદ્યા અવસ્થાપિનિ એક,

તાલુધાડણી ખીલ વિવેક રે; જંખૂં

તે બલ ગર્વિત અસરાલઈ,

જિમ મગપતિ દાઢનઈ ફાલઈ રે; જંખૂં ॥૧૦૭॥

કરિ અવસ્થાપિનિઈ પ્રયોગ,

ઉધાવઈ મધલા લોગ રે; જંખૂં

જંખૂં પ્રતિ જોર ન ચાલઈ,

ધન પવનઈ ગિરિ કિમ હાલઈ રે; જંખૂં ॥૧૦૮॥

સ્ત્રી ભૂપણુ મણિ લલા વાગા,

મૂતાના લેવા લાગા રે; જંખૂં

ચોર ઉપરિ તે નવિ કોપઈ,

નવિ મનમા ક્ષોભ આગેપઈ રે; જંખૂં ॥૧૦૯॥

લીલાઈ કુમાર તે જોલઈ,

વિશ્વાસિ અધળ કિમ પોલઈ રે, જંખૂં

હૂં જાંચું છું પાહરિજી,

મત ફરસો એહોનઈ અરિજી રે; જંખૂં ॥૧૧૦॥

મહાપુણ્ય કુમારનો ચોર,

સુણિ ચંચ્યા સધલા ચોર 'રે, જંખૂં

પલીયુત પ્રભવો દેષઈ,

જંખૂં કરિ કરિણી લેખઈ રે; જંખૂં ॥૧૧૧॥

હૂં વિંધ્યરાય સુત પ્રભવો,
 નામઈ આપ જણાવઈ વિભવો રે; જંબૂં
 મુજસ્યૂં મિત્રાઈ દીજઈ,
 અભિલેખતઈ ન મિલિઈ ખીજઈ રે; જંબૂં ॥૧૧૨॥

થંભણિ મોક્ષણિ દોઈ વિદ્યા,
 મુજનઈ ઘો મિત્ર અનિદ્યા રે; જંબૂં
 તુમહે લ્યોણ સોવણિ વિજ્ઞા,
 વલિ તાલ ઉગાડણ સજ્જા રે; જંબૂં ॥૧૧૩॥

જંબુ કહઈ લઈ છંડી,
 મઈ મત લેવા શરદિ મંડી રે; જંબૂં
 એ વિદ્યાનું સ્યૂં ડામ,
 માહરઈ આપ્યુ છઈ મન ઠામ રે; જંબૂં ॥૧૧૪॥

સેહરી અવસ્થાપિની નામ,
 પ્રભવો પ્રભુમઈ ગુણધામ રે; જંબૂં
 મૃત અંજલિ જંબુ આગઈ,
 હવઈ જોતઈ બહુલઈ રાગઈ રે; જંબૂં ॥૧૧૫॥

વરમિત્ર તરુવું વય માણો,
 એ વયમાં ભોગ પ્રમાણો રે; જંબૂં
 અનુપો આદે નવોડા,
 તુમહે તિપુણ કહાણે છો પોડા રે; જંબૂં ॥૧૧૬॥

પછઇ ભુક્તલોગ ફલ દીક્ષા,

લેયો માનેયો મુજ ચિક્ષા રે; જંખૂં

કુણઇ ન કહિઉ ઇમ મત કહસ્યો,

ઇમ મુખ જમ લીલા લહસ્યો રે; જંખૂં ॥૧૧૭॥

ફહા

જંખૂ કહઇ મુખ વિષયનુ, અત્ય અપાય અનંત;

શ્યુ તેણુઇ શમ મુખ ભલુ, આતમશમ રમંત ॥૧૧૮॥

મર્ષ વિષય કંથાજનિત, જે મુખ લહઇ સરાગ;

તેહથી કોટિ અનંત ગુણ, મુધા લહઇ ગત રાગ ॥૧૧૯॥

મરસવથી પશ્ચિ વિષય મુખ, અતિ ચોહું દુઃખ કોહિ;

ઇહાં મધુગિંદુ રમિક કથા, સાંભલી આળસ છોડિ ॥૧૨૦॥

ઢાળ ૫

[છ હો રાખનો દેશ અતિ સચિઆમણે એ દેસી]

છ હો એક પુરુષ દેશાંતરઇ, લાલા, ભમઇ તિહાં સાથ લૂટાઇ;

છ હો પછઠા અટવીઇ સાથ તે, લાલા, ચોર તિહાં ધાઇ ભઇ

॥૧૨૧॥

ચતુર નર વિષમ વિષય રસ જોઇ.

છ હો ચોર તે વાઘ સમા સવે, લાલા, લૂટવા ધાયા રે સાથ;

છ હો મૃગ પરિ નાઠા સાથના, લાલા, વીહતા લોક અનાથ

॥૧૨૨॥ ચ૦

અ હો આથહીન તે મહાટવી. લાલા. પડોડો ડંકે ગત પ્રાણુઃ
અ હો ધાયો તે પ્રતિ હાથિગી. લાલા. સાથિગી માનું યમરાણુ
॥૧૨૩॥ ચ૦

અ હો મદગરતો અણુ માઈતી. લાલા. માનું નિજ તનુ ભલ રસપૂરઃ
અ હો ઉંચી સૂંડિ ઠરઈ ઘણુ. લાલા. પાડસ્યઈ અજસસૂર
॥૧૨૪॥ ચ૦

અ હો ચાંપતો ભૂધ ચરણે કહઈ, લાલા. માનું કાંવં ધરઈ દિસનાગઃ
અ હો સજલ જલદ પરિગાજતો, લાલા. ત્રેવડઈ હરિગજ છાગ
॥૧૨૫॥ ચ૦

અ હો કુંકારઈ કરે જલકણે. લાલા. પૂંડિ હણયો ગજઈ તેહઃ
અ હો લડથડતો કંકુક પરિ. લાલા. પુહુતો દૂપ અણેહ
॥૧૨૬॥ ચ૦

અ હો ગજ અવશ્ય અવિત હરઈ, લાલા. દૂપઈ અણું ડિગેક;
અ હો ઇમ ચિંતી અંપા દિઈ, લાલા. આશા ન ટલઈ છેક
॥૧૨૭॥ ચ૦

અ હો અવટ તટઈ વટ એક છઈ, લાલા. લાંબો કુઈ તસ પાદઃ
અ હો તે આલંબી તે કરઈ. લાલા. રમણુબદ્ધ ઘટવાદ
॥૧૨૮॥ ચ૦

અ હો કરિ દૂપઈ સૂંડિ કરી, લાલા. મસ્તક ફરમઈ તામ;
અ હો પણિ તે લેઈ નવિ સકઈ, લાલા. જિમનિધિ અપુણ્ય પ્રગાશ
॥૧૨૯॥ ચ૦

છ હો કુઆ માંહિ બીજો કુજી, લાલા, વદન વિદ્યાત્રી રહંત;
 છ હો તે દેવધ અજગર તિહાં, લાલા, જોતાં હેઠિ મહંત
 ॥૧૩૦॥ ચ૦

છ હો ચિહું પાસઘ દેવધ અહી, લાલા, અહી યમ મહીપતિ મિત્ર;
 છ હો રોસિ ધમણિ પરિ ધમધમધ, લાલા, માંડઈ દુણગણ છત્ર
 ॥૧૩૧॥ ચ૦

છ હો શ્યામ શ્વેત મૂપક ખિહું, લાલા, છેદથી તે વટ પાદ;
 છ હો દંત કકચ ગોચર કરધ, લાલા, ચટચટ ઉપજધ નાદ
 ॥૧૩૨॥ ચ૦

છ હો વનગજ તે અણુ પુહુંચતો, લાલા, હલ્લોલધ વટશાખ;
 છ હો ઉડી મધુપૂડા થકી, લાલા, કરડધ તે માધી લાષ
 ॥૧૩૩॥ ચ૦

છ હો લક્ષ મક્ષિકા રુદ્ર તે, લાલા, સર્વાંગઈ કૃત પક્ષ;
 છ હો નીકલવા તે કપથી, લાલા, માનું સન્ન હુજી પ્રત્યક્ષ
 ॥૧૩૪॥ ચ૦

છ હો વટ લંબિત મધુકોશથી, લાલા, વદનિ પડિજી મધુખિંદુ;
 છ હો લાગી લલાટિ હુડી કરી, લાલા, ગલણિધ જિમ જલખિંદ
 ॥૧૩૫॥ ચ૦

છ હો તે આસ્વાદ તે સુખ ગણધ, લાલા, ઉપનય ઇહાં સુણો સાર;
 છ હો પુરુષ તે સંસારી કહિજી, લાલા, અટવી તે સંસાર
 ॥૧૩૬॥ ચ૦

છ હો મગ્ધ તે વન વારણ ગણો, લાલા, મનુજ તે રે કૂપ;
 છ હો નરક તે અજગર બાણિ, લાલા, કોધાદિક અહિરૂપ
 ॥૧૩૭॥ ચ૦

છ હો વડવાઈ તે આહુ, લાલા, પૂષક તે દોઈ પક્ષ,
 છ હો કાલો નઈ ધોલો મિલી, લાલા, વડવાઈ ક્ષય દક્ષ
 ॥૧૩૮॥ ચ૦

છ હો વ્યાધિ તે બણો મક્ષિકા, લાલા, વિષયનુ મુખ મધુર્જિદુ,
 છ હો તિહા કુણ રાગ ધરઈ કૃતી, લાલા, સુકૃત કુસુદવન ઇંદુ
 ॥૧૩૯॥ ચ૦

છ હો દેવ વિદાધર ડોઈ વડો, લાલા, કૂપથી ઉદ્ધરઈ તે તેહ;
 છ હો કહો તે તસ ઇંછઈ ન વા, લાલા, પ્રભવ ઇંછઈ સસનેહ
 ॥૧૪૦॥ ચ૦

છ હો ઉપકારી ઇંછઈ નહી, લાલા, કુણ આપદઈ જલ નાવ,
 છ હો જંમુ કહઈ કિમ હૂ ત્યજું, લાલા, તો ગુરુ મુજસ પ્રભાવ
 ॥૧૪૧॥ ચ૦

ફાહા

કુળ ધણો ભવ કૂપમા, મુખ મધુર્જિદુ મમાન,
 ઉદ્ધગ્ધઈ આવી મત્યો, મદગુરુ ધરી વિમાન ॥૧૪૨॥

કૂપ થકી નવિ નીકલઈ, ગુરુ ધર્મ જ્ઞાન વિમાન,
 તે અભાગ્ય શેખર તણું, બણો બૃક ગુમાન ॥૧૪૩॥

પ્રભવ કહ્યું માતા પિતા, સ્નેહલ તુજ છઈ મિત્ત;
રાગિણી એ ગૃહિણી ત્યજિસિ, કિમ તૂં નિહુર ચિત્ત ॥૧૪૪॥

જંબુ કહ્યું સ્યો જંબુનો, સંસારઈ પ્રતિબંધ;
કુબેરદત્ત કથા સુણો, તેહથી છઈ ખડું બંધ ॥૧૪૫॥

ઢાલ ૬

[દિસી શાંઝરિયાની]

મથુરા નગરીમાં હુઈજી, ગણિડા એક ઉદામ;
સેના મનમથ રાયજીનીજી, કુબેરસેના તસ નામ;

સુવિવેક વિચારો સ્યો બંધવ પ્રતિબંધ
મોહઈ મુંઝયા નવિ લહઈજી, તત્ત્વ દિરઈ જિમ અંધ

॥૧૪૬॥ સુવિવેક૦

પામી પહલા ગર્ભથીજી, ખેદ તણું તેહ પૂર;
માત દિધાવઈ વિધનઈજી, નાડિ જુઈ તે અફૂર

॥૧૪૭॥ સુવિવેક૦

નાડી જ્ઞાનઈ તેહનઈજી, વેદ કહ્યું એ અરોગ;
દુખાહ કારણ કલેશનુંજી, ઉદરિ યુગલનો છઈ યોગ

॥૧૪૮॥ સુવિવેક૦

પ્રસવ આવધિ એ વ્યાધિ છઈજી, મા કહ્યું ગર્ભનઈ પાડિ;
વેશ્યા કહ્યું કિમ પાડિઈજી, ગર્ભ જે લિખ્યો રે નલાડિ

॥૧૪૯॥ સુવિવેક૦

ગર્ભ કલેશ સહી અતિ ઘણોજ, દારક દારિકા દોષ;
તે પ્રસવી માતા લણ્ણજ, નાપો એ વયરી જોઈ

॥૧૫૦॥ સુવેવેક૦

ઉદર થકઈ જિણિ દુખ દિઉજ, ઉદરથી પડિઉ રે તેહ;
યુગલ બાહિર નાંપયેજ, મલ પરિ મ ધરે નેહ

॥૧૫૧॥ સુવેવેક૦

વેશ્યા હહઈ દશ દિન રહોજ, પોપું સ્તન્યઈ રે એહ;
જિમ તિમ માન્યઈ ઇચારમોજ, દિન આવ્યો સ્વયમેહ

॥૧૫૨॥ સુવેવેક૦

કુબેરદત્ત કુબેરદત્તાજ, નામ સુદ્રા કરિ દીધ,
પેટી રતનભરી તિહાંજ, બાલક આંપિણિ કીધ

॥૧૫૩॥ સુવેવેક૦

પેટી યસુનામા ધરીજ, તરતી ગર્ભ જિમ હંમ;
નયનાંજલિ જલ જાતનઈજ, દેવી કિરી વેસ વતસ

॥૧૫૪॥ સુવેવેક૦

મોરીપુર બારઈ ગર્ભ જ, પેટી પ્રાત ઉદાર;
ઇન્ધ્ય સુતઈ દેખી ગ્રહીજ, તે નિજ ભાગ્ય સંભાર

॥૧૫૫॥ સુવેવેક૦

એક બાલ ઇક બાલિગાજ, તે દેખી તે કિંત;
ભાતુ ભાડ તે બિલપઈ, નામ સુદ્રાક્ષર તંત

॥૧૫૬॥ સુવેવેક૦

ધન્ય ધરધ તે દોધ વધધજી, લાલ્યાં પાલ્યાં રે યત્ન;
કલા ભણુ અનુક્રમિ હુયાંજી, પામ્યો યૌવન રત્ન

॥૧૫૭॥ સુવિવેક૦

ભણી સરખી નેડલીજી, પરણાવ્યા માહોમાંહિં;
અતુરાર્ધ ગુરુ યૌવનધજી, રમર ધર્યો અંગિ ઉછાહિં

॥૧૫૮॥ સુવિવેક૦

દૂત રમધ તે અન્યદાજી, વધૂ વર પ્રેમ તરંગ;
કુખેરદત્તની મુદ્રિકાજી, આવી વધૂ સખિ લત્તંગ

॥૧૫૯॥ સુવિવેક૦

કુખેરદત્તા તે જુધજી, નાણા પરિ પરખંત;
દોધ મુદ્રા પરિ અટકલધજી, લાઈ બહનિ અમ્હે તંત

॥૧૬૦॥ સુવિવેક૦

ભાતૂ ભાંડ અમ્હે તે ભણીજી, નાવધ હંપતિ ખુદિ;
દોધ કુખેર કરધ દિધજી, મુદ્રા ધમ કરિ શુદ્ધિ

॥૧૬૧॥ સુવિવેક૦

કુખેરદત્ત પવિ તે દોધ મુદ્રા, દેવી પામ્યો રે ખેદ;
કુખેરદત્તાનધ મુદ્રા આપી, માનધ પૂછધ ભેદ

॥૧૬૨॥ સુવિવેક૦

ઊરસ સુત અપવિદ્ધ તથા હૂં દત્તિમ કૃત્તિમ તુલ્લે;
કધ બીજો સુત કેહવો માતા, સુતનું છઈ બહુ ગુલ્લે

॥૧૬૩॥ સુવિવેક૦

આગ્રહ ગાહિલઈ તિણિ ઇમ પૂછી, સા કહઈ મૂલ વૃત્તંત;
કહઈ કુબેર તો સ્યૂં ઇમ કીધું, સા કહઈ સરખાં અત્યંત

॥૧૬૪॥ સુવિવેક૦

જુડતી ભેડી અવર નથી, તિણિ અમે રચ્યો એ વિવાહ;
હજીય સંબંધ થયો નહી, બીજો કરો તુમ્હે ઉચિત ઉછાહ

॥૧૬૫॥ સુવિવેક૦

કુબેરદત્તાનઈ એ સર્વ જણાવી, તુમ્હે કરિ આવો વ્યાપાર;
પેમિ કુશલિં તુમ્હે ધરિ આવ્યઈ, બીજો કરસ્યુ વિચાર

॥૧૬૬॥ સુવિવેક૦

કુબેરદત્તાનઈ તિણિ કહિઉં, માત પિતા ધરિ બાળી;
ડાહાં છો તુમ્હે ડાહુ કર્યો, કરમના કઠિન ઉપાય

॥૧૬૭॥ સુવિવેક૦

કુબેરદત્ત ઇમ તેહનઈ મિપવી, મથુગઈ બાઈ વ્યાપારિ;
ધન અર્જત ઇચ્છાઈ વિલસત, કુબેરએના કરિ નારિ

॥૧૬૮॥ સુવિવેક૦

કુબેરદત્તા પણિ માનઈ પૂછી, તિમ બાણી મત લેઈ;
મુદ્રા ગુપ્ત ઠવી તપ તપતાં, અવધિ જ્ઞાન લહેઈ

॥૧૬૯॥ સુવિવેક૦

કુબેરદત્ત ભાઈ સા દેવઈ, સબલ અકચ્ચ કરેત,
પુત્ર હુજી તસ કુબેરએના નિજ, નારીસ્યુ રંગ રમંત

॥૧૭૦॥ સુવિવેક૦

તે પ્રતિબોધવા મથુરા નગરીઈ, આવી સાધ્વી સમેત;
કુબેરસેનાનઈ ધર્મલાલ દેઈ, માગઈ વસતિ સંકેત

॥૧૭૧॥ સુવિવેક૦

કુબેરસેના ઠહઈ હૂં પણ નારી, પણિ હવડાં ઇક ભૂં;
કુલવહુ સરપઈ ઉચિતાચારઈ, ભલો રે પ્રસાદ કિંબી અંજી

॥૧૭૨॥ સુવિવેક૦

નિજ ઘર પાસઈ વસતિ વર દેઈ, કુબેરસેના ઠરઈ સેવ;
અંજી ચરણ કમલનઈ આગઈ, બાલક ઠવઈ નિજ હેવ

॥૧૭૩॥ સુવિવેક૦

બોધિ લહઈ જે જેહ પ્રકારઈ, તે પ્રતિબોધિઈ તેમ;
કબદધનઈ દણ્ડાંતઈ અંજી, હુલરાવઈ મુત એમ

॥૧૭૪॥ સુવિવેક૦

ભાઈ તૂં બેટો તૂં માહરો, દેવસ્થૂં તૂં ભત્રીજ;
પીતરિંબી પોત્રો ઇમ તુજસ્થૂં, ષટ સંબંધનાં બીજ

॥૧૭૫॥ સુવિવેક૦

ભાઈ, પિતા, પિતામહ, ભત્રી, બેટો, સુસરો તેહ;
ષટ સંબંધ ધરું છું તાહરા, જનકસ્થૂં હું સસનેહ

॥૧૭૬॥ સુવિવેક૦

માતા, પિતામહી, ભોળઈ, વહૂ, ચાસૂ, વલિ સોઠિ;
ષટ સંબંધ ધરઈ છઈ મુજસ્થૂં, માતા તુજ અવલોકિ

॥૧૭૭॥ સુવિવેક૦

કુબેરદત્ત દહઈ તે નિમુળી, ચુ બોલો છો વિરદ;
લાંલે જામ જાંલે દગ માનઈ, તુમહે છો મુજ્જ વિમુદ

॥૧૭૮॥ મુવિવેક૦

દ્વાદશ

અટપટ વયળે એડવે, અટપટ ધરઈ કુબેર;
અઝઝ ખટપટ બાંજર્યાઈ, લટપટ ન રહઈ મેર ॥૧૭૯॥
ગુણ બાંધો પટ નિમ લહઈ, ફપ યદી વર નીર;
દિવ વયળે લાગો લહઈ, તિમ મન અર્થ મખીર ॥૧૮૦॥

દાસ ૭

[નિનવર પૂએ રે બાવરગુ એ રસી]

આખી બાવઈ મુકામણું, આંખલો એડનો વિચાર ઈંઈ;
માતા એક જ અમ, તાળી, નિતિ બાઈ નિરધાર ઈંઈ
॥૧૮૧॥ ચા૦

બેટો મુજ પતિનો જાણ્યો, પતિ લગુબાઈ તે ચાઈ ઈંઈ;
દેવર જાતાનો બેટડો, તેણિ બગીચ દહાઈ ઈંઈ
॥૧૮૨॥ ચા૦

બાઈ માતાના પતિ તણો, પીતરિંત્ર તેણિ હોઈ ઈંઈ;
બેટો માદરી ઓઠિ જાણ્યો, સ્થૂં જૂઠું દહિ જોઈ ઈંઈ
॥૧૮૩॥ ચા૦

બાઈ જાણકનો પિતા, મુજ તમ જનની ઈંઈ એક ઈંઈ;
મુજ માતા પતિ તે બાળી, જાપ દગીજ તે ઈંઈ તે
॥૧૮૪॥ ચા૦

પીતરિયાનો જે છઈ પિતા, કહુંજી પિતામહ એહ તે;
હૂં ઇણિ પરણી તિણિ પતિ હુઝી, સોઠિ જણ્યો સુત દેહ તે।

॥૧૮૫॥ સાં

સસુરો દેવરનો પિતા, માતા એહની મુજ માત તે;
એક ફૂંપિથી દોઢ ઉપનાં, પોટી નહી એહ વાત તે।

॥૧૮૬॥ સાં

પીતરિઆની માતા ભણી, માહરજી પિતામહી એહ કંઈ;
ભાઈની ગૃહિણી ભોળાઈ તે, સોઠિ સુત સી વહૂ જોઈ કંઈ

॥૧૮૭॥ સાં

સાસુ પતિ જનની ભણી, સોઠિ બીજી પતિ નારિ કંઈ;
મકટ અઢાર એ નાતરાં, ત્રિહું પાસે નિરધારી કંઈ

॥૧૮૮॥ સાં

ઇમ કહી આપઈ કુબેરનઈ, કર મુદ્રા રાપી ગૂઢ કંઈ;
ભણી વિગાઠ સંબંધનો, લિઈ દીક્ષા તે અમૂઢ કંઈ

॥૧૮૯॥ સાં

તપ તપિ છેહકંઈ રે તે વરજ, સુર વહુની વરમાલ કંઈ;
કુબેરસેના હુંજી શ્રાવિકા, પાલઈ સીલ વિશાલ કંઈ

॥૧૯૦॥ સાં

ઇમ જે કર્મજી બંધાઈ તિહાં, સી બંધુની બુદ્ધિ કંઈ;
જગ ઉપકારિણિ જો મિલી, શુરુણી તે હુંજી શુદ્ધિ કંઈ

॥૧૯૧॥ સાં

અંતર અંધુનઈ જે મિલ્યો, કુણ તેહનઈ પર અંધુ કંઈ;
કુઆ રે જુઆ કહો કિહાં રહઈ, ઉમટયો આનંદ મિધુ કહઈ

॥૧૯૨॥ સાં

અંધુ છોડાવઈ જે બધુ તે, ગણ વૃષોદગ્નુ એ રૂપ કંઈ;
અંધુ મુગસ શુરુ તે લલો, બીજા અંધ સ્વરૂપ કંઈ

॥૧૯૩॥ સાં

દૂહા

પ્રલવ કહઈ વલિ પિતરનઈ, પડતા ગયઈ પુત્ર;
તે ઉપજવો ધરિ વગી, પછઈ મત લેયો મિત્ર ॥૧૯૪॥
અવગતિઆ આઈ નરકિ, બઈ પિતર અપુત્ર;
પિતર તાહું ઋણ છોડવા, રાયો ઘરનુ સૂત્ર ॥૧૯૫॥

ઠાલ ૮

[મિલિત રહવાડી અયો એ દેસી]

જંબૂ કહઈ ર્યો પિતરનઈ,
તારઈ પુત્ર તે તુજ મોહ;
સંબંધ મહેસગદતનો,
મહા સાલલી રે ટાલો અંદોહ;
પ્રલવરાય, ખૂઝો વિષમ સંસાર;
મત મૂઝો રે કરિ જૂઠ વિચાર ॥૧૯૬॥ પ્રલવં
તામલિખતી નગરી હુંભિ,
સાર્થપ મહેશ્વરદત્ત;

હુંજી સમુદ્ર નામઘ તસ પિતા,

તે તો લોભનો રે સાચો સમુદ્ર અદત્ત ॥૧૯૭॥ પ્રલવ૦

બહુલા કપટ બહુલા હુઘ,

તસ માત અઘની માત;

લોભાવ ઠર લાઇનો હુંજી,

મરી તેહનો રે સંચય પગ તાત ॥૧૯૮॥ પ્રલવ૦

ભરતાર મરણુ દુખાઇ મગી,

હુંઘ કૂતિરી તસ માત;

થઇ મહેશ્વર નાગી હવઇ,

એકાઠિપિ રે બલિઆરઘ વિખ્યાત ॥૧૯૯॥ પ્રલવ૦

પતિ વંચિ પર પુરુષઘ રમઇ,

ગાગિલા તે સ્વચ્છંદ;

અસતી કહઇ નવિ તરુણુનઘ,

કાઇ વરસઘ રે જલધગ જલખિંદ ॥૨૦૦॥ પ્રલવ૦

એકદા તે પર પુરુષચ્યુ,

રમતી મહેશ્વરદત્ત;

દેવઘ સદનિ નિજ આવિજી,

કોઇ કારણિ રે મનમથ ઉનમત્ત ॥૨૦૧॥ પ્રલવ૦

શ્લથ કેશ ગત શ્રમ કંપ્ર વિષુ,

બિઢણુઘ ચલ દંગ તાર;

પહરણુ પલટઇ નસ સમ,

ડગમગ રે હુંઆ અમતી ભર ॥૨૦૨॥ પ્રલવ૦

દેશઘ તે જાડયો જર તિણિ,
 જિમ લુખકઘ લલ્લુ;
 માંત્રિકઘ જિમ ભૂતાર્વનઘ,
 અડબોયઘ માર્યો નિશુક ॥૨૦૩॥ પ્રભવ૦
 મરઘો તે પગચુ બહુ પરિ,
 - જિમ કુલાલઘ મૃતપિંડ;
 જિમ ધરિં પધઠા કૃતિરો,
 તિમ માર્યો રે લેઈ મળલો દંડ ॥૨૦૪॥ પ્રભવ૦
 અધમુજી તે નાઠો ડિમુડ,
 પડચો થોડઘ જઈનઘ જર;
 અનુચિત કરિઈ તેહવું હુંઉ,
 ડંઠાગત રે પ્રાણુ ડરઘ વિચાર ॥૨૦૫॥ પ્રભવ૦
 શુભ ચિત્ત પુણ્યોદય ઇચ્છઘ,
 નિજ બીજ ઉપનો તેહ;
 ગાગિલા કૃષિ જે ધરિઈ,
 ગતિ ડર્મની રે છઈ અકલ અછેહ ॥૨૦૬॥ પ્રભવ૦
 મમયઘ તે પ્રમવઘ ગાગિલા,
 હરપઘ તે મનમાંહિ સેહિ;
 મતિ મુંડ કુંડ તે નવિ ગણઘ,
 લલઘ પાલઘ રે ધરિ નિજ સુત ટેહિ ॥૨૦૭॥ પ્રભવ૦
 પુત્રનઘ પ્રેમઘ નાગ્નિ,
 વીમર્યો અમતી દોષ;

ભૂપાત્ર અવશુષ્ઠ કુણુ ગણુઈ,

જિહાં થાઈ રે ફલ ધાન્યનો પોષ ॥૨૦૮॥ પ્રલવ૦

જાર જીવ મુતનઈ અતિઘણુ,

લાલઈ મહેશ્વરદત્ત;

વધતો તે તાણુઈ ફર્ય કચ,

ધરઈ રિદયઈ રે ધન જેમ અદત્ત ॥૨૦૯॥ પ્રલવ૦

પિતૃ મગ્ણુ વાસરિ અન્યદા,

આણુઈ મહિષિ પિતૃ જીવ;

મારી ખાઈ તમ માંસ તે,

વલિ મુતનઈ રે દિઈ મુહિત અતીવ ॥૨૧૦॥ પ્રલવ૦

દિઈ હાડ તેહના માંમયુત,

જનની ગુની તે ખાઈ,

નચવઈ તે ઉચું પુછનઈ,

મનમાહિ રે તસ હરખ ન માઈ ॥૨૧૧॥ પ્રલવ૦

મુતિ મામખમણી આવિજી,

તિહા નામ લિક્ષા હેત;

જાનાતિશય અવિ જાણુતો,

સિર ધૂણુઈ રે નિર્વેદ અંકેત ॥૨૧૨॥ પ્રલવ૦

નીકટ્યો તેહના ઘર થકી,

દ્રોડીનઈ વાંદઈ સેઠિ;

લિક્ષા અલીધઈ જાજી કા,

કહઈ આવઈ રે ઈમ ગૃહિજન હેઠિ ॥૨૧૩॥ પ્રલવ૦

અણુઅણિયં જિહાંથી નીકલયં,

તે સ્થા ગૃહસ્થનાં ગેહ;

લિયં એક આપયં કોડિ ગુણ,

તે મુનિનાં રે ઉપકારી દેહ ॥૨૧૪॥ પ્રલવ૦

મુનિ કહયં માંસ ભપી તણુયં,

કુલિ અમ્હે ન લિઉં અન્ન;

મંવેગ દારણુ ઇક થયુ,

વલિ તેહમાં રે પૃતું મુજ મન્ન ॥૨૧૫॥ પ્રલવ૦

પૃષ્ઠિયં કહી મધલી કથા,

દાપયં શુની તે નિધાન;

વિશ્વામભર મત આદરયં,

મત પાલી રે પામયં એકિ વિમાન ॥૨૧૬॥ પ્રલવ૦

તાગયં કુગતિથી પિતરનયં,

સુત પ્રલવ કુણુ કહયં જાણ;

હરગતિ નિવારક મુજમ હિત,

જાણે તારક હો ઇક ધર્મ પ્રમાણુ ॥૨૧૭॥ પ્રલવ૦

દૂહા

કહયં અપુત્રનયં ગતિ નહી, વલી કહયં બ્રહ્મચારિ;

બ્રાહ્મણુ સુત ગ્રીધા ઘણા, એ વિરુદ્ધ મનિ ધારિ ॥૨૧૮॥

મધ માંસ મૈથુન થકી, જે નિવૃત્તિ તે ધર્મ;

તો પ્રવૃત્તિ તિહાં ધર્મ કિમ. એ જાણેયો મર્મ ॥૨૧૯॥

श्लोक

वेदानधीत्य स्नायाद् दत्तं त्रैवोऽधीत्य संगतः।

व्याख्यातो गृहमेधित्वं तन्नात्यं तो चितं सतां ॥२२०॥

इति श्री जंबूग्राकृतप्रबन्धे जंबूत्पत्यादि प्रभवप्रबोध पर्यन्त वर्णनो
नाम द्वितीयोऽधिकारः।

તૃતીય અધિકાર

દ્વિહા

આગઈ હવઈ કથા કહું, સુણો મુજન ચિત લાઈ;
 નવ નવ રસ સુરધેનુ એ, કુણનઈ નાવઈ દાઈ ॥૧॥
 પૂર્ણ લાવ હુંઈ ઠવિ કથા, સહુદય જાણુજી ભોગ;
 મૂરખ સુણિ સ્યું રીઝસ્યઈ, સ્યું વાંચસ્યઈ અભોગ ॥૨॥
 થોડાનઈ હિત તોઈએ, સત કવિ કથા પ્રમાણ;
 અમૃત તે દેવજ સેવસ્યઈ, હિમ પામસ્યઈ અબાણ ॥૩॥
 પ્રકટ ન ગુજરી કુચ પરિ, છત્ર ન અંધિ અંકાસ;
 સુલગ અર્થે હુંઈ મરહડી, કુચ પરિ છત્ર પ્રગાસ ॥૪॥
 વક્તા શ્રોતા બેહુ બે, સરિદય બમસઈ પાસ;
 મીઠો લાગઈ અમિય પરિ, કવિઅણ વચણ વિલાસ ॥૫॥

શ્લોક ૧

[નામ પુગ્યારું સુદામણ એ દેસી]

જંણ પ્રતિ હવઈ વીનવઈ, સમુદ્રશ્રી મનરંગ રે; મોરા વાડહાણ;
 આપ હડી નવિ હોઈ જઈ, કીજઈ વલણો હંગ રે, મોરા વાડહાણ
 ॥૬॥

ગુજ વિરહો મુજ મત હુયો, વિરહ તે મઈ ન અમાઈ રે; ,,
 ગુજ વિણ પલક દિવસ સમો, દિવસ તે આગર થાઈ રે. ,, ॥૭॥

છટકી છેલ ન દીજિયું, કીજિયું ચિત્ત વિચાર રે; „
પછય પડયો પછતાવડય, જિમ પડિજી કરસણકાર રે. „

॥૮॥

આમ સુસીમય હુંજી વડો, કર્ષક ઇંક બક નામ રે; „
વાવય તે કાંગ નય કોદ્રવા, વધાં સમય મુઠામ રે. „

॥૯॥

ઉગ્યઈ ધાન્ય શ્યામલ દલે, શોભય ક્ષેત્રની ભૂમિ રે; „
દેખી રાજ્ય સુલિક્ષણું, મુદિત માનું રોમરોમિ રે. „

॥૧૦॥

કંચુ કોદ્રવ ધન વાધતું, દેખી તે નિતિ તુષ્ટ રે; „
જયનય સ્વજન અતિથિ થયો, કો ઇંક આમ દવિષ્ટ રે. „

॥૧૧॥

સ્વજનય લોજનિ તસ દિયા, શુક-મંડક તે અપૂર્વ રે; „
અતિ હરયો કહય એહરય, લોજન અમૃતનો ગર્વ રે. „

॥૧૨॥

નાતિનય કહય અમહે એહયું, સ્વપનય પણિ નવિ દિઠ રે; „
ઉદરબલિઉં કંચુ કોદ્રવે, ધિગ અમહ, તુમહે છો ગરિઠ રે. „

॥૧૩॥

પૂછય કહો કિમ નીપજય, એ આહારની વસ્ત રે; „
તે કહય અરહટનય જલય, સીચિય ક્ષેત્ર સમસ્ત રે. „

॥૧૪॥

વાપીજઈ તિહાં ગહું ભલા, પાકા હુણિય તેહ રે; ,,
 પીત્રી પછી તેહના કર્યો, માંડા હુઈ અમનેહ રે. ,,
 ॥૧૫॥

મેલડી પતિ ઇમ વાવિય, વાધી પીલિય યંત્રિ રે; ,,
 તેહના રમનો તે શુડ હોઈ, શુડ મંડક ઇણિ તંત્ર રે. ,,
 ॥૧૬॥

શુડ મંડકની ઉતપત્તિ એ, બણી બક બઈ ગેહ રે; ,,
 ઈંચુ કોદ્રવ પેત્ર ફલી ગહિઈ, હુણવા માંડઈ તેહ રે. ,,
 ॥૧૭॥

સુત કહઈ એ તુગહે ઠાં હુગો, કુટુંબનઈ જીવન હેત રે; ,,
 બક કહઈ ઇંચુ ગહું વાવચુ, શુડ મંડકનઈ મંકેત રે. ,,
 ॥૧૮॥

સુત કહઈ ચામ્યઈ મોડે દિને, કજ એ ઠેલેઈ તાત રે; ,,
 ગહું ઇંચુ વાવયો, નીપનું ગમિઈ તે મી વાત રે. ,,
 ॥૧૯॥

દડિનું છાંડીનઈ પેટનો, કરવો પોટો આલોચ રે; ,,
 ઇમ વાયો પત્તિ નવિ ગહઈ, કીધો કોત્રનો કોચ રે. ,,
 ॥૨૦॥

ફઓ ખાલાવઈ તે પાગથી, તિહાં નવિ નીકલઈ નીર રે; ,,
 દીમઈ ગહર પાતાલ તે, કચરો પત્તિ નવિ તીર રે. ,,
 ॥૨૧॥

કાંગ નઈ કોદ્રવા નવિ હુઆ, નવિ હુઆ ઇંખુ ગોધૂમ રે; ,,
 નીસાસઈ પછતાવડઈ, હુછી એક અગનિ સધૂમ રે. ,,
 ॥૨૨॥

તિમ તુમહે સ્ત્રીધનસુખ ત્યજી, સ્યુ વંછો પરલોક રે; ,,
 મુજસ વિલાસ બે આદરો, તો છાંડો મંશય શોક રે. ,,
 ॥૨૩॥

દૃહા

જંખુ કહઈ દંતઘતિ, ઘોતિત દિમા વિભાગ;
 તુરંછ ફલઈ મન નવિ ધરું, ફલ મોટઈ મુજ રાગ ॥૨૪॥
 વિષયામિષ લંપટ જિ કે, તે ન લહઈ ભવ થાગ;
 જન સમ ગારવ રસિક હુઈ, નવિ વિષ્ણુસ્યુ જિમ કાગ ॥૨૫॥

ઢાલ ર

[દિસી વીંછિયાની]

વંધ્યાટવીઈ એક ગજ હુછી, ધણી યૂથનો નર્મદા તીર રે;
 સ્વચ્છં તે યૌવન વડિ ગમી, પાયો આઉ નદીનું તીર રે
 ॥૨૬॥

કહઈ જંખૂ વિષય ન રાચિ, વિષયઈ રાચઈ તે ગમાર રે;
 કિંપાક ફલોપમ તે કહિયા, નિજ હિત તિહાં નહીઅ લગાર રે
 ॥૨૭॥ ૩૬૪૦

ખૂદો તે બલહીણો થયો, ન કરી અડઈ દંત પ્રહાર રે;
 ગત નિર્ઝં શ્રીખમ ગિગિ યથા, મદ રહિત તદા નિરધાર રે
 ॥૨૮॥ ૩૬૪૦

સાલરિ તરુ પ્રમુખના ભંગથી, વિરમ્યો અતિ અદ્ય રે;
 દંતં પાતઇ ભૂપી ફૂપડી, ધરઇ ચર્મ કોથલીકલ્પ રે
 ॥૨૯॥ કહઇં

ડરિ ઉતરતાં સૂકી નદી, લડથડ પગ પડિગિં તેહ રે;
 ઉઠી બઇત્રી ન સકઇ યથા, પાદપોગમન મુનિ દેહ રે
 ॥૩૦॥ કહઇં

મુઠિ તે તસ પાવા આવિયા, માંસ ફૂકર નહિલ સિયાલ રે;
 દિઉં તાસ અપાન તે શ્વાપદે, ગિર કંઠર સમ વિકરાલ રે
 ॥૩૧॥ કહઇં

સત્રમાલ સમાન અપાનમાં, દિક દિજ પરિ નિઃસઇ જઇ રે;
 તસ ભોજન અર્થી બહુ પરિ, ણિહુ મદશ સ્વભાવ ગણાઇ રે
 ॥૩૨॥ કહઇં

પઇસઇ ઇક વાયસ અતૃપતો, બહુ મધ્યઇ ન જાણુઇ વિભાગ રે;
 સંકુચાતઇ ઠરિ આતપઇ, રહ્યો માંહિં કરંડિ જિમ નાગ રે
 ॥૩૩॥ કહઇં

ઢરિ ઢાય તે વર્ષાઝાલમાં, ભરી નર્મદાઇ વહિ જાય રે;
 આબુ ભીમ ભયંકર સમુદ્રમાં, જિહાં ગગન નઇ જલ જ દેખાઇ રે
 ॥૩૪॥ કહઇં

તે હસ્તિ કલેવર ભેદિઉ, જલપૂરઇ કીધું ખાર રે;
 તે ખારઇ વાયસ નીડલી, રહિગિ ઉપરિ કરઇ વિચાર રે
 ॥૩૫॥ કહઇં

આગઈ પાસઈ નઈ પાછઈ જલ ભરિઉં, ઉડી બાઉં તો પામું તીર રે;
 ઉડી ઉડી ગઈસઈ ઠરિ ઉપરિં, કિહાંઈ છેહ ન પામઈ નીર રે
 ॥૩૬॥ ઠહઈં

ઠલેવર મીનાદિકઈ ચાંપિઉં, તે ખૂડચઈ ખૂડો ઠાક રે;
 કામ વંછત મરઈ અકામ જે, તેહનઈ એ વિષય વિપાક રે
 ॥૩૭॥ ઠહઈં

મૃતગજ ઠલેવર સરખી વશા, મંમાર તે સાગર પ્રાય રે;
 કામી નર વાયસ સારિપો, એ ઉપનય ઇહાં ઠહવાઈ રે
 ॥૩૮॥ ઠહઈં

હૂં કાગ પરિ નવિ ખૂડચુ, સવિ છોડચુ બંધ ઉપાય રે;
 તૂં લોલી મુજચુ લોલવઈ, નર મુજસ ન લોલવ્યો બઈ રે
 ॥૩૯॥ ઠહઈં

દૂહા

વામા વયણુ વિલાસથી, ચૂડા ચતુર અનેક;
 તસ ચિત આગમ વામિઉં, તેહની ન ટલી ટેક ॥૪૦॥

મૃગતૃષ્ણા જલ સમ વડિં, વનિતા વયણુ વિલાસ;
 પહલા લાલચિ લાઈ કઈ, પછઈ ઠરઈ નિરાસ ॥૪૧॥

વામા વયણે વેધિયા, વીસારઈ જે સચ્ચ;
 તે મૃગ પરિ પાસઈ પડયા, પામઈ બહુલ અણુચ્ચ ॥૪૨॥

વહઈ પૂરનઈ પાછલિં, દીસઈ તેહ અનેક;
 સાહમઈ પૂરઈ વિષયનઈ, ઉતરઈ તે સુવિવેક ॥૪૩॥

ઢાલ ૩

[સાહમનઈ ટાડઈ પધસતા ગોરું લવઈ રે એ દેસી]

પદમશ્રી રાણી વદઈ, સુણો રાજિઆ રે,
 તુમ્હે કહવાજી ચતુર સુખણુ કઈ, ગુણગણ ગાજિઆ રે;
 અમ્હ વયણે પલ્હજો નહી, સુણો રાજિઆ રે,
 કાં થાજી મુગસેલ પખાણુ કંઈ, ગુણગણ ગાજિઆ રે ॥૪૪॥
 હિતવંછક હિત વાતડી, સુણો રાજિઆ રે,
 ઠહસ્યઈ વારોવાર કઈ, ગુણગણ ગાજિઆ રે;
 ઇમ કરતાં હઠ તાણુસ્યો, સુણો રાજિઆ રે,
 તો જાણુસ્યો તેહ પ્રકાર કઈ, ગુણગણ ગાજિઆ રે ॥૪૫॥
 અધિકા અધિકું વાંછસ્યો, સુણો રાજિઆ રે,
 પામ્યઈ ન કરસ્યો સંતોષ કઈ, ગુણગણ ગાજિઆ રે;
 તેવા નર જે પામિજી, સુણો રાજિઆ રે,
 તે પામસ્યો તુમ્હે દોષ કઈ, ગુણગણ ગાજિઆ રે ॥૪૬॥
 અટવી એકમાં રાગિયાં, સુણો રાજિઆ રે,
 વાનર વાનરી દોઈ કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે;
 સુખ વિલસઈ ઇક ચિત્તસ્યુ, સુણો રાજિઆ રે,
 તેહનઈ વિધન કરઈ નહી કોઈ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે ॥૪૭॥
 સાર્થિ ચઢઈ તરુ રુંબડે, સુણો રાજિઆ રે,
 સાર્થિ ઉતરઈ તેહ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે;
 એક દોરઈ જિમ દોરિયા, સુણો રાજિઆ રે,
 સાર્થિ દોડઈ અસનેહ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે ॥૪૮॥

ગંગા તીરઘં એકદા, મુણે રાજિઆ રે,

વાનીરઘં રમિ રંગિ કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે;

ભૂંઈ પડ્યો કપિ દોડતો, મુણે રાજિઆ રે,

નર હુંજી તીરથ સંગિ કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે ॥૪૯॥

પછઈ પડી તે વાનરી, મુણે રાજિઆ રે,

વાંછતી નારીભાવ કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે;

તીર્થ પ્રભાવિ નારી હુંઈ, મુણે રાજિઆ રે,

વિલસઈ પૂર્વ સ્વભાવ કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે ॥૫૦॥

સરપા સરણી જોડતી, મુણે રાજિઆ રે,

જો સરજી કરતાર કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે;

સરખઈ રંગિ નવિ રમઈ, મુણે રાજિઆ રે,

તો વિહલો અવતાર કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે ॥૫૧॥

વાનર નર કહઈ નારિનઈ, મુણે રાજિઆ રે,

હવઈ આપણુ થઈઈ દેવ કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે;

નારી કહઈ સર્થુ એતલઈ, મુણે રાજિઆ રે,

સ્રી અધિકા લોભની દેવ કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે ॥૫૨॥

દેવ થકી પણિ અધિક છઈ, મુણે રાજિઆ રે,

ગુણ માનવનઈ સ્વામિ કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે;

શર્મ, ધર્મ, નિર્વિઘ્ન જે, મુણે રાજિઆ રે,

લહઈ રાપી મન ઠામિ કંઈ, બહુ ગુણ ગાજિઆ રે ॥૫૩॥

વારી તો પણિ નારિઈ, મુણે રાજિઆ રે,
 વાનર ચઢિ વાનીર કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે;
 ઝંપા દિઈ પ્રસ્વ પરિ, મુણે રાજિઆ રે,
 પામિજી ઇચિનું શરીર કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે ॥૫૪॥

તિહાં તિર્યચ મનુજ હુજી, મુણે રાજિઆ રે,
 દેવ હુજી નર જોડ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે;
 તીર્થ સ્વભાવઈ મૂલગા, મુણે રાજિઆ રે,
 ફિરિ પડતા હોઈ તેહ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે ॥૫૫॥

કોઠિલ ઇંદી શશિમુખી, મુણે રાજિઆ રે,
 ઉરુ કુચ કેસરિ મધ્ય કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે;
 પીન જઘન કર ચરણથી, મુણે રાજિઆ રે,
 જીતઈ કમલની ઝઝૂ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે ॥૫૬॥

ગંગમૃત્તિકા તિલઠસ્યુ, મુણે રાજિઆ રે,
 સોહતી સંયત કેશ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે;
 વન કેતક મેહર કુમલ બન્યા, મુણે રાજિઆ રે,
 કુંડલ તાલ નિવેશ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે ॥૫૭॥

હરિણાપી ધરતી ગલઈ, મુણે રાજિઆ રે,
 નલિની નાલનો હાર કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે;
 વાનર નારી એકલી, મુણે રાજિઆ રે,
 દેષઈ સમત નૃપ-ચાર કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે ॥૫૮॥

આણિ આપઈ તે રાયનઈ, સુણો રાજિઆ રે,
 કરઈ તે અંતેકર સાર કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે;
 પાડોસિણિ લક્ષણ તણી, સુણો રાજિઆ રે,
 લક્ષ્મી હોઈ નિરધાર કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે ॥૫૯॥
 વાનર પણિ આલ્યો નરે, સુણો રાજિઆ રે,
 નાટ્ય સીધાવ્યું શુદ્ધ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે;
 રાજાનઈ પાસઈ લેઈ ગયા, સુણો રાજિઆ રે,
 નટ તે નચવઈ લુદ્ધ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે ॥૬૦॥
 કપિ રાયો દેવી પ્રિયા, સુણો રાજિઆ રે,
 નૃપ અર્ધાસન નિર્દુ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે;
 રાણી કહઈ ન સંભારિઈ, સુણો રાજિઆ રે,
 પંજુલ પતન જે દિર્ઘ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે ॥૬૧॥
 તિમ તુમ્હે પામ્યું સુખ ત્યજી, સુણો રાજિઆ રે,
 કપિ પરિ પશ્ચાત્તાપ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે;
 ધરત્યો વરત્યો સુજસ તો, સુણો રાજિઆ રે,
 કરત્યો જે ચિંતન આપ કઈ, બહુ ગુણ ગાજિયા રે ॥૬૨॥

દ્વહા

જંબુ કહઈ અનુશય ધરઈ, આતમજ્ઞાની કેમ;
 પદમશ્રી હું તૃપત છું, ધરિ અધ્યાતમ પ્રેમ ॥૬૩॥
 આતમ રતિ આતમ તૃપત, આતમ ગુણ સંતુષ્ટ;
 જે હું તે સુખિજી સદા, કિસ્યું કરઈ અરિ દુષ્ટ ॥૬૪॥

મંગલ જંગલમધ લહઈ, દષ્ટિ અધ્યાત્મવંત;
 પૂરુ પશ્વિ સૂનું કરી, દેષઈ જડમતિ તંત ॥૬૫॥
 તનહી જલઈ મનહી જલઈ, વિષય તૃષા ન બુઝાઈ;
 જ્ઞાન અમૃત રસ સીચતાં, તૃષા સકલ મિટિ જાઈ ॥૬૬॥
 નવ રસ પટ રસ તૃપ્તિ જે, તે ઇત્વર સાપાય;
 તૃપ્તિ લહી મધ એક રસ, આવી ઠહી ન જાઈ ॥૬૭॥
 લહવું તે સધલું લહિઈ, ઘટિ પ્રકટી સવિ રિદ્ધિ;
 સાધન બાધન બાધવા, ધરું ન અધિકી ગૃદ્ધિ ॥૬૮॥

ઢાલ ૪

[બઢાલની દેસી]

આતમ જ્ઞાનઈ જેહનુ રે, ચિત ચોકસ ઠંડરાત;
 તેહનઈ દુખ કહિઈ નહી, બીજના દિન દુખિ જાત રે;
 સુણે! બહાલાકારક વાત રે, તે તો શાસિં છઈ વિખ્યાત રે;
 તિસના છઈ દુખની માત રે; તિસનાઈ લહઈ બહુ ઘાત રે;
 બલિહારી મીઠે બોલડે, મેરે લાલ ॥૬૯॥

લ્યાહલા કરવા કોઈ ગયો રે, અટવીઈ અંગારકાર;
 શ્રીભ રિતુ બહુ જલ લેઈ, તે તો બહુલા કરઈ અંગાર રે;
 તાપઈ લાગી તરસ અપાર રે, તનુ સિંચઈ પિંઈ બહુ વાર રે;
 નીઠાવઈ જલ અવિચાર રે, નવિ લાજઈ તરસ લગાર રે;
 બલિહારી મીઠે બોલડે, મેરે લાલ ॥૭૦॥

તિલઈ અગનિ લડકો હુઈ રે, તિમ તસ પ્રકટિજિ દાહ;
જલ ખૂટઈ જલ આશ્રયઈ, આત્યો ધરિ પાનની ચાહ રે;
અધ માર્ગ પડઈ તે અનાહ રે, નવિ પામ્યો તૃપાનો થાહ રે;
પડતો લહઈ તરુની છાહ રે, હુજિ વાવિ અમૃત ઉછાહ રે;

ખલિહારી મીઠે બોલડે, મેરે લાલ ॥૭૧॥

તરુતલ શીતલ છાયથી રે, નિદ્રા આવી તાસ;
સુખ જલ રંગ તંગિણી, તિહાં દેખઈ સ્વપન વિલાસ રે;
વાવિ ફૂઆ તલાવ પ્રગાસ રે, સવિ શોષઈ જલના વામ રે;
નવિ ટલઈ તૃપા અભ્યાસ રે, આપ્યો છરણ કૃપનઈ પામ રે.

ખલિહારી મીઠે બોલડે, મેરે લાલ ॥૭૨॥

ભમતાં ફપ તે પામિજિ રે, લેઈ ન સડઈ તસ નીર;
ચાટઈ જીભઈ તૃપિ તે, કિમ પામઈ સડલ શરીર રે;
વેપાસ કંઈ તે અધીર રે, માનઈ હૂં પિઈ રહિ તીર રે;
માયા છઈ વડ જંજીર રે, રહઈ બાંધ્યા તેણીઈ ફકીર રે;

ખલિહારી મીઠે બોલડે, મેરે લાલ ॥૭૩॥

લ્યાહલાહારી સારિયા રે, મંમારી સવિ બાણિ,
મુખ સુર અમુર બ્યંતરતણાં, નઈ વાવિ ફપિ મનિ આણિ રે;
તેહથી ન થઈતો તરસની હાણિરે, નરભોગની તો સી તાણિ રે;
તે તો હીલર જલનઈ ઠાણિ રે, પૂરુ મુખ છઈ નિરવાણિ રે.

ખલિહારી મીઠે બોલડે, મેરે લાલ ॥૭૪॥

અંતિ વિયોગ અંયોગનમ્ રે, લોગ કુપિત અહિ લોગ;
મરણ જનમ આગમ્ મહી, પરિહામમ્ એ દુખભોગ રે;
બલમ્ ઇન્દ્રિય તાપમ્ લોગરે, સંગ્રામમ્ પશ્ચિ દુખ સોગરે;
મંદ્યેતર ભારુપલોગરે, પડિઆરતે સધલા ફોગ રે.

બલિહારી મીઠે જોલડે, મેરે લાલ ॥૭૫॥

ત્રિહુ ભેદે સુખદુખ કઠી રે, યોગાચાર્ય દિઠું;
તેહ વ્યાધિ પ્રતિજાગમા, મન રાપમ્ કુંજ ગરિઠું રે;
વ્યાધિ મૂલ ઉચ્છેદમ્ મિદ્ધ રે, ગૂઢમ્ વ્યાધમ્ જે અવનિઠ રે;
તે તો આનંદધન ઉચ્છિન્ન રે, અધ્યાતમ સુખસ વિસિન્ન રે;

બલિહારી મીઠે જોલડે, મેરે લાલ ॥૭૬॥

દૂહા

એહવે જમૂ વયણરે, ચિતિ ચમડમ્ નહી જામ;
નિયમ નીચિગું ઢોર તે, હમ્વલિ કેવલ વામ ॥૭૭॥
જેહનુ મન ભેદમ્ નહી, સૂચી સદશુર વાગ,
શુભપ્રવેશ તિહા કિમ હુમ્, મોતી નહી તે કાચ ॥૭૮॥
મજ્જન વયણે વેધિઈ, મન હોમ્ શુદ્ધ ગતન્મ;
ભાગા તો દોમ્ નવિ મિલમ્, ઇંડ મોતી બીજું મન્ન ॥૭૯॥

ઠાલ ૫

[શાંતિ સદા મનમમ્ વસમ્ એ દેસી]

સેના મનમથ ગાયની, પદમસેના કહમ્ જોલ; સલૂખા;
શિશુથી પશ્ચિ હિત લીલિમ્, વાજમ્ એ નીતિનો ઢોલ,

સલૂકા ॥૮૦॥

સ્વામી સુણે। મન દઢ કરી, ત્રીષ કહું ઇક સાર; સલૂણા;
નારી બાણી ન ઉવેષિઈ, નારી તે ધર સિણગાર;
સલૂણા ॥૮૧॥

ફેરુ નઈ નૂપુર પંડિતા, ચરિત સુણી બ્રમચરિ; સલૂણા;
છઈ દષ્ટાંત પ્રવર્તકા, વલિ અનિવર્તક ભરિ;
સલૂણા ॥૮૨॥

નગર રાજગૃહમાં હુઊ, દેવદત્ત સોનાર, સલૂણા;
દેવદિત્ત તસ સુત ભલો, નારિ દુર્ગિલા માર,
સલૂણા ॥૮૩॥

ચતુરાઈની ચાતુરી, સોભાગ્યનું સોભાગ; સલૂણા;
મોહનગારી મલપતી, ચોવન મુરતરુ વાગ;
સલૂણા ॥૮૪॥

વસ આભરણ અલંકરી, અલંકરઈ તે નદી તીર; સલૂણા;
માનું મૂરત જલદેવતા, સરસ સુગંધ સમીર;
સલૂણા ॥૮૫॥

ઉરુ કુચકુંભ દેવાવતી, ઉતારઈ કંચુક તેહ; સલૂણા;
ઉત્તરીય યુત સખિ કરઈ, તે દિઈ સુંદર દેહ;
સલૂણા ॥૮૬॥

પહિરણ અર્ધ કુચઈ ઠવી, જલિ પઈઠી કીડા હેત; સલૂણા;
મનમથ દગધ જીવાડતી, સરસ મધુરાલાપ સંકેત;
સલૂણા ॥૮૭॥

આલિંગ્ય તેહનય નદી, વિસ્તારી વર કરવીચિ; સલૂણા;
સ્નિગ્ધ મખી પરિ દોઈ મિલય, તે હિયડય હિયડું ભીચિ;

મલૂણા ॥૮૮॥

નીર વિદારી કરય કરય, તિહાં જિમ નૌ દંડય નાવ; સલૂણા;
હંસ ચક્રવાક ઊસરય, માનું ગતિ કુચ કૃત લઘુભાવ;

સલૂણા ॥૮૯॥

નાહતાં નીર વિપેરતાં, વલિ કેલિ કરત ચિગ્ગાલ; સલૂણા;
ચંચલ કર તેહના કંઈ, વર કમલ નૃત્ય અનુકાર; સલૂણા

મલૂણા ॥૯૦॥

શ્લથ ઇક વસન સવેપય, વરિ ઘૌત અધર ચ્યુત કેશ; સલૂણા;
જલકીડા કરતી તે બની, રત ઉત્થિત મંગલ વેશ;

સલૂણા ॥૯૧॥

દેવય ઇક તે કીડતી, નદી માંહિ દેવી સમ લીલ; સલૂણા;
કામી ફિરતે આવિભી, નાગર જન અતિ દુઃશીલ;

મલૂણા ॥૯૨॥

ક્ષોભ પામ્યો તેય તેહનાં, દેવંતો અંગ પ્રત્યંગ; સલૂણા;
મદિરાપી દિધ દ્વરથી, મન પમડી પલિ મદરંગ.

સલૂણા ॥૯૩॥

ખોલ્યો તે પૂછય તુજ પ્રતિ, એ તટિની તમ મુસ્નાત; સલૂણા;
પૂછય એ તરુઅર ફલ નમ્યા, હૂં પલિ કરતો પ્રણિપાત;

મલૂણા ॥૯૪॥

સા કહ્યું નયનં મુખ હુયો, તરુચ્ચર નંદો ત્રિહુંડાલ; સલૂણા;
પૂછ્યું મુજ મુસ્નાત જે, હું પ્રિયિ તેહની આમ;

મલૂણા ॥૬૫॥

આશાવદલી સિંચવા, જલધાર વચન મુખી તામ; સલૂણા;
રૂંધ્યો તિમજ રહિછો યુવા, નરનાથ હુંકમ જિમ દામ;

સલૂણા ॥૬૬॥

એ કુણું ધમ ચિતિ ચિતતે, ઇક તરુ હેઠિ બહું બાલ; સલૂણા;
દેપ્યું ફલનં વાંછતા, ડરિ ઉચું વદન વિશાલ;

સલૂણા ॥૬૭॥

પાહંચ્યું ફલ પાડી ઘણાં, ઈરં તેહની તે મનોહારિ; સલૂણા;
તૃપ્ત કરી ફલં બાલનં, કહ્યું બંધ છં એ કુણું નારિ;

સલૂણા ॥૬૮॥

તે ડહં વહૂ દેવદત્તની, એ ઇહાં એહનું છં ગેહ; સલૂણા;
હર્ગિદા પછિ નિજ ધર્મિ ગઈ, ધરતી તેહચું અતિ નેહ;

સલૂણા ॥૬૯॥

કુણું ક્ષણ કુણું વેલા ઘડી, કુણું વાસર કુણું નિમ બમ; સલૂણા;
સંગમ તિહા અમ્હનં હુસ્યં, ચિતં તે ભલો કુણું ઠામ;

સલૂણા ॥૭૦॥

મરપા માયં વેધિયા, પંચબાણં તેહ યુવાન; સલૂણા;
ભાગ અર્ધ મમની ક્રિયા, સ્મર બાણં તે હવણ નિદાન;

સલૂણા ॥૭૧॥

હોઈ વિયોગઈ તે દુખલાં, તળ માતો થાઈ કામ; સલૂણા;
દુરજન મિત્ર જે તેહનાં, એહવાં છઈ લક્ષણ વામ;

સલૂણા ॥૧૦૨॥

અમતીની કુલદેવતા, તાપતી તે યુવા હવઈ એ; મલૂણા
આરાધઈ અશનાદિકઈ, કામઈ ત્રીષાળ્યો વિવેક

મલૂણા ॥૧૦૩॥

આરાધી તેહનઈ ડહઈ, દેવદત્ત વધૂનો સંગ; સલૂણા;
કરિ મુજનઈ અમ્હ બેહુનઈ, માંહોમાહિં છઈ ગંગ અલંગ;

સલૂણા ॥૧૦૪॥

સ્વયંદત હુઈ મઈ પુરા, અંગીડાર ડગવી છઈ ભોગ; મલૂણા;
મુજમ રંગ મંગલ ડર, તાહરઈ છઈ મુકર એ થોગ;

મલૂણા ॥૧૦૫॥

હૃદા

હરુ ડાર્ય એ તાહરું, તાપતિ કહઈ તતકાલ;
દેવદત્ત મંદિરિ ગઈ, લિક્ષા દલ ગતાલ ॥૧૦૬॥

દીડી થાકી માજતી, હુગિલ નારિ મોનારિ;
કહઈ ચાહઈ તુજ તરુણૃષક, વિલપોમ કરિવિચારિ ॥૧૦૭॥

રૂપ વેષ વય ચાતુરી, લવણિમ શુણ શૃંગાર;
તુમ્હ બિહુનઈ છઈ માગ્યા, મિલન મલાઈ વાર ॥૧૦૮॥

નઈ નહાતી દીડી તુનઈ, જે દિનથી તિષ્ઠિ મુદ્ધિ;
તે દિનથી તઈ ચિત્ત હર્યું, ગ્હી ન કા તમ શુદ્ધિ ॥૧૦૯॥

દિમિદિમિ તું તું મંદિરઘ, આગઘ પાછઘ તૂંહિ;
 બાહિર ભીતરિ તું હિ તું, લય લાગી તમ યૂંહિ ॥૧૧૦॥

પ્રાણ કહઘ તો પ્રણય સ્યો, લિખ ન બુદ્ધિ અભેદ;
 ઉભય વિરોધઘ કિમ કહઘ, તૂંહિ તું હિ તમ વેદ ॥૧૧૧॥

કામ દશા તમ નવ હુઈ, કસમી કરો નિરત્ય;
 કહો કોઈ જોડણ યુગતિ, મમરથ છઘ મનમત્ય. ॥૧૧૨॥

કાલ ૬

[રામપુરા બાબરમા એ દેસી]

મા કહઘ મુંડા મુંડારમી,
 મુંડાઈની એમી વાત, મેરે લાલ;
 મુંડાઈ એ અમ્હ કુલિ નહી,
 લુડાઈ મ કરિ કુબતિ, મેરે લાલ ॥૧૧૩॥

બલિહારી રસ ગોઠિની,
 ચતુર ન ચૂકઘ નિત, મેરે લાલ;
 રમિઆ તો ધસિયા જઘ મિલઘ,
 વમિયા જોહનઘ જે ચિત્ત, મેરે લાલ ॥૧૧૪॥

માણું છાણું અમ્હે નિજ ગુણે,
 તાણું સાણું અમ્હ ચિત્ત, મેરે લાલ;
 સાંભલતાં પણિ એહવી કથા,
 લાણું કુલ મીલ પવિત્ત, મેરે લાલ ॥૧૧૫॥

પાપિણિ અમ્હ નજરથી જા પરી,
 ઘરિ ઘરિ માગઈ છઈ ભીષ, મેરે લાલ,
 પાપી દીકઈ પણિ પાપ છઈ,
 જે એહવી દેઈ કુમીષ, મેરે લાલ ॥૧૧૬॥
 દુગિલા નિજ આશય ગોપવી,
 તરજઈ તાપમિ તમ પીઠિ, મેરે લાલ;
 જાતાં મચિનો હાથો દિઈ,
 પગ્ગટ પંચંગુલિ ધીઠિ, મેરે લાલ ॥૧૧૭॥
 તેહનો મનભાવ અજાણી,
 તાપમિ જઈ કહઈ દુઃશીલ. મેરે લાલ;
 ચ્યુ ગણિણિ તૂં એહનઈ કહઈ,
 પછઈ દીધી એહ મલીલ. મેરે લાલ ॥૧૧૮॥
 તુજ મુદલ કથન મઈ તિહા ડહિઈ,
 ન મહઈ મા તાંહરુ નામ, મેરે લાલ;
 મારી કાઠી મઈલઈ કરઈ,
 ફિરિ મ કરે એહવું કામ, મેરે લાલ ॥૧૧૯॥
 ધમ કહિ દેવાડઈ પૃષ્ઠ તે,
 તે જાણઈ ધૂર્ત પ્રધાન, મેરે લાલ;
 મંકેત કહિજી વદિ પંચમી,
 અહો એ ચતુરાઈ નિધાન, મેરે લાલ ॥૧૨૦॥
 પણિ કામ મંકેતનો નવિ કહિજી,
 મોદું છઈ એ અંતરાય, મેરે લાલ;

ફિરિ તાપમિનઠ તે નર હહઠ,

રાગિણિ મુજ નિશ્ચય માઠ, મેરે લાલ ॥૧૨૧॥

મ કરો નિર્વેદ એ ડામમાં,

હિતવંછડ છે મુજ માત, મેરે લાલ;

ઉઘમ તે લપમી મૂલ છઠ,

નિર્વેદ તે લપમી ઘાત, મેરે લાલ ॥૧૨૨॥

તુમ્હે માહગ્ધ કાજિ મત કરો,

દુખ પામો તોઠ વેપામ, મેરે લાલ;

આમસ્તાવઠ તો બલુથો,

જિમ મો હુઆ તિમ પંથામ, મેરે લાલ ॥૧૨૩॥

મા હહઠ તુજ ડાજ મંદેહ છઠ,

મુજ તર્જન નદી મંદેહ, મેરે લાલ,

નીલજ થઠ બઘસિ તુજ વતી,

કુલ મીલવતી છઠ તેહ, મેરે લાલ ॥૧૨૪॥

ધમ કહી તે ઉતાવલી,

ગઈ અર્થકાર વધૂ પામ, મેરે લાલ;

કહઠ વલભ તેહમ્યુ તુમ્હે રમો,

ત્યો યોવન સુરતરુ વામ, મેરે લાલ ॥૧૨૫॥

તાપમિનઠ તર્જઠ દુર્ગિલા,

ગલઠ ગાલી પચ્છિમ બાર, મેરે લાલ;

કાઠઠ અશોકવનિકા તણુધ,

પામઠ તે લાજ અપાર, મેરે લાલ ॥૧૨૬॥

ઢાઢી મુખ આવી તે ઢહધ,

તે નરનધ સઘલી વાત, મેરે લાલ;

એ ઢાણુધ આવે ઇમ ઢહિઈ,

જાણુધ ધરત વિખ્યાત, મેરે લાલ ॥૧૨૭॥

સહુદય તે જાણુધ બ્યંજના,

શ્રુત માત્ર ધરધ પશુરૂપ, મેરે લાલ;

વકત્રી વૈશિષ્ટચધ તિણિ લાહિઈ,

એ એષ્ટા બ્યંજ્ય સ્વરૂપ, મેરે લાલ ॥૧૨૮॥

તે ઢહધ લગવતિ તેણીધ ઢયો,

અપરાધ ખમો મુજ હેત, મેરે લાલ;

હવધ દુષ્ટનધ મત જોલાવયો,

આપણુધ એતલો મંકેત, મેરે લાલ ॥૧૨૯॥

હવધ કૃષ્ણ પંચમીધ તિહા ગયો,

જની મુખિ તેહ મુવાન, મેરે લાલ,

દીઢી તે જોતી વાટડી,

હુજિ તારામેલ પ્રધાન, મેરે લાલ ॥૧૩૦॥

લોચન પણિ જાહુ પસાગતા,

અર્વાગ ધરત રોમાંચ, મેરે લાલ;

તે બિહુ રંજિ ધાઈ મિલ્યા, -

મિલિજિ સરયો સવિ મંચ, મેરે લાલ ॥૧૩૧॥

તે પહલા પણિ ઇંચિત હુતાં,

ઇંચ તનુ હુઆ તેણી વાર, મેરે લાલ;

આલિંગન પીડન લય થકી,

સવિ નાહો વિરહ વિકાર, મેરે લાલ ॥૧૩૨॥

ખહુ પ્રેમ મુજસ વાતઈ ઠરી,

નવ નવ રત વિવિધ વિનોદ, મેરે લાલ;

ખિ પુહર ગયા તેહનઈ છકયા,

અનુલવતાં મનમથ મોદ, મેરે લાલ ॥૧૩૩॥

દૂધા

ભુજ ઊમ્મીસઈ તેહોનઈ કરતાં મુરત પ્રયાસ;

નયનઈ નિદ્રા સંકમી, ઠમલઈ રજનિ વિલાસ ॥૧૩૪॥

કાય ચિતારથ ઉડિગિ, તિહાં આવ્યો દેવદત્ત;

ખિહુ અશોકવનિકાંતરઈ, સૂતાં દીકાં મત્ત ॥૧૩૫॥

ચિતઈ ધિક પાપિણિ વહૂ, કરઈ જે પર ભરતાર;

ઘરમાં સૂતો દેખિ સુત, નિશ્ચય કિગિ એ બાર ॥૧૩૬॥

કાલ ૭

[નાભિશયા કે બાર-એ દેસી]

ચિતઈ બાણુઈ પુત્ર, અસતી જિમ ચમકીરી;

કાહું એહનું મંદ, નૂપુર પાયથકીરી ॥૧૩૭॥

ધમ ચિતી દેવદત્ત, કાઢઈ ચોર પરિરી;

મેઉર પાયથી તાસ, પધઠા લેઈ ઘરિરી ॥૧૩૮॥

મેઉર કાઢિં તેહ, બગઈ સોનાર વહૂરી;

સભય સૂતાનઈ ભીત, ન રહઈ નીંદ બહૂરી ॥૧૩૯॥

નેઉ કાઢિઉ જાણિ, સસરઈ સા અસતીરી;
 જાનનઈ ડહઈ જા વેગિ, અવસગિ થા મુમતીરી ॥૧૪૦॥
 પહરણુ પહર્યુ આધ, તે ગયો સલય પેરોગી;
 સૂતી જઈ પતિ પાસિ, વેગિ સા ઇતરીગી ॥૧૪૧॥
 અસતી અરિન સમુદ્ર, મછલી પતિ જગવઈરી;
 ગાઠ આલિંગન પૂર્વ, સા ડહઈ એમ હવઈગી ॥૧૪૨॥
 આર્યપુત્ર ઇંહા ધામ, મુજ મૃદુ કાય દહઈગી;
 આવો અશોડવનિકાઈ, તનુ દુખ કૌણુ સહઈરી ॥૧૪૩॥
 તિહા ગયો તે દેવદિન, નારી પ્રધાન ઉઠીરી;
 કંઠ વિલગી નાનિ, મુઈ સા પતિ એકઠીરી ॥૧૪૪॥
 તિહા તેહનો ભરતાન, પામઈ નીંદ ખરીગી,
 ચિત્ત પ્રસન્નઈ નીંદ, આવઈ અતિ સખગીરી ॥૧૪૫॥
 નાચિણિ ગોપી આગન, ધૂરત મા વિવદઈરી,
 તુમહ કુલિ કોણુ આચાર, મુજનાઈ એ ન સદઈગી ॥૧૪૬॥
 સૂતી તુજ આલિંગી, કાઢ્યું નેઉર મસનઈગી,
 કુન્સઈ સૂતી પૂજ્ય, ડિમ વહુ મુન્ત ઘરઈરી ॥૧૪૭॥
 પતિ કહઈ દેસ્યુ ઉલ્લા, પ્રાત પિતાનઈ સહીગી,
 સાઠી નાઠી જુદિ, દાપિસિ એમ કહીરી ॥૧૪૮॥
 સા ડહઈ હવણા તાત, તેડી સાચ કરોરી,
 સૂતી કહસ્યઈ પ્રાત, લેઈ અવગ નરોરી ॥૧૪૯॥

તે કહ્યું માનું ન અન્ય, તઈ સમન્વયું ખરુંરી;
 કીધી શપથની કોઠિ, તાહરી હૂં લીરિ કરુંરી ॥૧૫૦॥
 દેવદિત્ર તે પ્રભાતિ, તાતનઈ કુપિત કહ્યુંરી;
 વહૂનું નૂપુર કાઢિ, સ્યૂં કુલશીલ દહ્યુંરી ॥૧૫૧॥
 થવિર ઠહ્યું એ કુમીલ, દીડી અવર રમીરી;
 મુત કહ્યું નહુતો ભર, તઈ નિજ લાજ ગમીરી ॥૧૫૨॥
 તૂં તખ દીઠો મુત, ઘરમાં થવિર ઠહ્યુંરી;
 દુગિલ કહ્યું કરું ધીજ, સતી ન હલું સહ્યુંરી ॥૧૫૩॥
 કુલવંતીનઈ કલંક, વચનનો પલિ ન ઘટ્યુંરી;
 જિમ મસિ કેરો જિંદુ, ગલ્વલ ધૌત પટ્યુંરી ॥૧૫૪॥
 ઇહાં છઈ શોભન યક્ષ, જાંઘમાં તસ નિસરુંરી;
 તિહાં નવિ નિસરઈ કોઈ, જસ નહી મીલ ખરુંરી ॥૧૫૫॥
 નિર્વિકલ્પ મુત તેહ, તાત વિકલ્પ ધરીરી;
 ધીજ કબૂલઈ તાસ, જે મુર સાપિ ભરીરી ॥૧૫૬॥
 નહાઈ પહરી પટ ધૌત, ધૂપ મુપુષ્પ ઝર્યુંરી;
 ચાલી પૂજવા યક્ષ, બંધુ સહિત મુપરિરી ॥૧૫૭॥
 યક્ષ પૂજતાં તાસ, જાર સંકેતી ગલ્યુંરી;
 વલગો અલગો કીધ, ગહિલો જન સઘલ્યુંરી ॥૧૫૮॥
 દુગિલા વિનયઈ યક્ષ, ફિરી નાહી પૂજરી;
 મુજ છઈ ભરતા એક, વિકલ મિત્યઈ પૂજરી ॥૧૫૯॥

પહિલા ગહિલા ટાલિ, જો કોઈ ડંઠ લગોરી;
 ભીચી રાધિ તો પાય, નહીતર રહે અલગોરી ॥૧૬૦॥
 સિંચ ચઢિજી ઉભત્ત, હર પણિ નવિ વરજ્યોરી;
 બીજની કુણુ માત્ર, હોઈ તે જે સરજ્યોરી ॥૧૬૧॥
 શ્વસુર સમો મત હોઈ, તૂં છઈ મુર સખરોરી;
 નૃપ પણિ ન દિઈ દેડ, ઠહતા વચન ખરોરી ॥૧૬૨॥
 ભાવ ન જાણઈ ભુંછ, ચતુરના વચન તણોરી;
 વિબુધ અબુધ પણુ ફેર, શ્રોતામાહિં ઘણોરી ॥૧૬૩॥
 માચાનઈ કીજઈ માચ, જડાનઈ જડ કરોરી;
 મુમતિ નાવાઈ પ્રવાહ, માચર આપ તરોરી ॥૧૬૪॥
 ઇમ મુણિ ચક્ષુ વિચાર, ડરવા લાગો જિમઈરી;
 જંઘ નઈ અંતજિ નામ, વેગઈ સા નિડસઈરી ॥૧૬૫॥
 શુદ્ધ મતી એ શુદ્ધ, હરખઈ લોડ મ્તવઈરી;
 પુગ્ય દામ જલઈ તામ, નૃપ તર મુજમ ઠવઈરી ॥૧૬૬॥

૬૩

મમરાનઈ ઘરિ આ ગઈ, ગાજત વાજત તૂર;
 ભરતારઈ ભલઈ આદરી, બંધવ આનંદ પૂર ॥૧૬૭॥
 નૂપુર આડપણુ તણું, ઉતાર્યું જે ડલું;
 તેણિ સા નૂપુરપંડિતા, જોલીન રાય નઈ રંઠ ॥૧૬૮॥
 વહૂની ખુદિ પરાભવિજી, અનિદ હુણિ દેવદત્ત;
 અંતેઉર રક્ષક કરઈ, તેડી નૃપ અપ્રમત્ત ॥૧૬૯॥

ઠાણ ૮

[સતીય મુમદ્રા સાબરી એ દેસી]

આગમ હવમ પિઉ આંબલો, જે વીતી બહુવિધ વાત;
અંતેઉર રક્ષક હુંજી,

દેવદત્ત દેવદત્ત અનિદ્ર વિખ્યાત;
માહરા પિઉછ નમ જાઉં હું ઉવારજી,
પિઉજીય પિઉજી છે હિયડાના હાર
છવન છવ આધાર, મીપ આંબલી કશનમ વિચારા ॥૧૭૦॥ માહરા
રાણી રાત્રિ ઇક જીમ, એ એવમ કમ નવિ એમ;
કપટ નિદ્રાઇ તે મુઇ,
તબ ઉઠી તબ ઉઠી નિદ્રાભર જોઇ ॥૧૭૧॥ માહરા

ગોખનમ મંમુખિ સા ગમ, હેકિ બાંધ્યો છઇ ગજરાય;
કુંતારજી આમુક્તા તે,
કાઠી પાટિઉ પાટિઉ બાહિર જાઇ ॥૧૭૨॥ માહરા

સાંકિ હેઇ તે મીપબમ, ગજરાનમ મુંકી ભૂમિ;
કુંતાર કહમ કોપમ અઢ્યો,
સ્થૂં આવી સ્થૂં આવી અસૂરી મુમિ ॥૧૭૩॥ માહરા

ઇમ કહી હાથી સાંકલિ, મારી હાત્રી પરિ સાઇ;
કહમ વાંક નહી મારિ મો,
રખવાલો રખવાલો નવો કયો રાઇ ॥૧૭૪॥ માહરા

આવી નિદ્રા છિદ્ર તસ લહી, તળ રમઇ કુંતાર નિમંક;
પન્થિમ જામઇ ગજિ ચઢી,

નિજ મંદિર નિજ મંદિર જાઇ સપંક ॥૧૭૫॥માહરાં

વિધિ પશુ ન લહઇ સીચરી, ચિત ચિતઇ તળ સોનાર;
રાજદારા નવિ રવિ ગુઇ,

તો ખીજીઅ ખીજીનો ઠવણુ આધાર ॥૧૭૬॥માહરાં

પાણી ભરવા નીકલઇ, વલિ બાહિર કાજ અનેક;
નગર માંહિ જે સંચર તેહનઇ

કિમ રહઇ કિમ રહઇ સીલની ટેક ॥૧૭૭॥માહરાં

વાંક વિસારી વહૂ તણો, તિ સોવઇ નિર્ભર નિદ;
પ્રાત જગાળ્યો જાગઇ નહી,

ઠહઇ ચેટીઅ ચેટી તે નૃપનઇ છિદ ॥૧૭૮॥માહરાં

નૃપ ઠહઇ કાંઇ કારણ હુન્નઇ, મત જગવો એહનઇ કોઇ;
આપ જાગઇ તવ આણ્યો,

સાત રાતિ સાત રાતિ તે સૂતો સોઇ ॥૧૭૯॥માહરાં

જાગ્યો પછઇ ગયો નૃપ ઠન્હઇ, નૃપ પછઇ હુજી કુણ હેત;
અભય છઇ તુજનઇ સવિ કહે,

તેણઇ માંડીનઇ માંડીનઇ કહ્યો તે સંકેત ॥૧૮૦॥માહરાં

નૃપ સુપ્રસન્ન વિમર્જિજી, તે દુખ સહિ ધરિ રહઇ સોઇ;
ભૂપ સદ્યાં જિમ ટોર છઇ,

તિમ દુખ સદ્યાં દુખ સદ્યાં માણસ જોઇ ॥૧૮૧॥માહરાં

રાણી કુસીલિણિ પરખવા, નૃપ હાથી કરાવઇ દિલિંચ;
રાણીનઇ ઢહઇ એ આરોહિઇ,

થઇ નગન થઇ નગન સ્વપનનો એ સંચ ॥૧૮૨॥ માહરાં

સરલ રાણી સવિ તિમ કરઇ, પતિ દેષત સી તમ લાજ;
વજ્ર ઢહઇ હૂં એહથી બીહૂં,

કમલઇઅ કમલઇ હણઇ તે રાજ ॥૧૮૩॥ માહરાં

લીલા કમલઇ આ હણી, પડી મૂઝાં ખાઈ હકિ;
નૃપ જણઇ ઠોસઇ કહી,

તે એહજ એહજ દેખી પુઠિ ॥૧૮૪॥ માહરાં

નૃપ હસિ ઢહઇ બીહઇ એહથી, ઇલ મત્ત ચઢી તિહાં જઇ;
હરપઇ આંહલ ઘાતથી,

મૂરછાઇ મૂરછાઇ કમલથી હાંઇ ॥૧૮૫॥ માહરાં

કોપ્યો નૃપ કુંતારનઇ, તેડાવઇ હતિ સમેત;
રાણી બઇસારી તિહાં ઢહઇ,

ગિરિકૂટથી ગિરિકૂટથી પડો એ સંકેત ॥૧૮૬॥ માહરાં

આઘોરજી ગિરિ મસ્તકઇ, ઇલ ધારઇ ત્રિપદીઇ તેહ;
લોક પોકાર કરઇ ઘણું,

નૃપરત્ન ઇલરત્ન ન હણિઇ એહ ॥૧૮૭॥ માહરાં

જન પોકારઇ નૃપ ઘણઇ, ઢહઇ તુમ્હે જાણો છિ મહોહ;
માગી અભય દોઇનઇ કરી,

ઉતારઇ ઉતારઇ તિહાંથી સોઇ ॥૧૮૮॥ માહરાં

રાણી કુંતાર નાચી ગયાં, દીધઇ દેસવટઇ ઇલ છેડિ;
સાંઝઇ ગામઇ ઇક પામિઉ,

સૂઇ સૂનઇ સૂઇ સૂનઇ દેવકુલિ બેડિ ॥૧૮૯॥ માહરાં

અર્ધ રાત્રિ ઇક આવિભિ, તિહાં ગામથી નાઠી ચેર;
વાહરઇ દેઉલ વીંટિઉ,

આબ્યે ઉંધઇ આબ્યે ઉંધઇ મિંઠ જિહાં ઘેર ॥૧૯૦॥ માહરાં

તે ફરસ્યે પણિ નવિ જગ્યે, ભગી રાણી કરવા લાગી વાત;
ભોગવઇ તો હૂં ઉગારિ હ્યું,

કહું ભરતા કહું ભરતા માહરો એ ખ્યાત ॥૧૯૧॥ માહરાં

ચેર ભણઇ મઇ પામિઉ, એક સોનું બીલું શુગંધ;
કામિનિ તે નીચ ગામિની,

તેણઇ પડવણ પડવણ મનમથ અંધ ॥૧૯૨॥ માહરાં

પઇઠા પ્રભાતઇ ગામના, તિહાં મુલટ ઉઘત તરવારિ;
કેધત પૂછઇ ત્રણમાં,

કુણ ચેર કુણ ચેર કહઇ તખ નારિ ॥૧૯૩॥ માહરાં

ભાઈ અમ્હે આમાંતરઇ, બતાં ઇહાં વચિયાં શ્રાંઝિ;
એ માહરો ભરતાર છઇ,

ઇમ ચેરનઇ ચેરનઇ દાપઇ વાંઝિ ॥૧૯૪॥ માહરાં

ગામડિયા મન ચિંતવઇ, જમ્મ લપમી નારિ સુઠંક;
તે તો ચેરી નવિ કરઇ,

પરિશેષઇ પરિશેષઇ ચેર કરઇ મિંઠ ॥૧૯૫॥ માહરાં

શૂદ્ર આરોગ્યો તે જેહનઈ, દેવઈ તેહનઈ માગઈ નીર;
કોઈ ન પાવઈ નૃપ ભયઈ,

નિજરથ્ય નિજરથ્ય ધરમ કરઈ ધીર ॥૧૯૬॥ માહરાં

યાગ્યો તે મારગ આવતો, શ્રાવક જિનદાસ ઉપાલ
નમેા અરિહંતાણું કહે,

પાણી આણું પાણી આણું સહે દુઃખ જાલ ॥૧૯૭॥ માહરાં

રાજ મુલત અનુમતિ લેઈ, પાણી આણું ઇમ કહી તેહ;
લહિ આત્મા જલ આણતો,

દેવી ભણતો દેવી ભણતો તે મૂંકઈ દેહ ॥૧૯૮॥ માહરાં

મીલ રહિત નવકાર નઈ, મહિમાઈ અમર હુણી તેહ;
જઈવિ અકામહ નિર્જરા,

અવ્યક્ત અવ્યક્ત મમાધિ મી એહ ॥૧૯૯॥ માહરાં

, મમતી આલી ચોરસ્યું, નદી આવી વચિમાં એક;
ચોર કહઈ તટ ધરિ ફિરું,

તુજ વજ્ર વસાદિક ભાર અનેક ॥૨૦૦॥ માહરાં

શરથંભઈ લીણી રહૈ, મત ખીલે આવું છું જાઈ;
ઇમ કહી તે સવિ લેઈ ગયો,

જે નવિ હુઈ નવિ હુઈ પતિની કહની તે થાઈ ॥૨૦૧॥ માહરાં

જાતો દેવી તે ઇમ કહઈ, મુજનઈ મુંકી કાં જાઈ;
તે કહઈ નાગી એકલી,

તું રાખસી રાખસી ખીહું મ જાઈ ॥૨૦૨॥ માહરાં

મીઠા જીવ હવઇ દેવતા, દેવી તે વિકૃર્વઇ સિયાલ;
માંસ પેશી મુખ તે ત્યજઇ,

ધાવા મીનનઇ મીનનઇ હુજી વિકરાલ ॥૨૦૩॥ માહરાં
પઇઠા મીન નદી જલઇ, સીંચાણો જ્યઇ તે મંત્ર;
સા કહઇ ચૂકો દોઇથી,

સ્યૂં જંબુક જંબુક જોઇ કુવંસ ॥૨૦૪॥ માહરાં
તે કહઇ પતિ ત્યજિ જારનઇ, તૂં વંછી દોઇથી ચુક્ક;
નાગી જોવઇ સ્યુ અરીપરી,

હતમીલ હતમીલ મુખિ તુજ ચુક્ક ॥૨૦૫॥ માહરાં
રૂપ દેખાવી તે ગિજ કહઇ, જિન ધર્મઇ હુજી હું દેવ;
પાપિણિ પાપ પખાલવા,

કરિ મુજસ કરિ મુજસ ધર્મની સેવ ॥૨૦૬॥ માહરાં

દૂહા

ઇમ પ્રતિજોધી અમર તે, મેલ્લઇ સાધ્વી પાસિ;
લેઇ દીક્ષા શિક્ષા ગ્રહી, સૂધી ધર્મ અસ્યાસિ ॥૨૦૭॥

ઇસ્યા પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિકર, છઇ બહુવિધ દષ્ટંત;
લલાં વિષયમુખ લોગવો, સમજ્યું કીજઇ કંત ॥૨૦૮॥

અણુ પામ્યાની લાલચિં, પામ્યું મુંકઇ જોહ;
જંબુક નૂપુર પંડિતા, વચન વિષય હોઇ તેહ ॥૨૦૯॥

જંબુ કહઇ હૂં નહી ઇચ્છો, રાગ ગહેલો નારિ;
વિદ્યુનમાલી જિમ હુજી, તાસં કથા મન ધારિ ॥૨૧૦॥

ઢાલ ૯

[જયહરી સાચો રે અખર શાહજી રે એ દેસી]

મોટો નગ વિતાડ્ય છઈ રે,

દોઈ ભગ્ત અગ્ધ ધરઈ પાખ રે;

નગ ખગના સ્થો આતરો રે,

લિપિભ્રમ હોઈ વચનની ધાંખ રે ॥૨૧૧॥

ચતુર વિચારો ચિત્તમાં રે,

છાડો વિષયનો રાગ રે;

જેહનઈ વિષયની વામના રે,

તેહનઈ મારગનો નહી લાગ રે ॥૨૧૨॥ ચતુર

ગગન વલ્લભપુર તિલક છઈ,

વર ઉત્તર શ્રેષ્ઠિનઈ ભાલિ રે;

તરુણ વિદ્યાધર તિહાં હુગા રે,

દોઈ મેઘરથ વિદ્યુતભાલિ રે ॥૨૧૩॥ ચતુર

ચિતઈ જઈઈ ભૂચર કન્ડઈ રે,

નિજ વિદ્યા તિહાં મુમધાઈ રે;

નીચ દન્યા પરણી વિધિ રે,

બ્રહ્મવ્રત બે વરસ ધરાઈ રે ॥૨૧૪॥ ચતુર

ગુરુ અનુમતિ માગી કરી રે,

આવ્યા તે વસંતપુર રંગિ રે;

ચંડાલારાધન કરઈ રે,

કહઈ કાઢ્યા આવ્યા ઇહાં રંગિ રે ॥૨૧૫॥ ચતુર

તે કહ્યું ધહાં તુમ્હે રહો સુખિ રે,
 અમ્હે કન્યા આપુ દોષ રે;
 અમ્હ અરખું કારય કરો રે,
 તુમ્હનમ્ કાંઈ ન કહ્યસ્યમ્ કોઈ રે ॥૨૧૬॥ ચતુર૦
 અવિ કીધુ ને ચંડાલમ્ કહિઉં રે,
 દોષ કન્યા તેહોનમ્ દિધ રે;
 કાણુ દંતુર વિધા વિધિ રે,
 વિધુનમાલી નમ્ મિદ્ધ રે ॥૨૧૭॥ ચતુર૦
 તેહ કુરુપાસ્યુ રમમ્ રે,
 તેણમ્ માધન કાંઈ ન કિદ્ધ રે;
 ગૃહિણી ગર્ભવતી હુઈ રે,
 મેઘગ્થ વગ્મમ્ હુણિ મિદ્ધ રે ॥૨૧૮॥ ચતુર૦
 વિધુનમાલીનમ્ તે કહ્યમ્ રે,
 ઘરિ જમ્મ ચંડાલ કુલિ છંડિ રે;
 પરિહરિમી એ માતંગિની રે,
 વિધાધરીસ્યુ રતિ મંડિ રે ॥૨૧૯॥ ચતુર૦
 લનિજત તે કહ્યમ્ પાપિ રે,
 મમ્ ઉનમૂલિઉં પ્રતરૂખ રે;
 વિધાક્ષલ કિહાંચી લહું રે,
 તૂં સિદ્ધ છમ્ જા વરિ સુખ રે ॥૨૨૦॥ ચતુર૦
 રાંકિણિ ગર્ભવતી ત્યજું રે,
 કિમ આવું વિધામ્ વિહીન રે;

વર્ષાંતઃ ત્વં આવયે રે,
 હ્વં સાધિસિ વિધાસુ લીન રે ॥૨૨૧॥ ચતુરં
 મેઘરથ એકાકી ઘરિ ગયો રે,
 મુંકી તે ચંડાલીનો સંગ રે;
 બંધુનઃ પ્રિયઃ સપિ કહિંઈ રે,
 તે નાખ્યો કરિ વ્રતલંગ રે ॥૨૨૨॥ ચતુરં
 માતંગી કુરૂપા તે સુત જણુઃ રે,
 તે માનઃ વિધાન્નિદિ મુખ રે;
 ખેચરનાં મુખ તસ વીસર્ધા રે,
 જિહ્વાં લાગો તિહ્વાં લાગો મુખ રે ॥૨૨૩॥ ચતુરં
 રમતી તે વિઘ્નમાલીન્યું રે,
 ધરઃ ખીજી વેલા ગર્ભ રે;
 મેઘરથ વર્ષાંતઃ આવિહિ રે,
 તેહનઃ પીઠઃ વિરહ ચંદર્ભ રે ॥૨૨૪॥ ચતુરં
 કહધ લાઘ્વ આવો વિતાઢ્યમાં રે,
 વિલસો ખગમુખ વિખ્યાત રે;
 વિઘ્નમાલી વિલયો હસી રે,
 કહધ બાલવત્સા એ બ્રાત રે ॥૨૨૫॥ ચતુરં
 કિરિભારિણિ એહું કિમત્યન્તું રે,
 માહરું હૃદય ન એહવું કઠોર રે;
 ત્વં ન સમયાંતર આવયે રે,
 તે ગયો જડસ્યું કિસ્યું જોર રે ॥૨૨૬॥ ચતુરં

થયો ખીન્ને મુત ચંડાલનું રે,
 કુલ સ્વર્ગ અધિક ગણુઈ તેહ રે;
 મુતમૂત તે ગંધોદક લણુઈ રે,
 ચંડાલી તાડયો ધરઈ નેહ રે ॥૨૨૭॥ ચતુરં
 ફિરિ આવી મેઘરથ ઇમ કહઈ રે,
 તૂં મલિન કરઈ કાં વંસ રે;
 મી રતિ ઇહાં માનસ ઉપનો રે,
 ખેલઈ ખાલ જલિં નવિ હંમ રે ॥૨૨૮॥ ચતુરં
 ફિરિ નવિ આવું ઇમ કહિ ગયો રે,
 મેઘરથ નવિ ખ્રાતા બુદ્ધ રે;
 રાજ્ય પાલી મુજ્જમ તત આદન્ધ રે,
 મુચ્ચિત પામઈ તે શુદ્ધ રે ॥૨૨૯॥ ચતુરં

ફૂલ

લહિજી મેઘરથ બુદ્ધિધન, ઇમ મુખનો મંભાગ;
 વિદ્યુતમાલી લવ લમિજી, મહામોહ અંધકાર ॥૨૩૦॥
 પદમસેના તૂં સાંભલે, હું નહી વિષયમાં લીન;
 વિદ્યુતમાલી જિમ હુજી, લવસાયર જલ મીન ॥૨૩૧॥
 બહુ અંતર વિષ વિષયમઈ, ઇંક ખાયો દુખકાર;
 ઇંક ધ્યાયો હી દુખ દિઈ, પંડિત કરો વિચાર ॥૨૩૨॥
 બહુ અંતરવિષ વિષયમઈ, વરણ અધિક અધિકાત;
 એક મરણ દિઈ વિષ વિષમ, વિષય મરણ બહુ ભત ॥૨૩૩॥

જંબૂ ભાવ ફૂંડા સુનત, ધુણા તગ્મ મિટિ જાઇ;
છોટી તુકમઇ અરથ બહુ, લખિ અખી ન નિપાઇ ॥૨૩૪॥

જાનઇ મો તનમય હુમ્, ફૂંડા અરથ અનુમાન;
ફૂંડા પઢત તનમય હુમ્, હરિ ગંધર્વ સુજાન ॥૨૩૫॥

છોટી તુકમઇ અરથ બહુ, ફૂંડા કવિતકો રાય;
વિન્તર પદ બલિ બલનકું, માનુ વામન કાય ॥૨૩૬॥

છોટી તુકમઇ અરથ બહુ, ફૂંડા કરઇ કવિ ગય;
પંચાક્ષી કે ચીર જિઉં, ભાવ વઢત વઢિ જાઇ ॥૨૩૭॥

इति श्री जंभूरासे नारीत्रयकथा तदुत्तरदानो नाम तृतीयोधिकारः ।

ચતુર્થ અધિકાર

ફૂલો

ઉજમાલ થઈ સાંભલો, શ્રોતા મરસ કહાઈ;
 કથા વૃથા તુમ્હે મત કરો, યથા તથા મનિ લાઈ ॥૧॥
 જડ ઉપધ ગુરુ કાનનું, કરઈ વિદ્ય સુત જોઈ;
 અવિચારઈ તિમ મત સુણો, રીઝિ વિચારઈ હોઈ ॥૨॥
 સતકવિ અન્ય વચન તણો, જો નવિ જાણ્યો ફેર;
 હંસ કાકે સંશય પતિત, ફૂલીસ્યું હોઈ લેર ॥૩॥
 અક્ષર તેહજ, તેહજ પદ, કવિ રચના કાઈ અન્ય;
 દગ ત્રિભાગ નાગરિ જુઈ, પામરી લોઅણુ પુન્ન ॥૪॥
 જિનવાણી કવિ ચાતુરી, રંજઈ સાહૃદય ચિત્ત;
 ઇંદ્ર વૈદ્ય ઉપદિષ્ટ તે, કુણુ નાદરઈ પવિત્ત ॥૫॥

લાલ ૧

૭

[કપૂર હોઈ અતિ કાજું જે દેસી]

કનકસેના કહઈ કામિની રે, માનો વચન મુજ કંત;
 શંખધમક પરિ મત હુયો રે, અતિશયકારી અત્યંત રે;
 પિઉડા રાપો નારીસ્યુ રંગ;
 તેહની વાત સુણી જઈ અંગ, મન મેલુંસ્યુ મ કરો ભંગ રે;
 પિઉડા રાપો નારીસ્યુ રંગ ॥૬॥

શાલિગ્રામ એક કરસણી રે, હુંજી તે રાપઈ ક્ષેત્ર;
 આ પ્રભાત દિન વિગમથી રે, લ્યઈ મંલાલિ મુનેત્ર રે ॥૭૭॥પિઉડા૦
 મંચ ચઢિલિ ધમઈ શંખનઈ રે, નમવઈ ભક્ષક જીવ;
 ચોર ગોધન લેઈ આવિયારે,તિહાં સુજીઈ નાદ અતીવરે ॥૮૦॥પિઉડા૦
 વાહર આવી બાણી તિણે રે, આગઈ મુણી શંખનાદ;
 નાહા ગોધન છોડિનઈ રે, દહદિસિ ગયા સવિધાદ રે ॥૮૧॥પિઉડા૦
 ગોધન ચરતું આવિઉં રે, ક્ષેત્ર મમીપ પ્રભાતિ;
 ગોધન લેઈ દિઈ ગ્રામનઈરે,બાણુઈ થાઈ મુજ ખ્યાતિરે ॥૮૨॥પિઉડા૦
 ખીહતા મુજ શંખનાદથી રે, નામી ગયા સવિ ચોર;
 ગ્રામઈ પૂજ્યો તે નિતિ કરઈરે, શંખનાદ નિસિ ભેર રે ॥૮૩॥પિઉડા૦
 ઇક દિન ચોર તે આવિયા રે, તેહ જ ક્ષેત્રનઈ પામ;
 ગોધન લેઈ અન્ય ગ્રામથી રે, મુજીઈ શંખ સત્રાસ રે ॥૮૪॥પિઉડા૦
 ધૈર્ય ધરી તે ઇમ કહઈ રે, પ્રથમ મુણ્યો ઇહાં જોહ;
 શંખનો ધ્વનિ સુણિઈ તિર્યો રે, તે દર મિંહક તેહ ॥૮૫॥પિઉડા૦
 જીવ થકી પેત્ર રાખવા રે, કોઈ વળવઈ છઈ શંખ;
 ધિગ આપણુ વંચિયા પુરા રે, વાહગ્ની જૂઠી ધંપ રે ॥૮૬॥પિઉડા૦
 ઘસતા હાથ તે બહુ પરિ રે, રૂઝિમ વાટિ ડરંત;
 ગોસ્તન નઈ જિમ વાછડા રે, ખીહતા હોઠ નઈ દંત રે ॥૮૭॥પિઉડા૦
 વિકટ તે લકુટ ઉપાડતા રે, ગજ જિમ શુંડા દંડ;
 ક્ષેત્રમાહિં જિમ વૃષ ગયા રે, પાડતા ધાન પ્રચડ રે ॥૮૮॥પિઉડા૦

શંખશબ્દ અનુસારથી જી, ચોર જઈ તોડી મંચ;
 શંખધમક પાડી ભુંછળ, કરઈ તમ વિષમ પ્રપંચ રે ॥૧૭॥પિઉડા૦
 તાડયો મૂઠા પરિ લાકડે રે, અંગુલિ દિધ મુખિ પંચ;
 દીઠો તદા તે તેહવો રે, કરતો ભોજન સંચ રે ॥૧૮॥પિઉડા૦
 કરજા ભીડી ખાંધ્યો લખ્યો રે, બદ્ધાગલિ નતિ હેત;
 ક્ષેત્રપાલ ક્ષેત્ર પાલસ્યો રે, મડયો નાગો ડરી પ્રેત રે ॥૧૯॥પિઉડા૦
 ગોપ પ્રભાતઇ તિહાં મિત્યા રે, પૂછઇ દેવી તે હવાલ;
 શંખધમક કહઇ સાંભલો રે, અતિશય ક્ષુદ્ર એ લાલરે ॥૨૦॥પિઉડા૦
 ધમો રે ધમો નવિ અતિધમોરે, અતિ ધમ્યુ નાવઇ કામિ;
 જે અરનિઉં પહલાં ધમિઇ તે,

અતિધમિઇ ન ગહિઉં કામિ ॥૨૧॥પિઉડા૦

મધ્ય વૃત્તિ તેણઇ ચાલઇ રે, કાંઈ ન કીજઇ અત્યંત;
 સુજસ વિલાસ જો અલિલપો રે, માનો વચન શુણ્વંતરે ॥૨૨॥પિઉડા૦

દૂહા

જંબુ અંબુ શીતલ વચન, વદઇ ન જૂહું થાપિ;
 કનડમેના બંધન તણો, ન છું અબાણ કદાપિ ॥૨૩॥
 બંધ મોક્ષ ગતિ નવિ લહઇ, ડરઇ ક્રિયા અજ્ઞાન;
 શ્રમ કરતો પશ્ચિ નવિ ત્યજઇ, તેહ પ્રથમ શુણ્વડાન ॥૨૪॥
 બંધ ન બાણ્યા વિનુ ક્રિયા, ઘરમાંહિ જ રજક્ષેત્ર;
 જ્ઞાન ક્રિયા સમ પરિણતિ, મુગતિ લાવ નિર્લેપ ॥૨૫॥
 પ્રકૃતિ દિદક્ષા વામના, અંતર મલ લવળીજ;
 કર્મે અવિધા સકલ એ, બંધન ઉડિત લણીજ ॥૨૬॥

પરિણામી જિજ્ઞાસોજ્યતા, ચિત્ર બંધન જે સાચ;
 તે સઘલી કિરિયા સફલ, નહીં તે મોરનો નાચ ॥૨૭॥
 જ્ઞાન વિના વ્યવહાર કો, કહો બનાવત નાચ;
 રતન ઠહો કોઉ કાચકું, અંત કાચ મો કાચ ॥૨૮॥
 બંધ મોક્ષ જાનઈ નહીં, આઠ ન જાનઈ દોષ;
 કિરિયા માની તે કરઈ, આર્ત ધ્યાન કો પોષ ॥૨૯॥
 અંતર વાત એ જ્ઞાનની, ખાહર પણિ સુણિ મુદ્ધિ;
 વાનર પરિ દુખ પામિઈ, અલહત બંધને શુદ્ધિ ॥૩૦॥

કાલ ૨

[મિલ્લે સીમધર સ્વામી એ દેસી]

ગિરિ વંધ્ય હુજી કપિ એક, બહુ યૂથ ધણી જલ છેક;
 માનુ વંધ્યાચલનો કુમાર, કરઈ યૂથસ્યું ગહન વિહાર ॥૩૧॥
 વાનરીસ્યું રમઈ તે એક, ન સહઈ બીજાની ટેક;
 ઇંમ નવરસ રંગઈ મૂઠો, વિલસત હુજી અનુકમિ ખૂટો ॥૩૨॥
 ઇંક દિન ઇંક વાનર આવઈ, વાનરી રમવા મતિ લાવઈ;
 ન ગણઈ તે મનમથ માતો, ખૂટા નઈ તરુણ અતિ તાતો ॥૩૩॥
 કાઈકનું વદન તે ચુંબઈ, કાઈકસ્યું રતરસ ગૂંબઈ;
 વિકિરઈ કેતકિરજ કાસ્યું, ગુંબહાર ધરી કરઈ હાસું ॥૩૪॥
 બીલ પત્ર બીડી કરી આપઈ, હોંચોલઈ કાઈક થાપઈ;
 વાનરીસ્યું રમત નિશંક, યૂથપતિ તિણિ ગણિજી રંક ॥૩૫॥

ઉચ શૃંગ થકો તિહાં આવઈ, યૂથપતિ તે સાહમો ધાવઈ;
 હણઈતેહનઈપાહણનઈગોલઈ, કોધઈનિજપુચ્છવિહોલઈ ॥૩૬॥
 કપિ સિંહ તે પાહણઈ માર્યો, ધુરધુરત ધાયો મદ ધાયો;
 દુરિદય પણિસરિદય રીતિ, દોઈ મિલિયા ન ટલિયા ભીતિ ॥૩૭॥
 રદઅગ્રઈ તટતટ કરતા, ચટચટ નખ અગ્ર પ્રહરતા;
 અંગિ વહઈ રૂધિર વિહોલ, પહર્યો માનું રાતો ચોલ ॥૩૮॥
 દાણ બંધઈ નઈ દાણ સુકિત, જૂઝ્યા તે નવનવ સુકિત;
 વેગિ વેગિ જિસરઈ વૃદ્ધ, મંદમંદ હુકઈ નખ વિદ્ધ ॥૩૯॥
 યુવ કપિ લેઈ પત્થર દોડઈ, કપિ વૃદ્ધનું મસ્તક ફોડઈ;
 ગયો નામ્ની દેષઈ ઇક ઠામઈ, સિલાજત તે તરસ્યો ધામઈ ॥૪૦॥
 જલબુદ્ધિ તિહાં મુખ થાપ્યુ, રાહંઈ વલગું જાણે કોરીઆપ્યુ;
 શિલાજતથી મુખ ઉદ્ધરવા, બાહું ધાલઈ તે જડ મરવા ॥૪૧॥
 તે વલગા ઇમ દોઈ ચરણ, તે વાતર પામ્યો મરણ;
 પદ કર અખદ્ધ શ્રમ કરતો, તો તિહાંથી મુખ ઉદ્ધરતો ॥૪૨॥
 ઇમ રસના રસ માંહિં લગન, નારી શૈલેયસ્યું મગન;
 પાંચઈ ઇન્દ્રિયઈ વિલસઈ દેહી, જે નવિ હુઈ ધરમ સનેહી ॥૪૩॥
 હૂં કિમ વિણસું પ્રહારી, અંધન ગતિમઈ નિરધારી;
 યઈ પ્રહાર સુધા છઈ ચાપી, હૂં જાણું સુજસ ગુણ રાપી ॥૪૪॥

દુહા

હવઈ નિજ કર જોડી કહઈ, નલસેના શુચિ ખોલ;
 રહો પામ્યઈ સંતોષ કરિ, મન ધરિ અચલ અડોલ ॥૪૫॥

પરિણત વય વ્રત આદરો, હવણું ગૃહિ વ્રત લાગ;
 ક્રિમ અણપહર્યં પહરણું, સોહં અભિનવ પાગ ॥૪૬॥
 ચકવર્તિ ભોજન તણી, ઇચ્છા કર્યં સ્યુ હોઈ;
 ધર સંપતિ સરપઈ મુખઈ, વર્તઈ દુખી ન સોઈ ॥૪૭॥
 જિમ થવિરા અતિ લોભથી, આપ હી આપ વિણું;
 તિમ અતિ ઇચ્છા મત કરો, મુણે સંબંધ તે ઇકુ ॥૪૮॥

ઠાલ ૩'

[બિરહ ભાર ધણે છઈ રાજિ, વાતાં કમ કરો છા-એ ફંસી]

એક ગામિ સજિભી હું થવિરા, બુદ્ધિ સિદ્ધિ દોઈ નામઈ;
 અતિ દુખિણી તિહાં બુદ્ધિ, આરાધઈ યક્ષ તે ભોલક નામઈ
 ॥૪૯॥

માનો વચન અમ્હારો રાજિ, અધિકો લોભ ન કીજઈ;
 અમ્હથી મુક્તિવધૂ સી અધિકી, સિદ્ધ અનંતે રમીજઈ
 માનો ૦

ગામ બાહિર છઈ સાધિષ્ટાયક, નિત દેહલ તસ પૂજઈ;
 પૂજનઈ નિવેદ્ય દોઈ વલિ, વિનય વિશેષ પ્રયુજઈ
 ॥૫૦॥ માનો ૦

તૂઠો યક્ષ કહઈ સ્યૂં માગઈ, સા કહઈ જિણિ મુખ જીવું;
 યક્ષ કહઈ દીનાર તું પામિસિ, પાઈ તલિ મઈ છઈ દેવું
 ॥૫૧॥ માનો ૦

હેમ દીનાર તે દિનિ દિનિ લહતી, બુદ્ધિ ગુદ્ધિ ગુણ પોસી;
જનપદ લોડ સગાસઘલાથી, આપ અધિડ હુઈ ડોસી
॥૫૨॥ માનો

મુહુરુ પણિ જેણીઈ નવિ દીકા, વેસ વિભૂષણ સાદ;
હુઈ પહરતી તે નવનવલા, રાણી જેમ ઉદાર
॥૫૩॥ માનો

પહલાં જેહની દહિઈ ન પૂગી, આછણની પણિ આસ;
હુઈ હજાર ધેનુ ધરિ તેહનઈ, દેવઈ લોઢ તમાસા
॥૫૪॥ માનો

તૃણ કુટીર જીરણ જે રહતી, જનમ થકી પણિ દુહલઈ;
તે પુહુલતી હુઈ મુખ શય્યા, સાત ભૂમિઈ મહલઈ
॥૫૫॥ માનો

જે જીવતી હુતી પરધરમાં, છાણ પુજે બહુ ઢરતી;
હુઈ સેવતી તેહનઈ દાસી, ઠર સિત ચામર ધરતી
॥૫૬॥ માનો

હુઈ આસ ચિંતાઈ જે દુખિણી, માંડ્યા સત્રૂગાર;
તેણીઈ પોખ્યા યાચડ સઘલા, વિરચી દીનોદાર
॥૫૭॥ માનો

અશન ઉત્તર જેણીઈ નવિ પાખ્યો, પૂગીનો પણિ કટકો;
દીસઈ તસ મુખિ મૃગમદ વાસિત, લાલ તંબોલઈ લટકો
॥૫૮॥ માનો

કાંસા લાજન સાંસા જિમતી, લાજન માટી વાલઈ;
 શાક પાક રસવતિ હુંઈ રસતી, સાં નવસોવન થાલઈ
 ॥૫૯॥ માનો

સિદ્ધિ જુદિની દેવી તે રિદ્ધિ, ચિતઈ મત્સર ધરતી;
 એ સંપદ કિહાંથી એ પામી, પૂછું આહુ ઉચ્ચરતી
 ॥૬૦॥ માનો

ઇમ ચિંતી સા ગઈ જુદિ પાસઈ, તેણીઈ આદર દીધો;
 પૂછઈ રિદ્ધિ કિહાંથી એ લગિની, મંત્રરાજ કોઈ સીધો
 ॥૬૧॥ માનો

રાજ પ્રસાદ કઈ દેવતા તૂટી, કઈ નિધાન તઈ લાધું;
 તુજ ધનથી માહરાં ગયાં ફળડાં, મો મન તોલું જાંધું
 ॥૬૨॥ માનો

તાસ ભાવ અણુલહતી ભાષઈ, જુદિ મઈ ચક્ષ આરાધ્યો;
 ચિતઈ સિદ્ધિ ઉપાય એ લાધ્યો, હુસ્યઈ વિશેષઈ વાધ્યો
 ॥૬૩॥ માનો

સિદ્ધિ તે જુદિ દેવાડી રીતિ, લોલક ચક્ષ આરાધઈ;
 દેઉલનાં મોપાન તે ધોલી, રચના બહુવિધ સાધઈ
 ॥૬૪॥ માનો

યથ અંગણિ સાથિયડા પૂરઈ, લગતિ કરઈ બહુ ભાર્તિ;
 પાણી આણી યથ ન્હવરાવઈ, આવસ ન કરઈ ભાર્તિ
 ॥૬૫॥ માનો

ખિલ્લપત્ર તુલસી કરવીરધ, કુહુડાદિક બહુ ફૂલધ;
પૂજધ યક્ષ તે ત્રિહું સંધ્યાધ, નિજ આનીત અમૂલધ
॥૬૬॥ માનો૦

એક ભક્ત ઉપવાસાદિક પર રહધ, નિતિ આ યપ ઠામધ;
તૂડા યક્ષ પ્રતિ તે માગધ ખિમલું જે ખુદિ પામધ
॥૬૭॥ માનો૦

ભલું કહી ભોલક યપ પુહુતા, સિદ્ધિ ખુદિથી વાધી;
ખુદિ પણિ ખિમલો આરાધ્યો, સ્પર્ધા ઇમ દહ બાધી
॥૬૮॥ માનો૦

સિદ્ધિ ચિંતધ જે જે હૂં માથું, ખિમલું ખુદિ તે માગધ;
એહનધ વિરુદ્ધ હોધ તે માથું, જુગ લગિ પાડું ઠાગધ
॥૬૯॥ માનો૦

ઇમ ચિંતી યપ પાંતે માગધ, કરિ તૂં દગ એક કાણી;
તે તિમ થઈ ખિમલું ખુદિ માગધ, દગ દોધ તાસ ગમાણી
॥૭૦॥ માનો૦

મનુજ ભોગ પામી અતિ ઇચ્છા, ધરસ્યો તો ઇમ થાસ્યધ;
સંતોષધ રહસ્યો તો સ્વામી, સુખસ વિલાસ ગવાસ્યધ
॥૭૧॥ માનો૦

હૃહા

કંબુ કંઠ જંબૂ વદ્ધ, એ સવિ આલ મ એપ;
ભવસુખથી હૂં ઊભગો, એક મુકતિની ધંપ ॥૭૨॥

મોટા મોટી હુંસિ હુઇ, લગઇ નઅણ અનુકલ;
અંસ લિતિ ગજ કિમ ઘસઇ, અદ્ય ખંધ તરુ મૂલ ॥૭૩॥

હંસ ન ખેલઇ ખાલ જલિં, ગંગા ઝીલણ હાર;
જેણિ આખુ પીયૂષ તે, ઇચ્છઇ જલ કિમ પાર ॥૭૪॥

પ્રગઇ ફલ સહકારની, આંખિલિઇ કિમ હૂંસિ;
હુંખરિ વલિ વરકરની, ઠાહું ભરિઉં હુંસિ ॥૭૫॥

કોડીઇ દિમ કોડિની, મણીની પાહણુઇ કેમ;
ઇચ્છા પ્રગઇ ભવસુખઇ, શિવની મુઝ નવિ તેમ ॥૭૬॥

સોજનું જિમં જાડપણ, વધ્યનું મંડન જેમ;
ભવ ઉનમાદ વિષય વિષમ, ભાસઇ મુજ મન તેમ ॥૭૭॥

મીહું લાગઇ તોલ તસ, ધૂત નવિ હીહું જેણ;
ભવસુખ તિમ રાચઇ ન કે, મિવસુખ સંભરણેણ ॥૭૮॥

દુખથી વિરચઇ જન સકલ, સુખથી વિરચઇ ખુદ;
સુખદુખ સરખાં લેખવઇ, ભવનાં તે મુનિ શુદ્ધ ॥૭૯॥

ઇત મુરપતિ મુરનર મહિત ઉત તિરચંચ અબન;
પુણ્ય પાપ ફલ તિહાં નહી, નિશ્ચય લેદ નિદાન ॥૮૦॥

હય જિમ દેવાણુપિએ, બાતિવંત ગુણવાસ;
ઉતપથ ગામી તિમ ન હૂં, સુણિ તસ કથા વિલાસ ॥૮૧॥

ઢાલ ૪

[માહરી સહી રે સમાણી એ દેસી]

જિતશત્રુ નામ વમંતપુર રાજ,

હુંજી જગિ જસ ગુણ તાજ રે,

મુણે સમજન વાણી,

સેઠ તાસ જિનદાસ સોભાગી,

ધર્મ જમ મતિ લાગી રે,

મુણે મજન વાણી ॥૮૨॥

મજન વાણી તે અમિય સમાણી,

પિછી ગટ ગટ ભવિ પ્રાણી રે ॥૮૩॥ મુઠ

ધંડ દિન અન્ધપાવ અન્ધ લાવધ,

નૃપનંદ મજ દિવાવધ રે,

નૃપ કહડ એહમા જે ગુણ ધારી,

તે કહો ચિત્તિ વિચારી રે ॥૮૪॥ મુઠ

કહંધ વૃત્ત મુઠ મધિ મુળહો,

જઘ ધુમ્તર શુદ્ધો રે,

જાનુ જઘ મુળકૃશ ડોટિ ઉચો,

કેમર લખ પ્રપચો રે ॥૮૫॥ મુઠ

મિતઘ રોમ નીસાસ મુગધી,

પચલદ્ર પૃથુ ખધી રે,

દશ આવર્ત શુભધ મોહતો,

લઘુ શ્રુતિ મનમોહતો રે ॥૮૬॥ મુઠ

એહ કિશોર સ્વામીની પોપઘં,
 લવમી રહિત છઠ દોપઘં રે;
 ગુણ જાણી નૃપ પણિ તે અર્ચઘં,
 કેસર નીરઘં ચર્ચઘં રે ॥૮૭॥ સુ૦
 પુષ્પઘં વસઘં તે પૃજવઘં,
 લવણ ઉતાર કરાવઘં રે;
 અશ્વરત્ન રાપો નૃપ જંપઘં,
 સેઠિ રત્નનઘં સુંપઘં રે ॥૮૮॥ સુ૦
 કથો આદેશ પ્રમાણુ તે એઠિ,
 તે નવિ કોઠથી હેઠિ રે;
 નિજ ધરિ આણ્યો ગુણનિધિ વાણ,
 નીધી વસતિ મુખ તાણ રે ॥૮૯॥ સુ૦
 ક્રોમલ વેહુ તિહાં પથરાવઘં,
 આણી હરિયાં જવમ ચરાવઘં રે;
 ધરિ મુખ રજગુ અર્કટક દેશઘં,
 ખેલાવઘં મુનિવેશઘં રે ॥૯૦॥ સુ૦
 આપ નહાયઘં તળ હય નહવરાવઘં,
 પાણી મુગંધ અણાવઘં રે;
 આપ આરોહીનઘં સરવર જાવઘં,
 પ્રતિદિન પાણી પિયાવઘં રે ॥૯૧॥ સુ૦
 સરવર ગૃહ અંતર શિવ ખંદિર,
 એક છઠ જિનવર મંદિર રે;

હય આરૂઠ ત્રિણિ પ્રદક્ષિણ

કચ્છ તિહાં મેકિ વિચક્ષણ રે ॥૬૨॥ મુ૦

તે હયનમ્ તેણિ પરિ અભ્યાસમ્,

ત્રીપવમ્ મેકિ વિલામમ્ રે;

વિણ સ્વર ઘર જિન મંદિર ઠામ્,

જિમ અન્યત્ર ન વામ્ રે ॥૬૩॥ મુ૦

જિમ કિશોર વાધમ્ તિમ લચ્છી,

નૃપ ઘરિ વાધમ્ અચ્છી રે;

તમ પ્રભાવિ મુઘલા ગય ગણા,

માનમ્ નૃપની આણ રે ॥૬૪॥ મુ૦

મેવા ઉલગા નૃપ તે ચિતમ્,

અમ્હે છત્યા હય તંતમ્ રે;

હવો કહમ્ હણવો એ મંત્રી,

કહમ્ ઇંક મામંત મંત્રી રે ॥૬૫॥ મુ૦

હૂં ઉપાય કરું મ્યો છમ્ દોહિલો;

મામંત કહમ્ ના વહલો રે;

જિન મુનિ વંદમ્ વર્મંતપુરિ આમ્,

હુલિ તે આવક બાથી રે ॥૬૬॥ મુ૦

દેહરામર જિનદામનુ વંદમ્,

આવઃ વંદી આનંદમ્ રે;

માહમી ભગતિ મેકિ તે પૃછમ્,

દિહાંગી આન્યા મ્યૂં છમ્ રે ॥૬૭॥ મુ૦

તે કહ્યું હું છું ભવવરાઈગી,
 ગૃહસ્થ છોડું ત્યાગી રે;
 તીર્થયાત્રા કરી મન ઉદ્ધાસઈ,
 મત લિઉં મફજુર પામઈ રે ॥૬૮॥ સુ૦
 કહ્યું જિનદામ થયુ એ વારે,
 સાહમી મિલિયા તારે રે;
 ધર્મ ગેાઠિ મુખ આપણુ લહ્યું,
 મરણઈ ત્રીલઈ રહ્યું રે ॥૬૯॥ સુ૦
 વારે કહ્યું તે તિણિ ન્હવગાઓ,
 એઠિ બંધ પરિ લાગ્યો રે;
 કસ્તૂરી પંકઈ કચ અર્ચઈ,
 અંગિ અંદન ચર્ચઈ રે ॥૭૦॥ સુ૦
 ધર્મબુદ્ધિ કસ્તૂરી વાસઈ,
 વજ્ર પહરાવીઉં પાસઈ રે;
 હંમ રામાસનિ તે બઈમાવઈ,
 રસવતી વિવિધ જિમાવઈ રે ॥૭૧॥ સુ૦
 ભોજન કરી તે શ્રાવક દંણી,
 ધર્મકથા આરંભી રે;
 મન જિનદાસ તણે રીઝાવઈ,
 કપટ પાર કુણુ પાવઈ રે ॥૭૨॥ સુ૦
 એહવઈ એક સગેા તિહાં આવઈ,
 કહ્યું શુભ મહ પ્રત્તાવઈ રે;

અહોરાત્ર મુજ ઘરિ તુમ્હે રહવું,

કાલિ ન પાછું કહવું રે ॥૧૦૩॥ મુ०

હા કહી તેણું સ્વજન શ્રાદ્ધ વિમર્જિતી,

કપટ શ્રાવક આવર્જિતી રે;

કાલિ તુમ્હે હુયો ઘર રખવાલા,

નહી છો અંતરવાલા રે ॥૧૦૪॥ મુ०

તિષ્ઠિતિમ માન્યઈ ગયો જિણદામો,

જિહાં થાઈ છઈ ઉત્તમ પામો રે;

લેઈ અશ્વ રજનીઈ નાઠો,

શ્રાવક કપટઈ કાઠો રે ॥૧૦૫॥ મુ०

સરભઈ ચૈત્ય પ્રદક્ષિણ દેઈ,

હય નવિ માર ગણેઈ રે;

સ રથી કરતો ચૈત્યઈ આવઈ,

તિહાંથી ઘર ભણી ધાવઈ રે ॥૧૦૬॥ મુ०

ઈમ કરતાં સવિ ગત્રિ વિહાણી,

નાઠો હુઈ અન્નાણી રે;

પ્રાત આવત જિનદાસ મુણેઈ,

હય નિશિ કહૂ મહેઈ રે ॥૧૦૭॥ મુ०

હય દીઠો નઈ ધર્મઈ ધમ્મો,

હર્ષ વિપાદઈ તે કમ્મ્યો રે;

આલિંગઈ હય હિત ઉત્તેજઈ,

સપઈ વવથી વિગ્રેપઈ રે ॥૧૦૮॥ મુ०

પ્રેયો જે ઉનમાર્ગ ન જાઈ,
 તે આતિ વાહો થાઈ રે;
 સેવનીડ હુણ મેઠિ નઈ વાણ,
 મુજસ મુમાર્ગ સમાણ રે ॥૧૦૯॥ મુઠ

દૃઢા

જંભુ કહઈ તે અશ્વ ખજિ, હૂં નહી ઉતપથ ચાગ;
 દીઠો માર્ગ ન છાડ્યુ, જે શિવમુખ દાતા ॥૧૧૦॥
 દીકાથી નિવેદ જે, તે અગુણ મતિ દિક,
 યોગદષ્ટિ જે દેષિઈ, તે અનુભવ જમ મિઠ ॥૧૧૧॥
 મજ્જન મીષઈ દિક જે, લહી અવંચક યોગ,
 તેહજ દિક પ્રમાણ છઈ, અવર વિપર્યય ભોગ ॥૧૧૨॥
 મઈ તો મદ્યુરુથી લહિઈ, અંજન આતમ નાણ,
 દીઠો માગ્ગ ડિમ કરુ, આણ દીકડઈ પ્રયાણ ॥૧૧૩॥

ઢાલ પ

[ઝાદી ઝાદી વૃતિયા રે, સાલા સીંદૂ સરખા ખાત રે,
 કોઈ અમર ભમર સટકાલો ભોગી,
 ભરરહરો દિહાડો આણે લાગઈ—એ દેસી]

કનકશ્રી વાણી વદઈ રે લાવા,
 મુજ મન તુજ ગુણ લીન રે;
 કાઈ અયણ નયણ લટકાલા,
 ભોગી ભમન તેગી યુવાની નીકી લાગઈ;

નીકી લાગઈ રે કેસરિયા રમ જાગઈ,
 રસ જાગઈ રે મોહનિઆ દુખ લાગઈ;
 લોગી લમરા મન મ ધરો તુમહે જિગ્સ્યુ રે,
 અમહે છું ચરણ અધીન રે;
 કાઈ સયણ નયણ લટકાલાં ॥૧૧૪॥

લોગ લહ્યા લલા લોગવો રે લાલા,
 યૌવન લહરિં જાઈ રે કાઈ
 ચૂંઈ નર અવમર બન્યઈ રે લાલા,
 કુણનઈ અણપિ ન થાઈ રે કાંઈં ॥૧૧૫॥

જાત્યુ તે નવિ છાંડયો રે લાલા,
 કરસ્યો જાણ્યુ આપ રે, કાંઈં
 આમઠટ મુતની પરિ રે લાલા,
 તો પડ્યો મંતાપ રે, કાંઈં ॥૧૧૬॥

આમઠટ મુત ઇક હુણિ રે લાલા,
 તાત ગહિત દુખવંત રે, કાંઈં
 રોહમી માતા તમ ઠહઈ રે લાલા,
 વંચુ ગહઈ નિચિન રે, કાંઈં ॥૧૧૭॥

વ્યવમાયઈ તાહરો પિના રે લાલા,
 ઠમો ઘરની ચાર રે, કાંઈં
 મુજ દારિદ્રયઈ ઉદર બન્ધ રે લાલા,
 તુજ ને નરી આપાર રે, કાંઈં ॥૧૧૮॥

તે કહ્યું અતિ ઉદમ કરું રે લાલા,
 તાત પરિ હવઇ માત રે, કાંઇં
 સ્યુ અસાધ્ય છઇ પુરુષનઇ રે લાલા,
 જે ઉદમ અવદાત રે, કાંઇં ॥૧૧૯॥

શામ સલામાંહિ એકદા રે લાલા,
 બધઠા તે દેપંત રે, કાંઇં
 લામહ ખર નાસી ગયો રે લાલા,
 ત્રોડી બંધન તંત રે; કાંઇં ॥૧૨૦॥

લામહ નવિઅ જાલી સકઇ રે લાલા,
 કહઇ કોઇ આવે લોક રે; કાંઇં
 શામફૂટ સુત તિહાં ગયો રે લાલા,
 જણ્યુ પામિસિ રોક રે; કાંઇં ॥૧૨૧॥

ફલ જિમ ખીંટઇ આલિયું રે લાલા,
 તિમ તેણિ આલ્યો પુસ્થિ રે; કાંઇં
 જન વાયોં પણિ નવિ રહઇ રે લાલા,
 ખર લાતિ પડ્યો પુઠિ રે; કાંઇં ॥૧૨૨॥

તિમ જે પિઉ હઠ નવિ લ્યજો રે લાલા,
 ફલ લહસ્યો તે રીતિ રે, કાંઇં
 સજ્જન જોલ જો માનસ્યો રે લાલા,
 લહસ્યો મુજસ પ્રતીતિ રે, કાંઇં ॥૧૨૩॥

દ્વિતી

હસિત પ્રભા ધવલિત દિસા ભાગ કહઈ તવ જંબુ;
 હૂં નિજ કારય સજ્જ છું, રાખી બાણું અંબુ ॥૧૨૪॥
 ચૌદ બણઈ તેહનઈ ચ્યારનું, કહવું લોખી કુંણ;
 જેહનઈ નિજ મન સાધિઈ, સ્યા જોવા તમ મુંણ ॥૧૨૫॥
 હૂં નિજ કારય સજ્જ છું, વંછું છું ઇંક મુખ;
 સોલ્લક પરિ નિજ કારયઈ, ગહિલો પામઈ દુખ ॥૧૨૬॥

ઠાલ ૬

[સ્વામી સીમંધર વીનતી બે દેસી]

ભુક્તિ પાલનઈ પ્રિય એકનઈ, થોડી છઈ પુત્રિકા પ્રાય રે;
 તે દિઈ સોલ્લક પુરુષનઈ, સારસંભાલ જિમ થાઈ રે
 ॥૧૨૭॥

સાંભલો વચન જંબૂ કહઈ, મન દહઈ અશુભ કૃતકર્મ રે
 નર સહઈ વંચના ફલ સવે, નવિ લહઈ જેહ શ્રુતમર્મ રે
 ॥૧૨૮॥ સાંભલો

મીઠું મીઠું લોખ્ય જે, થોડીનઈ થોડું તે દેઈ રે;
 આપ સંધિ પાઈ બીજું તિણઈ, કરમ અલિયોગ અરજેઈ રે
 ॥૧૨૯॥ સાંભલો

વંચના કર્મથી તે મિરી, ફિરિય તિર્યચ ગતિ યંત્ર રે;
 ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠઈ હુણ બંભણો, સોમશ્રી સોમદત્ત પુત્ર રે
 ॥૧૩૦॥ સાંભલો

અર્વતી પણિ બહુ ભવ ભમી, તેહ જ નગરિ હુઈ વેસ રે;
પુત્રિકા કામ પતાકિકા, વેમની મુલગ સન્નિવેશ રે
॥૧૩૧॥ સાંભલો

માતપિતાઈ બહુ લાલિભી, બહુ હુઈ યૌવનવંત રે;
પુત્રિકા પણિ તે ગણિકા તણી, યૌવનઈ મુલગ અત્યંત રે
॥૧૩૨॥ સાંભલો

યૌવન રૂપનુ તેહનઈ, ભૂખ્ય 'ભૂપણપણુ તુલ્ય રે;
સ્મિત મુલગતાંઈ વિધુચ્છવિ હમી, અનુપમ વદન અમૂલ્ય રે
॥૧૩૩॥ સાંભલો

ઉરવસી ભસ રૂપઈ હમી, મનિ વમી ગતિ તિસી નિવ રે;
લાછિ પણિ લાજતી રડવડી, પડવડી તે ઘડી દિવ રે
॥૧૩૪॥ સાંભલો

મદન શુણુ ઊરડી ગોરડી, ચોગડી તરુણ મન તેહ રે;
કામી પગ બંધન દોગડી, લવણિમાલિંગિત દેહ રે
॥૧૩૫॥ સાંભલો

શ્રામના તરુણ જન તેહના, હુઆ તે આમઝાત ધનવંત રે;
માલતી જિમ ભમરા નવિ ત્યજઈ, તેહનું પામ સેવંત રે
॥૧૩૬॥ સાંભલો

તેહ પણિ દિજ તનય તેહનું, નવિ ત્યજઈ રાગ વગ દ્વાર રે;
શુનક પરિ તે રહઈ તિહાં, સદા સર્વહર કામ નિર્ધાર રે
॥૧૩૭॥ સાંભલો

નૃપ સચિવ ઇભ્ય સુત પ્રમુખશ્યું, ખેલતી નવિ ગણુધ તેહ રે;
તો હિ પણિ તે રહિજી જીવતો, નિરખતો તામ્ર ઘુતિ દેહ રે
॥૧૩૮॥ સાંભલો ૦

તેહ નિર્ધન ભણી નવિ દિધ, નજરિ ગણિકા સુતા સાર રે;
તોઇ ઠરઇ આઠરી આઠરી, ચિત્તિ પીઠ્ઠ અખલ માર રે
॥૧૩૯॥ સાંભલો ૦

તામ્ર જલભરણુ, કણુપેપણું, કીધ સારથ્ય, કૃષિકર્મ રે;
ભૂપ, તૃપ, શીત, આતપ ધમ્યા, તાડના તર્જના મર્મ રે
॥૧૪૦॥ સાંભલો ૦

તિમ તુમહે છો વછેરી ખરી, કિમ કરી કોઇ ધરે ચિત્ત રે;
ઠમ અલિયોગ હું કિમ કરું, મુજસ મુખ વંછતો નિતિ રે
॥૧૪૧॥ સાંભલો ૦

દૂધા

કમલવતી વલતું કહઇ, મુણિ કમલાનન નાહ;
તૂં માસાહમ પંખિ પરિ, સાહસ મકરિ ઉછાહ ॥૧૪૨॥

મોટઇ સાર્થિ ચાલિજી, દેશંતર નર એક;
ઇક અટવી વચિ ઉતર્યો, સાથ આવાસ વિવેક ॥૧૪૩॥

તૃણ કાખાદિક આણવા, નર એકલો તે બાધ;
સૂતો દીઠા વાઘ તિણિ, વન ગહુવર ગહરાઇ ॥૧૪૪॥

ઇક પંખી તમ્ર દંતગત, લેઇ માંમના ખંડ;
'મા સાહમ' ઇમ બોલતો, તરુઆર ચટઇ ઉદ્દંડ ॥૧૪૫॥

બોલઇ 'મા સાહસ' મુખે, પાઇ વાઘમુખ મંસ;
કહણી કરણી એ કિસી, બોલ્યો નર અવતંસ ॥૧૪૬॥

તિમ તુમ્હે લવમુખ છાંડતા, ઇચ્છા ધરત અદિકં;
તપ રસિઆ તેહવા સહી, સુજસ બોલ મુલ્ય મિઠું ॥૧૪૭॥

દાલ ૭

[સુરતિ મડન પાસ જિણિદા એ દેસી]

જંખુ કહઇ તુમ્હ વયણિ ન મૂંઝું,
લાવશત્રુ સાહમો હુંઇ મૂંઝું;
સાંભલો મોરી મીઠડી વાણી,
લાગસ્યઇ રસ અમિય સમાણી;
તણ મિત્રની જાણી મઇ વાત,
ન કરું કદિઇ સ્વારથ ધાત ॥૧૪૮॥ સાંભલો ૦

ક્ષિતિ પ્રતિષ્ઠ નગરઇ હુંજી રાય,
જિતશત્રુ જગિજસ મુગુણગવાઇ;
તાસ પુરોહિત સવિ અધિકારી,
શોભદત્ત નામઇ સુવિચારી ॥૧૪૯॥ સાંભલો ૦

નિત્યમિત્ર તેહનો હુંજી એક,
જાનપાનાદિક મિલિત વિવેક;
પર્વન્મિત્ર જીજો તે કહીજઇ,
ઉત્સવ આબ્યઇ જે માનીજઇ ॥૧૫૦॥ સાંભલો ૦

ત્રીજે પ્રણામમિત્ર હુંઉ તામ,
દર્શન આલાપયું જ વિશ્વાસ;
ઇક દિન રૂઠો તેહનય ભૂપ,
લહિ અપરાધ હુંજી યમરૂપ ॥૧૫૧॥ સાંલલો ૦

નૃપ આશય બાણી તે બાધ,
રાતિ નિત્યમિત્ર ધરિ ઠાધ;
ઠહધ દીન હુંધ રાજ રૂઠો,
તુજ ઘરથી કિહાં બઈ અપૂઠો ॥૧૫૨॥ સાંલલો ૦

છાનો મુજ ધરિ રાપી વિચારયું,
મિત્ર પરીક્ષા આપત કાલિ;
અવસર પામિય જે કામિ ન આવયું,
મિત્રાઈ કુણુ મૂલિ વિકાવયું ॥૧૫૩॥ સાંલલો ૦

નિત્યમિત્ર ઠહધ મૈત્રી નાડી,
રાજલયયું તે ન રહી ઢાડી;
એક કાજિ કુણુ કુટુંબ વિશ્વાસયું,
બલતી ગાડર નાણું પાસયું ॥૧૫૪॥ સાંલલો ૦

ઇકબુ ફૂલ જિમ વિફલ વખાણો,
રાજલયયું મૈત્રી તિમ બાણો;
ફલ મૈત્રીનું સ્વાસ્થ્ય સિદ્ધી,
ફાક કરયું તે કવણુ કુણુદી ॥૧૫૫॥ સાંલલો ૦

ઇમ ઘડિ નિત્યમિત્ર અપમાન્યો,
પર્વમિત્ર ધરિ ગયો તે છાનો;

રાજકોપનો ઠહિજી રે ઉદંત,
 બાણેવા તમ આશ્રય તંત ॥૧૫૬॥ સાંલલો ૦
 પર્વમિત્ર નીરણિજી થાવા,
 દાપઈ મેવાલાવ તે થાવા;
 ઠહઈ તુમહે પર્વ અનેઠ અછેહઈ,
 વેચાતો લીધો હૂં મેહઈ ॥૧૫૭॥ સાંલલો ૦
 જો હું તાહડું વ્યમન ન લાગું,
 તો અકુલીનપણઈ જગિ લાગું;
 પણિ તુજ ઠાગિ મુજ દુખ સહતાં,
 ઘર કુટુંબ સવિ બઈ વહતાં ॥૧૫૮॥ સાંલલો ૦
 ખ્યારો તૂં નઈ કુટુંબ પણિ ખ્યાડું,
 દિધા ચિત્ત હું કેમ નિવાડું;
 ઇહાં વ્યાપ્ર ઇહાં મોટી વાઈ,
 સંઠટ આવિ પડિઉં એ લાઈ ॥૧૫૯॥ સાંલલો ૦
 હૂં હૂં સઘીટ પલાશની રીતિ,
 રૂંધ્યો બાત્ર કુટુંબક પ્રીતિ
 તેહનઈ અનુકંપા પરિણામઈ
 સ્વાસ્તિ હુયા બજી ખીજઈ ઠામિ; ॥૧૬૦॥ સાંલલો ૦
 નિરાકરિજી ઇમ તેણિ સતકારઈ,
 ચિંતઈ સોમદત્ત ચિત્ત મઝારઈ;
 ડર સહજ અવલંબન થાવઈ,
 રવિનઈ અસ્તદશા જળ આવઈ ॥૧૬૧॥ સાંલલો ૦

સંડ આબ્યઈ રાહુનઈ આસઈ
 ઠલા સઠલ વિધુ કેગી નામઈ;
 વિધાવૃંદઈ નવિ ઉગાર્યો,
 દુરદૈવઈ દશ મસ્તક હાર્યો ॥૧૬૨॥ સાંભલો
 જે બિહુનઈ ઉપકાર મઈ કીધો,
 તેહોનો તો પરિણામ એ મીધો;
 ઈક પદ એક ન માથઈ આવ્યો,
 ખીજઈ ચત્વરતાંઈ વેગાવ્યો ॥૧૬૩॥ સાંભલો
 હવઈ દહો કુણનઈ પાસઈ બસ્યુ,
 અતિથિ પ્રણામભિન્નના ધાસ્યુ;
 વચન માત્રના હુતા રે વિલામા,
 તેહની પણિ મી સખલી આમા ॥૧૬૪॥ માંભલો
 અથવા એ મી મુજનઈ ચિંતા,
 તે પણિ મિત્ર લગારિક હુતા:
 કોઈ નઈ કોઈથી હોઈ ઉપકાર,
 તેહનો પણિ જોઈ કવણ પ્રદાર ॥૧૬૫॥ માંભલો
 આવ્યો મોમદત્ત ઇમ ચિંતી,
 ધરિ પ્રણામભિન્નનઈ નિભરંતી;
 ઉકયો મૃતઅંગલિ તે પૂછઈ,
 સ્વાગત કહો કારણ મુજ સ્યૂં છઈ ॥૧૬૬॥ સાંભલો
 કહઈ પુરોહિત ગજવૃત્તંત;
 છાંડું મીમ ગાહય કરી તંત;

મીઠડા બોલનો હું છું રિણિજી,

કરું સહાય્ય કહ્યું તે ગુણિજી ॥૧૬૭॥ સાંભલો

સંતનંદ સપ્તપદી હુમ મિત્રી,

કરુ હવડ હું તેહ પવિત્રી;

પૂંઠિ રપો છું હું મત બીહે,

વિરુઢ ન થાવા દિઉં કેઈ ફીહે ॥૧૬૮॥ સાંભલો

પુદ્ગ બાંધી બાણનો ભાથો,

આપ અધિજય કરી ચલ્યો સાથો;

પ્રણામમિત્ર પુરોહિત કેડ્ય,

રહતો સઘલાં વિધન વિહોડ્ય ॥૧૬૯॥ સાંભલો

તે સાથિ ગયો ઇચ્છિત કામડ્ય,

સોમદત્ત તિહાં બહુ મુખ પામડ્ય;

ઇહાં ઉપનય ભાપડ્ય ભગવંત,

સોમદત્ત તે જીવજ તંત ॥૧૭૦॥ સાંભલો

નિત્યમિત્ર તે દેહ કહાવડ્ય,

નિતિ પાલ્યો પણિ સાથિ નાવડ્ય;

પર્વમિત્ર તે બંધવ મિલિયા,

સ્મશાન ચત્વર જઈ પાછા વલિયા ॥૧૭૧॥ સાંભલો

પ્રણામમિત્ર સરપો ઇક ધર્મ,

સાથિ આવડ્ય નમ આવડ્ય શર્મ;

દાબિણિ પણિ કીધો તે મીઠો,

ગુજમ વિલાસ કરંતો દીઠો ॥૧૭૨॥ સાંભલો

દ્વૈતા

તિથિ કારણિ પરલોક હિત, ધર્મ ન છંદુ બાણ;
નવિ મંદુ રતિ વિષયસ્યું, ધર્મ તે ત્રિભુવન ત્રાણ ॥૧૭૩॥

વિશ્વાધાર વસુંધરા, રહ્ય જેહન્ય આધારિ;
નિરાલંબ આધાર વિણ, ધર્મ તે હિત નિરધારિ ॥૧૭૪॥

ત્રીછો અગ્નિ ન જે બલ્ય, ઉરધ વાય ન વાય;
ઘાવા પૃથિવી નવિ પત્ય, તે સવિ ધર્મ ઉપાય ॥૧૭૫॥

જલધિ મહી રેલ્ય નહી, આસાસ્ય જે મેહ;
તે પ્રભાવ સવિ ધર્મનો, બાણો અતુલ અછેહ ॥૧૭૬॥

ઉગ્ય સૂર્ય ચન્દ્રમા, કર્ય વિશ્વ ઉપકાર;
ઋતુ ગતિ જગ ચિતિ જે ચલ્ય, ધર્મ નિયોગ તે સ્માર ॥૧૭૭॥

પડતો રાષ્ય તાત પરિ, અખ્ય મિત્ર પરિ મગ્ગ;
પોષ્ય નિજ માતા પરિ, ધર્મ તે અચલ અભગ્ગ ॥૧૭૮॥

ચતુર્યોડધિકારઃ ।

પાંચમો અધિકાર

દૃષ્ટા

આગમ ઉવમં સુણિમં કથા, પૂરણુ તે દિમં ગ્રેમ;
અરધ કથા તો મન દહમં, અરધ દગધ નથ જેમ ॥૧॥

મુગધા પ્રૌઢા પરિ હુમં, અથવા સ્ત્રિ સુવિલાસ;
દૃઢયંગમ પતિ સ્ત્રમ મિલમં, ને કવિ ઉચિત અસાસ ॥૨॥

તર્લવિધમ પણિ મુકવિનું વયણુ, સાહિત્યમં મુકુમાર;
અરિ ગજ ગંજન પણિ દયિત, નારી મૃદુ ઉપચાર ॥૩॥

ડરમં મુકવિ પદયોજના, તે વાણી વ્યાપાર;
ગોલા તેહનમં હાથિ છમં, તે મોટો આધાર ॥૪॥

કાલ ૧

[પણસ ટોલા એ દેસી]

ઉવમં જયમિગિ વાણી વદમં રે.

સુણિ પિઉ માચમં મિદિ, શુભરા નાતા;
નાગશ્રી પરિ સ્યૂં ઠહમં રે,

ફટ કથા અપ્રસિદ્ધ, રંગરા રાતા.

આવો આવો રે મુશુણ મંગ કીજમં;
નરણવનો તે લાહો લીજમં;
ગ્રેમખ્યાલા ગટગટ પીજમં;

હુખદોહગ દૂર ગમીજઈ;

યોવન સમય છઈ ભેર, ગુણરા સાતા ॥૫॥

પુર રમણીય તણો ધણી રે, હુંજી કથાપ્રિય ભૂપ; ગુણરા૦
વારઈ વારઈ તે કથા સુણઈ રે, નાગર મુખથી અનૂપ; રંગરા૦ ॥૬॥

તે પુરિ એક દરિદ્રી હુંજી રે, કણ આણવી વિપ્ર; ગુણરા૦
તેહ નિરક્ષર મુરખનો રે, વારો આળ્યો ક્ષિપ્ર; રંગરા૦ ॥૭॥

મી તેહનઈ કહવી કથા રે, જીભ ખલાઈ તામિ; ગુણરા૦
તે ચિંતઈ મુજ મ્યું હુસ્યઈ રે, રપે દિઈ કારા ઠામિ; રંગરા૦ ॥૮॥

બેટી પૂછઈ કુંઆરડી રે, દેવી ચિંતા ગ્લાન; ગુણરા૦
હેતુ કહ્યો તવ સા કહઈ રે, જઈ હૂં તુજ ઠાન; રંગરા૦ ॥૯॥

નહાઈ તે ગઈ નૃપ કન્હઈ રે, પહરી ધોલાં ચીર; ગુણરા૦
આમીસ દેઈ કહઈ કથા રે, સુણઈ સાહસ ધીર; રંગરા૦ ॥૧૦॥

તેહની તેહવી અક્ષોભતા રે, વિચ્છિન્ન રાજ દેષિ; ગુણરા૦
કાંન માંડઈ મુણવા કથા રે, ખીજી વાત ઉવેષિ; રંગરા૦ ॥૧૧॥

તે માંડઈ કહવી કથા રે, એહ જ પુરિ છઈ એક; ગુણરા૦
નાગશર્મા આસિહોત્રિજી રે, ધરઈ કણ ભિક્ષા ટેક; રંગરા૦ ॥૧૨॥

સોમશ્રી તેહની પ્રિયા રે, તેહની પુત્રી હૂં એહ; ગુણરા૦
નાગશ્રી નામઈ લલી રે, પામી યૌવન સસનેહ; રંગરા૦ ॥૧૩॥

હૂં ઇક ચક્ર દ્વિજ પુત્રનઈ રે, દીધી માતપિતાઈ; ગુણરા૦
મુંદી ગયાં ઘરિ એકલી રે, પામી પ્રયોજન કાંઈ; રંગરા૦ ॥૧૪॥

એકવધ તે દિવસુતઆવિજિ રે, એકાદિષિસુજગોહ; ગુણરા૦
 મામગ્રી અણુ પુહુચતમ રે, માચવધું તે નેહિ; રંગરાગા૧૫૥
 સ્તાન અશન વિધિ માચવી રે, દીધી પાટ તે એક; ગુણરા૦
 અર્વસ્વ જ ધરનુ હૂઈ રે, ધીધો ઉચિત વિવેક; રંગરાગા૧૬૥
 ભૂંઈ સર્ધ કિમ મહું રે, કિમ્મ જહુલી જિહાં આપ; ગુણરા૦
 એકશયામ સતી ચિન્મનારે, તેહનમ્હુજિસ્મરવ્યાપ; રંગરાગા૧૭૥
 વિપય નિરોધમ્ લાજથી રે, જ્ઞાલથી મુજિ દિવ તેહ; ગુણરા૦
 શૂલ રોગમ્ મમ ચીંતવ્યુ રે, મુજ દોષમ્ મુજિ એહ; રંગરાગા૧૮૥
 કહું વાત કુણુ આગલિ રે, કરચ્યમ્ કવણુ ઉપાય; ગુણરા૦
 ખંડ કરી ઘાલ્યો ખાડમાં રે, તિમ્હરિઉંજિમનજણામ્; રંગરાગા૧૯૥
 ધૂપ પુષ્પની વાચના રે, દીધી મહી મહકામ્; ગુણરા૦
 માતપિતા પશ્ચિ આવિયાં રે, મહૂનમ્ કામ સુહામ્; રંગરાગા૨૦૥
 રાજ પૂછમ્ કુમારિકા રે, કહિઉં તે જાહ કમ માચ; ગુણરા૦
 મા કહમ્ જિમ મ્મધલી યથા રે, સ્તંભલો તિમ એ નાચ; રંગરાગા૨૧૥
 ઇમ નૃપનમ્ વિસ્મય કરિજિ રે, નાગશ્રીમ્ કહી વાત; ગુણરા૦
 લોલવો પિઉ તુંગેઅમ્હતથા રે, મુજમ્ કહીઅવદાત; રંગરાગા૨૨૥

દુહા

જંબુ કહમ્ સુણો સવિ પ્રિયા, ન છું વિષય રમ્મલીન
 જિમ લલિતાંગ કુમર હુજિ, ભવસાયર જલ મીન ॥૨૩॥

ચોપઈ

નગર વસંતપુર છઈ અતિ વડું, આખંડલ પુર હુંધ તેવડું;
આણાઈ વજ્રયુધ વિરયો, ભૂપ શતાયુધ નય ઉલ્લસ્યો

॥૨૪॥

લલિતાદેવી લલિતાકાર, તેહની હુંધ સુંદર શૃંગાર;
કામધામ લીલા ઉદામ, સકલ કલા કેરો વિશ્રામ

॥૨૫॥

સહસ્ર નેત્રનું પશ્ચિ મન હરઈ, નેત્ર ત્રિભાગ પ્રસાદ જી કરઈ;
કલા ચોમઠિ તસ અંગિ વસઈ, ચાર ચંદ એવઈ તે ભિસઈ

॥૨૬॥

મત્ત વારણ્ય અઠિ અન્યદા, નયન વિનોદ કરેવા સુદા;
દેપઈ હેઠિ મંથરતો લોક, દીઠો એક યુવાન અગ્રોક

॥૨૭॥

ધમ્મિલઈ મસ્તક દ્વિક ધાર, મૃગમદ પંકિલ મુંછિ ઉદાર;
જાણે મદ ઝરતો કાચિણી, લીલાઈ ધનપતિ સાચિણી

॥૨૮॥

વૃષભ ખંધ ઉર વિકટ વિશાલ, ચરણ પાણિ પંકજ સુકુમાલ;
શ્રીવા કર ચરણે વિન્યસ્ત, કંચન ભૂપણ અતિહિ પ્રશંસ્ત

॥૨૯॥

નવ કર્પૂર સહિત તંબોલ, અરુણિત મુખ સૌરભ રંગરોલ;
ભાલતિલક માનું મદન પતાક, અંગરાગ છલ લવણિમ પાક

॥૩૦॥

ધૂપાયિત અંશુક આમોદ, મેદુર મારગ વિહિત વિનોદ;
પ્રથમ અનંગ અદૃશ્ય નીમડયો, શ્રીસુત મનુળીને વિધિ ઘડિતી

॥૩૧॥

શંકર ભાલ હુતાશનિ કાય, રમર હોમઈ તિણિ એ ભવ થાઈ;
ત્રી ત્રી નવિ ઉપમા સંભવઈ, તે દેવી લલિતા ચિંતવઈ

॥૩૨॥

તળ તેહનઈ રમર શામન પાઠ, સાત્વિઃ ભાવ પ્રકટ હુઆ આઠ;
જાણઈ દિઉં આલિંગન ઘણું, નારી જનમ સદૃલ તો ગણું

॥૩૩॥

મહસ મંદેસો લાખઈ લેખ, પ્રેમ સંભાષણ કોડિ વિશેષ;
નિર્ભર આલિંગન તે અમૂલ, જાણિઈ જેહવું સુરતરુ ફૂલ

॥૩૪॥

પંખિણિ હોઈ તો ઉડી મિલું, સ્વયં દૂતી હુઈ હેનિ હિલું;
સરજી હુતી જો મુક્તામાલ, લાગી કંઠ રહત સુકુમાલ

॥૩૫॥

વેદ જડા વિધિ સ્યુ પાંતરઈ, મુલગ કિસ્યું રાષઈ આંતરઈ;
જોડઈ મુજેહું જો કરતાર, વિસારું તો નવિ ઉપકાર

॥૩૬॥

કાયા શુભ છાયા તો રહઈ, રાગસુ જોડઈ જો ગહગહઈ;
ચંદા વિષુ નિમ્ન હુઈ આમલી, નિમ્ન વિષુ વિઘ્નનું રુચિ આમલી

॥૩૭॥

ચતુર ચેટિકા બાણુ ળાવ, કહધ સ્વામિનિ એ ઉચિત બનાવ;
એહ તરુણ સ્યુ તુજ ચિત રમધ, ચન્દ્ર કુમુદિની પરિ તે ગમધ

॥૩૮॥

ધન દેધીનધ નાચધ મોર, દેધી આનંદધ ચંદ્ર ચકોર;
ચતુર દેધી ચતુરા ઉદ્વેસધ, નિજ સ્વભાવથી કહો કુણ પસધ

॥૩૯॥

લલિતા કહધ તુજ છધ મન જ્ઞાન, તો જીવું જો એમિલધ યુવાન;
મન હરિ લીધું સૂની કરી, કરિનધ ખખરિ એહની તું ખરી

॥૪૦॥

કુણ એ કુણનો સુત કિહાં રહધ, માહરુ રિદય મદન અતિ દહધ
મેલવી એહનધ તાપ ગમાવિ, પહલાં ખખરિ મકલ જધ લ્યાવિ

॥૪૧॥

ખખરિ લેધ આવી ચેટિકા, વિનવધ ધિરયની પેઠિકા;
એહજ નગરનો વાસી એહ, નામધ છધ લલિતાંગ સુદેહ

॥૪૨॥

સાર્યવાહ સમુદ્રપ્રિય નામ, તેહનો સુત ગુણગણ અભિરામ;
ખહુતરિ કલા એ લણિજી કુલીન, તરુણ સુકામિ તુજ મન લીન

॥૪૩॥

ઇહાં લીનુ મુજ મન સોહિધ, હાર શ્રેણિ જિમ તરુણી હિયધ;
હેમસુદ્રિકા રતનધ જડી, તમ જોગિં મોહિ મિ પડવડી

॥૪૪॥

નારી માંહિ તું ગુણવંત, પુરુષ સોલાગી તે અત્યંત;
ખિહુ સંયોગ ઠહધ તો કરું, આ ઠહધ વચન કરો નિજ પરું

॥૪૫॥

ઇમ ઠહિ રાણી દિઇ ઠરિ લેખ, પ્રેમઅંકુર અંલોદ વિશેષ;
શ્લોક લિખ્યો તેહમાં છઇ એક, જેહથી જગઇ મનમથ ટેક

॥૪૬॥

ઢામી તે દિઇ લલિતાંગનઇ, ઠહધ મુખ વાચિક બઇસી ઠહધ;
ચટુ ઉપચાર થયો તે પુસી, પાંચઇ લેખ રિદય ઉદલસી

॥૪૭॥

यदा दृष्टोऽसि मुमग्ग तदाद्यपि वराक्यहम् ।

पश्यामि त्वन्मयं सर्वं योगेनानुगृहाण माम्॥૪૮॥

વાંચી શ્લોક તે ચેટી પ્રતિ, ઠહધ મુખ મત છઇ તેહનઇ મતઇ;
પણિ કિહાં આ અંતેઉર વામ, વણિગ્ માત્ર હૂં કિહાં વડ આસ

॥૪૯॥

મેરુ શિખરિ છઇ જે સુરલતા, તે કરસઇ કુણુ ભૂમિ છતા;
ઇમ મઇ નૃપરમણીનો લોગ, કિમ પામીજઇ ગુલ સંયોગ

॥૫૦॥

હૂંસિ કરે હિયડા તેહવી, જે પરિ હુઇ ધૃતિ રતિ નવનવી;
જે હુરલલ જન દૂર અંદેસ, તેહ તેહનો આપ કિલેસ

॥૫૧॥

ચન્દ્ર મંડલિ છઈ ચારી મુઘા, વસુધાગત વંછઈ તે મુઘા;
નર નઈનવિ લાગઈ પાડુઆ, પણિકિમ જિમઈ સ્વરગ લાડુઆ

॥૫૨॥

દાત્રી કહઈ જે હું અસહાય, તેહનઈ દુઃકર વિકટ ઉપાય;
ચિંતા તૂં મત કરયે કદા, હૂં સહાય છું તાહરઈ સદા

॥૫૩॥

તુજનઈ અંતેઉરિ આણેસિ, કોઈ નહી જાણુઈ તિમજ ઠવેસિ;
ફૂલ માંહિ રહિજી જિમ સંચ રે, તેડયો આવે ભય મત કરે

॥૫૪॥

જઈ ચેટીઈ તે કાંહજી ઉદંત, રાણી પામી હર્ષ અનંત;
સા ચિંતઈ તસ સંગમ સદા, કૌમુદી મહ આજ્યો અન્યદા

॥૫૫॥

દુગ્ધ શુદ્ધ સરવર ભર નીર, ક્ષેત્ર કલ્યાં નઈ મુગલિ સ્ત્રીર;
નગર બાહ્ય ભૂમિં તબ જાઈ, આખેટક લીલાઈ રાય

॥૫૬॥

નૃપ ઘર દેપિ વિજન ઉત્તંગ, દાત્રી આણુઈ તે લલિતંગ;
નવી ચક્ષ પ્રતિમાનઈ મિમઈ, લલિતા ચિત્ત વિનોદન તિસઈ

॥૫૭॥

લલિતા નઈ લલિતાંગ તે મિલ્યાં, મનનાં વંછિત સઘલાં કલ્યાં;
આલિંગન દિઈ માહોમાહિં, વલ્લિ-વૃક્ષ પરિ અધિક ઉચ્છાહિં

॥૫૮॥

અનુમાનાદિ કલા કેવિદા, સોવિદલ તે જાણ્યું તદા;
અંતેઉરિ પર પુરુષ પ્રવેશ, હુંજી છઈ, નહિ શંકા લવલેશ

॥૫૯॥

લૂટાણા આપણ છું એમ, તે ચિંતતાં પૂરણ પ્રેમ;
પૂરી આખેટક અભ્યાસ, રાજા આવ્યો લીલ વિલાસ

॥૬૦॥

તેણે ભૂમીપતિ બીનબ્યો, અંતેઉરિ છઈ પરનર કબ્યો;
અંતેઉરિ તસ્કર પરિ નાઈ, અણુહાણે પાએ તવ રાય

॥૬૧॥

દાર દત્ત દગ દેષઈ સાર્ઈ, દાસી દૂરથી આવત રાય;
રાણીનઈ કહઈ બિહુ મિલિ હવઈ, ઉપરથી બાહિર પરિકવઈ

॥૬૨॥

ધરિ પાછલિ તે કૂપઈ પડિજી, શુદ્ધામાહિ કૌશિક જિમ નડિજી;
અશુચિ નરકવાસઈ દુખ સહિજી, પૂરવ સુખ સંભારત રહિજી

॥૬૩॥

ચિંતઈ જો ઇહાંથી નીકલું, એહવા લોગમાં તો નવિ કલું;
દીઠા લોગનો એહ ઉદ્ધર્ક, કરું કુસીલનો નવિ સંપર્ક

॥૬૪॥

રાણી દાસી કૂપઈ નિત્ય, નાંખઈ અઘઠિ અનુકંપા નિમિત્ત;
શુનક પરિ તિલિ જીવઈ તેહ, હી હી કર્મ વિપાક અછેહ

॥૬૫॥

વરપા આવઈ ખલખલ ખાલ, વહ્યા મંદિરના અતિ અસરાલ;
 કૂપ લરાણુઈ તે જલિ વહ્યો, વપ્ર દ્વાર ખાહિર જઈ રહ્યો
 ॥૬૬॥

તૂંબી ફલ પરિ પરિખા નીર, નાંખ્યો ઉલાટી પરિખા તીર;
 નીરઈ પીડયો મૂઝઈ ક્ષહઈ, શખ પરિ પડિંકિ બહુ દુખ સહઈ
 ॥૬૭॥

આવી ધાવિ તસ પ્રુણિયં તિહાં, બણે કુલદેવી ગહગહ્યાં;
 દીઠો આણ્યો તિણિ ગોપવી, પામી હરપ નિજ મંદિરિ ઠવી
 ॥૬૮॥

પાલી તો તે કુટુંબઈ ખરઈ, રનાન અસ્થંગ અશન આસિરઈ;
 છિન્ન રૂઢ શાળી પરિ તેહ, કિરિય નવો હુજી સુઢર દેહ
 ॥૬૯॥

ઈહાં ઉપનય લલિતાંગ સમાન, ધરઈ કામ લોગઈ બહુમાન;
 છવ તે સર્વ શરીરી તણો, ભવ અભિનંદી લક્ષણ સુણો
 ॥૭૦॥

કુદ્ર લોભરત સકલ અધીન, મત્સર ભયયુત શઠ અતિ દીન;
 નિષ્કલ આરંભી અસાન, ભવઅભિનંદી હુઈ સ નિદાન
 ॥૭૧॥

શ્લોક :

કુદ્રો લોભરતિર્દીનો મત્સરી મયવાન્ શઠઃ ।
 અજ્ઞો ભવાભિનંદી સ્યાન્નિષ્ફલારંભ સંગતઃ ॥૭૨॥

કામ ભોગ મુખ મીઠા ધુરિં, પરિણામઈ દારુણ પરિ પડિં;
તે તો લલિતા દેવી રૂપ, ગર્ભવાસ બાણે લવકુપ ॥૭૩॥

અશનાદિઠ માત્રાઈ કરી, ગર્ભ પોષણ ફેલા ઉચ્ચરી;
અગુચિ કુપથી ખાલિ જેહ, યોનિ ગર્ભ નીકલવું તેહ; ॥૭૪॥

કોટ બાહિર પરિખા ઉત્સંગ, જેહ પતન તસ બાણે રંગ;
નિપતન ચતન સૂતિકા ઘરિં, ગર્ભવાસથી હોઈ બહુ પરિં ॥૭૫॥

પરિખા તીરઈ મૂઝઈ કહી, કોશ બાહિર નીકલવઈ મહી;
કર્મ તણી પરિણતિ તે ધાવિ, પોખ્યેા પૂર્વ લવ સરપઈ ભાવિ ॥૭૬॥

કહો કિરિ તે કહિઈ લલિતાંગ, કરઈ દેવી લલિતાનેા મંગ;
તો કિમ જનમ વિપાકનો બાણ, કરુ વિધય સુખ હૂં સુખમાણ ॥૭૭॥

દેપિ વિપાક જે પાલઈ શીલ, તે સજ્જન આચાર સલીલ;
ધરઈ શીલ જે વચન અસંગ, તે તો યોગ મુજસનેા રંગ ॥૭૮॥

ઢાલ ૨

[વહુઝર વીનવઈ હો, અલગી રહિય રહાસ,
મહર કરીનઈ સામણો કાંઈ, લહુડીની અરદાસ;
માહરા વાવત રહા કુન ગુણાહી -એ દેસી]

આડઈ વહુઝર વીનવઈ રે, હવઈ પામી પ્રતિબોધ;
હારાં મહાંનઈ લીજિઈ રે, યે છો વડવર ભોધ;
મહાંકા વાલંભ છાંડયા ઢિઉ જવાસી,
આપણુકા ડિભી છોડો હો,
અવરાંચુ રતિ ભેડો હો,
છાંડયાં ઢિઉ જવામી ॥૮૨॥

યે સિદ્ધ તો મહે મિદ્ધિ છાં રે, હર તો મૂરતિ આંક;
યે અંખર મહે દિસિ ભલી રે, વાસ ને અંકન ઠાઠ
॥૮૩॥ મહાંકાં

યે આંદા મહે આંદણી રે, યે તરુઝારિ મહે વેલિ,
સૂકાં પશ્ચિ મુંકાં નહી રે, લાગી રહુ રંચ રેલિ
॥૮૪॥ મહાંકાં

યે વન તો મહે કેતકી રે, યે હીપક મહે જ્યોતિ;
યે યોગી મહે ભૂતિ છાં રે, અધિકારી તો દોતિ
॥૮૫॥ મહાંકાં

યે આંબા મહે માંજરી રે, યે ચંકજ મહે બાગ;
યે સૂચ્ય મહે પદિની રે, યે રચ તો મહે રંચ
॥૮૬॥ મહાંકાં

થે ધરણીધર મહે ધરા રે, યેવ ક્રજ્યા તો વાડિ;
થે પુણ્ય તો મહે વામના રે, લાગ્ય તો રેખા નલાડિ

॥૮૭॥ મહાકાં

થે સાયર તો મહે નદી રે, થે ઘન તો મહે વીજ;
શત શાખાઈ વિસ્તાર્યા રે, થે વડ તો મહે જીજ

॥૮૮॥ મહાકાં

થે કંચન મહે વર્ણિકા રે, નંગ તો મુદ્રા સાર;
થે ચંપક મહે પાંખડી રે, મણિ આ ને થે હાર

॥૮૯॥ મહાકાં

ને પ્રાસાદ તો વેદિકા રે, સૌધ તો ધ્વજ લહકંત;
દ્વીપ હુતાં જગતી હુસ્યાં રે, મેલ જ્યુ રસના ઠંત

॥૯૦॥ મહાકાં

ને સંયમ તો ધારણા રે, ને રૂપી તો રૂપ;
સાકારઈ સાકારતા રે, અનુલવમાંહિ અનૂપ

॥૯૧॥ મહાકાં

અંતરયાત્રી જાણ્યઈ રે, અંતર્ગ રસ ગોઠિ;
દૃષ્ટાંતઈ જે ભાષવું રે, હઈઈ તે આવઈ હોઠિ

॥૯૨॥ મહાકાં

સંયમ લેતાં સાથ છે રે, પ્રથમ દશાઈ મરાગ;
ધર્મ સંન્યાસિ પ્રકટ હુસ્યઈ રે, ઇમ તેહનો પણિ ત્યાગ

॥૯૩॥ મહાકાં

કેતા હહિય જોલડા રે, તુમહે છો ચતુર સુજાણ,
છેહ મ દેયો માહબા રે, સુજમ વિલામ પ્રમાણ

॥૯૪॥ મહાગા૦

દૂધા

માતપિતા મસરા મગા, હવઈ પામ્યા પ્રતિજોધ;
જંખૂ પ્રતિ કહઈ તૂ લલઈ, પામ્યો આતમ શોધ ॥૯૫॥
અમહનઈ પણિ દીક્ષા હુયો, આદગમ્યુ તુમહ માથ;
ધીંગ મખા નો માથિ હુઈ, અગ્નિયુ ફીજઈ બાથ ॥૯૬॥

ઢાલ ૩

[ચદન કાઠરો હસિતો તાવરો માર્છ કન્દૂરી
ખાત નખાવરો રે ગોરીશ વાલખા,
હૈ ભરિ પાઈ - પિચ્છિ રગ ખાલ - એ દેસી]

મંચમ ખીલરા શકટ જોનાવયો, પુણ્ય કયાણા ભરાવયો,
બ્યાપાગી જન સાથિ બુલાવયો, ભવ અટવી વોલાવયો રે
॥૯૭॥

જાનીગ માથમા તુ અમહ આહે રે લાગહી લેવા
માર્યવાહ તુમહે નામ ધરાવયો, ભાવના પેટી ભરાવયો,
ભાગો ભાગઈ લાલ કુગવયો, ચોગી ભીતિ વગવયો રે
॥૯૮॥ જાનીરા૦

ચારિત્ર ધર્મગ સુલટ રખાવયો, સાથગ જનનઈ મિખાવયો,
વિષમ વિષય ફલ ભોગ દિખાવયો, અનુલવ અમૃત ચખાવયો રે
॥૯૯॥ જાનીગ૦

અધ્યાતમરા ડેરા દેવરાવયો, વધરાગરી વાડિ જનાવયો,
ધ્યાન મંગીતગ જેલા જેલાવયો, રંગમધ રંગ જનાવયો રે
॥૧૦૦॥ જ્ઞાનીરા૦

જંગલમધ પુણિ મંગલ ટ્યાવયો, પ્રણિધિ પ્રવૃત્તિ વિભાવયો;
વિધનજયધ સવિ વિધન ટલાવયો, મિદ્ધિ મંપદ પાવયો રે
॥૧૦૧॥ જ્ઞાનીરા૦

જે જન્મ ન હુઈ તે તમ આપયો, અરથીની આપદા કાપયો;
નિજ કીન્તિ ભરઈ ત્રિભુવન વ્યાપયો, અપ્પા ગુણમાંહિ ધાપયો રે
॥૧૦૨॥ જ્ઞાનીરા૦

ગણુધર પદ વિનિયોગ સંભારયો, મુક્તિ પાટણમાં પધાર્યો;
સાર્થવાહ પદ મુજમ વધારયો, વીનતી એ અવધારયો રે
॥૧૦૩॥ જ્ઞાનીરા૦

હૃદા

માતપિતા પ્રધી મતઈ તુજ મહાય સુપવિત્ત;
ધાઈમિ હૂં ઉતાવલો, પ્રભવ હૃદઈ મુણિમિત્ત ॥૧૦૪॥

કાલ ૪

[ચારિત્રનો વપ કરયો સુધા સાધ ચારિત્ર રસાયણ છઈ જો-એ દેસી]

જંબૂ ભાવઈ મુણયો માચા મિત્ત, ચારિત્ર તે જગતાડુ છઈ જો;
ધર્મઈ લીલ ન કીજઈ સાચા મિત્ત, વિલંબ તે ન વાડુ છઈ જો
॥૧૦૫॥

ક્રીધું ગાંઠિ બાંધ્યું સાચા મિત્ર, ઉધારોનો સાંસો છઈ ને;
કાલિ તણે દિન ભરવો સાચા મિત્ર, અણુદાતાનો ફાંસો છઈ ને
॥૧૦૬॥

તીત અનાગત અર્થ જે સાચા મિત્ર, રાની તે ન પ્રમાણઈ છઈ ને;
વર્તમાન યોગઈ જે સાચા મિત્ર, તેહ જ ચિત્તિ આણઈ છઈ ને
॥૧૦૭॥

નય ઋણુ સૂત્રઈ ઇષ્ટિપરિસાચામિત્ર, આતમશુણ્યઅણુઆલઈ છઈ ને
અધ્યાતમ જલિ ઝીલઈ સાચા મિત્ર, પાતકલાં પલાલઈ છઈ ને
॥૧૦૮॥

ચઢતઈ ભાવઈ આવઈ સાચા મિત્ર, શ્રદ્ધા તે વષાણી છઈ ને;
ધમ્યું સોનું વાઈ ભઈ સાચા મિત્ર, ધર્મઈ શ્રદ્ધા ભાજઈ છઈ ને
॥૧૦૯॥

ભવશૂન્ય તે પાલઈ સાચા મિત્ર, એહવી જિનવાણી છઈ ને;
દડવડિ ધર્મઈ જૂતઈ સાચા મિત્ર, જિનશામનિ તે રાજઈ છઈ ને;
॥૧૧૦॥

બંદીખાણઈ પડિગી સાચા મિત્ર, લગન ન જોસ ન જોવઈ છઈ ને;
સંધિ જે વેલા પામઈ સાચા મિત્ર, નીસરવું તવ હોવઈ છઈ ને
॥૧૧૧॥

કરવા માંડયું ક્રીધું સાચા મિત્ર, તે એહજ ભાવઈ લાગઈ છઈ ને;
ધર્મ વિના કિમ રાહઈ સાચા મિત્ર, ધર્મતણી રુચિ ભગઈ છઈ ને
॥૧૧૨॥

સ્વજન કુટુંબમાં જતાં સાચા મિત્ર, ધર્મઈ ધૈર્ય ધરવું છઈ જો;
તરુપંખી મેલો એ સાચા મિત્ર, એહમાં કાંઈ ન નરવું છઈ જો
॥૧૧૩॥

રાગ કરતાં એહનો સાચા મિત્ર, અંતઈ ખૂરી મરવું છઈ જો;
નિસનેહી નિરમેહી સાચા મિત્ર, હુઈ ભવદુખ ઉદ્ધરવું છઈ જો
॥૧૧૪॥

નેહઈ તિલ પીલાઈ સાચા મિત્ર, વેલુ નવિ પીલાઈ છઈ જો;
સસનેહું દધિ મથિઈ સાચા મિત્ર, ચંત્રઈ ઇકખુ ગલાઈ છઈ જો
॥૧૧૫॥

નેહ ન કીજઈ કોઈસું સાચા મિત્ર, કીજઈ તો ઇક સાહુસું જો;
સાયર તરિઈ નાવઈ સાચા મિત્ર, કિમ તરિઈ નિજ ખાહુસું જો
॥૧૧૬॥

વિધન મ હોયો તુમ્હનઈ સાચા મિત્ર, એ આસીસ અમ્હારી છઈ જો;
હિતવંછક આસીસ તે સાચા મિત્ર, સુકૃત નગરની ખારી છઈ જો
॥૧૧૭॥

ધર્મધ્યાનની ધારા સાચા મિત્ર, વિધન જયઈ નિરધારી છઈ જો;
મૃત્યુંજયનઈ જાપઈ સાચા મિત્ર, તુજનઈ સિદ્ધિ કરારી છઈ જો
॥૧૧૮॥

ત્વરિત સમાગમ કરયો સાચા મિત્ર, સાહાય કરવા ઇચ્છા છઈ જો;
ધર્મસગાઈ તે સાચી સાચા મિત્ર, ખીજી સઘલી મિથ્યા છઈ જો
॥૧૧૯॥

મોટઈ કાજિ મોટા સાચા મિત્ર, પૃથિ પરાક્રમ પૂરઈ છઈ જો;
 મુજસ વિલાસ મુહત્તી સાચા મિત્ર, તો અરિસેના ચૂરઈ છઈ જો
 ॥૧૨૦॥

દૃષ્ટા

ઇંમ સવિનઈ પ્રતિબોધ કરિ, ધરી વિશુદ્ધ સંકેત;
 જંબૂ વિમલ પ્રભાત હુઆ, સજ હુગ્રી દીક્ષા હેત ॥૧૨૧॥
 દીક્ષા મહોત્સવ લલી પરિ, આપ મંવાહઈ કુમાર;
 લેશ્યા ગુર્દિ તે બન્યો, અનુપમ તેજ અંબાર ॥૧૨૨॥

ઠાલ ૬

[તુક બાવનીની દેસી]

શુભ તીરથ ઉદકઈ સ્નાન કરી મનોહાર,
 અંગરાગ તે કીધા બાવના ચંદન સાર;
 ચિત માંહિ અણુમાર્તુ શુકલ ધ્યાનનુ પૂર;
 બાહિર આવી લાગું ઉજ્જવલ માનુ કપૂર ॥૧૨૩॥
 મણિ કંચન ભૂષણ મુખલ જલામલ તેજ,
 મોહઈ તનુ પહર્યા હિયડઈ હાર મહેલ;
 સર્વાંગ અલંકૃત કલ્પવૃક્ષ પરિ છાજઈ;
 મનમાં નીરાગી પણિ જો કલ્પ ન ભાજઈ ॥૧૨૪॥
 વરદેવ અનાદત સાંનિધિ પૂરણહાર,
 સિણગારઈ સઘલઈ પૂરણ જંબૂકુમાર;
 સિરછત્ર વિરાજઈ રજનીકર અનુકાર,
 બિહું પાસઈ લહકઈ ચામર ચંચલ ચાર ॥૧૨૫॥

બહુમૂલ ગ્તાનમય મંગલ ગંગ અલંગ,
 શિશિકા આગેલમ્ જિમ મગપતિ ગિન્શિંગ;
 દાન બહુવિધ દીજમ્ કીજમ્ મુળલ મંડાણ,
 પચ ગળના વાજમ્ ગાજમ્ ઢાલ નિમાણ ॥૧૨૬॥

ભૂગલ લેગી નફેગી વાજમ્ વંશ નમ્ વીણ,
 લાલતવિલ કંમાલ નમ્ નાદમ્ મુખ પણિ લીણ;
 મગ્લી મગ્લાઈ ચલમ્ ચલમ્ ચિહ્ન દિમિ ચાવી,
 ગુણ વદલ મદલ શ્રી મંડલગ્જવિ કાવી ॥૧૨૭॥

તત થાયા થેઈ થેઈ શુગન શુંગન નાચમ્,
 શુદ્ધાગ મંગીતમ્ પગિ પગિ ચવન્મ માચમ્;
 બિરુદાવલિ બોલમ્ ગુણ અવદાતમ્ ભાટ,
 જયજય મહુ બોલમ્ મિલિયાતેલોકના ઘાટ ॥૧૨૮॥

આગમ્ તેજી તુગ્ગમ કંચન જડિત પન્હાણ,
 એગકી આગ્ની ડંબોળ કેઠાણ;
 તુરકી પુગમાણી પાણીપંચા નવરગ,
 કમમેરી અનોપમ પચભદ્ર અતિ અગ ॥૧૨૯॥

મદમરતા કુંજર ભાતે મનિર્ગંગ ગૈલ,
 અંબા લાગી અંબાડી મુગ ગજમ્બુ કમ્મ મેલ;
 ધવલ ધોગી ભેતગિયા ગ્થની કીધી તયારી,
 મિણુગાર્યા માબેલા ધવલ મંગલ દિધ નારી ॥૧૩૦॥

ગાઈ ગીત મુહાસણિ પહગી નવલા વેસ,
 મદમુદિત દુઆ મવિ ગામ અનમ્ મંનિવેશ;

કેઈ ચઢયા રે સુખાસન કેઈ ચઢયા ચકડોલ,
અતિ ચતુર વિચક્ષણ કરઈ ઘણા રંગરોળ ॥૧૩૧॥

અષ્ટ મંગલ ચાલઈ આગઈ વળી ચાટુકાર,
અસિ કુંત, ફલક શ્રહ નર્મકાર ગતિકાર;
તિલ નાંખ્યા ન તલઈ આવઈ તિમ હુઆ પંથ,
ધગ્ણીનાં કણ પણિ ન ગહિજી કોઈઅ પંથ ॥૧૩૨॥

ઉત્સવ જુઈ નરનારી બારી ચઢી ચઉબારી,
બાકુલ હુઈ વાદિત શબ્દ મુણી મવિ નારી;
તૂર દુગ્ધ જામાતા કલિ કલ્જલ સિંદૂ,
પટ હોઈ એ વલ્લભ સ્ત્રીનઈ સહજ મનૂ ॥૧૩૩॥

ગાળાં વાળાં મુણીનઈ અર્ધ તિલક કરિ એક,
અર્ધાંજિત દગ ઇક જોવા ચાલી છેક;
એક નેઉ પહરઈ એક જ ચરણ પખાલઈ,
આધી કંચુકી પહરી જોવા કાઈક ચાલઈ ॥૧૩૪॥

ધમમસતી કાઈક કલ્જલ ગલઈ ધાલઈ,
કસ્તૂરી લોચન ઠવતી આધી ચાલઈ;
બાવના ચંદન ગ્સ પાઈ લગાવઈ બાલા,
અલતો ગિદ્ય સ્થિતિ લાઈ કરઈ ચકચાલા ॥૧૩૫॥

કટિમેખલ કંઠઈ ધાલી ઉતાવલિ દોડઈ,
ઇક હાઁ એકાવલિ શ્રોણી તટઈ નિજ જોડઈ;
ભુજવલ્લિ નેઉ કંઠણ ધાલઈ પાઈ,
પહરણુ જિલ્લનાં વસ્ત્ર વિષયર્થ થાઈ ॥૧૩૬॥

ઢલતા ધીના ગાડુઆ મુંકઈ તે પાડુઆ લાગઈ,
 લાડુઆ સમ નારી નઈ જોવાનો રમ જાગઈ;
 બાલ રોતાં મુંકઈ મારગિ, પરનાં બાલ
 રોતાં નિજ બાલક બ્રાંતિ લિઈ મુકુમાલ ॥૧૩૭॥

પરિધાન શિથિલ હુજિ ગાઢ બંધન ન કરાઈ,
 વાયુ વેગિં મન્તક ઊઢણ ઉડી જાઈ;
 ઇમ જોતા વધૂજન હુજિ કુમારી રૂપ,
 કૌતુકનઈ પણિ તવ કૌતુક લાણું અનૂપ ॥૧૩૮॥

ઇમ કૌતુક ઉભવિ ઉપવનિ આવઈ કુમાર,
 થાઈ 'જય જય નંદા', 'જય જય ભદ્રા' ઉન્માર;
 શિખિકાથી ઉતર માનું મંસારથી તેહ,
 શુરુ સ્વામી સુધર્મા વંદઈ મુજસ મસનેહ ॥૧૩૯॥

લાલ ૭

[જયમાલની દેસી]

શ્રી મોહમગણધર નમી રે લાલ,
 જંબુ કહઈ જગમિત્ત રે સનેહી;
 લોહ અલિત્ત પલિત્ત રે સનેહી,
 આતમ ઉદ્ધરણ નિમિત્ત રે સનેહી
 તુમ્હ શરણ કરિઈ મઈ પવિત્ત રે સનેહી,
 હવઈ તારોનઈ થઈ ઇક ચિત્ત રે સનેહી
 જય જય શુરુ જગબંધુ ॥૧૪૦॥

ગુરુ દીવો ગુરુ દેવતા રે લાલ,
 ગુરુ બંધવ ગુરુ તાત રે સનેહી;
 ગુરુના છંદ શ્રુતિ અવદાત રે મનેહી,
 યોગશાસ્ત્ર અતિ વિખ્યાત રે મનેહી;
 જોડથી પ્રકટ્ય અનુભવ વાત રે સનેહી,
 તે તો દેવત્ર ભાણુ પ્રભાત રે મનેહી ॥૧૪૧॥ જય૦

તે ગુરુ મધ તુમ્હે પામિયા રે લાલ,
 તારણ તરણ જિહાજ રે મનેહી;
 દીજી દીક્ષા મુજ આજ રે સનેહી,
 શિવદાન અશિષ ક્ષય કાજ રે સનેહી;
 એ અરથ છંદ શબદ સમાજ રે સનેહી,
 કરે સફલ તે ગરીબ નિવાજ રે સનેહી ॥૧૪૨॥ જય૦

શ્રી ગણધર ઇમ વીનવ્યથ રે લાલ,
 દિધ જંબૂનંદ દીક્ષા સાર રે સનેહી;
 આર્થ દીખ્યો તે ભવિ પરિવાર રે મનેહી,
 તે તો માનંદ સફલ અવતાર રે મનેહી;
 ભવિ પ્રાણીનંદ હુઆ ઉપકાર રે મનેહી,
 વરત્યો જગમાંહિ જયકાર રે મનેહી ॥૧૪૩॥ જય૦

આવ્યો પ્રભવ પણિ અન્યદા રે લાલ,
 પૃથ્વી માત નંદ તાત રે મનેહી;
 જંબૂ અનુસાર સોહાત રે મનેહી,
 દીક્ષા લિધ પાપ વિધાત રે મનેહી;

પણસ્ય પરિવાર વિખ્યાત રે સનેહી,
હુઈ સંઘહૃદય સુખસાત રે સનેહી ॥૧૪૪॥ જય૦

પ્રભવ ભવન ગુણનો હુછી રે લાલ,
જંખૂ-પદ કમલ મરાલ રે સનેહી;
શિષ્ય દિધ તે સુચરુ કૃપાલ રે સનેહી,
બીજા નઈ ધિર હિ તે કાલ રે સનેહી;
લહી પ્રત્યય ત્રિવિધ વિશાલ રે સનેહી,
બંધ હરઈ દુખખલ રે સનેહી ॥૧૪૫॥ જય૦

યશ અરોગ મુવપદ દિધ રે લાલ,
નામ થાપન જિહાં દ્રવ્ય ભાવ રે સનેહી;
સંબંધ તે ભવજલ નાવ રે સનેહી,
કરઈ બાણી શુરુ પ્રસ્તાવ રે સનેહી;
શિવ પદ તાઈ તાસ પ્રભાવ રે સનેહી,
અવિચલ હુઈ શુદ્ધ સ્વભાવ રે સનેહી ॥૧૪૬॥ જય૦

શ્રી સુધર્મ ગણરાયના રે લાલ
સેવંતો પદ અરવિંદ રે સનેહી;
અણુગણતો પરીસહ વૃંદ રે સનેહી,
જંખૂ વિચરઈ શમકંદ રે સનેહી;
ભવિ કુસુદ વિકાસન ચંદ રે સનેહી,
લહઈ મુજસ વિલાસ આનંદ રે સનેહી ॥૧૪૭॥ જય૦

ઢાલ ૮

[ધન્યાસી]

વરસ પંચાસઘ મનહ ઉલ્લાસઘ, મત લેઘ દુરિત નિવારઘ;
 સ્વામિ મુધર્મો પંચમ ગણધર, મુખ જલધર જગ તારઘ.
 ત્રીમ વરસ કરી વીગ્ની મેવા, પછઘ વીર નિર્વાણઘ;
 ખાર વરસ છન્નસ્થ જ વિચર્યા, આઠ તે કેવલ નાણઘ ॥૧૪૮॥

પૂર્ણ વર્ષ શત આયુ પ્રમાણી નાણી નિજ પદિ થાપઘ;
 જંખૂ ગણધર તિહુઅણુ મુખકર, કીર્તિ દહ દિમિ વ્યાપઘ.
 જિન શાસનિ સોહઘ મન મોહઘ, ભવિ પ્રાણી પરિબોહઘ,
 શમગતિ કામગવી સો દોહઘ, ગુણપદવી આરોહઘ ॥૧૪૯॥

વીગ નિર્વાણથી ચોસઠિ વરસે, પ્રભવ સ્વામિ પટિ થાપી;
 અક્ષયપદ પામ્યા ગુરુ જંખૂ, અષ્ટ કરમ તરુ કાપી;
 હોઘ સમાધિ ઉપાધિ ન બાધઘ, આધિ વ્યાધિ સવિ જાધ,
 ગુણુ ગાતો એહવા મુનિવરના, જ્યોતિસુ જ્યોતિ મિલાધ ॥૧૫૦॥

એહવા ગુરુના ગુણુ કિમ વીમઘ, જે જગમા છઠ તાળ;
 ગુરુગુણુ ગાતા સવિ સિદ્ધિ લહિઘ, નિતિ નિતિ નવલ દિવાળ;
 જંખૂગુણુને એ રાસ ગ્સાળો, યુગતાયુગતી ઢાલો,
 ભણુસ્યઘ તે નિજ પાતક હણુમ્યઘ, લહસ્યઘ મંગલ માલો ॥૧૫૧॥

કમલ વદન મુખ મદન વિચક્ષણ, આતમ અરથી પ્રાણીછ;
 પૂજ્ય જિન શામન શ્રદ્ધા ગુણ, નિગ્મલ કેમલ વાણીછ;
 રચ્યો નામ એ ભણણ સુણણથી, તેહ તણંઈ હિત ઠાનિછ;
 શ્રી વિજયદેવ સૂરીજી પદધર, વિજયપ્રભસંગિ ગર્જિછા॥૧૫૨॥

શ્રી ડાહ્યાણવિજયવજ વાચક, હીજ મીમ મિગ્દીગણ;
 તામ મીસ શ્રી લાલવિજય બુધ, આયજ પગિ ગણીગણ;
 તાસ મીસ શ્રી છતવિજયબુધ, શ્રી નયવિજય ગુરુભાયાછ;
 વાચક જસ વિજયઈ તમ મીમઈ, જંબૂ ગુણ એ ગાયાછા॥૧૫૩॥

નંદ તત્ત્વ મુનિ ઉડુપતિ મંખ્યા વગ્મતાણી એ ધારેછ;
 ખંભનયજ માંહિ રહિઅ ચામાસુ, ગસ રચ્યો છઈ આરેછ;
 ભાવ એહના મનમાહિ આણી, હિત નાણી ભવિ પ્રાણીછ;
 નિત્ય અભ્યાસઈ સુજસ વિલાસઈ, આદર્યો જિનવાણીછા॥૧૫૪॥

परिशिष्ट

સુજસવેલી ભાસ

કર્તા: મુનિશ્રી શ્રીકાંતિવિજયજી

કાળ ૧

[જાંઝરીયા મુનિવર! ધન ધન તુમ અવતાર—એ દેશી]

મણુમી સરસતિ સામિળી જી, સુગુરુનો લહી સુપસાય;

શ્રી યશોવિજય વાચક તણા જી, ગાઇસું ગુણ-સમુદાય.

ગુણવતા રે મુનિવર! ધન તુમ જ્ઞાન પ્રકાસ. ૧

વાદિ વચન-કસણિ ચઢ્યો જી, તુજ શ્રુત મુરમણિ ખાસ,

બોધિ-વૃદ્ધિ-હેતિ કરિ જી, બુધજન તસ અભ્યાસ. ગું ૨

સકલ મુનીસર સેહરો જી, અનુપમ આગમનો જાણ;

કુમત-ઉત્થાપક એ જયો જી, વાચક-કુલમાં રે લાણ. ગું ૩

મલવાદિક શ્રુતકેવલી જી, આગઈ હુઆ ષટ જેમ;

કલિમાંહી ભેતાં થકાં જી, એ પણ શ્રુતધર તેમ. ગું ૪

જસ-વહાંપક શાસને જી, સ્વસમય-પરમત-દક્ષ;

પોહયે નહિ કોઈ એહને જી, સુગુણ અનેરા શત લક્ષ. ગું ૫

“કૃત્તાલીશારદ” તણો જી, બિરુદ ધરે સુવિદિત;

ખાલપણિ અલવિ નિષે જી, લીધો ત્રિદશ ગુરુ જિત. ગું ૬

ગુજ્જરધર-મંડણ અછિ જી, નામે કનોડું વર ગામ;

તિહાં હુઓ વ્યવહારિયો જી, નારાયણ એહવે નામ. ગું ૭

તસ ધરણી સોભાગદે છ, તસ નંદન ગુણવંત;
 લઘુતા પણ ખુદ આગલો છ, નામે કુમર જન્મવંત. ગુ ૮
 સંવત સોલઅઠ્યાસિયે છ, રહી કુચગિરિ ચોમાસિ;
 શ્રીનયવિજય પંડિતવરુ છ, આખ્યા કન્ડોડે ઉદ્ભાસિ. ગુ ૯
 માત પુત્રચુ સાધુનાં છ, વાંદિ ચરણ મવિલાસ;
 મુગુરુ ધર્મ ઉપદેશથી છ, પામી વચરાગ પ્રકાસ. ગુ ૧૦
 અણહિલપુર પાટણિ જઈ છ, હ્યેં ગુરુ પાસેં ચરિત્ર;
 યશોવિજય એહવી કરી છ, થાપના નામની તત્ર. ગુ ૧૧
 પદમસિંહ બીજો વલી છ, તસ બાંધવ ગુણવંત;
 તેહ પ્રસંગે પ્રેરિયો છ, તે પણિ થયો નતવંત. ગુ ૧૨
 વિજયદેવગુરુ-હાથની છ, વડ દીક્ષા હુઈ ખાસ;
 બિહુને સોલઅઠ્યાસિયે છ, કરતાં યોગ-અભ્યાસ. ગુ ૧૩
 સામાઈક આદિ ભણ્યા છ, શ્રીજન્મ ગુરુમુખિ આપિ;
 સાકર-દલમાં મિષ્ટતા છ, તિમ રહી મતિ શ્રુત વ્યાપિ. ગુ ૧૪
 સંવત સોલનવાણુએ છ, રાજનગર્ભમાં મુગ્યાન;
 સાધિ સાળિ સંધની છ, અષ્ટ મહાઅવધાન. ગુ ૧૫
 'આ' ધનછ સૂરા તિસેં છ, વીનવિ ગુરુ એમ;
 'યોગ્ય પાત્ર વિદ્યાતણું છ, થામ્યેં એ બીજો હેમ'. ગુ ૧૬
 ને ઠાસી જઈ અભ્યયેં છ, પટ દર્શનના ગ્રંથ;
 ઠરિ દેખાડે બિજલું .છ, કામ પડયે 'જિન-પંથ'. ગુ ૧૭

વચન સુણી સહશુરે ભણિં છ, 'કાર્ય એહ ધનને અધીન;
મિથ્યામતિ વિણ સ્વારથે છ, નાપે નિજ શાસ્ત્ર નવીન.' ગુ ૧૮

નાણીના ગુણુ બોલતા છ, હુંધ ગ્મનાની ચોપ (ચોખ),
સુજસવેલિ મુણુતા મધે છ, ડાતિ મડલ ગુણુપોષ ગુ ૧૯

કાળ ૨

[પારા મોહલા ગ્રપરિ મેહ ઝમુકે વીજતી હો લાલ, ઝમુકે વીજલી—એ ૧૨૦]

ધનછ સૂરા માહ, વચન ગુનેનુ મુણી હો લાલ,
વચન ગુનેનુ મુણી હો લાલ.

આણી મન ઉચ્છાહ, કહેઈ ઇમ તે ગુણી હો લાલ,
કહેઈ ઇમ તે ગુણી હો લાલ.

'દોષ મહમ ફીનાર, ઝજતના ખગ્યમ્યુ હો લાલ, ઝજતનાં
પડિતને વાંવાર, તથાવિધિ અગ્યમ્યુ હો લાલ, તથાવિધિ ૧

છિં મુજ એહવી ચાહ, બણાવો તે ભણી હો લાલ, બણાવો
ઇમ મુણી કાળીનો ગહ, અહે શુરે દિનમણિ હો લાલ, અહે
હુડી ફરી શુરગાય, ભગતિ શુણુ અટકતી હો લાલ, ભગતિ
પાછલિથી મહાય, કમ્પવા મોકલી હો લાલ. કમ્પવા ૨

કાળીદેશ-મઝાર, પુગી વાગણત્રી હો લાલ, પુગી
ક્ષેત્ર તણો શુણુ ધાનિ, જિહા મગ્યમતિ વમી હો લાલ, જિહા
તાક્કિકે કુવ માર્તક, આચાગ્ય ભટ્ટનો હો લાલ, આચાગ્ય
ભાંડુ ગહમ્ય અખંડ, તે દર્યાન પટ્ટનો હો લાલ, તે ૩

ભટ્ટાચારિજ પાત્ર, ભણે શિષ્ય માતરે હો લાલ, ભણે
 મીમાંસાદિ અભ્યાસ, કરે વિદ્યારમે હો લાલ, કરે
 તે પાસે જસ આપ, ભણે પ્રકરણ ઘણાં હો લાલ, ભણે
 ન્યાય મીમાંસાલાપ, મુગત જૈમિનિતણાં હો લાલ, મુગત

વૈશેષિક સિદ્ધાંત, ભણ્યાં ચિંતામણિ હો લાલ, ભણ્યાં
 વાદિ ઘટા દુરદાંત, વિબુધ-ચૂડામણિ હો લાલ, વિબુધ
 સાંખ્ય પ્રભાકર ભટ્ટ, મતાંતર સૂત્રણા હો લાલ, મતાંતર
 ધાર્ મહા દુરઘટ, જિનાગમ મંત્રણા હો લાલ, જિનાગમ.

પંડિતને ઘે આપ, રૂપેયો દિન પ્રતિ હો લાલ, રૂપેયો
 પઠન મહારસ બ્યાપ, ભણે જસ શુભમતિ હો લાલ, ભણે
 તીન વરસ લગી પાઠ, કરે અતિ અભ્યગ્રી હો લાલ, કરે
 મંન્યાગ્રી કરિ ઠાઠ, આયો એકવે ધર્મી હો લાલ, આયો

તેહમું માંડો વાદ, મકલ જન પેખતાં હો લાલ, મકલ
 નાડો તજિ ઉન્માદ, મંન્યાગ્રિ દેખતાં હો લાલ, મંન્યાગ્રી
 પંચશબ્દ નીશાણ, ધુરંતિ ઇજતિ હો લાલ, ધુરંતિ
 આવ્યા જમ-બુધ-શણ, નિજવામિ તિતિ હો લાલ, નિજ

વારાણમી શ્રીપાત્ર, તણી કીધી યુધ્ હો લાલ, તણી
 ન્યાય-વિશારદ તામ, મહાકીરતિ થઈ હો લાલ, મહા
 કાશીથી બુધરાય, તિહુ વરખાંતરે હો લાલ, તિહુ
 તાર્કિક નામ ધરાય, આવ્યા પુર આગરે હો લાલ, આવ્યા

ન્યાયાચાર્યનિ પામિ, બુધ વલિ આગરે હો લાલ, બુધ૦
દીપો શાસ્ત્ર અભ્યાસ, વિશેષથી આદરેં હો લાલ, વિશેષથી૦
આજ વરસ પચૈત, ગૃહી અવગાહિયા હો લાલ, રહી૦
કર્કશ તર્ક મિહાંત, પ્રમાણ પ્રવાહિયા હો લાલ, પ્રમાણ૦ ૬

આગશઘ મંધ માર, રૂપેયા માતમેં હો લાલ, રૂપેયા૦
મૂંકે કરિ મનુસાર, આગે જમનેં ગમેં હો લાલ, આગે૦
પાઠાં પુસ્તક તાસ, કરાય ઉમંગસ્યુ હો લાલ, દગાય૦
છાત્રોનેં અવિલામ, અમાખ્યા રંગસ્યુ હો લાલ, અમાખ્યા૦ ૧૦

દુર્લભ વાદી વાદ, પરિ પરિ છપતા હો લાલ. પરિ૦
આવ્યા અહમદાવાદ, વિદ્યાઇ દીપતા હો લાલ, વિદ્યાઇ૦
ઇલ્લિ પરિ મુજમની વેલી, મદા ભણસ્યેં જિકે હો લાલ, મદા૦
કાંતિ મહારંગ દેલી, મહી લાહસ્યેં તિકે હો લાલ, મહી૦ ૧૧

કાળ ૩

[ખમાઇતી-આલો સાહેલી વીંદ નિયોગવા છ-એ દેશ]

કાશીથી પાઠ ધારેં શ્રીગુરુજી ઇલાં છ, જિતી ફિશિ ફિગિ વાદ;
ન્યાયવિગારદ બિરુદ ધરેં વડો છ, આગે તગ નિનાદ. ૧

આલો મહેલી હો! મુગુરુને વાંદવા છ, ઇમ કહે ગૌરી વેલુ;
શામન દીપક શ્રીપડિતવરુ છ, જોવા તગ્નેં નેલુ. આલો ૨

બટ-ચટ વાદી વિબુધે વીંદિઓ છ, તાગાં જિમ ચંદ;
ભવિક ચકોર ઉદ્ધામન દીપતો છ, વાદિગરુડ ગોવિંદ. આલો ૩

યાચક-ચારણ ગણિ સલહીજતા હું, વીંધ્યા સંઘ સમગ્ર;
 નાગપુરીય સરાહૈ પધારિયા હું, લેતા અરઘ ઉદગ્ર. ચાલો ૪
 કીરતિ પસરી દિગિ દિશિ ભિજલી હું, વિષુધતણી અસમાન;
 રાજસભામાં કરતાં વર્ણના હું, નિમુઞ્ઞે મહાજતખાન. ચાલો ૫
 શુભજરપતિને હૂંસ હુઇ ખરી હું, ભેવા વિદ્યાવાન;
 તામ્ર કથનથી જન્મ માર્ગે વલી હું, અષ્ટાદશ અવધાન. ચાલો ૬
 પેખી ગ્યાની ખાન ખુશી થયા હું. ખુદિ વખાણે નિખાપ;
 આડંબરચુ વાજિત્ર વાજતે હું, આવે થાનિક આપ. ચાલો ૭
 શ્રીજિનશામન ઉત્તતિ તાં થઇ હું, વાધી તપ-ગચ્છ શોભ;
 ગચ્છ ચોરામ્ત્રીમાં સહુ ધમ કહું હું, એ પંડિત આક્ષોભ. ચાલો ૮
 સંઘ સકલ મિલિ શ્રીવિજયદેવને હું, અરજી કરે કરે ભેડી;
 'ખહુશ્રુત' એ લાયક ચઉથે પદિ હું, કુણુ કરે એહની હોડી? ચાલો ૯
 ગચ્છપતિ લાયક એહવું જાણિને હું, ધારે મનમાં આપ;
 પંડિતજીથાનક તપવિધિચું આદરેં હું, છેદણુભવ મંતાપ. ચાલો ૧૦
 ભીના* મારગ શુદ્ધ સંવેગને હું, આઠે મંથમ ચોષ(ખ);
 જયમોમાદિત્ર પંડિત-મંડલીહું, એવે ચારણ અદોષ. ચાલો ૧૧
 એલી તપ આરાધ્યુ વિધિયકી હું, તસ ફલ કર તલિ કીધ;
 વાચક-પદવી મત્તર અદારમાં હું, શ્રીવિજયપ્રભ દીધ. ચાલો ૧૨

વાચક જમ્ નામી જગમાં એ જયો છ. મુરખુરનો અવતાર:
'મુજમવેલિ' ઇમ મુણતાં મંપજે છ. કાંતિ મદા જયકાર. ચાલો ૦૧૩

કાળ ૪

[આજ અમારે આંગણીવે—એ રંગી]

શ્રી યશોવિજય વાચક તણા, હું તો ન લહું ગુણવિસ્તારો રે;
ગંગાજલ કણિકાધકી, એહના અધિક અછે ઉપગારો રે. શ્રી. ૧

વચન રચન શ્યાફવાજનાં, નય નિગમ ગંભીરો રે;
ઉપનિષદા જિમ વેદની. જમ કકિન લહે કોમ ધીરો રે. શ્રી. ૨

શીતલ પરમાનંદિની. શુચિ વિમલસ્વરૂપા માચી રે;
જેહની રચના ચંદ્રિકા. રમિયા જણ એવે રાચી રે. શ્રી. ૩

લઘુળાંધવ હરિભદ્રનો, કલિયુગમાં એ થયો ખીજો રે;
છતાં યથારથ ગુણ મુણી. કવિયજ્ઞ બુધ કો મત ખીજો રે. શ્રી. ૪

સતરત્રયાલિં ચોમાસું ગદ્યાં, પાઠક નગર ડભોડ રે;
તિહાં સુરપદવી આગમરી. અભૂમણિ કિ પાતક ધોડ રે. શ્રી. ૫

મીત તલાઇ પાખતી. તિહાં થલ અછે મમનૂરો રે;
તેમાંહિથી ધ્વનિ ન્યાયની. પ્રગટે નિજ દિવર્મિ પડરો રે. શ્રી. ૬

મંવેગી શિર-મેહરો, ગુરુ આન-રયણનો દરિયો રે;
પરમત તિમિર ઉછેદિવા, એ તો આલારણ્ય દિનકરિયો રે. શ્રી. ૭

શ્રીપાટણના મધનો લહી, અતિ આગ્રહ મુવિશેષિ એ,
 મોભાવી મુણ કૂલડિ ઇમ 'મુજસબેલિ' મહે લેષિ(ળી) રે. શ્રી. ૮

ઉત્તમ મુણ ઉભાવતા, મહે પાવન કીધી છહા એ;
 'હાતિ' કહે જમ વેલડી, મુણતા હુઈ ધન ધન દીહા એ શ્રી. ૯

इति श्रीमन्महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणिपरिचये 'मुजसबेलि' नामा
 भासः संपूर्णः ॥

મુજસવેલી ભાસ

મધમાં અનુવાદ મુનિશ્રી યશોવિજયજી

[ઢાળ : પહેલી]

(૧) સગ્સ્વતીદીને પ્રણામ કરી, સદ્ગુરની સદૃષા પામી શ્રી યશોવિજય વાયકના શુશ્રુસમુદાયનુ ગાન કરીશુ હે શુશ્રુતા મુનિવ-
શ્રી યશોવિજયજી! તમાગ જ્ઞાનપ્રકાશને ધન્ય છે

(૨) નિશ્ચયે આપનુ દેનમણિ ચિંતામણિ જેડુ (નિમળ) શ્રુત-શાસ્ત્ર છે,
વાદીઓના વચનરૂપી કસોડીએ ચઢેલુ છે, તેના અભાસ પડિતજનો બોધિ
એટલે અમ્યકૃત (સાચી શ્રદ્ધા)ની વૃદ્ધિ કરના માટે કરે છે

(૩) સકલ મુનીશ્વરેમા શિસેમણિ, આગમ સિદ્ધાંતોના અનુપમ
જ્ઞાતા, કુમતોના ઉચ્ચાપક અને વાયમે (ઉપાધ્યાયો)ના કુલમા સર્વ જેવા
આપ જયરના વર્તો છો

(૪) પૂર્વે પ્રભવસ્વામી આદિ છ ‘શ્રુતકેવળી’ થના, તેની રીતે કલિ
કાળમા જોઈએ તો આ શ્રી યશોવિજય પણ તેવી રીતે (વિશિષ્ટ)
શ્રુતધર વર્તે છે

(૫) વળી તેઓઆ જૈનશાસનના યશની વૃદ્ધિ કરનાર, સ્વસમય
એટલે પોતાના સિદ્ધાંતોના અને અન્ય મતો ને શાસ્ત્રોના દક્ષ-જ્ઞાતા હતા
તે ઉપગત તેમનામા બીજા સકડા-લાખો અનોખા સદ્ગુણો હતા કે જેથી
તેમને અર્ધ જ પડેાચી શકે તેમ ન હતુ

(૬) તેઓ કૂચાવી-શારદા (મૂછાળી-સરસ્વતી)ના મિરદથી સારી રીતે
જાણીતા થયા હતા અને જેણે બાનપણમા થીવા માનથી (અલ્પ પ્રયાસથી)

દેવતાના ગરુ મહાન્વિતિ લેવાને પૂન છતી વીરના હતા

(૭) ગુરુ-મૃતિના ગણમાન્વ 'કનાક' નામ ગામ છે, ત્યાં 'નાનન' એવા નામવાળા વાજાગિયા (વજિક) નવતો હતો

(૮) તને માભાગદ નામની ગદિણી હતી, અને તેઓને શુશુવન પુત્ર નામે 'જસરત' કુમાર હતો, જે પુત્ર હિમગમા લઘુ હોવા છતાં બુદ્ધિમા અમણી-મહાન હતો

(૯) 'કુણ્જે'માં ચોમાસુ (અપાદથી કાર્તિક સુધીના ચાગ માસ) શ્રીને સવન ૧૬/૮ માં પાંડવના શ્રી નર્સવિજયજી આનંદપ્રવર 'મન્દાક' ગામમાં પવાનાં

(૧૦) માતા સોભાગદએ પુત્ર સાથે ઉલા-થી તે સાધુ પુરુષના ચગ્ગોમાં રહીને કર્તુ અને મદગુરના ધર્મોપદેશથી જન્મવતકુમારને વેગાગ્યનો પ્રકાશ થયો

(૧૧) અણ્ણદિલપ-પાટાગ (ગુરુગત-પાણ્ણ)માં જઈ તે જ ગુરુ પાને જન્મવતકુમાર ચાગિય (દીક્ષા) લીધું અને તે રખતે 'યસોવિન્દ્ય' એનું નામ સ્થાપન કરનામાં આન્સુ એન્સેલેવે તે નામથી ઓળખાના લાગ્યા

(૧૨) વળી, બીજા 'પદ્મમિત્ર' જેઓ જસરતકુમારના બાઈ હતા અને શુશુવત હતા તેમને પ્રેમ હતા તેઓ પાગ મનન થતા એટલે કે મહાનતો સેવા દાનચાગિય અગીકાન્ કય (તેમનું નામ પદ્મવિન્દ્ય નાખ્યું)

(૧૩) વડીદીક્ષા મારેનો યોગ-નાપ અને શ્રદ્ધસ-વૈધવિકાન્નિ સૂતનો અભ્યાસ કરતા (યોગવતા ડાપ્ત થતા) આ બંને મુનિ-મધુઓને ન ૧૬૮૮ની આવમા તપાગજના આવ્યાય શ્રી વિન્દ્યદેવસુરિના હસ્તે વડીદીક્ષા આપનામાં આવી

(૧૪) વડીદીક્ષા માં શ્રી જસવિન્દ્યજીએ ગુરુમુખદાન સામાયિક આદિ (પાંડવગ્રંથ સત્રાદિ) સૂત પાતના અભ્યાસ કર્યો, જેના પશ્ચિમે

જેમ સાકરના દહમાં મીઠાશ વ્યાપીને (અણએ અણમા) રહે છે, તેવી રીતે તેમની મતિ શુભ-શાન્તિમા વ્યાપી ગઈ.

(૧૫) નં. ૧૬૬૬મા ગજનગ-અમદાવાદમા સંઘ સમક્ષ સુતાની શ્રી યોગવિનયે આ મહા અવધાન કયા.

(૧૬) તે વખતે શ્રીગંવના એક અમણી શાહ ધનઝ સૂગ હતા. તેમણે શુદ્ધ શ્રી નયવિનયજ્ઞને આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી કે —“આ [શ્રી યોગવિનયજ્ઞ મહાગજ] વિદ્યા-જ્ઞાન મેગવચને યોગ્ય પાત્ર છે. એમને (લણવામા આવે તો) આ બીજા હંમાયાન થાન તેમ છે.

(૧૭) જે કાશી વર્ષ ૮એ દર્શનના પ્રધાનો અભ્યાસ કરે તેા કામ પડયે શ્રીગિનમાર્ગને ઉજ્જવલ કરી દેખાડે તેવા છે.”

(૧૮) શાહ ધનઝભાઈના વચનો સાલગીને સદ્ગુરુદેવે લણાવ્યું કે, ‘કાશી વર્ષ લણવાનુ કામ ધન-સદ્ગીને આધીન છે, કાગ્ય કે વિના સ્વાર્થે અન્ય મતિઓ પોતાનાં શાસ્ત્રાનુ જ્ઞાન આપના નથી.’

(૧૯) આ ‘મુગ્ધસંવેધી’ કાવ્યના રચયિતા શ્રી કાન્તિવિજયઝ કહે છે કે જ્ઞાતી પુરુષોના ગુણોનું કથન કરતાં મારી નિઃસ્વા નિમંચ યઈ અને આ મુગ્ધસંવેધી કાવ્યને આમળના મવગા ગુણોની પુષ્ટિ થાન છે.

[લાળ : બીજી]

(૧) ગુરુજીનુ વચન સાલગીને ગુણી શ્રાવક શાહ ધનજી સૂગએ મનના ઉત્સાહપૂર્વકે કહ્યું કે, ‘હા નાણાની જે હમર હીનારનો ખર્ચ હુ આપીશ અને પડિતનો તથાવિધિ-યથાયોગ્ય રીતે વારવાર સન્કાર પણ કરીશ.

(૨) ‘માટે મારી એવી ઈચ્છા છે કે તે તરફ જઈને તમે લણાવો.’ આ સાંભળી સુધે જેવા તેમની ગુરુએ કાશી તરફ વિહાર કર્યો, અને તે શ્રાવકે નૃત્તી લખી. તેથી ગુરુજી તે શ્રાવકનો લખિણ્ય કળી લીધા,

અને પાછળથી સદાય અર્થે (નાણાં મળી થકે માટે) તે હુંડીને કાઢી મોકલી આપી.

(૩-૪-૫) કાઢી દેશની વાગાણુમી નગરી છે, જે ક્ષેત્રના ગુણ-મહિમાને લક્ષ્યમા લઇને જ્યાં સરસ્વતીદેવીએ પોતાનો વાસ કર્યો છે, ત્યાં તાર્કિક-કુલમા સુર્ય સગ્ગા પાર્શ્વના અખંડ અભ્યાસને જાણનાર એક ભદ્રાચાર્ય હતા કે જેમની પામે સાનસો ચિપ્પો મીમાન્સા આદિ દર્શનોનો અભ્યાસ વિધાના રસપૂર્વક કરતા હતા. તેમની જ પામે શ્રી યશોવિજયજી પોતે ધણા પ્રકરણો ભણવા લાગ્યા. ન્યાય, મીમાન્સાવાદ, મુગત (બૌદ્ધ) જૈમિનિ, વેદોપિક આદિના સિદ્ધાંતો સાથે ચિંતામણિ જેવા ઉત્કૃષ્ટ ન્યાય-ગ્રંથોનાં પણ અભ્યાસ કર્યો; જેથી વાદીઓના સમુદયથી છૂતી ન શકાય તેવા અને પંડિતોમાં શિરોમણિ થયા. તેમણે સાંખ્ય અને પ્રભાકર ભટ્ટ (પૂર્વમીમાન્સા)નાં મહાદુર્ગમ (સૂત્રના) મતમનાંતરોની રચનાનો અભ્યાસ કરી જિનાગમ-સિદ્ધાંતો સાથેનો સમન્વય પણ કરી લીધો.

(૬-૭) અધ્યાપક પદિતજીને હમેશનો રૂપેયો અપાતો. શ્રેષ્ઠ હુદ્દિશાળી શ્રી યશોવિજયજીને અધ્યયન કરવામાં મહારસ લાગ્યો હતો. તેઓશ્રીએ ત્રણ વર્ષ સુધી સત્તન અને ખૂબ પરિશ્રમપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. એવામાં ત્યાં મોટા દાઢી ધસી આવેલા એક સંન્યાસી માથે, મર્ચનન અમશ શ્રી યશોવિજયજીએ વાદ (સાત્ત્વાર્થ) શરૂ કર્યો. તે સંન્યાસી શ્રી યશોવિજયજીની પ્રયત્ન વાદ-શક્તિ દેખનાં ઉન્માદ (ગર્વ) તણ પલાયન થઈ ગયો. પછી જેમની આગળ જીત-નિશાન સુચવતાં પંચ શબ્દ-પાંચ પ્રકારનાં વાજિંત્રો વાગી રહ્યાં છે એવા શ્રી યશોવિજયજી પોતાને નિવામે પધાર્યા, - અર્થાત્ તેમને વાજતે-ગાજતે ભારે સત્કાર સાથે પોતાને સ્થાને લઈ જવામાં આવ્યા.

(૮) ત્યાં આવીને વારાણસી-શ્રી પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરી અને તેઓની ન્યાયવિશારદ તરીકેની મહાકીર્તિ થઈ. આ પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ સુધી

કાશીમા ગ્હીને 'તાર્કિક' નામ ધાન્ય કરીને પડિનગર શ્રી યગોવિગ્નયજ્ઞ
કાશીથી આગ્રા નગરે પધાર્યા

(૯) ત્યા આગ્રા શહેરમા પાણુ ચાર વર્ષ પર્યન્ત ગ્હીને વિદ્વાન ન્યાયા
ચાર્ય પાસે આ પડિત શ્રી યસોવિગ્નયજ્ઞએ વિગેષ આદરપૂર્વક એન્હો કે
અતિશુદ્ધતા ને ઊંડાણથી કમ્નિ-કર્કશ અને પ્રમાણેથી અતિભરપૂર તકના
સિદ્ધિતોને અવગાહી લીધા

(૧૦) શ્રી યગોવિગ્નયજ્ઞની નિદ્ધતાથી આકર્ષાઈ આગ્રાના ભગ્નિયન
શ્રીમધે તેમની આગળ આગ્રહપૂવક સાતસો રૂપિના ભેગ ધર્ના, તેનો ઉપયોગ
ઉભગથી પુસ્ત્રો ભેના, લખાવવામા અને પાણ (પાન્હીઓ આદિ) બનાવવામા
કર્યો, અને પછી તે વસ્તુઓ આનન્દ ને ઉત્સાહથી નિઘાળનાસીઓને સમર્પણ
કરવામા આવી

(૧૧) ન્યાથી વિદ્યાર કરીને સ્થગે સ્થગે દુર્દમ વાહીઓની સાથે
જાતજાતના વાદ્યે કરતા, તેમને પગજિત કરતા, વિદ્યાઓથી દીપતા શ્રી
યગોવિગ્નયજ્ઞ અમદાવાદ નગરમા (શુદ્ધગતમા) પધાર્યા

આ પ્રમાણે આ સુયશની વેતીને જે સદા જાયુગે, તે મહા આનંદના
પૂરને પ્રાપ્ત કરને-એમ શ્રી કાતિવિગ્નયજ્ઞ કહ છે

[દાળ: ત્રીજી]

[નાથ -વિદ્યાધામ કાશી જેવા દુરના પ્રદેશમાથી વિજયી બની અમદાવાદ
પધારતા અમદાવાદની જનતાએ તેમનું ભાવભીનું સ્વાગત કર્યું તે વાતને કવિ
આ દાળમા વર્ણવે છે]

(૧-૨) અમદાવાદની નારીઓ આ પ્રમાણે વચન ઉચ્ચારી રહી
છે કે કાશીથી શુરદેવ યગોવિગ્નયજ્ઞ દગે વિશ્વામા વાદમા મિત્રો મેગીને,
'નાથવિશ્વાન્દ' જેવી મોટી પદ્મીથી અનનૂત યત્રને, વગી જેમની આગળ

વાજિંત્રો જોઈથી વાગી જ્યાં છે તે અહીં (અર્થાત વાગતે-ગાગતે ધામ-ધૂમથી) પધાર્યા છે, માટે હું આહ્વાન્યો! સદગુરુદંવનં વાદવા ચાલો.

આ ગાનનદાપક પંડિતવર્ય છે, એમનું જોવા માટે અમારાં નેત્રા નલસી રહ્યાં છે.

(૩) નાનાં વડે જેમ ચદ વીંટાયો છે, તેવી રીતે ભટો, ઇત્રા, વાદીઓ અંત પંડિતજનો વડે નેઓશ્રી પરિવર્યા હતા, અર્થાત તેમના અગતમા તેઓ સાથે હતા. શ્રી યશોવિજયજી ભવ્ય જીવાંશ્વીર ચંદ્રશેખરે આનંદ આપવામાં ચંદ્ર સરખા ને વાદીશ્વર ગરુડેને વશ કરવામાં વિષ્ણુ સરખા હતા.

(૪) યાચંક્ર અને ચારણોના સમુદાયથી સ્તુતિ-પ્રશંસા કરાના, ઉત્તમ અર્ધ(પૂજન)ને પ્રદણ કરના સકળ મંઘ-સમુદાયથી વીંટાયેલા [અમદાવાદની રતનપોળ નાંક આવેલી] નામપુરીય સરાહ(હાલમાં-નાગોરી સરાહ) છે)માં પધાર્યા.

(૫-૬) આથી આ અજોડ પંડિતની ઉજ્જવલ કીર્તિ પ્રત્યેક દિશામાં ફેલાઈ ગઈ અને (અમદાવાદની) ગરુસલામાં તેમની થતી પ્રશંસાને મહા-ખતખાને સાંભળી તેથી ગૂર્જરપતિ (સુખા) મહાખતખાનને પંડિતવર્ય શ્રી યશોવિજયજીને જોવાની તાત્કાલિક જાગી અને સુખાખાનની વિનંતિથી (જુદિની મહત્તાના સુચક) તેમણે અદ્યાર અવધાન સાધી ખતાવ્યાં.

(૭) નવાખખાન જાની ગુરની ગાન-શક્તિથી ખુશ થયો, તેઓશ્રીની જુદિના વખાણ કર્યા, અને [ગુરુશ્રી] મહા આહ્વાનથી વાગતે-ગાગતે સ્વઅનંદ પધાર્યા.

(૮) આથી જેન શાસનની ઉત્તિ થઈ અને તપાગરુદની શોભા ખૂબ વધી. આ પંડિત ગોગસી ગરુદના સાધુઓમાં અશ્વોલ-દ્રાઈથી શોભા ન પામે તેવા છે, એમ સર્વ લોકો કહેવા લાગ્યા.

(૯) અમદાવાદના શ્રીસંઘે શ્રી વિગ્નવદેવશ્રિ ૨૨૮નાયકને હાથ જોડી અરજ કરી છે કે, ‘જાંબુરવામી’ શ્રી યશોવિગ્નવલ્લ કે જેમની હોડ દોષ કરી શકે તેવું નથી તેથી તેઓ (પંચપરમેષી)ના ચોથા (ઉપાધ્યાય) પદે સ્થાપન કરવા ચોક્કસ છે.

(૧૦-૧૧) નપમ્મદાધિપતિ શ્રી વિગ્નવદેવશ્રિએ પોતે, એ વાત જાણીને મનમાં ધારી લીધી. ત્યાર બાદ પંડિત શ્રી યશોવિગ્નવલ્લએ સંસારના મનાપોનું ઉચ્છેદન કરવા માટે ‘ગ્યાનક’ (વીરા સ્થાનક નામનું) તપ વિધિ-પૂર્વક આદ્યું. મોક્ષની સાધનાના ધ્યેયથી શુદ્ધ માર્ગથી ભોજનચેલા આ મુનિશ્રી સંયમની નિર્મળનામાં ચઢ્યા હતા. તે વખતે જ્ય-સોમ આદિ પંડિત-મંડલી તેમના નિર્મળ ચરણોની સેવા કરતી હતી.

(૧૨) વિધિપૂર્વક વીરા સ્થાનકનું તપ આદર્યા પછી (આગાધ્યા પછી) તેના પ્રત્યક્ષ ક્ષણરૂપે તેમને વાચક-ઉપાધ્યાયની પદવી સંવત ૧૭૧૮માં (ગરુડપતિ) શ્રી વિગ્નવપ્રભશ્રિએ આપી.

(૧૩) વાચક-ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિગ્નવ જગનમાં જ્યવંતા યશનામી થયા. તેઓ ખરેખર જુદરપતિના અવતાર સમા હતા. શ્રી કાંતિવિગ્નવલ્લ કહે છે કે આ મુદ્દસવેલીને સાંભળનાં હમેશાં જ્યજ્યકાર થાય છે.

[હાજી : ચાંધી]

(૧-૨) કર્તા શ્રી કાંતિવિગ્નવલ્લ કહે છે કે હું શ્રી યશોવિગ્નવ વાચકના ગુણના વિસ્તારોને પામી શકું તેમ નથી. તેમના ઉપકારો ગંગાજલના બિન્દુઓ કરતાં પણ અધિક છે. જેમ ૧૧૨ ઉપનિષદો વેદના એક ભાગરૂપ છે તેમ શ્રી યશોવિગ્નવલ્લની નય-નિગમથી અગમ્ય અને ગંભીર સ્યાદવાદ-વચન-સિદ્ધાન્તોની રચના આગમ (૪૫)ના જ એક વિભાગ રૂપે છે, અને તે અતિ કદિન છે. આનો લાભ કોઈ ધીર પુરુષ જ ઉઠાવી શકે તેમ છે.

(૩) જોમની ગાસ્ત્ર-રચનારૂપી ચક્રિકા શીતલ, પરમ આનંદને આપનારી, પવિત્ર, વિભગ-સ્વરૂપ અને સાચી છે, અને તેથી રસિકગતો તેનું હોશોહોશ મેવન-પાન કરે છે.

(૪) શ્રી હરિભદ્રસૂરિના આ લઘુ બાંધવ એટલે કળિયુગમાં ખીખ 'હરિભદ્ર' થયા. આ પ્રમાણે મેં સત્વેલા તેમના પ્રગટ અને યથાર્થ ગુણોને સાંભળીને દોષ પાશુ કવિઓ કે પડિતો રોષ કરશે નહિ.

(૫) સવન ૧૭૪૩માં આ પાદકન્ડિપાધ્યાય કબોઈ નગરમાં ચોમાસું રહ્યા હતા. અને તે ગામમાં તેઓથી અનશનનપ કરી પાપોને ધોઈ, મુર-પદવીને અનુસર્યા, અર્થાત્ સ્વર્ગવાસી થયા.

(૬) ત્યાં (અગ્નિ-સંસ્કારના સ્થળે) તેમનો તેજોમય સમાધિસ્તૂપ વર્તે છે અને તેની પડખે જ 'શીત' નામની તલાવડી છે. તે સ્તૂપમાંથી 'ન્યાયની ધ્વનિ' નિજ સ્વર્ગવાસના દિવસે પ્રગટ રીતે પ્રકટે છે.

(૭) (કર્તા પોતાનો ભક્તિભાવ વ્યક્ત કરતા છેવટે કહે છે કે—) આ ગુરુદેવ સવેગી—અમણેના શિરોમણિ, જ્ઞાનરૂપી રત્નના સાગર, અને અન્યમતરૂપી અધકારનો નાશ કરવામાં બાલમૂર્ત્ય જેવા છે.

(૮) શ્રી ગુરુરાત-પાટણના ઓસંધના અતિઆમહથી મુગ્ધસ (શ્રી યશોવિજયજી)ના સુવિશેષ ગુણો વડે શોભતી આ મુગ્ધસવેલી લખી-રચી છે.

(૯) શ્રી કાંતિવિજય કહે છે કે ઉત્તમ પુરુષોના ઉત્તમ ગુણોને પ્રગટ કરતાં મેં મારી જીલ્લને પવિત્ર કરી છે. આ યશ-વેલડીને સાંભળતાં સાંભળનારના દિવસો ધન્ય થાય છે.

၂၃၅၃

લવિક્ક જતોના કવ્યાણુ અથે હું કહું છું, તે મારું કાર્ય સન્સ્વતી દેવીની કૃપાથી મગલમય થાયો અને પાર પાડો. જેમનું નામ પણ મોટા મંત્ર જેવું છે, એ શ્રી નવવિજયની સાનિધ્યમાં રહી, એમને વચાવના જઈ આ તૃતીની મેં રચના કરી છે.”

ઢાલ પહેલી (૫. ૨)

સમવસરણ-તીર્થકર કે એવી મહાન વિભૂતિ પધારવાની હોય તે વેળા રચવામાં આવતી સભા કે પરિષદ; દેશના-ઉપદેશ; અરથ ગંભીર-ગંભીર રહસ્યવાળી; સુર-દેવતા: ચરમ-છેલ્લા; વાંદી-વંદન કરી; પાવધ-મેળવે; કેવળી-કેવળ જ્ઞાન ધરાવનારા; ધાસ્યધ-ધરો; સામાનિક ઈંદ-ઈંદના સમાન; અહિ દેવી યુત-ચારે દેવીઓ, પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે; પુરઃપ્રામદ-નગરમાં; ચવી-ચવી, આયુધ્ય પૂરું કરી; મુત-પુત્ર; અનાદી-દેવનું નામ, મં. અનાદિત ઉપ-થી પ્રાકૃત અગાદિય એટલે કે આદરગદિન; આદી-આદર; અનુજ-નાનો ભાઈ; એ પુગિ-એ નગરમાં; વ્યવહારી-વેપારી; હુજી-હતો, ધર્મ મથો; ભાઈધ-ભાઈએ; નવકાર-નવકાર મંત્ર; અભુઆલી-અજવાળી; છૂતઈ-ભુગાગમાં; આયુધઈ-શસ્ત્ર વડે; અધિપ-અધિપતિ દેવ; સાર-ઉત્તમ; નિજ કુલિ-પોતાના કુળમાં; સ્યું દેઈ સ્યું પાલી-શું આપે અને શું પાળે?; દસ દિસ-દસ દિશાઓ; મૃગસ-શ્રી યશોવિજયજી; કવિ પોતાનું આ નામ દરેક ઢાલને અંતે મૂકે છે.

દેવતાઓએ મોના, રૂપા અને રત્નો વડે શ્રી સમવસરણની ગ્યના કરી હતી. ત્યાં શ્રી વીર પ્રભુ સિંહાસન પર વિરાજી અર્ધગંભીર, ગંભીર વિચારણાવાળી દેશના આપે છે. તે વખતે વિદ્યુન્માલી નામનો દેવતા ત્યાં આવ્યો અને પ્રભુને વંદન કરી આનંદ પામ્યો. તે સમયે શ્રેણિક રાજ્યએ મનમાં ઉલ્લાસ આણી શ્રી મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે “હે પ્રભુ! છેલ્લા કેવળ જ્ઞાની દ્રોણ યને?” મહાવીર પ્રભુએ જવાબ આપ્યો, “આ વિદ્યુન્માલી દેવનો સાતમે દિવસે દેવલોકમાંથી અંબી તારા નગરમાં કંપમદતના પુત્ર

જંબૂ કુમાર તરિકિ જન્મજે અને તે છેલા કેવળ જ્ઞાની થયો." (૮-૧૧)

ગજએ પૂછ્યું, "એ કેવી રીતે બન્યું? મને બધી વાત વિગતે કહો." પ્રભુએ કહ્યું, "આ નારીમાં ગુપ્તમતિ નામે એક વેપારીને ઋણલક્ષ્મી અને જિનદાસ નામના બે પુત્રો હતા. પરંતુ બંને ભાઈઓ વચ્ચે અમૃત અને હાલદહા જેવો જેટલો અંતર હતો. નાનો જિનદાસ દુષ્ટ અને વ્યસની હતો. આથી પિતાએ એને ઘર બહાર કાઢી મૂક્યો હતો. એક દિવસ જિનદાસ કોઈની સાથે જુગારમાં હાર્યો અને પછી તકગરમાં ધાયલ થઈ ઘરે આવ્યો. ત્યારે મોટાભાઈએ એની મેવાચારી કરી અને એને સદુપદેશ આપ્યો. જિનદાસ નવકાર મંત્રજાપી મૃત્યુ પામીને આ જંબૂદ્વીપનો અધિપતિ દેવ થયો. વળી, પોતાના કુળમાં છેલા દેવગાનો જન્મ થયો એવી અમારી વાણી સાભળી એ ઋણલક્ષ્મી ખૂબ હર્ષમાં આવ્યો છે." (૧૨-૧૫)

શ્રેષ્ઠિક ગજએ ફરી પૂછ્યું, "હે પ્રભુ! વિદ્યુન્માલી દેવતા આટલો બધો તેજસ્વી કેમ છે? એના તેજથી દશે દિશા અગ્નિવાણી લાગે છે. એની આગળ સૂર્યનું તેજ પણ આપું લાગે છે. જેમજેમ એ દેવતાને જોઈએ છીએ તેમતેમ એ વધારે ગમે છે. તેનું કામચુ ચું? ક્યા એવા પુણ્યને લીધે આમ બન્યું છે તે કહો." (૧૬-૧૭)

૧૩. ન્યાય અન્યાય.....જંતુ—આ કડીમાં કવિએ માત્ર બે જ પંક્તિમાં ઋણલક્ષ્મી અને જિનદાસના જીવન વચ્ચેનો ભેદ આલંકારિક ભાષામાં બતાવી દીધો છે. ન્યાય, અન્યાય, ચારિત્ર્ય વગેરેની બાબતમાં આ બંને ભાઈઓ જાણે મદેદે જીવનાજીવના પહેલા અને છેલ્લા એટલે કે સત્યયુગ અને કલિયુગ જેવા હતા. બંનેની એક જ જતેના હોવા છતાં તેમનામાં અમૃત અને જે જેટલો કે જે હતો. એક જ માતા હોવા છતાં આમ કેમ બને? જેવી રીતે અમૃત અને જેગની બાબતમાં બન્યું તેવી રીતે. અમૃત અને જે પગપર વિરુદ્ધ છે; એક જીવન આપનાર છે અને બીજું જીવનનો અગ લાવનાર છે. અને જ્યાં તે બંનેનો જન્મ મનુષ્યમાંથી થયેલો છે.

૧૬. ફિરિ પૂછત ઘુતિમાલી - એપિન નજને કૃતદલ ધાધ છે કે વિઘ્નમાનીએ એન ત તા દાનમા આપ્યુ હને અને એન ધુ યાનિય પાત્યુ હને, ના નત તપ ત્યાગ વગેરે જ્યાં હને કે જેથી એને આનુ દેવતાન પદ મળ્યુ અને તમા પાત્યુ આવા અન્યન નજરવા, પ્રભાવશાળી નવ થયો ?

દ્વાદ્શ (પૃ. ૩)

વદધ-મોલે જનધન-વાઘળ, તન-ત્યાર, વીર-શ્રી મહાની પ્રભુ મત કયો - ન કરના, વ્યાધાન-વિઘ્નરૂપ ખીછ કઈ પ્રવૃત્તિ, મહી-પૃથ્વી માટી, ચૂદઈ-ચૂગુ પગથી, ખાનુ, અહીં 'સરમ સ્વાદ આખવો', પન્દિરઈ-છોડીને, કટક-કોટો, ગતો-નકત, અનુકત, એના પ્રત્યે ભાન ધરાવનાર, એમા જ ગ્યોપર્યો ગેનાર વિધ્યા-આડીઅવળા, નમખી, નિંદાકથનીની વાતો હિયઈ ઉત્તસી-હૃદયના ઉત્તસથી, મોઈ-એ જ

તે નમયે અમૃત સમાન મધુર અને મેવ અમાન ગભીર ગાણીથી શ્રી મહાની પ્રભુએ લવિક જનોના હિત માટે દેશના આપના કહ્યુ, 'હે શ્રોતાજનો ! તમને જે સગસ ગાત કહ્યામા અવિ છે તે ધ્યાનથી, ગસથી, ભાનથી સાભળો તે સમયે ખીછ કઈ પ્રવૃત્તિમા ચિત્તને રોકાવા દેગો નહિ કે જીધગો નહિ કે આડીઅવળા નમખી ગાત કરો નહિ જે માણ્યો આની અસ વાત આનતી હોન ત્યારે જીધના હોન છે તે અસ નસના ધૃત્કા પામવાન બદલે માન તમની ઘાણેન્દ્રિય આવની પાનાન થીંધ માની સ્વતા હોય છે, જેવી રીતે જો સાધ અને દ્રક્ષ છોડીને કાગવાળી વનસ્પતિ ખાવામા જ ગ્યોપર્યો ગહે છે તેની ગીતે માટે જેઓ ખીજુ બધુ છોડી, હૃદયમા આનદઉત્સાસ આણી, ગુરના મુખ નામે જોઈ, ધ્યાનથી અને ભાનથી સાભળતા હોય છે તેઓ જ તાચા શ્રોતાઓ છે'

દ્વાલ ખીછ (પૃ. ૩)

ગેદિની-ગૃહિણી, પની પ્રમાર્ગ-પ્રમાત્રે દાઈ-એ તસ-તેની કૃપિ-કૃપે, શ્રુત-આગમઅથા ગીતારથ-ગીતાર્થ, આગમ પ્રધાનો અન્નાસ

કરી તેનું મંડ્ય પામવાનો પ્રયત્ન કરનાર મહાન મુનિઓ; મહાલ-
લો; અમર-મોટા ભાઈ; વિવશો-શરમાઈને, ઝખવાણો પડીને; મમ્મલ-
એક નાનો, મગના દાણા જેટલો, પદ્યન; મેહ-મેધ; ન આદર્શ-આદર
ન આપે; વેધિઉ-વૌધાયો, મનમા લાગી ગયું; એક જ મેલો-એમને
એકને જ મોકલ્યા; અગ્ન પ્રમોદ-માઈને ઉપદેશ આપવા માટે;
પ્રામુક-નિર્લવ (અસુ-હવ; આસુ-હવવાણુ; પ્રામુક-હવ વગરનું);
ઉદક-પાણી, સાધુઓ જે ઉકાળેયું પાણી વાપરે છે તે હવ વગરનું
હોઈ તેને પ્રામુક ઉદક કહેવામા આવે છે ઉદ્યમ-સેવા કરે છે; પડિ-
લાભ-પ્રતિલાભ્યા, મેળવવું-પાધુ મેળવવું; નવહિ-નવેલા, નવી પરખેલી
ત્રી; મદન-કામદેવ; દ્યધ-દ્યધ, બજેલો; હરભાવ-શકર ભગવાનના
કપાળના ત્રીજા નેત્રી; કુચમડન-જાતી પરનું સુશોભન; મંચકાર-મુક્તિ
ધૂનભાગન-ધીનું પાત્ર; અવિસરજ્યા-વિધિસરના વિસર્જન વિના; એટલે
કે છેલ્લે છૂટા પડતી વખતે લેવાની ધમ્મર અનુમતિ વિના પોતાની
મેજે જ પાટા ફર્યા; પ્રસાદ-દૃષ્ટા; આરેપ-આશિષ કરે છે, મૂળ ગાત્રને
બુલાવી દેવા પ્રમગ્ન-મા ચિત મેટી રાખે છે; ગતિપાત્ર-ચારમપાળાની;
મૂળ પિ-મૂળી

પાડી. આથી, પોતાનું કાર્ય મૂળ ન થવાને લીધે તે મુનિ શરમાઈને શર પામે પાછા આવ્યા, અને શરને બધી વાન કરી. તે વખતે ભવદત્ત મુનિએ વચ્ચે ટપ્પ કરતા કહ્યું, “વિવાહની ઘેવછામા નાના લાઈએ મોટા લાઈ, જે મુનિ છે તેમને આજ ન આપ્યો અને એમની પામે દીક્ષા ન લીધી એ કેટલું ખગમ કહેવાય?” (૨૪-૨૮).

એ સાંભળી બીજા દ્વર્ષ એક મુનિએ ભવદત્ત મુનિને કહ્યું, “માન બોલનાનો રો અર્થ? જે તમે તમાગ નાના લાઈને દીક્ષા આપો ત્યારે જ તે વાન પ્રમાણ કહેનાય” ભવદત્તે કહ્યું, “જ્યારે શર મગધમા વિહાર કરે ત્યારે હું આ કૌતુક કરી બનવીશ.” ત્યાં પછી જ્યારે શર મહાનજ મગધ દેશમા પધાર્યા ત્યારે ભવદત્તે તેમની અનુમતિ માગી શરએ એમને એકવાને જ પોતાના લાઈને દીક્ષા આપવા માટે મોકલ્યા. ભવદત્ત મુનિ પોતાના માસારિકપણના ઘરે પહોંચ્યા. પરંતુ તે વખતે નાના લાઈનો નાગદત્ત વામુકિની પુત્રી નાગિક્ષા આથે વિવાહોત્સવ થઈ રહ્યો હતો. એમા ભવદત્ત મુનિ આવતા તેઓને ઘણો આનંદ થયો અને પેલા વિવાહોત્સવની સાથે આ મેળાપ પણ બીજા એક ઉત્સવ સમાન થયો. પરંતુ મુનિએ કહ્યું, “તમે વિવાહકાયમાં મથગૂલ છો, માટે અમે પાછા જઈશું.” (૨૮-૩૫)

જે સમયે નાના લાઈ ભવદેવની નવોદા કુલાચાર પ્રમાણે શણગાર સજ્જ રહી હતી તે વખતે ભવદત્ત મુનિના આગમનના સમાચાર સાંભળી ભવદેવ, નાગિક્ષાના શણગાર હજી અધૂરા હતા તો પણ તેને મૂકીને મુનિને વદન કરવા ગયો. મુનિ તે વખતે પાછા ફરી ગયા હતા. મુનિને વિદાય આપવા માટે કેટલાક નગજનો એમની આથે ઘોડે સૂધા ચાલી ગયા હતા. ભવદત્તે પોતાના લાઈ ભવદેવને પોતાનું એક પાન લેયકવા આપ્યું. એ સમયના શિષ્ટાચાર પ્રમાણે મુનિ લોખને કહે કે ‘હવે તમે પાછા જાઓ’ અને તે પછી જ લોખ પાછા જઈ

શકે. પરંતુ લવદત્ત મુનિએ જાણી જોઈને ધ્રુવને એ પ્રમાણે કહ્યું નહિ. એટલે ખીજ બધા નગરજનો મુનિની ગળ લીધા વગર ચૂપચાપ એમને એમ પાછા વળી ગયા. પરંતુ મુનિની સાથે ચાલતો લવદેવ ભાઈની રજ વગર કંઈ રીતે પાછો વળી શકે? વગી એના હાથમાં તો મુનિનું પાત્ર પણ હતું. એ પાછો વળવાની કંઈ પણ વાત ન કરે અને એને પોતાના વિવાહનો પ્રમંગ યાદ ન આવે એ માટે લવદત્તે, એનું મન ખીજ વાતોમા વાગવા પોતાની ગૂંઠરૂપણાની જૂની વાતો કાઢી. (૩૬-૪૬)

૨૪. ગચ્છ-જૈન સાધુઓમા ગચ્છની વ્યવસ્થા પ્રાચીન સમયથી ચાલી આવી છે, અને આજે પણ તે ચાલુ છે એટલે ગચ્છ શબ્દ જૈનો માટે અપરિચિત નથી. આ ગચ્છ વગેરેની વ્યવસ્થા પ્રાચીન સમયમા કેવી હતી તે વિશે પૂ. મુનિશ્રી પુરુષવિગ્નપણએ જૃહત્ કપસુત્ર-ભાગ છતાંની પ્રખ્યાતનામાં નીચે પ્રમાણે માહિતી આપી છે:

“નિર્મન્ય-નિર્મન્યી મંથમાં જ્વાબદાર મહામાન્ય અધિવેશ પાય છે: આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ઉવર્તક, અધિવેશ અને રત્નાધિક. આ પાચે જ્વાબદાર સ્થવિગ મહાનુભાવો અધિકા-મા ઉત્તરોત્તર ઊતરતા હોવા છતાં તેમનું ગૌ-વ લગભગ એકધારું માનવામા આવ્યું છે. આ પાચે મંથપુરપો મંથવ્યવસ્થા માટે જે કંઈ કરે તે પંચરૂપની સદાનુભૂતિ અને જ્વામદારીપૂર્વક જ કરી શકે એવી તેમાં વ્યવસ્થા છે.”

x

x

x

“માત્ર ગણતરીના જ નિર્મન્ય-નિર્મન્યીઓનો સમુદાય હોય ત્યારે તો ઉપર જણાવ્યા મુજબ પાય મંથસ્થવિગેથી કામ ચાલી શકે. પરંતુ જ્યારે સંકડો હાલગેની સખ્યામા સાધુઓ હોય ત્યારે તો ઉપર જણાવેલા માત્ર ગણતરીના સંધપુરપો વ્યવસ્થા જાળવી ન શકે તે માટે ગચ્છ, કુવ, ગચ્છ અને સધની વ્યવસ્થા કરવામા આવી હતી અને તે દરેકમાં ઉપર્યુક્ત પાય સ્થવિગેની જોડણી રહેતી અને તેઓ અનુક્રમે ગચ્છાચાર્ય, કુલાચાર્ય, ગણાચાર્ય અને સંઘાચાર્ય આદિ નામોથી ઓળખાતા.”

“ઉપર જણાવેલા આચાર્ય આદિ પાંચ સધપુરુષો કોઈ પણ જાતની અગવડ સિવાય જેટલા નિર્ઘન્ય-નિર્ઘનીઓની દરેક વ્યવસ્થાને જાગવી શકે તેટલા નિર્ઘન્ય-નિર્ઘનીઓના મંધને ગચ્છ કહેવામાં આવતો.”

૨૭. જિમ મગસેલથી મેહ-મગસેલ એટલે મુદ્દગશૈલ નામનો મગના દાણા જેટલો પથ્થર. નદીસૂત્ર, આવસ્યકસૂત્ર વગેરેમા મુદ્દગશૈલ અને પુષ્કગર્વતની વાત આવે છે. એમા પુષ્કગર્વતને અને મુદ્દગશૈલને પરસ્પર ચઢાવી કોઈક લઢાની મારે છે. પુષ્કગર્વત એટલે મોટામોટા પથ્થરોના પુષ્ક દુકડે દુકડે કરી નાખનાર મેઘની શક્તિ. મેઘ સતત ધોધમાર વરસે તો એથી ધૂળઢેકાં તો ઘડીકમા ધોવાઈ જાય અને મોટામોટા પથ્થરો પણ તૂટવા લાગે. આથી પુષ્કગર્વતને યહું કે મારી આગળ મુદ્દગશૈલનું શું ગજી? એટલે એ તો સાત દિવસ સુધી એકધારે મુદ્દગશૈલ પર વરસે છે. પરંતુ જે મેઘ મોટામોટા પથ્થરોના દુકડા કરી શકે છે તે મગના દાણા જેટલા ઠણ્ણ પથ્થરને કશું કરી શકતો નથી. પુષ્કગર્વત માન્યું કે એક અણવાડિયામા તો મુદ્દગશૈલના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા હશે, પણ જ્યારે એણે જોયું તો મુદ્દગશૈલ વરસાદના પાણીમા નાખીને જિલટાને વધારે ચગકાટ મારતો હતો. આથી પુષ્કગર્વત શરમાઈને અંખવાણે પડી જાય છે. આવી જ રીતે અહીં એક મુનિ પોતાના મંસારી લાઇને દીક્ષા માટે ઉપદેશ આપે છે, પરંતુ તે માનતો નથી તેથી મુનિ અંખવાણે પડી જાય છે.

૩૭-૩૮-૩૯-૪૦-આ ચાર કડીમાં કવિએ નવોદાના શાસ્ત્રગારનું ઉપદેશ અલકા વડે વર્ણન કર્યું છે. એના કેશ દોગથી બાંધવામાં આવ્યા હતા, તે જાણે મુખરૂપી ચશીના ઉલ્લેખી કેશ રૂપી અધકા નામક ચોરને પકડીને બાંધવામાં ન આવ્યો હોય એવા લાગતા હતા. એના કપાળમાં કેસરનું તિવક બનાવવામાં આવ્યું હતું, તે જાણે લગવાન શંકર જેને બાળી નાખ્યો છે એ કામદેવનો અંકુ ન જિઓ હોય એવું લાગતું હતું.

દૂધા (૫. ૬)

રૂપકાં-દૃશ્યો; વાનર પરિ-વાંદરાની જેમ; તીર-કાંઠો; વાલુકા-રેતી; લીલાઈ-રમનમાં; ભૂરિ-પુષ્કળ; આચાર્ય-આચર્ય.

આ ગામ, આ સીમ, આ વૃક્ષો કે જેના ઉપર વાનરની જેમ મહી આપણે રમતો રમતા હતા; આ સરોવર, આ એનું પશ્ચી, આ એનો મનોહર કાંઠો કે જ્યાં આપણે તાલવૃક્ષની નળીના છાર બનાવીને પહેર્યા હતા; આ રેતી કપૂર જેવી ઉજ્જવળ શોભા રહી છે કે જેમાં આપણે આનંદ ભરી રમતો રમતાં -મતાં ઘણા ઘર બનાવ્યાં હતાં. આમ ભવદત્તે ભવદેવનું વાતોમાં મન પરોવી એને પોતાના આચાર્યના પવિત્ર ચરણથી સુંદર બનેલ એવા ગામે લઈ આવ્યો. ભૂતકાળના સરમરણો તાત્કાલ થતાં માણસ બીજી બધી વાત ભૂલી જાય છે. એ સુકિતનો લાભ લઈ ભવદત્તે ભવદેવની સાથે જૂની જૂની વાતો કાઢી એની પામે પોતાનું કામ કઢાવી લીધું એનું સરસ આલેખન અહીં કરવામાં આવ્યું છે.

હાલ ત્રીજી (૫. ૬)

વસતિનઈ-નમ્રને; તતપિણિ-તત્કાલ; દીક્ષી-દીક્ષા આપીને; તરુ ક્ષેતરઈ-આડની બગીચામાં; આગિની-અગિની; જાલા-જ્વાળા, ઉલ્લાઈ-હોલવાય. અસરાલા-મોટું, વધે છે. (અં. અસરાલ=અનંધ. એના પ-થી અથવા અ. ઈઅરાઈલ પરથી) થવિર-વૃદ્ધ, ગુરુ; પાપસ-કૃધ; ભાજન-પાત્ર; ક્ષાણ્ણિ-સુત-કાણ્ણીની સાથે. કૂલ માલધર કામિની-નૃસિંહની માળા ધરેલી સ્ત્રી; બલ્લાણ્ણિસુત-ક્ષાણ્ણીનો દીકરો; વમિતિ-ઊલટી કરેલું; વત્તસી-વાંતમી (વાત-ઊલટી કરેલું; અસી-ખાનાર), ઊલટી કરેલું ખાનાર; શુનક-કૂતરો; નરગની-નરકની; પડવડ-ખોટો; પર સીપવડા પડવડ-ખાગડાને ઉપદેશ; આપવામાં મોટો; સુસીલા-સગરા શીલચાળી; ઉત્પથ-આડે માર્ગ; વારિતિ-અટકાવ્યો.

ભવદત્ત મુનિ પોતાના લાઈ ભવદેવ સાથે નગર અંધી આવી પહોંચ્યો. બીજા મેલાઓ એને વાંકા વગીને એવા લાગ્યા અને માંડોમાંડું હર્ષાને

કહેવા લાગ્યા, “ઓ ભવદત્તજી આવે. એકલા ગયા હતા, પણ બંને મળાને આવે છે. મુનિના હાથમા મપડાઓ તે મુનિ થવાનો. સન્યાસીના હાથમા સપડાઓ તે સન્યાસી થવાનો. એક વખત હાથમાં આવ્યો તે કેમ છૂટે?” શુરએ ભવદત્તને પોતાની પાસે બોલાવી પૂછ્યું, “આ જુવાન કોણ છે?” ભવદત્ત કહ્યું, “દીક્ષા આપવા માટે હું આ માન લાઈને લાવ્યો છું.” એટલે શુરએ ભવદેવને પૂછ્યું. ‘તમે દીક્ષાર્થી છો?’ આ પ્રશ્નથી ભવદેવને વિભામણ થઈ. ‘પોતાના લાઈને જૂદો કેવી રીતે પાડી શકાય?’ એટલે એણે કહ્યું, ‘હા’. આથી ભવદેવને તરત દીક્ષા આપવામાં આવી અને સાથી બીજા મુનિ સાથે એને બીજે મોકલવામાં આવ્યો. સગાંસખધીઓએ ત્યાં આવી જ્યારે ભવદેવ કયા છે એ વિશે ભવદત્તને પૂછ્યું ત્યારે ભવદત્ત જવાબ આપ્યો કે ‘કાણુ જાણે!’ આમ ધર્મ અર્થે મુનિવરે સાથી વાત કહી નહીં. એટલે તે અજ્ઞનો પાછા ફર્યા. (૫૧-૫૮)

ભવદેવે કેવળ લાઈની ભક્તિથી પ્રેમઈને વ્રત પાળ્યું શરૂ કર્યું, પરંતુ તેના ચિત્તમાથી નાગિલા હજુ દુર થઈ નહોતી. ભવદત્ત મુનિ ઉમ તપશ્ચર્યા કરી અતે અનશન લઈ તે સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થયા.

લાઈના સ્વર્ગગમન પછી ભવદેવે વિચાર્યું, ‘આટલા દિવસ લાઈની ભક્તિથી વ્રત પાળ્યું. હવે મારે વ્રત શા કામનું? મારા મનમાં તો નાગિલા વસી છે. હજુ શું મોડું થયું છે? માટે જઈને એની સાથે ઘર માંડી રહું.’ આમ વિચારી શુરને દક્ષા વિના, તેણે પોતાના ગામે આવી પાદરે મુકામ કર્યો. (૫૯-૭૩)

ત્યાં એક બ્રાહ્મણી સાથે ફૂલની માળા લઈને આવેલી સ્ત્રીએ તેને વદન કર્યું. ભવદેવે એને પૂછ્યું ‘આર્યવાન અને રેવતી અહીં છે?’ તે સ્ત્રીએ કહ્યું. ‘એ તો કેટલાક વખતથી પરલોકે સીધાવ્યાં છે.’ પછી ભવદેવે પૂછ્યું, ‘ભવદેવ મુનિએ જે નાગિલા સાથે લગ્ન કર્યા હતાં એ અહીં છે?’ તે સ્ત્રીએ કહ્યું, ‘તમે ભવદેવ છો ને? અહીં આવવાનો તમારો હેતુ શો?’

લવદેવે કહ્યું, 'નાગિલાને મળવાનો.' એ બીએ કહ્યું, 'હું જ નાગિલા છું. કાળ વીતતા મારું યૌવન ગયું છે. હવે મારી કોડીની કિંમતની કાયા માટે તમે શા માટે તમારાં ત્રણ રત્ન (ગીન, દર્શન, ચારિત્ર્ય) હારી જવ છો? તમારા મોટાભાઈએ કપટથી પણ તમારું લયું કર્યું છે. વમન કરેલું અન્ન ખાવાની જેમ કોઈ ઇચ્છા ન કરે તેમ એક વખતની મૂઠી દીધેલી એવી મને પાછી મેળવવાનો તમારે વિચાર ન કરવો જોઈએ.' લવદેવે કહ્યું, 'ખરેખર, તે મને સાચે રસ્તે આણ્યો છે.' (૭૪-૮૩)

૬૬. સોહાલી.....અસરાલી રે=લવદેવ પોતાની કામખીડા વ્યક્ત કરતાં કહે છે કે અગ્નિની જ્વાળા સહન કરવી સહેલી છે, પરંતુ વિરહની જ્વાળા સહન કંવો અધની છે. એ બેમાં ફેર કેટલો બધો છે કે અગ્નિની જ્વાળા પાણીથી બોલવાઈ જાય છે, જ્યારે વિરહની જ્વાળા આંખનાં આંસુ રૂપી પાણીથી વધતી જ જાય છે.

૬૭-૮૦. બંભણિ મુત...વિમાસી રે=નાગિલા લવદેવને ઉપદેશ આપે છે કે તમે જીવનના સ્થૂળ સુખભોગને માટે ચારિત્ર્યનો ત્યાગ કરો નહિ. ધનૂગની વાડી કચ્છા માટે કપટક્ષત્રને કાપી ન નાખો. એ પછી નાગિલા એક બ્રાહ્મણીના દીકરાની વાત કહે છે. બ્રાહ્મણીનો દીકરો માને કહે છે કે 'તું એક પાત્ર મારા મોઢા નીચે ધર, કારણ કે મારે પીધેલું દૂધ જીલટી કરી નાંખવું છે; જ્યેથી હું બીજો જઈ દક્ષિણ તરીકે જમી આવું. ત્યાર પછી ફરી બૂખ લાગશે ત્યારે જીલટી કરેલું દૂધ હું પી જઈશ.' મા કહે કે એવું ભુગ્નસાવાળું અને નિંદિત કાર્ય ન કરાય. લવદેવ કહે, એવું ખાનાગે માણસ કૂતરાથી પણ ખગળ. નાગિલાએ કહ્યું, 'તો હું તો વમનના અન્નથી પણ ખગળ છું. માટે તમારે મારી ઇચ્છા ન કરવી જોઈએ.'

દૂહા (૫. ૧૦)

અતિચાર-અતિ ચરણ इति अतिचार) મૂળ વસ્તુને ઉલ્લંઘી જવું. જૈન શાસ્ત્રો પ્રમાણે વ્રતભંગની ચાર ભૂમિકાઓ છે-અતિક્રમ (વ્રતભંગ-

નો મનમા મંદપ કવો) અતિક્રમ (ત્રણભાગ માટે તૈયાગી, હનનયતન વગેરે કરવું), અતિયાગ (હિ નુધી નથીને નનયગ કવો માટે પ્રવૃત્ત થવું પણ નનનો ભગ કવો નહિ), અને અનાયાગ (નનનો ભગ કવો) પહેલા ત્રણ માટે પ્રવૃત્તિ, સુધ્ધિ છે, અનાયાગની નથી આલોચ-આલોચના પ્રતી, અપગવની પ્રજ્ઞાત પ્રતી ગિરિ-હૃદય, શુરણી-સાધી, શક-છંદ સૌર્મ-દેવલોચન નામ

ભવદન કહે છે “આજે હવે હું મારા અનુભવને મળી લઉં અને ત્યાં પછી શુરુ પામે જઈ અતિયાગની આલોચના તથા અને હૃદયના ઉત્સામથી તપશ્ચર્યા કરીશ ” નાગિ એ પ્રજ્ઞા, “હવે તમાર અનુભવને મળીને શુ મમ છે? તેઓ કદાચ વચમા વિદ્ય નાખશે જે તમાર ઉત્તમ હિત જણે છે એવા જ તમાર સાચા બાવવો કહેવાય માટે તમે સીવા શુરુ પાસે જ જાન અને શુદ્ધ આચાર પાગો હું પણ સાધીશ પામે જઈ મન ધાણુ કરીશ ” એટલે ભવદેવ જિના નિમાને રત્ન પ્રતી શુર પામે ગમે અને મયમ પાગી પહેના દેવનોકમા શકના સામાનિક દેવ થશે

ઢાલ આધી (પૃ. ૧૦)

અધિગી-અધ્યો પુષ્પલાવર્ષ-પુષ્કગારત્તિ-મહાવિદેહ દેવમા પુષ્કળા વતિ નામનો વિજય ખડ છે, નયનિ-નગરી, પુરગીકિણી-નગરીનું નામ, પૂગર્ષ-પહેરે, પૂગ ધાવ, પૂગર્ષ-પૂગ કર્યા, પાગ પાડચા, સીતા અમુ દ્રમોન-સમુ જેની સીતા નામની નદીમા, અલિધા-નામ પૂન-પુન, પેલા યો-એના યો, રમાડચો, કિણી-હાથિણી કનિ-હાથી, વનઈ-વનમા, અભ-વાદગ, પરો-આલો, પિશુન-ચાગી કરનાર, ચાડિયો, ધિર-રિયગ, અભુઆતઈ-અજ્યાગે નિશમણિ-ચદ સકલન-પત્ની આધ, સમોસના-સમવસર્થા, પધાર્યા વચ્ચુધાર-ધનનીધારા, માસખમણુ-મહિના ના ઉપનાસ, ચહિદ પૂર્વા-ચોદ પૂતધારી મુનિ, કૃતિક ચિત્ત-સ્વચ મનથી

હવે ભવદત્તનો જીવ દેવલોકમાયો અનીને મહાવિદેહ દેવમા પુષ્કળા વતિ વિજયમા, પુડગીકિણી નામની નગરીમા વજ્રદત્ત ચક્રીની રાણી

યરોધરાની કુખમા આવ્યો તે વખતે યરોધરા રાણીને સમુદ્રમા સ્નાન કરવાનો દોહડ થયો રાજ્યએ એને સમુદ્ર જેવી સીતા નદીમા સ્નાન કરાવી એનો દોહડ પૂરો કર્યો. યરોધરા ચન્દ્રની કલાની જેમ દિવમે દિવસે તેજમા વધવા લાગી. (૮૯-૯૨)

સમય જતા રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો તેનું નામ માગ દત્ત રાખવામા આવ્યું યોગ્ય વન થતા રાજ્યએ એને ગુરુ પાસે વિદ્યા શીખવા મોકલ્યો ત્યાં પછી યૌવનમા આવતાં સાગરદત્ત ધણી સ્વનવરમા જઈ ધણી કન્યાઓ સાથે પડ્યો, અને તેમની ત્રાથે ભોગવિલાસ ભોગવવા લાગ્યો (૯૩-૯૫)

એક દિવસ તે પોતાની રાણીઓ સાથે ખેનતો હતો ત્યારે તેણે આકાશમા એક વાદળુ જોયું એ વાદળ સામે જ તેની નજર ચોટી નહીં એવામા પતન આવના વાદળુ વિખેરાઈ ગયું એ જોઈ કુવર ચિત્તમા વિચારવા લાગ્યો, આ મેવની જેમ જ સપત્તિ, આપત્તિ, જન્મ, મર્ણ્ય વગેરે ક્ષણિક અનવાગી વસ્તુઓ છે માત્ર એક ધર્મ જ ગિયર અને નિન્ન છે માટે આત્મશક્તિને અજવાળનાર અને શાશ્વત મુખ આપનાર એવા ધમનું જ વ્રત લઈ તે પાતન કરવું જોઈએ. આમ, સાગ દત્ત કુમારને એકાએક પરાગભાવ આવ્યો એણે માતાપિતા પામે રજા માગી દીક્ષા લીધી અને અનધિગાન પ્રાપ્ત કર્યું (૯૬-૧૦૨)

હવે લગદેવનો જીવ અમુક કાળે સ્વર્ગમાથી ચ્યનીને પીતરોક નગરીમા પદ્મરથ રાજની રાણી વનમાલાને કુખે અવતર્યો. એ પુત્રનું નામ શિવકુમાર રાખવામા આવ્યું એને લાડકોડથી ઉછેરવામા આવ્યો ગુરુ પાસે એ વિદ્યા લખ્યો અને યૌવનમા આવતા કન્યા સાથે લગ્ન કરી ભોગવિલાસ ભોગવવા લાગ્યો એક વખત એ નગરીની બહાર ઉપવનમા સાગર ઋષિ પધાર્યા તે સમયે કામસમૃદ્ધ નામના એક સાધવાહે મુનિને માસખમકુંતુ પારણ કંગવ્યુ તે સમયે એના ઘરના

આગણામાં ધનની વૃદ્ધિ થઈ એ જોઈ આશ્ચર્યમુગ્ધ બનેલો શિવકુમાર એ ઔદ પૂરંધારી મુનિની પાસે સપરિવાર બેસી ગજગદમની જેમ ધર્મોપદેશ મળ્યું કરવા લાગ્યો. શિવકુમારે પછી એ મુનિને એમનો પૂર્વ ભવ કેવો હતો એ વિશે પૂછ્યું (૧૦૩-૧૧૦)

૯૪. સમયઈ.....નિર્મલા— એ પુત્ર કિરોગવસ્થામાં આવના યોગ્ય સમયે નજીએ એને ગુરુ પામે વિદ્યા શીખવા મોકલ્યો. જેની રીતે કૃપામાથી દોગડા (ગુણ) વડે માયુસ નિર્મળ પાણી કાઢી તેનું પાન કરે, એટલે કે પાણી ખેંચી કાઢનાર માયુસ પાણી મેળવે અને છતાં કૃપાનુ પાણી ખૂટે નહિ તેની રીતે આ શિષ્યે ગુરુ પામેથી મર્વ પ્રકારના સદ્ગુણો અને વિદ્યાઓ મળ્યું કર્યા. કવિએ કૃપાના જલની આ કલ્પના હેમચંદ્રાચાર્યના જંખૂવામી ચગ્નિમાથી લીધી છે.

૬૬૬ (૫. ૧૩)

વડલાગ-મોટા ભાગવાળા; મુગ-દેવતા; નિમંત્ર-મમતા રહિત; સગમ-અનુગમ, આસક્તિવાળો; સાશ્રવ-(આશ્રવ-આવવા-જવાનો દરવાજો) જેમાં પાપપુણ્ય વગેરેનું આવાગમન થાય છે; ઇતર-ખીજું, એટલે કે નિરાશ્રવ-જેમાં પાપપુણ્ય વગેરેનું આવાગમન થતું નથી. પરિણતિ-પરિણામ.

અવધિતાન વડે જાણીને સાગરદત્ત ઋષિએ શિવકુમારને કહ્યું, 'પૂર્વ ભવમાં તમે મારા નાના ભાઈ હતા. મેં તમને તે વખતે કપટ કરીને દીક્ષા અપાવી હતી. ત્યાર પછી આપણે બંને સૌધર્મ દેવસોકમાં દેવતા થયા અને પરસ્પર ધણી પ્રીતિ રાખના હતા. હવે આ ભવમાં હું અનાસક્ત સાધુ થયો છું અને તમે હજી અનુરોગવાળા રહ્યા છો.'

૧૧૩. સાશ્રવ...અનુકૂલ—સાગરદત્ત ઋષિ શિવકુમારને કહે છે કે હું રાગરહિત થયો છું અને તમે હજી રાગવાળા રહ્યા છો, કારણ કે આમાં સાશ્રવ અને અનાશ્રવના અભ્યાસના પગિણામની જ મૂળ મુખ્ય વાત છે. જ્યાં મુઠ્ઠી આ-મા આશ્રવવાળો હોય છે ત્યાં સુધી પાપ, પુણ્ય,

અનુરાગ વગેરે રહે છે. જ્યાં અનાશ્રવ હોય ત્યાં એ કશું હોતું નથી.

ઢાળ પાંચમી (૫. ૧૪)

વિષ્ણુ આશુ-આરા વિના; લાવયતી-મનના લાવથી યતિ; ઉદ્દેજિતી-ઉદ્દેગ પામ્યો; ભુજવો-ભોજન કરાવો; ઇન્દ્રપુત્ર-શ્રેષ્ઠીનો પુત્ર; તનુપંગ્ગ-દેહરૂપી પિંગ્ગ; નિસીદી-(સં. નૈવેષિકી)મંદિર કે ઉપાશ્રયમાં પેસતાં 'નિસીદી' કહેવાનો જૈનોમાં રિવાજ છે. તેનો અર્થ એ છે કે આવા પવિત્ર સ્થળમાં પ્રવેશતાં બહાગના ખીખ બધા વ્યાપારોનો ત્યાં જતાં નિષેધ થાય, બહાર એ રોકાઈ જાય. ઇન્દ્રિયવહી-અર્થોપચિત્તી; હાલતાં ચાલતાં જે કંઈ પાપ થાય તે. પડિકન-પ્રતિક્રમી; આ બંને શબ્દોનો અર્થ એ કે હાલતાં ચાલતાં જે કંઈ પાપ થાય તેમાથી પાછા હડવા માટે આલોચના કરવી. આવી આલોચના ગુરુ પાસે શિષ્ય કરે છે. પુષ્પ-પ્રમાણને, શુદ્ધ કરીને; અણુમણી મુગ્ધ-મને આરા આપો; સિદ્ધ-શિષ્ટ, શાસ્ત્રોક્ત; નિરવધ-દોષરહિત, શુદ્ધ; મુંડિતપણું-સાધુત્વ; આંબિલ-એક વ્રત જેમાં અમુક પ્રકારનો જ લૂખો આહાર દિવસમાં એક વાર લેવાનો હોય છે; છ-એ ઉપવાસનું વ્રત; આઉ-આયુષ્ય; સિવ-શિવકુમાર; ઈન્દ્ર-ઇન્દ્ર; સ્વ-મેવ-સાક્ષાત્.

શિવકુમારે કહ્યું, “હે ગુરુ, પૂર્વ ભવની જેમ આ ભવે પણ તમે મને તારો. હું વ્રત લેવાને માટે મારાં માતાપિતાને પૂછી આવું છું.” શિવકુમારે માતાપિતા પાસે અનુમતિ માગી, પરંતુ માતાપિતાએ તે આપી નહિ. તેમણે કહ્યું. “જો તું અમારો લક્ષ્મી હોય તો વ્રત લેવાને અમારી તને ના છે.” આમ, તેમની આરા વિના તે વ્રત લઈ શક્યો નહિ. એટલે તે સાગર ગુરુનો માત્ર મનના લાવથી એણે બચ્યો. તેણે આવુંપણું બંધ કર્યું, પૂછવામાં આવતું ત્યારે ‘મને રચતું નથી’ એટલે જ ઉત્તર આપતો. આથી ઉદ્દેગ પામીને રાત્રીએ શ્રેષ્ઠીનો પુત્ર દક્ષમણિ બોલાવી શિવકુમારને સમજાવવા કહ્યું. (૧૧૪-૧૧૮).

હવે દહવર્મા શિવકુમાર પાસે આવ્યો. ‘નિમીદી’ કહીને એ સ્વ

ધરમાં પ્રવેશ કરી—ગુરની જેમ એને વંદન કરી, ‘મને આરા આપો’ એમ કહીને બેઠો. શિવકુમારે કહ્યું, ‘તું શા માટે મુનિને યોગ્ય એવો વિનય મારી સાથે કરે છે?’ દદવર્માએ કહ્યું, ‘તમારો શુભ ભાવ ખરેખર વંદનને યોગ્ય છે. એટલે, તમે ભાવવતિ દેવાને કારણે મેં આ વિનય કર્યો છે. પરંતુ મારે તમને એક પૂછવું છે. તમે ભોજન કંમ કરતા નથી?’ શિવકુમારે કહ્યું, ‘મારા ધરમાં નિરવદ-દોષરહિત આહાર ક્યાં મળે છે?’ દદવર્માએ કહ્યું, ‘હું તમને લાવી આપું.’ શિવકુમારે કહ્યું, ‘હું છક કરીને પાંચે આંખિલ કરીશ.’ આમ, શિવકુમારને વ્રત કરતાં બાર વર્ષ વીતી ગયાં. પરંતુ સંયમ વ્રત લેવાને માટે માતાપિતાએ રજા ન આપી. અંતે શિવકુમાર આયુષ્ય પૂરું કરી ક્ષત્રલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. એ દેવ તે વિદ્યુન્માલી. આજથી સાતમે દિવસે તે દેવલોકમાંથી ચપ્પી ઋષ્યમદત્તનો પુત્ર જંબુકુમાર થશે અને ઈવંજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે જનાર એ છેલ્લા હશે. (૧૧૯-૧૩૨)

૧૨૮. ન વડ...પમાણ—નિશ્ચય નયથી અહીં ઉંમર પ્રમાણ નથી અને પર્યાય પણ પ્રમાણ નથી. છતાં વ્યવહારથી ઉચિત નયને સંમત એવું પ્રમાણ કરવામાં આવે છે.

૧૨૪-૧૨૮. દદવર્મા શિવકુમારને ગુરની જેમ વંદન કરે છે. પરંતુ શિવકુમારે વિધિસરના સાધુત્વનો અંગીકાર કર્યો નથી. એટલે એને એ પ્રમાણે વંદન કરી શકાય? દદવર્મા તેનો અહીં ખુલાસો આપે છે. સાધુઓમાં ઉંમર અને પર્યાય (દીક્ષાનો ગાળો) એ બે પ્રમાણ દ્વય દ્વંને વંદન કરે એ નક્કી કરવામાં માર્ગદર્શક બને છે. ઉંમરમાં મોટા સાધુ પોતાનાથી નાના પણ સાંખ્યા દીક્ષા પર્યાયવાળા સાધુને વંદન કરે એમ પણ બને અથવા ઉંમરમાં મોટા અને સાંખ્યા દીક્ષા પર્યાયવાળા સાધુ પોતાનાથી ઉંમરમાં નાના અને ઓછા દીક્ષાપર્યાયવાળા સાધુને વંદન કરે એમ પણ બને. આમાં એકલી વય કે એકલો પર્યાય પ્રમાણથી, પરંતુ વ્યવહારથી એ બંનેને સંમત એવું પ્રમાણ કરવામાં આવે છે. દદવર્મા દહે છે કે એકલું મરતક

મુડાનવાથી સાધુત્વ આની જલુ નથી અને મસ્તક ન મુડાનીને, ઘગ્ગા રહેનાર
પણ એના જ્ઞાન અને યોગથી સાધુ હોઈ ચક્ર છે

દુહા (૫. ૧૬)

પછી, વિદ્યુન્માલીદેવની ચારે ત્રિયાઓએ પ્રસન્નચદ્ર ઋષિને પૂછ્યું કે
“અમને અમારા ત્રિયતમનો ફરી મેળાપ કયા થશે?” “ઋષિએ કહ્યું, “આજ
નગરમાં સમુદ્ર, ત્રિય સમુદ્ર, કુબેર અને સાગર એ ચાગ્ર શ્રેણીઓ વસે છે
તેની તમે પુત્રીઓ થશો, ત્યારે મનુષ્યલનમાં તમારે એની સાથે મેળાપ થશે”

૧૩૩. પ્રસન્નચંદ્ર ઋષિ—શ્રેણિક રાજ્યએ શ્રી મહાનીગ્ર પ્રભુને
છેલ્લા કેવળા પ્રણ થશે, એ વિરો પ્રશ્ન પૂછ્યો અને પ્રભુએ શ્રી જખૂસ્વામીનું
ચરિત્ર કહ્યું, તેવી રીતે આની પહેલા તેમણે પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિ વિરો
પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો અને પ્રભુએ તેનું ચરિત્ર કહ્યું હતું

પોતાનપુર નગરમાં મોમચદ્ર નાન અને ધારિણી રાણી મુખેથી રહેતા
હતા ગમ્મને પ્રસન્નચદ્ર નામનો એક નાનો પુત્ર હતો પોતાના મસ્તકમાં
સરેક વાગ જોતા ગમ્મએ પુત્રને ગાદી સોંપી વનમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો
ધારિણી પણ એમની સાથે વનમાં ગઈ તેઓ વનમાં સાધુજીવન ગામના
લાગ્યા પરંતુ વનમાં જતા પહેલા ધારિણીને ગર્ભ ગ્લો હતો તે મોટો
થતા સમય થયે ધારિણીએ વનમાં બાળકને જન્મ આપ્યો અને પોતે
મૃત્યુ પામી બાળક વ કલ પહંરી ઋષિકુમારની જેમ જીજ્ઞવા લાગ્યો,
માટે તે વ કલચીરી કહેવાવા લાગ્યો પ્રસન્નચદ્રને તે વિશે ખબર પડતા
પોતાના એ લાઇને નગરમાં બોલાવી લાવવા માટે પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ એણે
મોકલેની વેશ્યાઓ તેને લઈ આ-આ વિના પાછી ફરે છે ત્યાર પછી
વકલચીરી નગરમાં આવી એક વેશ્યાને ત્યા રહે છે અને એની પુત્રી
સાથે લગ્ન કરે છે, પરંતુ નાગરિક અને ગૃહસ્થ જીવનની એને કંઈ ખબર
પડતી નથી પાછળથી પ્રસન્નચદ્રને પોતાના લાઇને મેળાપ થાય છે અને
તેઓ બંને વનમાં પોતાના પિતાને મળવા જાય છે વ કલચીરી ધમધ્યાનથી
અગ નાન ગ્રામ કહે છે, અને પોતાના પિતા તથા ભાઈ પ્રસન્નચદ્રને પણ

ઉપદેશ આપે છે એથી પ્રસન્નચદ્ર પોતાના પુત્રને ગાદી સોંપી વનમાં જઈ માધુ
ળની તપશ્વર્યા કરે છે તે ઉપ તપશ્વર્યા કરતા હોય છે ત્યારે શ્રેણિક
ગજને રથ ત્યાંથી પસાર થાય છે તે વખતે રાજના એક સૈનિક ખીજને
કહ્યું, ‘ખરેખર! આ દાઈ મહા મા વદનીય છે’ ખીજએ કહ્યું, ‘અરે,
આમને તુ નથી ઓળખતો? એ તો પ્રસન્નચદ્ર સર્ગર્ષિ છે પણ એમનું
બધું તપ નિષ્ફળ જવાનું છે, કાણુ કે એમણે જે દુષ્ટ મનીષ્યાને પોતાના
પુત્ર તથા રાજ્ય સોંપ્યું છે તે મત્રીઓ એ પુત્રને ઉછેદ કરને’ પ્રસન્નચદ્રના
કાને આ શબ્દો પડે છે, એમણે તમ્મત તે તેના વિચારે ચડી જાય છે અને
મનમાં ને મનમાં ક્રોધ કરી તે મત્રીઓને મારી નાખવાની ઇચ્છા કરે છે

શ્રેણિક રાજાએ જ્યારે ભગવાન મહાવીરને જ્ઞાનમાં પોતે જોયેલા
આ મહાન તપસ્વી વિશે પ્રશ્ન કર્યો કે ‘આવા ધ્યાનમાં જ જો તે મુનિને
દેહ પડે તો તે કઈ ગતિ પામે?’ ભગવાને કહ્યું, “સાન્ની ન કે” આથી
રાજાને આશ્ચર્ય થયું આની ઉપ તપશ્વર્યા કરનાર સાતમી નજે કેરી રીતે
જઈ શકે? તેમણે વિચાર કરી ફરીથી એ જ સવાલ ભગવાનને પૂછ્યો
ભગવાને કહ્યું, “હવે તે સર્વાર્થ સિદ્ધિએ જાય” શ્રેણિક ગજાએ પ્રશ્નને
પૂછ્યું કે ‘તમે આવો જુદોજુદો જવાબ કેમ આપ્યો?’ એમણે પ્રભુએ
કહ્યું કે પહેલી વાર પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે પ્રસન્નચદ્ર મુનિ સૈનિકની વાત સાંભળી
તપ કરતા કરતા પોતાના મત્રીઓને મારી નાખવાના વિચારમાં પડી ગયા
હતા પરંતુ પછી એમને આવો વિચાર કે વાને માટે ખૂબ પશ્ચાત્તાપ
થયો તેઓ ફરી પાછા પોતાના શુકલધ્યાનમાં દૃઢ થયા એમણે ખીજ
વાર તમે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે તેઓ શુકલધ્યાનમાં દૃઢ હતા, માટે આવો જવાબ
આપ્યો પ્રભુએ આવો જવાબ આપ્યો ત્યારે પછી થોડી જ વારમાં
પ્રસન્નચદ્ર નરપિને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું એ પછી એમને વિદ્યુન્માલીની
ચારે પ્રિયાઓએ પોતાના પ્રિયતમને ફરી મેળાપ થવી રીતે યશો એ વિશે
ઉપર મુજબ પ્રશ્ન કર્યો અને નરપિએ કેવળજ્ઞાનથી જાણી તેનો ઉપર
મુજબ જવાબ આપ્યો એમ શ્રી વીર પ્રભુએ શ્રેણિક નામને કહ્યું

બીજો અધિકાર ઢાલ પહેલી (૫. ૧૭)

સિશુગાર-શશુગાર; વાધમ-વધે; ધન-વાદળ; શિખિ-મોગ; અમર્ય-ધર્મી, દેવ; લઘુ ભાવમ-હલકુ હોવાને કા-લે; સશુલકાં-સલાવણ, મુંદર; જમવારો-જન્મારો; વૈભાર્ધ-વૈભારગિરિ; મોહમ-મુધર્મા સ્વામી; સાવધ-પાપવાળું, જેમાં કંઈ દોષ લાગે એવું; જલધર-વાદળ; ઉરગ-સર્પ; જંગુલી-સર્પનું વિષ ઉતા-નાર વિદ્યા; અગતી-અગત્ય મુનિ.

એ રાજગૃહ નગરમાં શ્રેષ્ઠિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એની ગુણ-કાર્તિ પવિત્ર ત્રિવેણીની જેમ ત્રણે ભુવનમાં ફેલાઈ હતી. એનું તેજ એટલું બધું હતું કે એનાથી પરાલ્લ પામીને સૂર્ય જાણે આકાશમાં લમતો ન હોય અને એના પ્રત્યેના દેવથી અગ્નિ જાણે બળતો ન હોય એવું લાગતું હતું. એની સલામાં ઋષભદત્ત શ્રેષ્ઠી રોલતો હતો. તે બીજા કુબેર જેવો હતો. ધૃક્ષ કે સરોવરના જળની જેમ તેનું ધન સૌને કામ લાગતું. એની સાથે કલ્પતરુને તોલવામાં આવ્યું, પરંતુ તે હલકું હોવાને લીધે જાંચે ગયું. ધારિણી એની પત્ની હતી. તે પ્રસન્ન, સૌન્દર્યવતી અને સારા ચરિત્રવાળા હતી. ઋષભદત્ત અને ધારિણી વચ્ચે નખ અને માંસ જેવી ગાઢ પ્રીતિ હતી. બંને એવું સુખ ભોગવતાં હતા કે જાણે બંનેનો જીવ એક હોય, માત્ર દેહ જુદા જુદા હોય એવું લાગતું. (૧-૧૩)

ધારિણીને પુત્ર વિના પોતાનું જીવન શન્ય લાગતું. તે ચિંતાતુર રહેતી. પતિએ ચિંતાનું કા-લુ પૂછ્યું અને ધારિણીએ તે કહ્યું; પરંતુ એથી ચિંતા ઓછી થવાને બદલે ઊલટાની બેવડી થઈ. ધારિણીના એ દુઃખને જુલાવવા ઋષભદત્ત એને વૈભારગિરિ પર લઈ ગયો. પત્નિના હાથ પકડી ધારિણી પર્વત પર ચડી. ઋષભદત્ત એને ઉપવનની શોરખ બતાવવા

લાગે ત્યા નરભદ્રતને એનો એક મિત્ર વનામિત્ર મળ્યો તેણે પૂછ્યું, “ક્યાવરો? મિત્ર મ્મ, ‘અહીં મુધમાંગ્રામી છે તેમન વદન મ્મ તમે આનતાદો તા આસો નરભદ્રત અને ધાનિણી ત્યા ગત ત્યા એક મુનિનગ્ને તમણ નવયા બનએ નમને વદન મ્મ મુનિવન્ની દેશના નામના પછી તે મિત્ર જખૂ (જેના નામ પ થી જખૂરોપ એક નામ પડેલું છે તે જખૂ વૃક્ષ)નું સ્વરૂપ પૂછ્યું ધાનિણીએ પપુ આ અનસર નેઈ મુનિને પૂછ્યું, “મને પુનઃપ્રાપ્તિ થગે કે નહિ?” મિત્ર કયુ, “મુનિને આવો પ્રશ્ન ન પછી શકાય પગતુ હું તમને તેનો જવાબ આપુ છું આ અવસર તમે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે, તો મ્મ છુ મ્ને સ્વપ્નમા તમને સિંહન દર્શન થો તો જખૂ વૃક્ષ જેવો દેદીધમાન પુન તમને પ્રાપ્ત થગે” ધાનિણીએ મ્મ, ‘હું દેવતાને ઉદ્ધવી ૧૦૮ આશ્વિન શ્રીશ, જેથી મનઃસાદિત મગે’ સાર પછી મુનિને વદન કરી તે દપતી ઘર પાછા આ-યા એક દિવસ ધાનિણી ને સ્વપ્નમા સિંહ દેખાયો ત્યા પછી એની કુખે વિદ્યુન્માલીનો જીવ અવનર્ગો ધાનિણીના શુભ દોહદ પૂગ થના અને સમય પૂરો થના ધાનિણી એ પુનને જન્મ આપ્યો (૧૪-૩૦)

૨૪. કૌન જલન અગસ્તી દે—આ એક કડીમા મિત્રે મુધમાં સ્વામીના સાધુવનો પગિયથ અત્યન મયો અને આનકાગિ રીતે આપ્યો છે મુવર્મા સ્વામી ક્રોધ રૂપી જ્વાળાને શમાવનાર મેધ સમાન છે, માન રૂપી મોગ વૃક્ષને ઉખેડી નાખનાર હાથી સમાન છે, દલ રૂપી સર્પના ઝેરને ઉતારી નાખનાર જગુની વિદ્યા સમાન છે, અને લોભ રૂપી સમુદ્રને પી જનાર અગસ્ત્ય મુનિ સમાન છે -

દૃષ્ટા (૪. ૨૧)

સ્વયં પન-મુવર્ચના પાનો, અક્ષન-ચોખા તૂર-એક વાગિત્ર, ઇ-છટ્ટ, ઉત્તમ, કુ-દાય હસ્તિ-લીના

પુન-જન્મો સવના પ્રમગે નરભદ્રતના ધરે ક્ષઅન્થી ભગવા મુવર્ચના

પાત્રો લાવવામાં આવ્યાં. વાજિત્રો અને નૃત્ય વડે ત્યાં મંગલોત્સવ થયો. તેના ઘર આગળ કુળવધૂઓએ વેરેલાં દુર્વાકુર જિગી નીકળ્યાં અને ત્યાં લીલુંછમ થઈ ગયું. ઋગ્વલદત દેવચરની પૂજા કરવા લાગ્યો અને યાચકોને ધણું દાન અને સ્વજનોને ધણું માન આપવા લાગ્યો. જંજૂ નામના વૃક્ષ પરથી એણે પુત્રનું નામ જંજૂકુમાર રાખ્યું. તે કુમાર મોટો થયો અને યૌવનમાં આવ્યો.

કાલ બીજી (૫. ૨૨)

વ્યવહારિઉ-વેપારી; સમુદ્દત-અહો આ ઉપમી કડીમાં 'સમુદ્રપ્રિય' નામ જોઈએ. સરતચૂકથી હસ્તપ્રતમાં તે 'સમુદ્દત' લખાયું છે; સંપદા-સંપત્તિ; દુવાર-દ્વાર; ઠય-ઘોડા; ગય-હાથી; વપ્રઈ-કિલ્લાના ક્ષેત્રમાં; એણિ-મગ્ગિ-એ માર્ગે; યાવજીવ-જીવનના અંત સુધી; તામ-ત્યાં સુધી; હેઉ-હેતુ, દુઃખના હેતુરૂપ; મિલાવડો-મિલાપ, મેળ; કલિ કંઘેરિનો-કામળ કેળ અને કાંટાળી કંઘેરના મેળની જેમ; અતિવેલા-મોડું; આશાતરુ વાય-આશારૂપી વૃક્ષને પવન સમાન.

હવે એ જ નગરમાં સમુદ્રપ્રિય નામના વેપારીને પદ્માવતી નામની પત્ની હતી. બીજા સમુદ્દતને કનકમાળા નામની પત્ની હતી. ત્રીજા સાગરદતને વિનયશ્રી નામની અને ચોથા કુબેરદતને ધનશ્રી નામની પત્ની હતી. એ ચાર દંપતીને ત્યાં વિદ્યુન્માલીની એક એક એમ ચારે પ્રિયા અવતરી. પૂર્વ ભવ પ્રમાણે આ ભવમાં પણ તે અત્યંત રૂપવંતી હતી. આ ચાર કન્યાઓનાં નામ સમુદ્રશ્રી, પદ્મશ્રી, પદ્મસેના અને કનકસેના હતાં. હવે એ જ નગરમાં કનસેનને કનકવતી નામની, શ્રમણદતને શ્રીપેશુ નામની, વસુસેનને પીરમતી નામની અને વસુપાલિનને જલસેના નામની પત્ની હતી. એ ચારે દંપતીને અનુક્રમે નમસેના, કનકશ્રી, કનકવતી અને જલશ્રી નામની પુત્રીઓ હતી. આમ આ આઠે કન્યાના પિતાઓએ સાથે મળી પોતાની પુત્રીઓનાં લગ્ન જંજૂકુમાર સાથે કરવાને ઋગ્વલદતને વિનંતી કરી.

મડવલદતે તે માન્ય ગણી. તેથી તે કન્યાઓ અને તેમના માતાપિતા ધન્યતા અનુભવવા લાગ્યા (૩૫-૪૭)

આ સમયે એ પ્રદેશમાં મોહમ ગણુધર-મુધર્માસ્વામી પધાર્યા જળુકુમાર તેમને વંદન કરવા ગયા, અને એમની દેશના માલજાને એમના હૃદયમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો એણે ગણુધર મહારાજને પ્રણામ કરી કહ્યું, 'મને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા થઈ છે. માટે માતાપિતાની અનુમ્તિ લઈને હું આનુ ત્યા મુઢી આપ અહીં જ ગઈને'. મહારાજની ગતિ લઈ એ નગર તરફ આવ્યા પરંતુ તે વખતે નગરના દાર આગળ હાથી, ઘોડા વગેરેના એટલો બધો ધસારો હતો કે જેથી ઘરે પહોંચી પાછા મહારાજ પાસે પહોંચતા ધણું મોઢું થાય એમ હતું આથી તેઓ નગરના બીજા દારે આવ્યા. પરંતુ ત્યાં પણ તે દાર ચમ્પી વામી દેવામાં આવેલું અને ત્યાં દુશ્મનો ન પ્રવેશો માટે દાર ઉપર વજ્ર જેવી મોટી શિલાઓ લટકતી રાખવામાં આવી હતી જળુકુમારે વિચાર કર્યો કે ત્યાંથી પોતે જાય અને શિવા પડે તો કુમરણુ થાય અને તેથી દુર્ગતિ થાય. આથી તે તરત મહારાજ પાસે આવ્યા અને એમની પાસે વાનદ જીવન બ્રહ્મચર્યનું વ્રત લીધું અને દીક્ષા લેવાનું માતાપિતાની અનુમતિ મળ્યા પછી રાખ્યું ઘરે આવી તે માટે અનુમતિ માગી ત્યારે માતાપિતાએ રોતરોતા કહ્યું, 'અમારી આશા તુ ભાગી ન નાખ. યૌવનના ભોગ તુ ભોગન અને પછી યૌવન વીન્યે અમારી સાથે તુ વ્રત લેજે. તુ કેવી રીતે કમ્બિ વ્રત કરી શકીશ ? માટે આઠે કન્યા સાથે લગ્ન કરી અમારી આશા તુ પૂર્ણ કર.' (૪૮-૬૦)

દૃષ્ટા (પૃ. ૨૪)

વસ્યર્થ-વ્રત્તે; વ્રત અર્થોન્નર્થ-નત લેવાની ઇચ્છાવાળાને; પડવજ- (પ્રા. પડિવજિગય) સ્વીકારીને; જાત-પુત્ર, ચિતના ભૂરિ-ખૂબ વિચાર કરી, આલોચ-વિચાર

જળુકુમારની વ્રત લેવાની ઇચ્છાની એમના માતાપિતાએ આઠે

કન્યાઓના પિતાને બચુ કરી. તેથી તે શ્રેષ્ઠિઓ મંડવણ અનુભવવા લાગ્યા. પરંતુ કન્યાઓએ કહ્યું, “જેમ રાજા એક વાર બોલે છે, એટલે કે રાજાનું વચન બદલાતું નથી; જેમ સાધુ એક વાર બોલે છે, એટલે કે મુનિનું વચન મિથ્યા હોતું નથી; તેમ કન્યા પણ એક વાર અપાય છે. માટે અમે જંબૂકુમારને જ પરણુશું.” આથી તે કન્યાઓના પિતાઓએ ઋષભદત્તને વિવાહની તૈયારી કરવા કહ્યું.

હાલ ત્રીજી (૫. ૨૧)

સળસ-મોટી; ચંદુઆ-ચંદરવા; દિવાગર્હ-શોભે છે; ચંદ્રાતપ-ચંદ્ર અને સૂર્ય; સગર્હ-તૈયારી; ચલ-ચલિત, હાલનાં; પટ-વસ્ત્ર; કુસુંભ-કસુંબા રંગનાં; કેશનો સોમ-ચાળ હાથ વડે ખેંચીને ઉતારવા; ઉત્તમના-અલંકૃત, ગોભારૂપ; ધર્મિ-લ-અભોડો; ચગ-સુંદર; અઘો-અર્થ; મૃવા-સિંધિ-સૌભાગ્યમતી સ્ત્રી; દધિ-દહીં; મહઘો-મહાર્થ; કિંમતી અર્થ; શગવ મંપુટ-માટીનાં બે ઢાંડિયા; એકની ઉપર બીજી ઢાંડિયું બીધુ ગોઠવી નાડાછડીયા બાધીને મૂકવામાં આવે છે અને વગગમ્મ એના પર પગ મૂકી એ ભાગે છે. વરગમ્મની વ્યવસ્થાની કમોટી કરનાર આ એક ક્રિયા છે. માતૃગૃહિ-માંવરામાં; ચકિરી-ચારી; મધુપર્ક-મધ, ઘી, દૂધ, દહીં અને સાકરનું મિશ્રણ.

ત્યાર પછી ઋષભદત્તે અને શ્રેષ્ઠિઓએ જોષીને લખતો દિવસ પૂછ્યો. એ પછી સાતમે દિવસે લગ્ન લેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. તે શ્રેષ્ઠિઓએ પોતે બધા જાણે લાઈઓ હોય તેમ એક ચિત્તથી-એક મતથી વિવાહની મોટી તૈયારી કરી. વિવાહ માટે મોટો મુંદર મંડપ રચવામાં આવ્યો, જે ચંદરવા, મોતીની માગા, તોરણો, સાથિયા વગેરે વડે શોભતો હતો. જંબૂકુમારને પીડી યોગવામાં આવી. કન્યાઓને પણ પીડી યોગી સ્નાન કરાવવામાં આવ્યાં. જંબૂકુમારને સ્નાન કરાવ્યા પછી, વસ્ત્રાલંકાર વડે મલ્લ કરવામાં આવ્યા. તેઓ પછી ઉત્તમ

અશ્વ પર બેસી મંડપના દ્વારે આગ્યા. પગ વડે કાડિયાંના મંપુટને લાંગી તેઓ માયરામાં ગયા. ત્યાં કન્યાઓએ એમને વરમાળ પહેરાવી. પછી ધારીમાં દાખલ થઈ એમણે આડે કન્યાઓ સાથે લગ્ન કર્યાં. એથી એમની માતા ધારિણીને ખૂબ દુઃખ થયો. (૭૦-૯૬)

આ હાલમાં કવિએ લગ્નમંડપનું અને જંજૂકુમારના વચ્ચાસંકારનું ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર વડે મનોહર વર્ણન કર્યું છે. એ પછી લગ્નવિધિનું પણ વિગતે રસિક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

૭૨. ચંદ્રબ્દ્યા...મહીરે—લગ્નમંડપમાં લિન્નલિન્ન રંગના ચદરવા શોભતા હતા તે જાણે કે મંધ્યા સમયે આકાશનાં વાદળાંઓ લિન્નલિન્ન રંગ ધારણ કરી પૃથ્વીની શોભા રચનાં હોય તેવા લાગતાં હતાં.

૭૩-૭૪. ચલ પદ્મવ....તરતણુારે—પવનથી હાલતાં પાંદડાંઓ અને મંડપમાં શોભતાં તોરણો જાણે કે વરરાત્રીને મંડપમાં જલદી આવવાને માટે બોલાવી ન રહ્યાં હોય એવાં લાગતાં હતાં. મોતી પૂરેલા સાધિયાઓ તે જાણે મંગલ વૃક્ષનાં બીજથી ભરેલા ન હોય તેવા લાગતા હતા.

૭૫. નીચાઈતું પાણી...ઝરકરે—પીઠી ચોળ્યા પછી જંજૂકુમારે સ્નાન કર્યું તે વખતે એમના ત્રાણમાંથી પાણી ટપકી રહ્યું હતું તે જાણે લવિષ્યમાં પોતાનો લેણ નજીક આવેલો જોઈને વાળ રડી ન રહ્યા હોય એવું લાગતું હતું. લવિષ્યમાં જંજૂકુમાર દીક્ષા લેવાના છે એવું સૂચન કવિએ અલંકારદ્વાર આ કડીમાં મૂક્યું છે.

ફહા (પૃ. ૨૮)

હેર-દગ્ધો; ફરસ-સ્પર્શ; મેર-મેરુ (મર્યાદાના અર્થમાં); કંકણ-મીઠાગ; મોક્ષણ હુઉ-છોડાવવામાં આવ્યાં; જંજૂપતિ સાર-જંજૂદીપના અધિષ્ઠાતા દેવતા; વાસાગ્ર-વાસગૃહ-જ્યાં પતિપત્ની વિનોદ કરે તે સ્થળ; ગોરોઠોરો-ઘોરો માણસ ડોરો રહે; મસિન્કાજળ; ઊરો-વચ્ચે, ઉર એટલે હૃદય, માટે અહીં 'વચ્ચે' અથવા 'મધ્ય'ના અર્થમાં.

સખોતર વિધિનું કવિએ અહીં વર્ણન કર્યું છે. સખ પછી જંબૂકુમાર બધાને વંદન કરે છે. પછી તેમનાં ગીટળ છેડવામાં આવે છે. ત્યાર પછી જંબૂકુમાર પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે પોતાના શયનખંડમાં આવે છે, પણ તે પોતાની ઝિયા પાસે નિર્વિકાર રહે છે, કારણ કે મહાન પુરુષો વિકારનું કારણ પાસે હોવા છતાં અવિકારી રહે છે.

૯૭. દાન...મેર—યરવધૂને સખ પ્રસંગે દાનમાં એટલું બધું સુવર્ણ મળ્યું કે તેનો ઢગલો મોટા પર્વત જેટલો થયો. એ દેખીને સુવર્ણનો પર્વત મેરુ પણ સમવાનના ચરણના સ્પર્શની મર્યાદા અનુસરવા લાગ્યો.

૧૦૧. અહો.....વાસ—કાઞ્ઞના ઘરમાં રહેનાર દોણુ ગોરા માણસ કોરો રહી શકે? ક્યાંક પણ એને કાળો કાથ લાગી જાય છે. કાળા માણસને તો કાઞ્ઞમાં કોરો રહેવાનો પ્રશ્ન નહિ. એ કોરો રહે કે ન રહે તે બધું સરખું છે. અહીં જંબૂકુમાર વિકારનું કારણ હોવા છતાં પોતાની આંક સ્ત્રીઓ આગળ નિર્વિકાર રહી શક્યા એ એમની લોકોત્તરતા બતાવે છે.

ઢાલ ચોથી (પૃ. ૨૯)

દ્રગ-નગર; જ્યપુર-નગરનું નામ; ઉતુમ-મોટું; છતર્ષ-છતાં; પ્રાજ્ય-શ્રેષ્ઠ; ખાત્ર ખણ્ધર્ષ-ખાતર પાડતો; બહિ બલર્ષ-બંદીઓને પકડતો; અવસ્થાપિની-જિંધ લાવનારી; ચર-ચુપ્તચર; દેરર્ષ-ફેરે છે; ધનધારી-ઐશ્વર્યો; તાલુધાણી-તાણું ઉધાડનારી; અસરાલ-મોટું; મુમપતિ-સિંહ; ભલા વાળા-સુંદર વસ્ત્રો; પાહરિઉ (સં. પ્રાહરિક) રક્ષક, પહેરેગીર; ફરસો-સ્પર્શ કરો; અરિ ઉ-અરે ઓ; સોર-અચાજ; પક્ષીયુત-પક્ષીપૂત-પક્ષીનો પુત્ર, આમપુત્ર, નગરપુત્ર વગેરે શબ્દોની જેમ; પક્ષી-લીલોનો આવસ; સોવિણુ-સ્વાપિની; વિજ્ઞ-વિદ્યા; સજ્ઞ-સજ્જન, તત્પર; લછી-લક્ષ્મી; સંઠરી-પાછી ખેંચી લઈ; પોદા-મોટા; માનેયો-જો માનો તો.

આ ઢાલમાં કવિ પ્રસવ ચોરની કથા વર્ણવે છે.

હવે, વિંધ્યાચલ પાસે જ્યપુર નામના એક નગરમાં વિંધ્ય નામના રાજાને પ્રસવ અને પ્રભુ નામના બે પુત્ર હતા. પ્રસવ મોટો હોવા છતાં

રાત્રીએ નાના ભાઈને રાત્રી આપ્યું. એથી અભિમાની પ્રભવ રાત્રી છોડી વનમાં જઈને રહ્યો. ત્યાં રહી તે બદીઓને પકડતો, ખાતર પાડતો, રસ્તે લૂંટ ચલાવતો. તેના મુળચંગે લુદ્ધી લુદ્ધી દિશામાં ફરતા. તેમના કહેવાથી પ્રભવ પોતાના ચોરોની સાથે જંગૂકુમારને ત્યાં ચોરી કરવા ગયો. એની પાસે ‘અવસ્થાપિની’ (જિંધ લાવનારી) અને ‘તાલુધાડણી’ (તાળાં હિંધાડનારી) નામની બે વિદ્યા હતી. તેણે ‘અવસ્થાપિની’ને પ્રયોગ કરી મધાને જિંધાડી દીધાં, પરંતુ જંગૂકુમાર ઉપર એની કશી અસર થઈ નહિ. સૂતેલાઓનાં વસ્ત્રાભૂષણો તેઓ લઈ લેવા લાગ્યા, પરંતુ તેથી જંગૂકુમાર ગુસ્સે ન થયા કે અસ્વસ્થ ન થયા. તેમણે શાંતિથી કહ્યું, “હું જાણું છું અને સૂતેલાંઓનું રક્ષણ કરું છું. તમે એમને સ્પર્શ કરો છો પણ કરશો નહિ.” જંગૂકુમારનો આવો અવાજ સાંભળી તે ચોરો સ્તબ્ધ થઈ ગયા. પછી પ્રભવે કહ્યું, “હું વિંધ્યાગાવનો પુત્ર પ્રભવ છું. મારી સાથે તમે મૈત્રી કરો. તમે મને ‘ચંલિણી’ અને ‘મોક્ષિણી’ એ બે વિદ્યા આપો અને તમે મારી પાસેથી ‘અવસ્થાપિની’ અને ‘તાલુધાડણી’ એ બે વિદ્યા મહણ કરો.” જંગૂકુમારે કહ્યું, “હું લક્ષ્મીને ત્યાગ કરી જત લેવાનો છું. એટલે મારે તમારી એ વિદ્યાનું શું કામ છે?” એ સાંભળી પ્રભવે પોતાની અવસ્થાપિની વિદ્યા પાછી ખેંચી લઈ, અંજલિ નેડી ભાવપૂર્વક કહ્યું, “હે મિત્ર! તમે યૌવાનાવસ્થામાં છો. માટે ‘આ તમારી આઠે પત્નીઓ પર અનુકંપા આણી તેમની સાથે યૌવનના ભોગ ભોજવો અને પછી દીક્ષા લો.” (૧૦૨-૧૧૭)

દ્વિષ્ટા (૫. ૩૨)

અપાય-વિધ્ન, અતરાય; શમ સુખ-ઉપશમનું સુખ, મંયમનું સુખ.

જંગૂકુમારે પ્રભવને કહ્યું, “વિષયનું મુખ અત્પ સમયનું છે. અને તેમાં વિધ્નો અનંત હોય છે. એવું સુખ મેળવવાને શું કરવું? એના કરતાં તો જેમાં આત્મા આનંદ અનુભવે છે તે સંયમનું સુખ વધારે સારું હોય

છે. વિષયનું મુખ સરસવના દાણાથી પલ્લુ થોકુ હોય છે અને એનું દુઃખ તો ઘણું વધારે હોય છે. એ તો પેલી 'મધુર્નિદ્રુ'ની કથા જેવી વાત છે."

હાલ પાંચમી (પૃ. ૨૨)

સાથ-સાર્થ, મંઘ; અટવી-વન; અખ સસર-સૂર્ય સાથે વાગાને, કુંક- દોડ; રજઝૂ-દોડુ; ફરસઈ-રપસં છે; અડી-સાપ; મૂયક-જિંદગી; કંકય-કરવન; લસાટિ લુડી કરી-કપાળ ઉપરથી રેલો થઇને આવ્યું; ઉપનય-રહસ્ય, સાર; વારણ-હાથી; કૃતી-પડિત, મુગ; સ્મૃત-પુરુષ.

આ હાલમાં જળજ્વર કુમાર પ્રલનને 'મધુર્નિદ્રુ'ની કથા કહે છે

એક વખત ચોરથી છુટાયેલ એક સાર્થના માણસો આમતેમ નાસવા લાગ્યા. તે સાર્થનો એક માણસ ખીજ માણસોથી વિખૂટો પડી ગયો. જગલમાં તે નાસતો હતો તેવામાં એક લયકર હાથી તેની પાછળ પકચો. એટલે તે મુસાફર એક કૂવામાં, તટ ઉપગના એક વડના વૃક્ષની ડાગી પકડીને ઊતરી ગયો. હાથીએ કૂવામાં પોતાની મુઠ નાખી, પલ્લુ તે માણસને પકડી શક્યો નહિ. એ કૂવામાં નીચે એક અજગર મોઢું ફાડીને ખેડો હતો. વળી, ત્યાં ચારે બાજુ ખીજ સર્પો પણ ફણા માડતા હતા. વળી તે વૃક્ષની ડાગીને પણ ઢેલ્લાક સફેદ અને કાળા જિંદરો દાતની કરવન વડે કાપતા હતા. હાથીએ નીચે સુધી ન પહોંચી શકવાને લીધે વૃક્ષની શાખાને ઢલાવી. એથી તેના ઉપરના એક મધપૂડાની માખીએ જીડવા લાગી અને તે પુરુષને દશ દેવા લાગી. પરંતુ તે વખતે પેલા મધપૂડામાંથી એ પુરુષના મોઢામાં એક મધુર્નિદ્રુ પડ્યું. એને મુખ માણી તે એનો આસ્વાદ લેવા લાગ્યો. (૧૨૧-૧૩૫)

જળજ્વર કુમારે કહ્યું, "હે પ્રજા! આ દષ્ટાંતમાં ચુ રહસ્ય રહેલું છે તે સાલજા. પેલો પુરુષ તે મસારી; જગલ તે સંસાર; હાથી તે મનુ; કૂવો તે મનુષ્યજન્મ; અજગર તે નરક; સર્પો તે દોષ વગેરે કપાયો; વડવાઈ તે આયુષ્ય; સફેદ અને કાળા જિંદર તે શુભ અને કૃષ્ણ પક્ષ;

તે અને મળી વડવાઈ-આયુષ્યને કાપે છે; માખીઓ તે વ્યાધિ; અને મધુર્મિદુ તે વિષયનું સુખ. હે પ્રભુ! જ્યાં આવું હોય ત્યાં વિષય પ્રત્યે કોણ અનુરાગ ધરાવે? હવે જો કોઈ મોટો દેવ કે વિદ્યાધર તે પુરષને કૂવામાંથી ઉઠારે તો તે તેને ગમે કે નહિ?" પ્રભુએ કહ્યું, "કેમ ન ગમે?" જંબુકુમારે કહ્યું, "તેવી રીતે હું પણ ગુરુનો ઉપદેશ કેમ ત્યજી શકું?" (૧૩૬-૧૪૧)

૧૩૯. જહો વ્યાધિ...ઈંદુ-વિષયનું સુખ એ આ બધી વ્યાધિઓ અને આપત્તિઓમાં માત્ર મધના એક ટીપા જેટલું છે. એના પ્રત્યે કયો શાની માણસ રાગ ધરાવે? કારણ કે એ રાગ તે મુકુન્દરૂપી કુમુદના વન માટે ચંદ્ર સમાન છે. કુમુદ (અમુક કમળ) સૂર્યનો પ્રકાશ થતાં ખીલે છે અને ચંદ્રના ઉદયથી સંકેચાઈ જાય છે. એટલે રાગ પુણ્યરૂપી કમળને સંકેચાવનાર ચંદ્ર સમાન છે. માટે તેવો રાગ કોણ ધરાવે?

જહો (પૃ. ૩૫)

જંબુકુમારે કહ્યું, "ભગવાન કૂવામાં દુઃખ ધણું છે અને સુખ તો મધુર્મિદુ જેટલું છે. એમાં સદ્ગુરુએ શાનરૂપી વિમાન મોકલ્યું હોવા છતાં કૂવામાંથી જે ન નીકળે તે તેનું દુર્ભાગ્ય છે એમ સમજવું." પ્રભુએ કહ્યું, "તમે તમારાં માતા-પિતા, મિત્ર, ગૃહિણી વગેરે પ્રત્યે નિષ્કુર થઈ તેમનો ત્યાગ કેમ કરો છો?" જંબુકુમારે જવાબમાં કહ્યું, "સંસારનાં બંધનોમાં કોણ બંધાય? એવાં બંધનોમાં બંધાયેલા કુબેરદત્તની કથા સાંભળો."

કાલ છટ્ટી (પૃ. ૩૬)

મનમથ-કામદેવ; વિઘ્નઘ-વૈઘ્ન; અરોગ-રોગરહિત; નલાદિ-સલા-ટમાં; દારકદારિકા-પુત્રપુત્રી; મલ પરિ-મળની જેમ તેના પ્રત્યે; વેસ-વેસ્થા; વનસ-પોતાને ઘરે (?) અથવા અવતંસ-આભૂષણ એટલે વેસ્થામાં આભૂષણ જેવી તેથી શ્રેષ્ઠ; ઇન્દ્ર-શ્રેષ્ઠિ; લિન-લીલાં; ભાતુભાડ-ભાઈ-બહેન; ઊલપઈ-ઓળખે છે; તંત-બરાબર મળતું આવતું; નાણા પરિ-નાણાં

-પારખનારની જેમ; ઊરસ-ઔરસ, પોતાનામાંથી જન્મેલો; અપવિદ્ધ-
ત્યજેલો; દત્તિમ-ઝહેર રીતે દત્તક લીધેલો; કૃત્રિમ-માની લીધેલો, ગુપ્ત રીતે
મેળવી લીધેલો; ગુઝળ-ગુલ્લ, રહેલ; ઉઝલ-ઉત્સવ; મુદા-વીંટી; ક્ષી-મૂકી
રાખી; અકબજ-અકાર્ય; લગ્ન-લાર્યા, સ્ત્રી; અગ્ન-આગે; અગ્ન-આર્વા;
દેવ-દેવ; કબદ્ધનદી દટાનદી-સમજે એવી રીતે બોધ આપવા માટેના
દટાનદી; પટ-છ; સોકિ-સોકચ; દગ-સોચન.

મથુરા નગરીમાં કુબેરસેના નામે એક ગણિકા હતી. એને પહેલી-
વાર ગર્ભ રહ્યો ત્યારે તે ઘણું દુઃખ અનુભવવા લાગી. એની માતા
એને વેદ પાસે લઈ ગઈ. વેદે કહ્યું, “એને પ્રસવ થશે ત્યાં મુધી આ
દુઃખ એને રહેવાનું છે, કારણ કે એના ઉદરમાં યુગલનો ગર્ભ છે.”
માતાએ પુત્રી ગણિકાને ગર્ભ પાડી નાખવા કહ્યું. પુત્રીએ કહ્યું, “ના.
સાગ્યમાં જે ગર્ભ લખ્યો છે તે કેમ પાડી નખાવ?” આમ, ગણિકાએ
પુત્ર અને પુત્રીને જન્મ આપ્યો. તે વખતે ફરી માતાએ કહ્યું, “આ
તારાં બાળકો તારું યૌવન હરનારાં છે. માટે તું તે બંનેને નાખી દે.”
વેશ્યાએ કહ્યું, “દસેક દિવસ હું એમને સ્તનપાન કરાવી લઉં, પછી
વાત.” એમ કરતાં અગિયારમો દિવસ આવી પહોંચ્યો. બંને બાળકોના
નામ અતુકમે કુબેરદત્ત અને કુબેરદત્તા રાખવામાં આવ્યાં, અને એ
બંનેનાં નામની મુદ્રિકા પણ તૈયાર કરાવવામાં આવી. ત્યાર પછી બંને
બાળકોને એક રત્નવાળી પેટીમાં મૂકી યમુના નદીમાં તે તરતી મૂકવામાં
આવી. (૧૪૬-૧૫૪)

તે પેટી તરતી તરતી સોરીપુર નગરમાં ગ્રમ. ત્યાં બે શ્રેષ્ઠપુત્રોએ
તે પેટી જોઈ. તેમાં એક બાળક અને એક બાળિકા હતાં તે બંનેએ
એક એક લીધાં. મુગ્ધાક્ષર પરથી તેમને જણાયું કે તે બે લાઈ-બહેન
છે. આ બંને બાળકો શ્રેષ્ઠોને ઘરે લાડકાડથી ઊછરવા લાગ્યાં. વખત
જતાં તેઓ યૌવનમાં આવ્યાં. અને સરખે સરખી જોડ છે એમ જાણી

તેમને બનેને માહોમાહે પરણાવવામાં આવ્યા. આ બંને પતિપત્ની એક દિવસ ઘૂલ ગમતા હતા તે વખતે કુબેરદત્તાની મુદ્રિકા કુબેરદત્તાના ખોળામાં આવી. એ જોઈને અને પોતાની મુદ્રિકા સાથે સરખાનીને કુબેરદત્તાને લાગ્યું કે તેઓ બંને ભાઈબહેન છે અને માટે જ તેમનામાં દપતીભાવ આવતો નથી. કુબેરદત્તે પોતાની માતાને એ વિષે પૂછ્યું. માતાએ બધો વૃતાંત કહ્યો અને કહ્યું, “ખીજી સરખે સરખી જોડ ન હોવાને કારણે અમે તમારો વિવાહ કર્યો. પણ હજી તમારે દેહમંથ ધર્યો નથી. માટે તમે કુબેરદત્તાને સમજાવી એના પિતાને ત્યાં મોકલી દો અને તમે પરદેશ વેપાર કરી આવો. દરમિયાન તમારે ખીજે વિવાહ કરવાનો વિચાર કરી રાખીશું.”

આ રીતે કુબેરદત્તાને સમજાવી કુબેરદત્ત વેપારાર્થે મથુરા નગરીમાં આવ્યો. ત્યાં ભોગવિલાસને રસ્તે ચડી ગણિકા કુબેરસેના (જે પોતાને જન્મ આપનાર માતા છે)ને પોતાની સ્ત્રી બનાવી તેની સાથે રહેવા લાગ્યો. (૧૫૫-૧૬૮)

ખીજી બાલુ કુબેરદત્તાએ પોતાની માતાને પોતાની વાત પૂછી જોઈ, અને એ સાંભળી એનું મન વૈરાગ્ય તરફ વળ્યું. એણે દીક્ષા લીધી. પણ પેલી મુદ્રિકા પોતાની પાસે ગુપ્ત રીતે ગખી. ખૂબ તપશ્ચર્યા કરવાથી એને અવધિરાન પ્રાપ્ત થયું. એ જ્ઞાન વડે એણે જાણ્યું કે પોતાનો ભાઈ મથુરાનગરીમાં જઈ ઘણું ખરાબ કાર્ય કરી રહ્યો છે. કુબેરસેનાથી એને પુત્ર પણ થયો છે આથી તે તેને ઉપદેશ આપવા ખીજી સાધ્વીઓ સાથે મથુરાનગરી આવી. કુબેરસેના તે સાધ્વીના ચરણ આગળ રોજ પોતાના બાળકને ચૂકતી. જે પ્રકારે જે બોધ પામે તેને તે પ્રકારે બોધ આપવો એ મુજબ તે સાધ્વી (કુબેરદત્તા) તે બાળક પાસે આ પ્રમાણે હાલસાં ગાતી, “તુ મારો ભાઈ છે, બેટો છે, દિવર છે, ભરીજો છે, કાંકો છે અને પૌત્ર છે આમ, તારી સાથે જ

પ્રકારનો મારે મંજુ છે. તારા પિતા સાથે મારે લાઈ, પિતા, પિતા-
મહુ, પતિ, ખેટા અને સસરા એમ છ પ્રકારનો સંબંધ છે અને તારી માતા
સાથે મારે માતા, દાદી, લાલી, વહુ, સાસુ અને શાકુ એમ છ પ્રકા-
રનો મંજુ છે." આ સાંભળી કુખેરદતો કહ્યું, "તમે આ ન સમજાવ
એવું અમંગલ શું બોલો છો? મને તે કઈ સમજાવી મારો ભગ દૂર
કરો." (૧૬૬-૧૭૮)

૧૭૪. બેાધિ લહુઈ...મુત એમ—દરેકની આગળ શાસ્ત્રની
વાત કરવી નકામી છે. એના કરતાં માણસો સમજે એવી ભાષામાં એની જ
રીતે ઉપદેશ આપવાથી તે ઘણી વાર વધારે અસરકારક નીવડે છે. આવી
રીતે આપેલા ઉપદેશને 'કમ્પદ્યન'ના દષ્ટાન્ત્ર જેવો ઉપદેશ કહેવામાં આવે
છે. તેનું કારણ તેની પાછળ રહેલી એક જૂની જ્ઞાન લોકકથા છે જે આ
પ્રમાણે છે: દ્રાઈ એક ગામમાં દ્રાઈ એક ઝાડ નીચે ગતના દાવાનળ સળગ્યો
હતો. એને લીધે ઝાડ પરના કાગડાઓ બગીને નીચે પડ્યા હતા. બીજે દિવસે
ત્યાં આગળથી દેટલાક અણધાર, ગામડિયા, ગમાર એવા બૂખ્યા લાલખો
પસાર થયા. તેમને તે કાગડા ખાવાનું મન થયું. પરંતુ તે ખવાય કે નહિ
તે પૂછ્યા માટે તેઓ ગામમાં ઢેડના એક બ્રાહ્મણ ગુરુ પામે ગયા. તે ગુરુ
પણ સાવ અણધાર અને અજ્ઞાન હતા. તેમને જ્ઞાન બાગખડી સિવાય કશું
આવડતું નહોતું. એટલે બ્રાહ્મણની શકાનું સમાધાન એમણે બારાખડીથી
કર્વું. એમણે કહ્યું કે શાસ્ત્રમાં (બારાખડીમાં) 'કમ' આવે છે. 'ક' એટલે કાગડા
અને 'મ' એટલે ખવાય. માટે કાગડા ખવાય. આથી તે બ્રાહ્મણો બગીના કાગડા
ખાવા માટે એકઠા કરવા લાગ્યા. એવામાં દ્રાઈ શાસ્ત્રનો ભાગ્યકાર ગાયો
માણસ ત્યાંથી જતો હતો. એણે બ્રાહ્મણોને કુપેષ આમણો. ત્યારે બ્રાહ્મણોએ
કહ્યું કે 'અમે ખોટું કરતા નથી, કાણ કે ગુરુ મહાગણે અમને કમ'
છે!' પેલા માણસે કહ્યું, 'એમ બને જ નહિ. આલો, તમારા ગુરુ પામે'.
પછી તેઓ ગુરુ પામે ગયા. તે માણસે ગુરુને પૂછ્યું, "કામન ખવાય
એમ તમે કયા શાસ્ત્રના આધારે કહ્યું?" ગુરુએ કહ્યું, "'કમ' એટલે

કાગડા ખવાય.” હવે આવા શુરુ આગળ શાસ્ત્રની વાત કરવી નકામી છે એમ પેલા માણસને લાગ્યું. પરંતુ શુરુના જ ગાંનથી આ પાપ જે અટકાવી શકાય તો સારું એમ એને લાગ્યું. અને શુરુનું ગાંન બારાખડી જેટલું હતું. પેલા માણસે તરત વિચાર કરી કહ્યું, “શુરુ મહારાજ, આપની વાત સત્ય છે. કે એટલે કાગડા અને ખ એટલે ખવાય. પણ શાસ્ત્રમાં (બારાખડીમાં) દ...ધ...ન એ પ્રમાણે આગળ આવે છે. એનો અર્થ એ કે ‘દધ નહિ’. એટલે બળા ગયેલા ન ખવાય”. શુરુએ કહ્યું, “હા એવાત સાચી. બળલા ન ખવાય.” શુરુએ બ્રાહ્મણોને એ કાગડા ખાવાની ના પાડી. આ રીતે, જે માણસ જે રીતે સમજતો હોય તે રીતે સમજાવવાથી કેટલીક વાર ના-કાલિક કામ થાય છે. માટે અહીં પણ તે સાધ્વી કુબેરદત્તા એવી રીતે સીધો ઉપદેશ ન આપતાં હાલરડા માગ્ધત સમજાવે છે.

હહા (૫. ૪૧)

લાજસ્યઃ-ભાગરો; વયસુ-વયનથી; શુણુ-દોરો, દોગડુ; વર-ઉત્તમ. મેર-મર્યાદા.

આર્યા સાધ્વીના આવાં વચનો સાંભળીને કુબેરદત્તને તે બાણવાની ચટપટી થયા લાગી. તે આર્યા સમજાવતો એટલે બ્રમ દૂર થશે અને મર્યાદાની લટપટ રહેશે નહિ. જેમ ઘેગડા વડે બાધેલો ઘડો કૂવામાંથી પાણી ખેંચી લાવે છે, તેમ કવિનાં શુણુવાણાં વચનોમાંથી મન ગંભીર અર્થ ગ્રહણ કરે છે.

હાળ સાતમી (૫. ૪૧)

દેવર-દિયર; પિતગિજી-પિતરાઈ, કાંધે; દેહતો-દેખવો, માનવો; નાતરાં-કૌટુંબિક સંબંધ, એને જાતૃગંબધ કહેવામાં આવે છે. જાતૃ ઉપરથી ‘નાતૃ-નાતરાં’ એ રીતે નાતરાં શબ્દ આવ્યો. આજે પુર્નલક્ષ્મીના અર્થમાં એ શબ્દ વપરાય છે. વિગાડ-વિકૃતિ, બગાડ; કુઆ-કૂવા; બુઆ-બુદા; ગણુ પૃષોદર-વ્યાકરણમાં સમાસનું એક નામ.

આ ઠાલમાં આગળની ઠાલમાં કહેલા સંબંધો સમજાવવામાં આવ્યા છે. તે સાધીએ કહ્યું, “અમારા બંનેની માતા એક છે માટે તે બાળક મારો ભાઈ થાય; વળી, તે મારા પતિનો પુત્ર હોવાને લીધે મારો પણ પુત્ર છે; મારા પતિનો એ નાનો ભાઈ (બંનેને જન્મ આપનારી એક જ સ્ત્રી કુબેરસેના હોવાને લીધે) હોવાથી તે મારો દિયર પણ થાય; અને મારા ભાઈનો એ દીકરો હોવાથી તે ભગીને પણ થાય. વળી, તે મારી માતાના પતિનો ભાઈ હોવાથી તે મારો કાકા થાય અને તે મારી શાકચના દીકરાનો દીકરો છે એટલે પૌત્ર પણ થાય.

“હવે, બાળકનો જે પિતા છે તે મારો ભાઈ છે, કારણ કે અમારા બંનેની જનની એક જ છે. વળી, તે મારી માતાનો પતિ હોવાથી મારો બાપ પણ છે; તે મારા કાકા (બાળક)નો પિતા છે એટલે તે મારો પિતા-મહ છે; હું એને પરણી માટે તે મારો પતિ પણ છે અને મારી શાકચે એને જન્મ આપ્યો છે માટે તે મારો પુત્ર છે અને મારા દિયરનો પિતા હોવાથી તે મારો સસરો પણ કહેવાય.

“હવે, એની (કુબેરદત્તની)જે માતા છે તે મારી પણ માતા છે, કારણ કે અમને બંનેને જન્મ આપનાર એ છે. વળી, તે મારા કાકાની માતા છે એટલે મારી પિતામહી છે; મારા ભાઈની તે પત્ની હોવાથી મારી ભાભી થાય અને તે મારી શાકચના દીકરાની સ્ત્રી એટલે મારી પુત્રવધૂ થાય; અને મારા પતિની માતા એટલે મારી સાસુ થાય; તથા મારા પતિની બીજી સ્ત્રી એટલે મારી શાકચ પણ થાય.” (૧૮૧-૧૮૮)

આમ, ત્રણ જણ વચ્ચેના અઢાર પ્રકારના નાતરાં ગણ્યાની સાધીએ એની પ્રતીતિ માટે પોતાની પાસે રાખેલી મુદ્રા કુબેરદત્તને બતાવી. મંગલની આટલી બધી વિરૂતિ જોઈ કુબેરદત્તને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. દીક્ષા ધારણ કરી, ખૂબ તપશ્ચર્યા કરી અતે તે દેવલોકમાં ઉપજાયો. કુબેરસેના પણ આવિકા થઈ શીલ પાળવા લાગી.

શ્રમ-કામક્રીડાથી થાકેલાં; કંપ-કંપ, ધ્રુજતાં; વિણુ જિહ્વુષ-ઉપરના વસ્ત્ર વગરનાં; જ્વર-પરપુરુષ, જેની સાથે સ્ત્રી વ્યભિચાર કરે છે તે; ભલ્લુક-ગેંછ; લુપ્ધક-પાગંધી, શિકારી; ભૂતાનનક-ભૂત વળગેલાને; અડબોધ-તમાચો; મરઘો-મર્દન કર્યું, મસળ્યો; કુલાલ-કુલાગ; મૃતપિંડ-માટીનો પિંડ; સેદિ-એધિ; દેદિ-જોઇને, પુત્ર પ્રત્યેની એ ભાતની લાગણીથી; ભૂપાન ભૂમિનુ ખાતર; કૂચ-મૂછ; કચ-વાળ; વાસરિ-દિવસે; મુદિત-આનંદથી; શુની-કૂતરી; માસખમણી-એક મહિનાના ઉપવાસવાળા; અલીધધ-લીધા વિના; અણુમહિષ-લીધા વિના; જેહ-ધર; ભપી-ભક્ષી; નિધાન-ભંડાર.

આ ઢાલમાં મહેશ્વરદત્તની કથા કહેવામાં આવી છે.

જંબુકુમારે પ્રભવને કહ્યું, “પુત્ર પિતૃને તારે છે એ વ્રમ છે. એ માટે મહેશ્વરદત્તની વાત સાંભળ. તામ્રલિખિત નગરીમાં મહેશ્વરદત્ત નામનો એક સાર્થપતિ રહેતો હતો. તેના પિતાનુ નામ સમુદ્ર હતું, પણ તે સાક્ષાત્ દોભના સમુદ્ર જેવો હતો. તેની માતાનું નામ જહલ્લા હતું. તે પણ કપટ અને પાપથી ભરેલી હતી. પિતા સમુદ્ર મૃત્યુ પામી પાડો થયો અને માતા પતિના મરણનું દુઃખ અનુભવતી મૃત્યુ પામી તે જ નગરમાં કૂતરી તરીકે જન્મી. એક સમય મહેશ્વરદત્ત પરગામ જતા એની પત્ની ગાગિલા વ્યભિચારને રસતે ચડી બીજા પુરુષ સાથે સ્વચ્છંદસ્યાર કરવા લાગી. એક દિવસ તે પરપુરુષ સાથે ક્રીડા કરતી હતી ત્યારે અચાનક કોઇ કારણે મહેશ્વરદત્ત પાછો આવ્યો. તેણે પોતાના ધરમા ગાગિલા અને તે પુરુષને નજ નેવા, શરીરે ક્રીડાના શ્રમવાળા જોયા. મહેશ્વરદત્તને જોઇ તેઓ બંને ધ્રુજવા લાગ્યા હતા.

મહેશ્વરદત્તે તે જાળને માથાના વાળથી જાંચ્યો. જેવી રીતે પારંધી શિકારને પકડે તેવી રીતે તેને પકડ્યો, અને પછી ભૂત આવેલા માણસને જેવી રીતે યાત્રિક મારે તેવી રીતે તેને તમાચા મારવા લાગ્યો. જેવી રીતે કુલાલ માટીના પિંડને મસળે તેવી રીતે તેણે પગ વડે તેનું ખૂબ મર્દન કર્યું જેમ ધનમા ખેરેલા કૂતરાને માગવામા આવે તેમ મોટી ડાગ લઈ

આમ, જે માણસ પોતે જ કર્મથી બંધાય છે, તે પોતાના મંબંધીઓને બધુ માને છે. જેને પોતાનો અંતરનો બંધુ મળ્યો છે, તેને ખીજ બંધુ શા કામના? આત્માને છોડાવનાર બંધુ તે સાચો બંધુ, બાકીના ખીજ બધા બંધન સમાન હોય છે. (૧૮૯-૧૯૩)

૧૯૨. કુઆરે...કહ્યું—આત્મનો સાગર જિમટ્યો હોય ત્યાં કૃષ્ણ જુદો ક્યાંથી રહે? કારણ કે એ કૃષ્ણ પણ માગર સાથે એકરૂપ થઈ જાય.

૧૯૩. બધુ છોડાવ્યું...સ્વરૂપ કંઈ—કવિ કહે છે, કે સાંસારિક, કૌટુંબિક સગપણોનો કશો અર્થ નથી. જે બંધુને, આત્માને સાંસારિક બંધનોમાંથી છોડાવે, તે જ સાચો બંધુ છે; ખીજ બધુઓ બંધનકર્તા છે. આઠી કવિએ તેને માટે વ્યાકરણમાંથી જ્યોત્સાદિ ગણના પ્રકારના સમાસનું દૃષ્ટાન્ત આપ્યું છે. જે શબ્દો સમાસના સામાન્ય નિયમોને અનુસરીને છોડી ન શકાય તેવા શબ્દોનો વિગ્રહ ‘જ્યોત્સર’ સમાસ પ્રમાણે કરાય છે, એટલે કે જેમ જે સમાસના બંધને ખીજ દોષ (નિયમ) છોડાવી ન શકે તેને જ્યોત્સર છોડાવે છે, તેમ મંસારમાં સામાન્ય કૌટુંબિક બધુઓ જેને છોડાવી નથી શકતા તેને સાચા બંધુઓ છોડાવે છે.

આ દાસમાં પ્રત્યેક પંક્તિને છેડે ‘કંઈ’ શબ્દ કવિએ મૂક્યો છે તે માત્ર રાગની પૂર્તિ માટે મૂક્યો છે.

દૃષ્ટા (૫. ૪૩) “

પ્રભવે જંબૂકુમારને કહ્યું, “હે કુમાર! પુત્ર પિતૃઓને દુર્ગતિમાં પડતાં અટકાવે છે, માટે ધર માંડીને પુત્રને જન્મ આપ અને પછી મૃત હો. પુત્ર વિના પિતૃઓ અવગતિયા થઈ નરકે જાય છે. માટે પિતૃઓનું તથ્ય છોડવા માટે તું ગૃહસ્થાશ્રમ ધારણ કર.”

દાસ આઠમી (૫. ૪૩)

અદાહ-શ્રમ, શંકા; જૂઓ-સમજો; અધ-પાપ; ભાસો-પાડો; હુજી-થયો; વંચિ-છેતરી; સદનિ-ધરે; મનમથ-કામદેવ; સ્વથ-વીંખરાયેલા; રત-

શ્રમ-કામક્રીડાથી થાકેલાં; કંપ્ર-કંપ, ધ્રુજતાં; વિષુ જિઠ્ઠુછ-ઉપરના વસ્ત્ર
 વગરના; જર-પરપુરષ, જેની સાથે સ્ત્રી વ્યભિચાર કરે છે તે; ભલૂક-
 ગોછ; હુબ્ધક-પાગ્ધી, શિકારી; ભૂતાતનઘ-ભૂત વળજેલાને; અડબોધ-
 તમાચો; મરઘો-મર્દન કર્યું, મસળ્યો; કુલાલ-કુલાર; મૃતપિંડ-માટીનો
 પિંડ; સેદિ-સેદિ; દેદિ-જોધને, પુત્ર પ્રત્યેની એ બાળની લાગણીથી; ભૂપાત્ર
 ભૂમિનું ખાતર; કૂચ-મૂછ; કચ-વાળ; વાસરિ-દિવસે; મુદિત-આનંદથી;
 ઘુની-કૂતરી; માસખમણી-એક મહિનાના ઉપવાસવાળા; અલીધઈ-લીધા
 વિના; અણુમહિઈ-લીધા વિના; જેહ-ધર; ભણી-ભક્ષી; નિધાન-લંડાર.

આ ઢાલમાં મહેશ્વરદત્તની કથા કહેવામાં આવી છે.

જંબુકુમારે પ્રસવને કહ્યું, “પુત્ર પિતૃને તારે છે એ ભ્રમ છે. એ
 માટે મહેશ્વરદત્તની વાત સાંભળ. તામ્રલિપિ નગરીમાં મહેશ્વરદત્ત નામનો
 એક સાર્થપતિ રહેતો હતો. તેના પિતાનું નામ સમુદ્ર હતું, પણ તે સાક્ષાત્,
 લોભના સમુદ્ર જેવો હતો. તેની માતાનું નામ જહુલા હતું. તે પણ કપટ
 અને પાપથી ભરેલી હતી. પિતા સમુદ્ર મૃત્યુ પામી પાડો થયો અને માતા
 પતિના મરણનું દુઃખ અનુભવતી મૃત્યુ પામી તે જ નગરમાં કૂતરી તરીકે
 જન્મી. એક સમય મહેશ્વરદત્ત પરગામ જતાં એની પત્ની ગાગિલા વ્યભિ-
 ચારને રસતે ચડી બીજા પુરુષ સાથે સ્વચ્છંદ્યચાર કરવા લાગી. એક દિવસ
 તે પરપુરુષ સાથે ક્રીડા કરતી હતી ત્યારે અચાનક કોઈ કારણે મહેશ્વરદત્ત
 પાછો આવ્યો. તેણે પોતાના ઘરમાં ગાગિલા અને તે પુરુષને નગ્ન જેવા, શરીરે
 ક્રીડાના શ્રમવાળા જોયાં. મહેશ્વરદત્તને જોઈ તેઓ બંને ધ્રુજવા લાગ્યા હતા.

મહેશ્વરદત્તે તે જાળને માથાના વાળથી ઝાલ્યો. જેવી રીતે પારધી
 શિકારને પકડે તેવી રીતે તેને પકડ્યો, અને પછી ભૂત આવેલા માણસને
 જેવી રીતે યાત્રિક મારે તેવી રીતે તેને તમાચા મારવા લાગ્યો. જેવી રીતે
 કુલાર માટીના પિંડને મસળે તેવી રીતે તેણે પા વડે તેનું ખૂબ મર્દન
 કર્યું. જેમ ઘરમાં પેટેલા કૂત્રાને મારવામાં આવે તેમ મોટી ડાગ લઈ

તેણે તેને માર્યો તે જર અધમૂઓ થઈ ગયો અને ઘોડેક જઈને પડ્યા એના પ્રાણ કઠે આવી ગયા તે સમયે એ મનમા વિચારતો હતો કે પોતે જેવું અનુચિત કર્યું તેવું થયું આવું શુભ ચિંતન કરવાના પુણ્યોપ્યને લીધે તે મૃત્યુ પામી તબ્ત જેની સાથે ક્રીડા કરી હતી તે ગાગિવાની કૃપે પોતાના જ બીજમા ઉત્પન્ન થયો. મમયાન્તે ગાગિતાએ પુનઃ જન્મ આપ્યો, તેથી તે શ્રેષ્ઠ મહેશ્વરદત્તને ખૂબ હર્ષ થયો તે પુનઃ પોતાનો માની તારી રીતે ઉછેરવા લાગ્યો અને પત્નીનો દોષ ભૂલી ગયો (૧૯૬-૨૦૮)

મહેશ્વરદત્ત પુનઃ ખૂબ લાડ લડાવતો પોતાના પિતાના શ્રાદ્ધના દિવસે તેણે પિતાનો જીવ જે અત્યારે પાડે છે તે આણી, મરાની, તેવું માત્ર ગધાની ખાવા લાગ્યો અને પુનઃ પણ આનદથી ખવડાવવા લાગ્યો. માસવાળા હાડકા તે ફૂતરીને, જે એની માતા છે તેને ખવડાવવા લાગ્યો. જિંદી પૂછડી કરી તે ફૂતરી હવથી ખાવા લાગી તે વખતે ત્યાં માસખમણ મનાળા એક મુનિ ભિક્ષા પાંડેરવા પંધાર્યાં જ્ઞાનને લીધે મુનિએ બધું જાણ્યું એને નિર્વેદથી ભિક્ષા લેવાને ડોકુ ધુણાવ્યું મહેશ્વરદત્તે કહ્યું, “આપ ભિક્ષા લીધા વિના મારે ધરેથી કેમ જાઓ છો?” મુનિએ કહ્યું, “માસમક્ષીને ધરેથી અમે કશું મહણું કરતા નથી ઉપરાત, મારું મન ઉદ્દેગ પામવાનું બીજું પણ એક કારણ છે” તેના ખુલાસામા મુનિએ પછી બધો વૃતાન્ત કહ્યો અને તેની ખાતરી તરીકે ફૂતરીએ દાટેલો ભડાર બનાવ્યો. આથી મુનિમા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થતા મહેશ્વરદત્તે મંથમ મત ધારણ કર્યું અને મત પાળી દેવ થયો.”

“માટે, હે પ્રભુ! પુન પિતાને દુર્ગતિથી તારે છે કે નહિ તે જાણ્યું જાણ્યું છે? પણ ધમ તો જરૂર દુર્ગતિનો નિવારક છે એ તો નિશ્ચિત જ છે” (૨૦૯-૨૧૭)

હૃદા (પૃ. ૪૭)

એક બાળુ એમ કહેવામા આવે છે, કે જેને મતાન નથી હોતા તેની સદ્ગતિ થતી નથી, બીજા બાળુ, અજ્ઞાતારીનું માહા મ્ય બતાવવામા

આવે છે. સાચો બ્રાહ્મણ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરનાર કહેવાય છે અને ખીજા બાજુ બ્રાહ્મણને ધણા દીકરા હોય છે. આવી વિપરીત, પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્થિતિ જોવા મળે છે. પરંતુ મદ્ય, માસ, મૈથુન વગેરે થકી જે નિવૃત્તિ છે એ જ સાચો ધર્મ છે. તો પછી જ્યાં એની પ્રવૃત્તિ હોય ત્યાં આથી ધર્મ હોઈ શકે?

૨૨૦. વેદાનધીત્ય...સતાં-વેદોનુ અધ્યયન કરીને વિધિ પ્રમાણે જે આન કરે છે (સ્નાતક બને છે) અને ત્યાં જ, અધ્યયન કર્યા પછી (પત્ની સાથે) જોડાય છે ત્યારે ગૃહસ્થપણને પામેલો તે ગણાય છે. પણ સંપુરણને આ બહુ ઉચિત નથી.

દૂહાની કડીઓ અને આ સોકમા કવિ એમ કહેવા માગે છે, કે મંસારમા એક બાણુ બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ આપવામા આવે છે અને એનું માહાત્મ્ય બતાવવામા આવે છે અને ખીજા બાણુ ગૃહસ્થપણના ધર્મ સમજાવવામા આવે છે. આવી વિરુદ્ધ ગિયતિમા સંપુરણ હમેશા જોયો માગે-બ્રહ્મચર્યનો માગે જ મદ્ય કરે છે.

તૃતીય અધિકાર

દહા (૫. ૪૯)

સુરધેનુ-કામધેનુ, ઇન્દ્ર પૂરી પાનાર ગાય; કુણ્ડનર્ધ-કાર્દના;
નાવધ દાધ-દાવમા આવતી નથી, અભોગ-અયોગ, અનધિકારી, ગુજરી-
સુન્દરાતની સ્ત્રી, કુચ-ચતન, પર્ગિ-જેમ, હન્ન-અપ્રમ, ઢાકેલા, અધ્ધિ-
આધ્ધ, દક્ષિણની સ્ત્રી; મકામ-જેની, મ સવાસ, મગહી-મગહી સ્ત્રી;
અમિય પર્ગિ-અમૃતની જેમ, વનયુ-વચન

દહાની આ કડીઓમા કવિએ કથા અને કવિતાનુ ગૂઢ ગૂઢરૂપ
મહદ્વ્ય પાસે પ્રગટ થાન છે એ વિશે અમનન્યુ છે કવિતા રૂપી નવ
ગમ આપવાવાળી કામધેનુ સહેલાઈથી ગમે તેની પાસે આવતી નથી
પૂર્ણ લાવથી લેરેલી કવિની કથા માન અધિકારી સહદ્ય માણસો જ
જાણી શકે એની હોય છે મૂર્ખ માણસો એ સાલગીને શુ આનંદ માણ
વાના હતા? અયોગ, અનધિકારી માણસો એ શુ વાચી શકવાના હતા?
આમ કવિની કથા થોડાના હિત માટે હોય છે. અમૃત હોય તેનો અસ્વાદ
દેવો જ માણી શકે ને? અજ્ઞાન માણસ એ ખી રીતે પામી શકે. કવિની
કથા ગુજરાતી કે આધ્મની નહિ પણ મગહી સ્ત્રીના મ્તન જેવી છે જ્યા
વક્તા અને શ્રોતા સહદ્ય હોય છે ત્યા કવિના વચનો અમૃત જેવા
મીઠા લાગે છે

૪. પ્રકટ...પ્રકાસ—આ કડીમા કવિએ કવિતા માટે એક ઉપમા
આપી છે કવિતામા જાણુ જ તગત સમજન એનુ સીધુ સાદુ માત્ર લખ્યુ
હોય અથવા કશુ જ ન અમનન્યુ એનુ તદ્દન દુર્બોધ કે કદિન લખ્યુ હોય તો તે
કવિતા સારી ન કહેવાય, અથવા કવિતાના નામને પાન ન કહેવાય કવિતામા
તો વ્યજના હોની જોઈએ એટલે કે જેલુક કહેલુ હોય અને જેલુક

વાચકની વિચારશક્તિ અને કલ્પના પર છોડવામાં આવ્યું હોય; કેટલોક અર્થ પ્રગટ હોય અને કેટલોક ગૂઢ હોય, અને પ્રગટ અર્થ ગૂઢ અર્થને જાણવાની ઈતેન્નરી જગાડે એવો હોવો જોઈએ. એ માટે સ્ત્રીના પહેરવેશ પરથી ઉપમા આપતાં કવિ લખે છે કે ગુજરાતણુના સ્તન પ્રગટ-પ્રુલ્લા નથી હોતા, આંધ્રની સ્ત્રીના સ્તન ઢાંકેલા નથી હોતા. મરાઠી સ્ત્રીના સ્તન અડધા ઢાંકેલા અને અડધા પ્રુલ્લા હોય છે. માટે કવિતાનો અર્થ મરાઠી સ્ત્રીના સ્તન જેવો પ્રગટ અને અપ્રગટ એવો હોવો જોઈએ. કવિએ આ ઉપમા મંસ્કૃત અલકારશાસ્ત્રમાં લીધી છે. મંસ્કૃતમાં આ ઉપમા નીચેના શ્લોકમાં આપવામાં આવી છે:

નાન્ધ્રીપયોઘર ઇવાસિતરાં પ્રકાશો
નો ગુર્જરીસ્તન ઇવાનિતરાં નિગૂઢઃ।
અર્ધોગિરામપિહિતઃ પિહિતસ્ય કશ્ચિત્
સૌમાગ્યમેતિ મગદ્દૃવધૂ કુચામઃ ॥

અંગ્રેજીમાં પણ કવિ ટેનિસને આવો જ વિચાર વ્યક્ત કર્યો છે:

Word like Nature, half rereal,
And half conceal the Soul within.

કાલ પહેલી (૫. ૪૯)

પછતાવડઈ-પથાતાપમા; કરસણકાર-કૃષિકાર, ખેડૂત; સુસીમ-આમનુ નામ; કર્પક-ખેડૂત; દ્રાવ્યા-દ્રેહગ, એક અનાજ; કાંગ-એક અનાજ; સુલિસ-સુકાળ; દવિષ્ટ-દવિષ્ટ, દૂર; ગુડ-ગોળ; મડક-ધર્ડની વાનગી; નાતિનઈ-અવજનોને; ગરિ-ચડિયાતા; અરહટ-રેંટ; દ્યેન-ખેતર; પીસી-દળી, માકા-ચેટલી અથવા ચેટલો; ઈષુ-ચોડી, ઈષુ; કડિનુ-કેડનુ; ખણાવઈ-ખેદાવે; ગહર-છિડા, મોટા; દીસાઈ-દેખાવ છે; કચરો-કાદવ, સીની માટી પણ ન નીકળી; ગોધૂમ-ધર્ડ.

હવે સમુદ્રગ્રીએ જંબુ કુમારને કહ્યું, ‘અમારથી તમારો વિગ્ધ ખમાતો નથી. માટે તમે અમારો ત્યાગ કરીને અમને છેદ દેતો નહિ; નહિ તો

પછી તમે પેલા ખેડૂતની જેમ પસારો. તેની વાત માલજો. મુસીમ નામના ગામમાં બેઠા નામનો એક મોટો ખેડૂત હતો. તેણે પોતાના ખેતરમાં વર્ષાકાળે કાગ અને કાદવ વાવ્યા હતા. તે ઊગતા ખેતર લીલુંજમ લાગતું હતું, બધું મુકાળતું રાજ્ય દેખીને ખેતરને રામેગમ આનંદ ન થયો હોય ! કશું અને કાદરાનું ધાન વધતું જોઈને હર્ષ પામતો ખેડૂત એક વખત ધર્મ એક બીજા ગામે પોતાના સ્વજનોને ત્યાં મહેમાન તરીકે ગયો. સ્વજનોએ તેને ગોળ અને રોટલી ભોજનમાં આપ્યા. એ ખાઈ તે ખૂબ હર્ષ પામ્યો અને કહેવા લાગ્યો, ‘આનું ભોજન અમે સ્વપ્નમાં પણ જોયું નથી. અમારું પેટ કશું અને કાદરા ખાઈખાઈને બળી ગયું છે. ખરેખર, અમને ધિક્કાર છે. તમે અમારા કરતા ચડિયાતા છો.’ પછી એણે પૂછ્યું, ‘પણ કહો તો ખરા કે આવો આહાર તમે કેવી રીતે બનાવ્યો ?’ સ્વજનોએ કહ્યું, ‘રોટના જળથી અમે ખેતરને પાણી મિચીએ છીએ અને તેમાં ઘઉં વાવીએ છીએ. પછી એને ઘણીને સોડના માણ-રોટલી અથવા ગેટલા કરીએ છીએ. ગરડી પણ એ જ રીતે વાવીએ છીએ. ઊંચા પછી તે યજમા પીલીએ છીએ. તેના રસનો ગોળ બનાવીએ છીએ.’ (૬-૧૬)

શુક્રમંડકની આ રીતે ઉત્પત્તિ બાણી બેઠા ખેડૂત પોતાને ધરે ગયો. તે વખતે કશું અને કાદરા વાવેલું ખેતર તરત તેણે લણવાનું શરૂ કર્યું. એના દીકરાઓએ કહ્યું, ‘આમ તમે શું કામ કરો છો ? આ તો આપણા કુટુંબના જીવનનો આધાર છે.’ બંદે કહ્યું, ‘આમાં આપણે ઘઉં અને ગરડી વાવીશું અને શુક્રમંડક ખાઈશું.’ દીકરાઓએ કહ્યું, ‘આ કશું થોડા દિવસમાં ધર્મ જરો, એ પછી ઘઉં અને ગરડી વાવજો. કેડનું બાળક જતું કરી પેટના બાળકની આશા ગમ્મતી બાંધે છે.’ આમ, પુત્રોએ વારો છતાં તેમનું ન માની તે ખેડૂતે ખેતર લણી નાખ્યું. પછી તેણે રોટ માટે દૂધો ખોદાવવો શરૂ કર્યો પણ તેમાંથી પાણી નીકળ્યું નહિ. આમ, તેના ખેતરમાં કાગ અને કાદવ પણ ન થતા અને ગરડી અને ઘઉં પણ ન થતા આથી તે પશ્ચાત્તાપ કંવા લાગ્યો.

તેથી રીતે હે સ્વામી! તમે સ્ત્રી અને ધન-મુખ ત્વજીને પરલોકની વાંછના કરો છો, પરંતુ તમે બંને ગુમાવો નહિ તે જોજો. (૧૭-૨૩)

દૂષ્ટા (૫. પર)

દત્તઘૃતિ-દાતનુ તેમ; દ્યોતિત-પ્રકાશિત; જિંક-જે; યાગ-છેડો; આ-મિય-માસ, સાલયુ; સમ-સમ, સરખું; ગારવ-ગૌરવ, અભિમાન; કાગ-કાગડો.

જખૂકુમારે કહ્યું, ‘દાંતના તેમથી તે દિશાના વિભાગો પ્રકાશિત કર્યાં. હું તુરંત ફળમા નહિ, પણ મોટા ફળમાં અનુસંગ ધરાવવાવાળો છું. ત્રિપથરૂપી ભોમનો છેડો જ નથી. જે માણસ સમ ગૌરવમાં રસિક થાય તેઓ જેમ પેસો કાગડો નાથ પામ્યો તેમ નાથ પામતા નથી.

ઢાલ બીજી (૫. પર)

યૂથ-ટોળા; આઉ નદીનું-આયુષ્ય રૂપી નદીનું; કિંપાક-એક સુદૃઢ ઝેરી ફળ; કગિ-હાથી; પાદપોગમન મુનિ-અનશન કરનાર સાધુ; પાદપ-વૃક્ષ; વૃક્ષને ડાઘ કાપી નાખે તોપણ તે ત્યાંથી ખસતું નથી અને તેના પર કંઈ અસર થતી નથી, તેમ સાધુઓ બ્યારે અનશન કરે છે ત્યારે તેમના સમાધિનિઃ તત્ત્વચિત્તન પર ડાઘ અસર કરી શકતું નથી. નહિય-નકુલ, નોળિયો; ફૂકર-ફૂતરો; અપાન-ગુદાદાર; કદર-ગુફા; દિક-કાગડો, જેના શબ્દમાં બે વાર ‘ક’ આવે છે તે કાક; આતપ-સૂર્યનો તાપ; છેડ-છેડો; વશા-વશવર્તી સ્ત્રી, કામિની; ઉપનય-ગૃહસ્થ, બોધ.

વિંધ્યાટવીમાં હાથીઓના ઉપરી જેવો એક મોટો હાથી નર્મદા નદીને કિનારે રહેતો હતો. તે સ્વંમ્હે પોનાનું ધોવન પૂરું કરી વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યો હતો. વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલો તે હાથી શક્તિહીન થતા દત્તપ્રદાર પણ કરી શકતો નહોતો, જેથી વૃદ્ધોની ડાળાઓ તોડી શકતો નહોતો. દાંત પડી જવાને લીધે તે જૂઠ્ઠા ગદેરા લાગ્યો, જેથી તેનું શરીર જાણે આમડાની ડ્રેથળા જેવું બની ગયું.

એક વખત એક સૂકી નદી જિતરતાં તે હાથી લકડાડને પગે પડી ગયો. ત્યાં પડી રહેવાને લીધે તે મૃત્યુ પામ્યો. તેનું માંસ ખાવા શિયાળ વગેરે આવ્યાં. તેના ગુદાદાગને આ બધા પ્રાણીઓએ ગિરિની ગુફા જેવું વિકરાળ બનાવી દીધું. તે ગુદારૂપ સત્રશાળામાં, ભોજનના લાલસુ બ્રાહ્મણો જેવા સ્વભાવવાળાં પક્ષીઓ વારંવાર આવજાવ કરવા લાગ્યાં. એમાં એક કાગડો પણ જવા લાગ્યો. હાથીનું માંસ ખાતો ખાતો તે હાથીના મધ્ય ભાગ સુધી ગયો, પણ તેની તેને ખબર પડી નહિ. પછી સૂર્યના તાપથી તે હાથીનું શરીર સોજ્યાઈ જવાને લીધે તે કાગડો કરડિયામાં નાગ પૂરેલો હોય તેમ પુરાછ ગયો. વર્ષાકાળમાં તે હાથીનું શરીર નર્મલ નદીના પૂરમાં તથાવા લાગ્યું. ત્યાંથી તે સમુદ્રમાં આવ્યું. ત્યાં ઉપર આકાશ અને નીચે પાણી બે જ દેખાતાં હતાં. પાણીના પૂરે હાથીના શરીરમાં ફરી પાછું બાકિરું કર્યું. તેમાંથી બહાર નીકળી તે કાગડો હાથીના શરીર પર બેસી વિચારવા લાગ્યો કે જિડીને પાણીને પેલે કિનારે પહોંચી જાઉં. તે વારંવાર જિડીને, થાકીને પાછો હાથી ઉપર આવીને બેસતો; પરંતુ ઘણી મહેનત કરવા છતાં તે પાણીને કિનારો પામી શક્યો નહિ. દરમિયાન માંજલાંઓએ અને ખીજાં જળચરોએ ખેંચવાને લીધે અને પોતાના ભારને લીધે તે હાથીનું કલેવર જળમાં ડૂબી ગયું અને તેની સાથે તે કાગડો પણ ડૂબી ગયો.

જંબૂકુમાર કહે છે, ‘આ દષ્ટાન્તમાં મરેલા હાથીનું કલેવર તે સ્ત્રી છે; સાગર તે સંસાર છે; કાગડો તે કામી પુરુષ છે. હું કાગડાની જેમ ડૂબવા નથી ઇચ્છતો, પરંતુ સર્વ બધનો છોડવા ઇચ્છું છું. દે ભોળા, તું મને ભોળવવા ઇચ્છે છે, પરંતુ હું એમ ભોળવાઉં એવો નથી.’ (૨૬-૨૯)

૨૮. ગત નિર્ઝર...નિરધાર રે—આ હાથીનું વર્ણન કરતાં કવિ અહીં એને પર્વતની ઉપમા આપે છે. હાથી વૃદ્ધ હતો અને એના ગડ સ્થળમાંથી મદ ઝરતો ન હતો, આથી તે જાણે ઉનાળામાં ઝરણું સૂકાઈ ગયાં હોય એવા પર્વત જેવો તે લાગતો હતો.

ફૂલા (૫. ૫૪)

વયલુ-વયન; ચૂકા-ચૂકા, પતનને માર્ગે ગયા; સથ-શાસ્ત્ર;
અલુચ્ચ-અનર્થ.

ફૂલાની આ કડીઓમા કવિએ સ્ત્રીસંગ અને કામ-વિષયથી થતો
અનર્થ સમજાવી સદુપદેશ આપ્યો છે.

ઢાલ ત્રીજી (૫. ૫૫)

પખાણુ-પાપાણુ, પથર; વિહલો-વિક્ષણ; એતલછ-એટલેથી; વારી-
અટકાવ્યો; અપાદિધ-ફૂદેકા મારે છે; પૂરવ પરિ-પહેલાંની જેમ; ઉરુ-
છાતી, અથવા મોઢુ, પહોણું; કુચ-સ્તન; જઘન-ગ્રંથ અથવા શરીરનો
પાછળનો ભાગ; ઋદ્ધ-ઋદ્ધિ, સૌન્દર્ય; પીન-વિશાળ, મોટા; ૪૫૦ ચાર-
રાત્રના સેવકો; દેસરિ-સિંહ; મધ્ય-કમરનો ભાગ; ગગમૃત્તિકા-ગગાની માટી;
સોહની-રોમે છે; સંયત-ખાધેલા, ગૂંથેલા; વનકેતક-વનના કેવડા; સેહ-
શેખર, માથે શોભા તરીકે; કુમન-ક્રમગ; ગલર્ધ-ગળે; ધરતી-ધારણ કરતી;
શર્મ-કલ્યાણ; વાનીર-એક ઝાડ; વજુલ-નેત્રનું ઝાડ (અથવા જાણુનું ઝાડ
પણ હોઈ શકે); પતન-પડતું; લુહ-લુપ્ત; નીલ-નિશ્ચિત.

પદ્મશ્રી રાણીએ ગંખૂ કુમારને કહ્યું, ‘હે સ્વામી! એક વનમા વાનર
અને વાનરી રહેતા હતાં. તેઓ અત્યંત સુખમાં પોતાનું જીવન પસાર
કરતાં. વૃક્ષની ડ્રણીઓ પર તે સાથે ચડતાં અને સાથે જીતરતાં. એક
વખત ગંગા નદીના કિનારે વાનરી સાથે વાનર રમતો હતો, તેવામા તે
વાનર ભૂમિ પર પડી જવાને લીધે મનુષ્ય બન્યો. એની પાછળ નારી
બનવાની ઇચ્છાવાળી વાનરી પણ પડી. તે પણ તીર્થભૂમિના પ્રતાપને લીધે
સ્ત્રી બની. આમ મનુષ્ય બની નર અને નારી તરીકે તેઓ પૂર્વના સ્વભાવની
જેમ વિલાસસુખ શોગવવા લાગ્યાં. વાનરમાથી નર બનવાને લીધે તે
વાનરને ફરી ફૂદવાનો લોભ લાગ્યો. તેને વાનરીએ કહ્યું, ‘આટલું બસ; વધારે
લોભની દેવ ખોટી. આપણે તો દેવ કરતાં પણ વધારે છીએ; કારણ કે

આપણે નિર્વિદ્ધ, મનની ઈચ્છા પ્રમાણે સુખ પામીએ છીએ.’ આમ વાનરીના અટકાવ્યા છતાં તે વાનરે પહેલાની જેમ ફરીથી ફરદો માર્યો. પરંતુ એથી તે દવ ન થતા, ફરી પાછો વાનર થઈ ગયો. તે ભૂમિમા તીર્થના પ્રભાવને લીધે પણ માનન થઈ શક અને માનવ દેવ થઈ શકે એવું હતું. પરંતુ ખીજ વાગ તમ કરવા જતા પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ આની જતું

હવે તે સ્ત્રી બનેલી વાનરી ફરી વાર ન ફરતા સ્ત્રી જ રહી. તે અત્યંત સુદૃઢ અને કોઠિલકઠી હતી. એક વખત એ સ્ત્રીને રાજના મેવકાએ એકલી લામતી જોઈ, એટલે તેઓ તેને રાજ પાસે લઈ આવ્યા. રાજએ તેને પોતાની રાણી બનાવી. પેલા વાનરને પણ કોઈક નટે-મદારીએ પકડી એને નાટ્ય શીખવ્યું. પછી તે તેને રાજ પાસે લઈ ગયો, અને તેને નચાવવા લાગ્યો એ વખતે પોતાની પ્રિયાને રાજના અર્ધાસન પર બેઠેલી જોઈ તે વાનર રોવા લાગ્યો તે જોઈ રાણીએ કહ્યું, ‘હ વાનર! હવે તું તે નેનગના ઝાડ પરથી પડવાને મંજારી રડ નહિ.’

પદ્મશ્રીએ કહ્યું, ‘હં સ્વામી! તેની રીતે જે સુખ તમને મળ્યું છે તેનો ત્યાગ કરશો નહિ; નહિ તો પેલા વાનરની પેઠે તમારે પથ્થાત્તાપ કરવાનો વખત આવશે (૪૪-૬૨)

૫૬-૫૭. કોઠિલ.....ગજિયારે—આ બે કડીમા કવિએ તે સ્ત્રીના સૌન્દર્યનું અત્યંત સચોટ અને લાઘવયુક્ત લાપામા વર્ણન આપ્યું છે તે સ્ત્રીના કંઠ કોઠિલ જેવો મીઠો હતો, મુખ ચદ્ર જેવું સોહામણ હતું, ચ્તન મોટા હતા, કંઠ સિંહના જેવી પાળળી હતી; તેની જળ વિશાળ હતી; હાથ અને પગના સૌન્દર્ય વડે તેણે કમળના સૌન્દર્યને હરાવ્યું હતું. ગંગાની માટીનું તેણે તિલક કર્યું હતું, તે વડે અને ગૂંથેલા વાળથી તે શોભતી હતી. તેને માથે શોભા તરીકે સ્થાન પામવા વનના કેવડા કોમળ બન્યા હતા અને કાનના કુડલને સ્થળે તાલવૃક્ષના પુષ્પ ગ્રાહન પામ્યા

હતાં. હરણુ તેવી આંખિવાગી એ સીએ ગામા કમ્મની નાગને
હાર પડેયો હતો.

દૃષ્ટા (૪. ૫૮)

અનુચન-પશ્ચાત્તાપ; ઘટિ-ધટ્ઠા; મૃદિ-આસન્નિ; ખટ-ઠ; નિ-
પ્રેમ; ત્વન-ત્વન; હંવર-આહો જ્વાના જ્વજ્વજ્વગો; સ્પાપ-(અપાપ
એટલે વિદ્ય) વિદ્યવાગી, અંતરાત્વાગી.

સંખ્યકુમારે કહ્યું, 'હે પદ્મશ્રી! અધ્યાત્મજ્ઞાનીને પદ્માત્મા કરવાનો
સમન આવતો નથી દુ પોને અધ્યાત્મ પ્રેમથી ત્વન છું. આત્મપ્રેમથી
જેનો આત્મા ત્વન હોય છે તેને દુષ્ટ કુમતો પણ કશું કરી શકના
નથી. અધ્યાત્મ દષ્ટિવાગી મારુઓ વગવનાં પણ મજલ નમાવે છે
અને જ્યાં મૂનકાર હોય છે ત્યાં વાગવરણને લંપૂ કરી દે છે. વિવધ
વાસનાવાગાનું શરીર અને મન અને બન્ને છે; એની વિવિધતા છીપી
નથી. પરંતુ જ્ઞાનરૂપી અમૃતના રસના મિચનથી એ ત્વન છીપી જાય
છે. જે નવ રમ કે છે નસની વૃષ્ટિ મેગવે છે તે ફરી પાછા તસ્ત
થઈ જાય છે. પરંતુ મેં તો એક રસની વૃષ્ટિ મેગવી છે, જે ફરી આવી
જવાની નથી. મેં જે કષ્ટ મેગવવાનું હતું તે બધું મેગવી લીધું છે.
મારા ઘટ્ઠા-મારા આત્મામાં બધી રિદિ પ્રજટ થઈ છે. સારાગિક
વસ્તુઓ એ બધી મંસારમા આ માને બાધવા માટે છે; પરંતુ મને તેની
કઈ વધારે આસન્નિ નથી.'

કાલ ચાથી (૪. ૫૯)

હરણ-ગિજતાવાગ; તિલ્લના-ત્વણ; હાહલા-પ્રેલસા; અટવીઈ-
વગવમાં; અંગારકાર-પ્રેલસા બનાવનાર; રિતુ-રતુ; નીકવધ-પુટો છે;
લાઈઈ-લાગે, છીપે; તિલ્લઈ-તેલથી; પાનની-પીવાની; આહ-હજ;
અનાહ-અનાય, કોઈના આશ્રય વગર; થાહ-છેલે, મંતોષ; હાહ-હાથો;
વાયિ-વાવમાં; જ્વજ્વ-જ્વજ્વ, જૂતા; વંતર-દેવોનો એક પ્રકાર છીલ-

છીછર; દાણિ-સ્થાને; ભોગ-ઉપભોગ; કુપિત અહિભોગ-ગુસ્સે થયેલા સાપની
 ફણા; રકંઘેતર-રકઘ એટલે પુદ્ગલના સમુદાયો અને ઇતર એટલે પરમાણુ-
 ઓ, અહીં શરીર અથવા જીવના અર્થમાં; ભારુપભોગ-એના ભાર અને
 ઉપભોગ; પરિઆંગતે-પ્રતિકારને અતે, ધલાજ કરવા છતાં; ત્રિદું ભેદે-ત્રણ
 પ્રકારે; યોગાચારય-યોગાચાર્ય (પતંજલિ અથવા અહીં આનંદધન માટે
 એ શબ્દ મૂક્યો હોય); દીકું-જોયેલું; ગરિફ-ઘીરું; અવસિદ્ધ-અવશિષ્ટ,
 બાકી; ઉચ્છિન્ન-ઉત્કૃષ્ટ; વિસિદ્ધ-વિશિષ્ટ.

આભરાનમાં જેનું ચિત્ત સ્થિર થયેલું છે તેને કોઈ દિવસ દુઃખ
 આવતું નથી. ખીજાઓના દિવસો દુઃખમાં જાય છે. તૃપ્તિ એ જ સર્વ
 દુઃખની માતા છે.

કોઈ એક અંગારકાર-કોલસા ખનાવનાર જંગલમાં કોલસા ખના-
 વવા ગયો. શ્રીષ્ઠ ઋતુ હોવાને લીધે તેણે સાથે ઘણું પાણી લીધું હતું;
 પરંતુ તાપતે લીધે તેને ખૂબ તરસ લાગતી હતી. તે ખૂબ પાણી પીતો,
 પરંતુ તેની તરસ લાગતી નહિ. જેમ તલથી અથવા તેલથી અગ્નિને
 લડકો વધે તેમ તેની તરસ વધતી જ ચાલી. પાણી ખૂટતાં તે ક્યાંકથી
 પાણી મેળવવાની ઇચ્છાથી ચાલવા લાગ્યો. થાકને લીધે તે અડધે રસ્તે
 જ અસહાય બનીને પડી ગયો. સદ્દલાએ તે અમૃતની વાવ સમાન એક
 વૃક્ષની છાયામાં પડ્યો.

આ દષ્ટાન્તમા અગારકાર જેવા બધા સસારી જીવોને જાણુવા સુર, અસુર, વ્યતર દેવો વગેરેના સુખને વાન, કૃવા વગેરેના જળ જેવા જાણુવા જે એનાથી તરસ ન ભાગતી હોય તો મનુષ્યના મુખભોગની તો શી વાત કરી? એ તો તદ્દન છીઝરા પાણી જેવું સુખ છે સાચું મુખ તો નિર્વાણમા-મોક્ષમા રહેતું છે (૭૪)

મયોગને અતે હમેશા વિયોગનું દુખ લખેલું હોય છે ભોગ શુભે થયેના સાપની કણા જેમ ક્ષણિક, ચયગ છે, જન્મની સાથે મરણ નિશ્ચિત છે આમ, પ્રયે વસ્તુ અતે દુખકર હોય છે ઇન્દ્રિયના તાપથી પણ લોક બળે છે મરકા થાં પણ અતે દુખ અને શોક આવે છે પુદ્ગલના સમુદાયો અને પરમાણુઓનો એકે કે દેહનો ઉપભોગ કરના માટે એનો ભાગ ઉપાડનાનો હોય છે આમ, એ બધું ગમે તેના ઇનાજ કરવા છતાં અતે ફોગ છે, મિથ્યા છે (૭૫)

યોગાચાર્યે સુખ દુખના નશુ ભેદ દર્શાવ્યા છે પરંતુ તેમા વ્યાધિનો પ્રતિકાર કગવામા પોતાના મનને કોણુ ઉચ્ચ રાખી શકયું છે? જે સિદ્ધ પુરુષો હોય છે તે વ્યાધિને મૂળમાથી ઉખેડી નાખે છે બાકીના માણસો વ્યાધિમા પડ્યા રહેના હોય છે ખરેખર, આનંદમય અને ઉદ્દૃષ્ટ તો એ જ છે જેનો અધ્યાત્મમાર્ગમા વિશિષ્ટ યશ છે (૭૬)

દૂહા (૫. ૬૧)

વયણુડે-વયનથી, જસ-જેવું, નિયમ-જરૂર, નક્કી, નીસિંચુ-શીંગડા વગરનું, સૂચી-સોન, ગુણુ-સદ્ગુણ, દોરો, દોઈ-બને

જખૂ કુમારના આવા વયનો સાલળવા છતાં જેવું ચિત્ત તે મહણુ કરતું નથી તે જરૂર શીંગડા વગરના દોર જેવા છે જેવું મન રૂપી મોતી સદ્ગુરના વયનરૂપી સોયથી બેઘણું નથી, તેમા ગુણુનો (દોગનો અને સદ્ગુણનો) પ્રવેશ ક્યાથી થાય? જરૂર તે મોતી નથી, પણ કાચ છે સત્પુરુષોના વયનથી જેવું મનરૂપી મોતી વીંધાયું છે તે જ સાચું રત્ન બને

છે. એક મોતી અને ખીલું મન એ બે એવી વસ્તુ છે કે જે ભાંગી જતાં ફરીથી મળતાં નથી.

કાલ પાંચમી (૫. ૬૧)

મનમથ-કામદેવ; સીધ-શિખામણ; ઉવેષિષ્ઠ-ઉવેખવુ; ફેરું-શિયાળ; નૂપુર-ઝાઝર; શ્રમચૂરિ-શ્રમ ભાગનાર; પ્રવર્તક-પ્રવૃત્તિ કરાવનાર; નિવર્તક-નિવૃત્તિ કરાવનાર; ભૂરિ-ધણ; સોનાર-સોની; મૂરત-મૂર્તિમન, સાક્ષાત્; કુચ-રતન; વર-સુદર; કરસીચિ-મોજાઓરૂપી હાથ; કર્મ-હાથથી; કુમ્ભ-અટકે છે; ઉસર્ધ-(સ અપસરતિ)-દૂર ભાગી જાય છે, પાછાં હડી જાય છે; સ્લથ-છૂટેલુ, વીખગએલુ; વસન-વસ્ત્ર; સવેપયુ-ધ્રુજરી સાથે; ચ્યુત-વીખરાયેલા; રત ઉત્થિત-કામક્રોડ પછી જોડેલી; તટિની-નદી; સુસ્નાત-સારી રીતે સ્નાન કર્યું છે; નર્ધ-નદી; નરનાથ-રાજા; પાહ્યુર્ધ-પથ્થર વડે; વાસર-દિવસ; નિસિ જામ-ગ્રાનની ઘડી; અશનાદિકર્મ-ખાવાનુ વગેરે આપીને; અગીકાર કરાવી ઇર્ધ-કબૂલાત કરાવી છે; ચુકર-સહેલું.

કામદેવની સેના જેવી પદ્મસેનાએ કહ્યું, “હે સ્વામી ! નાના ખાળક પાસેથી પણ જે કંઈ શીખવાનુ મળતું હોય તો તે શીખવું જોઈએ. હું તમને એક સમજાવું જેની વાત કહું છું, પણ તે વાત મને સી સમજાવે કાઢી નાખરો નહિ. એ વાત તે ‘શિયાળની અને નૂપુરપડિતા’ના દષ્ટાંતોની છે. એ સાલજાને તમે તમારા મનનો શ્રમ ભાગો. એ દષ્ટાંતો પ્રવૃત્તિ કરાવનાર અને વળી નિવૃત્તિ કરાવનાર એવાં બને છે.

રાજગૃહ નગરમાં દેવદત્ત નામે એક સોની રહેતો હતો. તેના દીકરા દેવદિનની પત્ની દુર્ગિલા ઘણી ચતુર અને રૂપવતી હતી. વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી જ્યારે તે નદીકિનારે આવી ત્યારે તે જાણે સાક્ષાત્ જલદેવતા જેવી લાગતી હતી. તે વખતે ક્રોધ એક ખરાય ચારિત્રવાળા, કામી યુવાને તે સ્ત્રીને જોયું. તેના ચિત્તમાં કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો. તેણે તે સ્ત્રીને કહ્યું, ‘તને આ નદી પૂછે છે, કળ નમેલા છે એવાં આ વૃક્ષો પૂછે છે અને

હું પણ પ્રણામ કરી પૂછું છું કે તે જરાજર સ્નાન કર્યું કે? તે સ્ત્રીએ કહ્યું, 'નદીને મુખ હોયે જ્યો ત્રણે કાળ આનદમા રહો મને સ્નાન કર્યાનું પૂછનારની હું આશા પૂરી કરીશ' (૮૦-૮૫)

મનોગ્ધરૂપ લતાને જીવવાને અમૃતના સિંચન સમાન તેના વચન સાભળીને તે સુવાન, રાત્રની આગથી જેમ દામ એકદમ અટકી જાય તેમ ત્યાં અટકીને જિભો ગડી ગયો. આ સ્ત્રી જાણુ હશે એમ તે વિચારતો હતો. તેનામા તેણે એક વૃક્ષ નીચે ઢેલકાક બાગીચને જોયું મોહું કરી ફળની ઇચ્છા કરતા જોયા તેણે પથ્થર વડે ઢેલકાક ફળ પાડી આપી બાગીચને રાજ કર્યા અને પછી તેમને પૂછ્યું, 'આ જે સ્ત્રી જાય છે તે જાણુ છે?' બાગીચએ કહ્યું, 'એ તો દેવદત્તની પુત્રવધૂ (દુર્ગિલા) છે તેનું ધર અહીં જ છે'

દુર્ગિલા ખચ તે સુવાન પ્રત્યે જોતીજોતી, અનુગમ ધરાવતી પોતાને ધરે ગઈ. કયે દિવસે, રાત્રિના કયા પહારે, કઈ ઘડીએ અને કયે સ્થળે પોતાનો મગમ થયો એમ તે મને વિચાર કરવા લાગ્યા. પછી તે સુવાને કુબટા સ્ત્રીઓની કુળદેવી જેવી એક તાપસીને ખાવાનું આપીને ખુશ કરી અને પછી તેને કહ્યું, 'દેવદત્તની પુત્રવધૂ દુર્ગિલા સાથે મારો મેગાપ કરાવી આપ પહોંચા મેં પોતે જ દૂત થઈને એની પાસે મગમની કબૂલાત લઈ લીધી છે એટલે હવે એ કાન તારે માટે ધણુ મહત્વું છે.' (૯૬-૧૦૫)

૮૬થી૯૧—આ કડીઓમા કવિએ દુર્ગિલા નદીમા સ્નાન કરના જાય છે તે અમયનું આનકારિક વર્ણન કર્યું છે. દુર્ગિલા પોતાના બને ગતન દેખાય એ રીતે કચુકી કાઢી અને ઉત્તરીય ઉતારી એ બને સખીના હાથમા આપે છે તે સમયે જાણે સગસ અને મધુર આલાપથી બગી ગયેના કામદેવને તે જનાડતી ન હોય એની લાગતી હતી પછી તે બીજા એક વચ્ચે વડે ગતન ઢાકી નદીમા જલકીડા કરના પેસે છે નદી પોતાના મોજાનરૂપ હાથ પહોંચા કરીને તેને આલિંગન આપના લાગી પ્રેમાળ સખી ઓની જેમ તેઓ બને હૈયેહૈયુ લાડીને મળી પછી, જેમ વહાણુ હલેતા

વડે જલ દૂર કરે તેમ દુર્ગિલા પોતાના હાથ વડે પાણી દૂર કરવા લાગી. એની ગતિ જોઈને હંસ, અને સ્તનનો આકાર જોઈને ચક્રવાક પક્ષી (ચક્રવાક પક્ષીનો આકાર સ્તન જોવો હોય છે) જાણે પોતે ઊતરતાં છે, હારી ગયાં છે એમ સમજી ત્યાંથી નાસી જાય છે. નાહતાં-નાહતાં, પાણી આમતેમ ઊડાડતાં, તેના હાથ આમ તેમ હાલતા હોવાથી જાણે સુંદર કમળો જૃત્ય કરતા હોય તેવાં તે લાગતા હતા. જલક્રીડા કરવાને લીધે તેનું વસ્ત્ર શિથિલ થઈ ગયું હતું. શરીરમાં ધ્રુજારી હતી. હોડ ચેત બની ગયા હતા અને વ્રાજ વિખરાઈ ગયા હતા. તેથી તે જાણે કામક્રીડામાંથી ઊઠી હોય તેવી લાગતી હતી.

૧૦૧. સરખા...નિદાન—કામદેવે પોતાના પાંચ બાણથી તે બંને યુવક અને યુવતીને એક સમયે એક સાથે એક સરખાં વીંધ્યાં. પાંચ બાણને સરખે ભાગે વહેંચતાં અઢી અઢી બાણ થાય. આવી રીતે ઐર્ષ પશુ માણસ બે જુદી જુદી વ્યક્તિને વીંધી શકે નહિ. પરંતુ એનું વિભાજન કરવાનું કામદેવ જે જાણે છે તે બીજું ઐર્ષ જાણતું નથી.

૧૦૩. કામઘ્ન સીપાબ્યો વિવેક—તે યુવાન પોતાની ઇચ્છા પાર પાડવાને માટે તે જુદા તાપસીને ખાત્રાપીવાનું સારી રીતે આપી તેને ખુશ કરવા લાગ્યો. એક રીતે જોતાં તે તાપસી પ્રત્યે વિવેકપૂર્ણ રીતે વર્તવા લાગ્યો; પરંતુ આવું વર્તન તેની કામવાસનાથી પ્રેરાયેલું હતું. કામી માણસો ઘણી વાર પોતાની સારી છાપ પાડવા માટે અને એ રીતે પોતાનો ઇચ્છા પાર પાડવા માટે બહુ વિવેકી બનતા હોય છે.

દૂહા (૫. ૬૫)

ઉત્તાલ-મોટું; લિક્ષા દંભ ઉત્તાલ-લિક્ષાના મોટા દંભથી; વિલગ્નો મકરિ વિચાર-એથી બીજો કંઈ ઊતરતો વિચાર કરતી નહિ; લવણિમ-લાવણ્ય; મુદ્ધિ-હે મુઝધે; દસમી-કામની દસમી દશા, મરણ; નિરત્ય-નિર્વૃથ્ત.

‘તારું કામ હું તરત જ કરી આપું છું.’ એમ કહી તે તાપસી લિક્ષાને અર્થ દેવદત્તને ધરે ગઈ. તે વખતે દુર્ગિલા યાજ્ઞા માંજતી હતી.

એણે દુર્ગિલાને કહ્યું, 'તને એક તરણુ ચાહે છે. તમે બને રૂપ, રુચુ, વય, ચાતુરી વગેરેમાં સમાન છો. જે દિવસથી તને નદીએ નહાતી એણે જોઈ તે દિવસથી તે' એનું ચિત્ત હરી લીધું છે. ધરમાં, બહાર, બસ જ્યારે બુઓ ત્યારે એને તારી જ લગની લાગી છે. એની કામદશા નવ સુધી પહોંચી ગઈ છે. હવે દશમી દશા એટલે કે મૃત્યુ ન આવે એમ તું કર.''

૧૧૨. કામદશા...નિરેત્ય—કામની દસ દશા આ પ્રમાણે મંસ્કૃત શાસ્ત્રગ્રંથોમાં ગણાવવામાં આવી છે: (૧) ચક્ષુગ્રીતિ (૨) મનઃમંગ (૩) સંકલ્પ (૪) ભગ (ઉન્નગરો) (૫) કૃષ્ણતા (૬) અગતિ (કશું ન ગમતું તે) (૭) હ્રીત્યામ (લજ્જા જતી રહેવી) (૮) ઉન્માદ (૯) મૂર્છા (૧૦) અન્ત (મૃત્યુ). કામાસક્ત વિરહી સ્ત્રીપુરુષોની ઉત્તરોત્તર વધતી જતી બને કવચિત્ મૂર્છા અને મૃત્યુ સુધી પહોંચતી આ દશાઓ છે.

ઢાલ છઠી (પૃ. ૬૬)

મુડા-માથે મુડા કગવ્યો હોય એવી સાધ્વી; જ્યારે આચારથી ચૂકે ત્યારે એને અનાદ્યથી બોલાવવા માટે આ શબ્દ વપરાતો; મુંડારસી-પ્રમત્ત જેવી, મં, શીડ, પ્રા. મુંડક, પરથી ?; ગુડાર્ધ-ગુડાગીરી, ખરાબ કાર્ય; હુડાર્ધ-વેશ્યાને ત્યાં મદેશા લઈ જનાર સ્ત્રીઓ માટે વપરાતો શબ્દ; સામાન્ય હલકી સ્ત્રી માટે આજે પણ હુંડી શબ્દ વપરાય છે; પરી-આધી; ગોપવી-હુપાવી; તરજર્ધ-તર્જના કરી, તિરસ્કાર કરીને કે ધમકાનીને; મસિ-શાહી; મધલધ-મેલી; પૃષ્ઠ-પીડ; નિર્વેદ-કટાણ, આગસ; આ પ્રભાવ-આ પ્રમંગે; પચ્છિમ બાર-પાછલે બારણે; ધૂરત-ધૂર્ત; તારામેલ-તારામૈત્રક, પગરપગ નજર મળવી; પુહર-પહોર; બિ-એ; મનમથમેદ-કામકીડાનો આનંદ.

દુર્ગિલાએ તે તાપસીને કહ્યું, 'હે તાપસી ! તું એવી ખરાબ વાત કો નહિ. આવી ભૂડી વાત અમારા કુટુંબમાં થતી નથી. તારી આની વાત સાલળતા પણ અમે લાજ મરીએ. હે પાપિણી ! તું મારી નજર આગળથી દૂર થા. તુ તો ઘરે ઘરે બીજા માનવાવાળી છે. જે આવી વાત કો

એવા પાપીને જોવામા પણ પાપ છે.' દુર્ગિલાએ આ રીતે પોતાનો આશય છુપાવીને એને ધમકાવી અને તાપસીએ પીક ફેરવી એટલે એની પીક પર કાળી શાહીવાળા હાથનો ધાપો દીધો. એથી એની પીક પર ખરાબર પાચ આગળાની છાપ પડી. દુર્ગિલાના મનની વાત ન જાણનારી તે તાપસીએ જઈને તે યુવાનને કહ્યું, 'અરે, તું કહે છે કે તે સ્ત્રી તારા પ્રત્યે અનુરાગ ધરાવે છે, પરંતુ એ તો તારું નામ પણ સાંભળવા ઈચ્છતી નથી. એટલું જ નહિ, ફરી આવું કામ હું ન કરું એટલા માટે મારી પીક પર મેલો ધાપો મારી મને કાઢી મૂકી.' એમ કહી તાપસીએ પોતાની પીક ખતાવી. તે જોઈ તે ધૂન યુવાન સમજી ગયો કે કૃષ્ણ પક્ષની પાચમનો મળવાનો સંકેત છે. પરંતુ દુર્ગિલાએ સ્થળનો મંકેત કલ્પો નહિ. એણે તાપસીને ફરી જેમ તેમ કરી સમજાવીને મોકલી. બીજી વાર દુર્ગિલાએ એને ગળેથી ઝાલી પાછલે બારણેથી અશોકવાડીમાં થઈ બહાર કાઢી. બીજી વાર અપમાનિત થઈ, પોતાનું મુખ ઢાંકી તે તાપસીએ યુવાન પાસે આવી બધી વાત કરી. એ પરથી અશોક વાડીમાં મળવાનો દુર્ગિલાએ સંકેત કયો છે એમ તે યુવાન સમજ્યો. તેણે તાપસીને કહ્યું, 'ઉં ભગવતી! તે સ્ત્રીએ કરેલો અપરાધ મારે ખાતર માફ કરો. હવે આપણે તે દુષ્ટને ફરી બોલાવવી નથી.'

પછી, કૃષ્ણપક્ષની પંચમીએ ગતે એ યુવાન ત્યાં ગયો ત્યારે દુર્ગિલા ત્યાં વાટ જોતી જિભી હતી. બનેની આંખો તરત પરસ્પર મળી. બને બાહુ પ્રસારી આલિંગન કરવા લાગ્યાં. અત્યાર સુધી તેમનાં ચિત્ત મળેલાં હતાં. હવે બનેના દેહ એક થયા. તેમનો વિરહ દૂર થયો. આવી રીતે આનંદ અનુભવતા રાતના એ પહેલ વીતી ગયા. (૧૧૩-૧૩૩)

૧૨૮. સહૃદય...સ્વરૂપ—આ કડીમા, તે દુષ્ટ યુવાન દુર્ગિલાનો સંકેત સમજી ગયો તે માટે કવિ કવિતાનો દાખલો આપે છે. કવિતા અથવા બીજી કોઈ લલિત કલામાં રહેલો ગૂઢ અર્થ સહૃદય માણસ તરત

સમજી જાય છે, જ્યારે બીજા માણસો જે આ બાબતમાં પશુ જેવા હોય છે, તેને કાને તો માત્ર શબ્દો જ પડે છે; પરંતુ તેનો ગૂઢ અર્થ તેમને સમજતો નથી હોતો. તેવી રીતે જીવનમાં પણ એક ભાવ કે વિચારવાળા માણસો સંકેતથી એકબીજાનો અર્થ સમજી જાય છે. વાણીમાં રહેલી વિશિષ્ટતાથી, વદોક્તિથી તેઓ એ હાવભાવમાં ગહેલા વ્યંગ્ય-ગૂઢ અર્થને સમજી જાય છે. અહીં તાપસી જે ન સમજી શકી તે પેસો ચતુર કુષ્ટ યુવાન તરત સમજી જાય છે.

દૂહા (૫. ૭૭)

ભુજ ઉસીસધ-હાથરૂપી ઓશકિ, સુ ત-કામકીડા; સકમી-આવી, કાપ ચિંતારથ-શરીરની ચિંતાને અર્થે, અહીં ભાગરૂ જવાના અર્થમાં.

દુર્ગિયા અને તે યુવાન કામકીડાને અતે એકબીજાના હાથના ઓશકિ માધુ રાખી ઈધી ગયા. તે વખતે દેવદત્ત જગત્ત જત્યા માટે જાવો. એણે અરોઝ વાટિકામાં આ બંનેને મત્ત બનીને સૂતેલા દીકાં એથી એને પોતાની પાપિણી પુત્રવધૂ પ્રત્યે ધિક્કાર થયો. એ પરપુરપ સાધે જ સૂતી છે, એની ખાતરી કરવા તેણે ધરમા આની જોયુ તો પોતાનો પુત્ર ધરમા એકસો સૂતો હતો. એટલે પેસો પુરપ ભર છે, એવો એણે નિશ્ચય કર્યો.

ઢાલ સાતમી (૫. ૭૭)

પરિ-જેમ; નેકર-નપુર-આગર; થા સુમતી-બુદ્ધિપૂર્વક વર્તેજે, આધ-અર્ધ; પરો-દૂર; ધનરી-બીજી; જગવર્ધ-જગાડે છે; ધામ-તાપ, બક્ષારો; દહધંગી-બાળે છે; સખરી-સારી; વિવર્ધ-વિવાદ કરે છે, દલીલ કરે છે; સહર્ધ-સદે, હાવે; હરસર્ધ-અર્થે; સુગત ધરધ-કામચૂંદમાં, પતિ-પત્નીના એકાન્ત સ્થળમાં; ઉવબ-ઠપકો; પ્રાત-સવારે, સહી-નક્કી, અવગ-બીજે; નરો-નગ, પુરપ; કીધી શપથની કોડિ-ધણી સમ આપ્યા; બીગિ કંડુ-મેરુ કરીશ, પક્ષ લાઇશ; થવિર-સ્થવિર-વૃદ્ધ, યાનવૃદ્ધ, વયોવૃદ્ધ અને ચારિત્રવૃદ્ધ હોય તે; જીર-ઓર-બીજે; ધીન-ધૈર્વ, કસોટી, ઘીન-પટલ-

ધોમેલા વચ્ચમાં; ગલઈ-ગળે; મોઢેલી-મોઢેન પ્રમાણે; ગદિલો-ઘેલો, ગાંડો; નવિ વરલ્યોરી-છેડકા નધી; બુઝ-મૂર્ખ; નાવાઈ-નાવથી; નિકનઈ-નીકમે છે; નૃપ નર-રાજના માણસો, ગલ્યાધ્યક્ષો; ક્ષર્ષ-પહેરાવ.

દેવદત્ત વિચાર કર્યો કે પુત્રને આ વ્રાતની ખાતરી કરાવવા માટે આ કુલદાના પગનું આંઝર ધીમે રૂપીને કાઢી લઈ. એમ વિચારી, ચોરની જેમ એના પગમાંથી આંઝર કાઢી લઈ એ ઘરમાં ચાલ્યો ગયો. પરંતુ આંઝર કાઢતામાં તો તે સ્ત્રી જાગી ગઈ. પોતાનું આંઝર સસરાએ કાઢી લીધું છે એ જાણી દુર્ગિલાએ પોતાના જરને તરત ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનું કહ્યું, અને અવસર આવ્યો બુદ્ધિપૂર્વક મદદ દેવાનું જણાવ્યું. એટલે તે યુવાન ચાલ્યો ગયો.

પછી દુર્ગિલા પોતાના પતિ પાસે જઈ આલિંગન દઈ સૂતી. પછી એણે પતિને કહ્યું, ‘અહીં ઘરમાં મને બહુ તાપ લાગે છે. માટે ચાલો આપણે અશોકવનિકામાં જઈને સૂઈ જઈએ. તેઓ જને ત્યાં જઈ સૂઈ ગયાં. પતિને તરત નિદ્રા આવી ગઈ. ત્યાર પછી દુર્ગિલાએ પતિને ઉઠાડી કહ્યું, ‘તમારા ઘરમાં આવો તે દેવો કુલાચાર છે! હું તમારી સાથે સૂતી હતી ત્યાં સસરા આવીને મારું પગનું આંઝર કાઢી ગયા. કામગીરીમાં મૂતેલી એવી મને પુત્રવધૂને તેઓ સ્પર્શ જ કેમ કરી શકે?’ પતિએ કહ્યું, ‘સવારે પિતાને હું ચોક્કસ હપકા આપીશ. એમની સાડે બુદ્ધિ નાહી છે.’ દુર્ગિલાએ કહ્યું, ‘એમ નહિ; તમે હમણાં ને હમણાં પિતાને વાત કરો અને સાચું કરાવો. સવારે તો કહેશો કે હું ખીજા ક્ષેત્ર પુરુષ સાથે સૂતી હતી.’ પતિએ કહ્યું, ‘તે કહ્યું તે જ સાચું છે. હું ખીજું કશું જ માનીશ નહિ.’ સવારે દેવદિન્ને શુરસે થઈ પિતાને હપકા આપ્યો. પિતાએ કહ્યું, ‘ગત્રે એ પરપુરુષ સાથે સૂતી હતી.’ દેવદિન્ને કહ્યું, ‘એ પરપુરુષ નહોતો, હું પોતે જ હતો.’ પિતાએ કહ્યું, ‘એ વખતે તું ઘરમાં સૂતો હતો એની મે ખાતરી કરી હતી.’ એ વખતે દુર્ગિલાએ કહ્યું, ‘આ તો મારે માથે કલંક આવ્યું. હું સહન નહિ કરું. માટે દેવકિયા કરાવી હું ખાતરી કરાવી

આપીશ. અહીં ગામમાં જોખન યક્ષનું મંદિર છે. એ યક્ષના બે પગ વચ્ચેથી નીકળીને હું મારું શીલ સાળિન કરી આપીશ. કાગણુ દે જે અશુદ્ધ હોય છે તે તેમાંથી નીકળી શકતું નથી.’ (૧૩૭-૧૫૫)

દેવદત્તે એ કળવ ગમ્યુ. દુર્ગિલા નાહીને, ચેન વલ ધાન્ડુ કરી, ધૂપ, પુષ્પ વગેરે સામગ્રી લઈને યક્ષની પૂજા કરવા પોતાની સખીઓ આથે નીકળી. તે વખતે એના જીર, અગાઉથી નક્કી કરેલા મંકન પ્રમાણે, ગાંડા બનીને બધા વચ્ચે દુર્ગિલાને મળે વગરો તર્ક એને ગાંડા મણી બનાવે હાકી કાઢ્યો. દુર્ગિલાએ ફરી આન કરી, યક્ષની પૂજા કરી યક્ષને પ્રાર્થના કરી કે ‘મારે એક જ ભત્રાં છે એ, અને મારે મળે વગેરેલો આ ગાંડા એ બે સિવાય માગ શરીરે બીજા કોઈ પણ પુરુષે સ્પર્શ કર્યો હોય તો હું યક્ષ, તાગ પગ વચ્ચે મને લીડી નાખ; નહિ તો અગગો થઈ મને નીકળવા દે’

આમ દુર્ગિલાએ સત્ય વચન કહ્યું. એ માલગી યક્ષ જનારે વિચાર કરતો હતો ત્યાં એના બે પગ વચ્ચેથી દુર્ગિલા નીકળી ગઈ. તે વખતે ‘એ શુદ્ધ છે’ ‘એ શુદ્ધ છે’ એમ લોકોએ હાથપરક પોકાર કર્યો, અને ગળધ્યક્ષે એના કડમા ફૂલની માળા પહેાવી. (૧૫૬-૧૬૬)

૧૩૬. મલ્લય સુતાનઈ-જેઓ ભયવાળા છે તેઓને ભયને કાન્હે બાંધુ બિંધ આવતી નથી બીકને કારણે તેઓ તરત જાગી જાય છે. અહીં દુર્ગિલાને માટે કવિએ આ લખ્યું છે આગળ ૧૪૫મી કડીમાં એના પતિ વિશે લખતા કવિ કહે છે કે જેઓનું ચિત્ત પ્રસન્ન અને ઉપાધિ વગરનું હોય છે તેને બિંધ તરત અને સારી આવે છે

૧૪૨. અપસતિ ચરિત્ર-ચારિત્ર્યરૂપી સમૃદ્ધમાં અસતી-કુલટા સ્ત્રી માહલી જેવી ચચય છે.

૧૬૧ થી ૧૬૪-આ ચાર કડીઓમાં દુર્ગિલા યક્ષને પ્રાર્થના કરતા જે દલીલ કરે છે તે કવિએ આપી છે દુર્ગિલા કહે છે, હું યક્ષ! તુ

જ્યારે અમારે માથે ઉન્મત થાય છે ત્યારે ભગવાન શંકરને પણ છેડતો નથી, તો ખીમની તો વાત જ શી કરવી? તું સસંગ જેવો ન થયો. તું ખરેખર સારો દેવ છે. રાગ પણ ખરું વચન કહેતાં શિક્ષા કરતો નથી. કાલા માણસોના વચનોનો ભાવ મૂખં માણસ શું સમજે? માટે જ શ્રોતાઓમા મૂર્ખ અને યાની એવા ઘણા પ્રકાર હોય છે. હે યક્ષ! તુ સાચાને સાચો દરાવ અને જૂઠાને જૂઠો દરાવ. સુષુદ્ધિરૂપી નાવથી સામગ્રો જે પ્રવાહ છે તેને આપ તરી ભવ.

દ્વાદશ (પૃ. ૭૩)

સા-તે; તૂ-તૂં, એક વાજિત્ર; આદરી-સારી રીતે આવકારી; નૂપુર આકર્ષણતુલ્ય-આંઝર કાઢી લેવાનું; અનિદ-અનિદ્રાવાળો, જિંધ વગરનો; અનેઉર-અનનુગ, જનાનખાનાનો.

પછી તે દુર્ગિલા વાગતે ગાગતે સસંગને ઘેર ગઇ. એના પતિએ એને સારી રીતે આવકારી. દુર્ગિલાએ આંઝર કાઢી લીધાનું કલંક પોતાને માથેથી ઉતાર્યું એથી તે નૂપુરપડિના તરીકે ઓળખાવા લાગી. પોતાની પુત્રવધૂએ પોતાનો પરાભવ ક્યો એથી દેવદત્તની જિંધ ભડી ગઈ. ત્યાર પછી એ નગરના રાગએ આવા જિંધ વગરના દેવદત્તને, એ સારું રખે-વાળું કરી શકરો એમ લાગવાથી, પોતાના અનનુગના ગ્લેષક તરીકે રાખ્યો.

કાલ આઠમી (પૃ. ૭૪)

દ્વાપર-મહાવન; મૂર્ધિ-સૂર્યથી; અસૂરી-કવખતે; ધૂમિ-ફરીને, ભેટ-કીતે; વિમર્જિતિ-છૂટે ક્યો; ક્ષિલિય-નાની લાકડીઓના કુકડા; આરોહિત-ચઢે; ઇલ-લાથી; આઘોરણ-મહાવ્રત; ત્રિપદીષ-ત્રણ પગે; દેવકુલિ-દેવગમાં; દેહિલ-દેવગ; વાહરર્ષ-પ્રાહરર્ષ, પ્રાહરિક્ષએ, ગ્લેષકોએ; મિંડ-મહાવ્રત; ફરરથો-રપર્ષ ક્યો; પરિશેષ-ખાધીનાને; નિઝરખ-પોતાની રક્ષામાં રહી, સલામત રહીને; પાવધ-પાવ; નવકાર-નવકાર મંત્ર; ‘નમો અરિહંતાણં’-નવકાર મંત્રનું પહેલું પદ; અમર-દેવ; નિર્જરા-કર્મનો ક્ષય; અકામ-ઇચ્છા

વગર; અકામ નિર્ગરા-કર્મના ક્ષયની ઇચ્છા ન કરવા છતાં કર્મનો ક્ષય થવો; તટ ધરિ ફિરુ-કિનારે મૂકી પાછો ફરું છું; શરયસઈ-શરના છોડના જૂથમાં; લીણી-લીન, અહીં મનાવાના અર્થમાં; વિકુર્વઈ-રૂપ ધારણ કરે છે; સીયાણો-ગાજ પક્ષી; જંબુક-શિયાળ; કુવસ-ખરાબ વસમાં જન્મેલા, દુર્મતિવાળા; ચુક-ચૂકી; પખાલવા-ધોવા; હનસીલ-ચારિત્ર્યબ્રહ્મ.

પદ્મસેનાએ જંબુકુમારને કહ્યું કે હે સ્વામી! હવે આગળ શું બન્યું તે સાંભળો. રાજની એક રાણી રાત્રે જોકીને જોવા લાગી કે આ દેવદત્ત રક્ષક જિંદ છે કે નથી જિંદતો. રાણી વારંવાર આમ જોતી હતી એટલે દેવદત્તે જિંદવાનો ઢોંગ કર્યો. એને જિંદતો જોઈને તેણે ધીમેધીમે ગ્રામ તરફ જવા માંડ્યું. ગ્રામની નીચે એક હાથી બાંધેલો હતો. એ હાથીના મહાવત સાથે રાણી પ્રેમમાં હતી. ગ્રામનું એક પાટિયું કાઢી તે બહાર નીકળી. ત્યાંથી હાથીએ એને પોતાની સૂંઝમાં લઈ નીચે મૂકી, કારણ કે હાથીને એ પ્રમાણે મહાવને શીખવ્યું હતું. રાણી જ્યારે તે મહાવત પાસે ગઈ ત્યારે મહાવતે કહ્યું, 'તું આટલી બધી મોડી કેમ આવી?' આમ કહી એણે રાણીને ઘસીની જેમ હાથીની સાંકળ વડે મારી. રાણીએ કહ્યું, 'એમાં મારો વાંક નથી, કારણ કે રાજાએ નવો રખેવાળ મળ્યો છે તે જાણતો નથી. એને જ્યારે જિંદ આવી ત્યારે તે તક ઝડપીને હું આવી છું.' પછી તે મહાવન ગણી શાંધે કૂડા કરવા લાગ્યો. પાછલી રાત્રે રાણી હાથી પર ચડી પોતાના આવસમાં આવી. આ જોઈ તે દેવદત્ત સોની વિચારવા લાગ્યો કે ખરેખર, વિધાતા પણ સ્ત્રીચરિત્ર સમજી શકે એમ નથી. રાજની સ્ત્રી જેને સૂર્ય પણ જોઈ શકતો નથી તેને આ પ્રમાણે વર્નતી હોય તો બીજી સ્ત્રીઓની તો વાન-જ થી? મળી બીજી સ્ત્રીઓ તો પાણી ભરવા અને બીજાં ઘણાં કામે ઘર બહાર નગરમાં નીકળે છે. તેના શીલની ટેક કેમ કરીને ચી શકે? આમ વિચારી, પોતાની પુત્રવધૂનો વાંક વિચરી જઈ તે નિરાતે જિંદવા લાગ્યો. રાજની ઘસીએ સવારે એને જગાડ્યો તોપણ તે જાગ્યો નહિ. ઘસીએ રાજને

વાત કરી. રાત્રીએ કહ્યું, ‘કઈક કારણ હશે! માટે એની મેજે ત્યારે જો ત્યારે મારી પાસે એને લાવજો.’ આમ તે મોની ત્રાન દિવસ સતત ધસધસાટ લીધો. જઝ્યા પછી તે ગત પાસે ગયો. રાત્રીએ એને અભય-વચન આપી એની પાસેથી બધી વાત જાણી લીધી. પછી રાત્રીએ પ્રસન્ન થઈ રક્ષક તરીકે એને છૂટે કર્યો. ત્યાર પછી દેવદત્ત પોતાને ઘેર જઈને રહ્યો. (૧૦૭-૧૮૧)

હવે ગણીના ચારિત્ર્યની પરીક્ષા કરવા માટે રાત્રીએ એક લાકડાનો હાથી કરાવ્યો અને બધી રાણીઓને કહ્યું કે આજે મેં એવું સ્વપ્ન જોયું કે બધી રાણીઓએ આ હાથી પર નમ થઈ બેસવું. માટે તમે તે પ્રમાણે બેસો. બધી રાણીઓ તે પ્રમાણે નમ થઈ બેઠી. પરંતુ પેલી ગણીએ કહ્યું કે ‘મને હાથીની બીક લાગે છે.’ એટલે રાત્રીએ તેને કમળ વડે પ્રહાર કર્યો. એથી તે મૂર્છા ખાઈ નીચે પડી. આથી રાત્રીએ ખરાબ ચારિત્ર્યવાળી રાણીને પરખી કાઢી. અને પછી એના વાંસે જોયું તો ત્યાં સાંકળના પ્રહારનાં ચિહ્નો હતાં. એટલે રાત્રીએ એને કહ્યું, ‘મત હાથી પર તું ચડે છે અને આ લાકડાના હાથીથી બીએ છે? સાંકળના મારથી હરખાય છે અને કમળના મારથી તને મૂર્છા આવે છે?’ પછી રાત્રીએ મહાવતને હાથી સાથે બોલાવ્યો અને તેને હાથી પર સાથે રાણીને બેસાડીને પર્વત પરથી પડવા ફરમાવ્યું. તે પ્રમાણે કરવામાં આવતું હતું ત્યારે લોકોએ પોકાર કર્યો કે ‘આવા હસ્તિરત્નનો નાશ ન કરો.’ રાત્રીએ મહાવતને તે પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે મહાવતે પોતે જાને માટે અભય વચન માગી હાથી પર્યંત પરથી ઉતાર્યો. પછી તેઓ બંનેને દેશવટો મળતાં તેઓ બીજે ગામ નાસી ગયાં. ત્યાં સાંજે એક સ્ત્રી દેવાલયમાં સૂઈ રહ્યાં. અડધી રાતે તે ગામમાંથી નાહોલો ધ્રુઈ એક ચોર ત્યાં આવ્યો. તેની પાછળ પડેલા રક્ષકોએ ચોરને સવારમાં પકડી લેવાના વિચારથી દેવજને ચોતરફ ફરી વળ્યા. પેલા ચોરે દેવાલયમાં ધીમેધીમે ખસતાં ખસતાં અંધકારમાં લીધતા મહાવતનો સ્પર્શ કર્યો; પણ તે જાગ્યો નહિ. પછી રાણીનો સ્પર્શ કરતાં તે જાગી ઈર્ષ

અને વાત કરવા લાગી. રાણીએ કહ્યું તું મારી સાથે ભોગ ભોગવ તો હું તને મારો પતિ છે એમ કહી ઊભી લઈશ. ચોરને તો એ ગમતી વાત હતી. (૧૮૨-૧૮૨)

સવારે પેલા રક્ષકો મંદિરમાં ગયા અને એ વચ્ચેમાં ડાણ ચોર છે એમ પૂછ્યું. રાણીએ કહ્યું, “અમે તો ખીજે ગ્રામ જતાં અહીં રાતવાસો રહ્યાં છીએ. આ મારો પતિ છે.” એમ કહી એણે ચોરને ખતાવ્યો. રક્ષકોના મનમાં થયું કે જેની આવી લક્ષ્મી જેવી સારી પત્ની હોય તે તો ચોરી ન કરે. માટે આ બાકીનાએ ચોરી કરી હોવી જોઈએ. એમ વિચારી તેમણે મહાવતને પકડી તેને ઘણાંએ ચડાવ્યો. ત્યાં ચડેલા મહાવતે તરસ લાગવાથી રસ્તે જતા-આવનાને પાણી આપવા કહ્યું, પણ કોઈએ રાજ્યના લયને કારણે આપ્યું નહિ. તે વખતે જિનદાસ નામના એક શ્રાવકે એને કહ્યું, “હું તને પાણી આણી આપું છું, પણ ત્યાં સુધી તું ‘નમો અરિહંતાય’ એ પ્રમાણે જોડ્યા કર.” પછી પાણી આવતું જોઈને ‘નવકાર મત્ર’ લાચુતો લાચુતો તે મહાવત મૃત્યુ પામ્યો, અને અંતસમયે અકામનિર્જરા થવાથી તે દેવતા થયો. (૧૮૩-૧૮૬)

ખીજ બાજુ, પેલી કુલદા સ્ત્રી ચોરની સાથે ચાલી નીકળી. વચમાં એક નદી આવી. તે ચોરે તે સ્ત્રીને કહ્યું, ‘તારાં વસ્ત્ર અને ઘરેણાં ભારે છે, માટે તે સાથે તને એકી વખતે હું નદી પાર નહિ ઊભારી શકું. માટે તારાં વસ્ત્ર અને ઘરેણાં હું પહેલાં સામે પાર મૂકી આવું, પછી તને લઈ જઈશ. દરમિયાન તું આ ચરના આડના જૂથમાં સંપર્ક રહે. પરંતુ એકલી છે માટે ખીડતી નહિ.’ એમ કહી તે ચોર તેનાં વસ્ત્ર અને ઘરેણાં લઈ, સામે કિનારે જઈ નાસી જવા લાગ્યો. સ્ત્રીએ ખૂબ ધારી કહ્યું, “તું મને મૂકીને કેમ જતો રહે છે?” તે ચોરે કહ્યું, “તું નાજી અને એકલી છે એટલે મને રાક્ષસી જેવી લાગે છે અને તું મને ખાઈ જશે એવી ધ્રુષ્ટ લાગે છે.” એમ કહી તે નાસી ગયો. આ વખતે દેવતા અને સ્ત્રી તે મુજબ

શિયાળનું રૂપ ધારણ કર્યું. તેના મુખમાં માંસ હતું તે છોડી નદીના કિનારે આવેલું માંછલું તે ખાવા ગયું, પણ એટલી વારમાં તો માંછલું પાણીમાં ઠાંડુ ચાલ્યું ગયું, અને બાજુ પક્ષી તેનું માંસ ઉપાડી ગયો. એ જોઈ તે સ્ત્રીએ કહ્યું, “હે શિયાળ! તું માંસ અને માન બંનેથી ચૂક્યો.” એટલે તે શિયાળે કહ્યું, “તું પતિને છોડી બરને મેળવવા ગઈ તો તું પણ બંનેથી ચૂકી. તું નાગી આમતેમ શુ જોયા કરે છે? ચારિત્ર્યશ્રદ્ધ એવી તારા મોંદા પર થુ.” પછી તે શિયાળે પોતાનું દેવનાઈ રૂપ પ્રકટ કરી પોતે મહાવન હતો તે બતાવી કહ્યું, “ગિરધર્મના પ્રતાપથી હું દેવ થયો છું. માટે તું પણ તારાં પાપ ધ્યાન ધર્મનો અંગીકાર કર.” (૨૦૦-૨૦૬)

દૃષ્ટા (૫. ૭૯)

અમર-દેવતા; દર્યા-આવાં; પ્રતિબોધી-ઉપદેશ આપી; સૂઝી-શુદ્ધ; તાસ-તેની.

આમ તે દેવતાએ તે રાણાને એક સાધ્વી પાસે લઈ જઈ દીક્ષા લેવડાવી, અને શુદ્ધ ધર્મ તરફ વાળ્યા. પછી પદ્મસેનાએ કહ્યું, ‘આમ, હે સ્વામી! પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિનાં ધણાં દૃષ્ટાંત છે. માટે તમે વિષયભોગ ભોગવો. જે મળ્યું નથી એની લાલચે તમે જે મળ્યું છે તે મૂકી ન દો. શિયાળ અને નૃપુરપંડિતા બંનેની વાત તમે જાણી છે.’ જંબૂકુમારે કહ્યું, “હું એવો વિદ્યુ-માત્રી જેવો અનુસંગની ઘેલછાવાળો નથી. એ વિદ્યુ-માત્રીની કથા સાંભળો.”

ઢાલ નવમી (૫. ૮૦)

નગ-પર્વત; વિતાદય-વેતાદય; ખગ-પક્ષી; ધાંખ-ઝંખના, અહીં ભ્રમના અર્થમાં; હાલિ-કપાળે; મુસધાઈ-સારી રીતે સધાવ; દ્રંગિ-નગરમાં; ભૂચર-પૃથ્વી પરનાં માણસો, અહીં ચાંડાલોના અર્થમાં; અહનન-અહનયર્થનું મત; કાન્ય-કાર્ય, કામગીર; કાણુ-કાણી; દંતુર-આગળ દાંત નીકળી આવ્યા છે એવી; સ્પર્શિત-સાધના; મોતરિની-ચાંડાલ, સ્ત્રી; મતરખ-મત, સ્ત્રી વૃક્ષ;

ઉનમૂલિઈ-ઉખેડી નાખ્યું; સંકિણિ-ખિયારી; વર્ષાનધ-વર્ષને અંતે; ખેચર
-આકાશમાં વિહરનારાં, અહીં વિદ્યાધરેના અર્ચમાં; બાલવત્સા-નાના
બાળકવાળા; ભાનિણિ-રાત્રી, પત્ની; માનસ ઉપનો-માનસ સરોવરમાં
જન્મેલો; ખાલ જલિં-ખાળના પાણીમાં; મુરચિત-આચાર્ય.

ભરતજેત્રમાં વૈતાલ્ય નામનો પર્વ છે. તેના ઉપર ઉત્તરગ્રેણિના
કપાળમાં સુંદર નિલકની જેમ શોભતું એક ગગનવન્દ્ય નામનું નગર
છે. ત્યાં બે યુવાન વિદ્યાધર મેઘથ અને વિદ્યુન્માલી રહે છે. તેમણે
વિચાર કર્યો કે આપણે ભૂચરોની વસ્તીમાં જઈએ, કારણ કે આપણી
વિદ્યા ત્યાં જ સારી રીતે રુધાય છે. વિદ્યા મેઘવદા માટે વિધિ પ્રમાણે
આપણે નીચ કન્યાને પરણીને એક વ.સ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈશે.
પછી ગુરની આજ્ઞા મારી તેઓ વર્ગતપુર નામના નગરમાં આવ્યા અને
ત્યાં ચાંડાલોના વાસમાં તેમને પ્રસન્ન કરીને રજા અને કહ્યું કે “અમને
ધરમાંથી કાઢી મૂક્યા છે માટે અમે અહીં આવ્યા છીએ.” ચાંડાલોએ
કહ્યું, “તમે અહીં સુખેથી રહો. અમે તમને બંનેને કન્યા આપીશું. તમે
અમારા જેવું કાન કરો. તમને કંઈ કાંઈ કહેશે નહિ.” તેમણે તે પ્રમાણે
કાર્ય કર્યું. ચાંડાલોએ તેમને એક કાણી અને એક દાંત બહાર નીકળેલી
એવી બે કન્યા પાડાવી. (૨૧૧-૨૧૭)

ત્યાર પછી વિદ્યુન્માલી તે કદરૂપી ચાંડાલકન્યા ૩ ત્રે આસક્ત બન્યો
અને તેથી કંઈ પણ વિદ્યાની સાધના કરી શક્યો નહિ. એની પત્ની
ગર્ભવતી બની. મેઘરથે બ્રહ્મચર્ય પાળી વરસને અંતે વિદ્યાની સાધના કરી
તે સિદ્ધ બન્યો. તેણે ઘરે પાછા જવા માટે વિદ્યુન્માલીને કહ્યું. વિદ્યુન્માલીએ
શરમાઈને કહ્યું, “તું સુખેથી જ, કારણ કે તું સિદ્ધ થયેલો છે. હું પાપી
હું. મેં મન રૂપી વૃક્ષ ઉખેડી નાખ્યું છે, એટલે મને વિદ્યાનું ફળ ક્યાંથી
મળે? આ ખિયારી સગર્ભા સ્ત્રીને ત્યાગ કેમ કરી શકું? અને કરું તો
પણ વિદ્યા વગર ઘરે આવવાનો અર્થ શો? હવે ફરી હું વિદ્યા સિદ્ધ
કરીશ. માટે બીજા વર્ષને અંતે તું મને તેડવા આવજે.” મેઘરથ ધૂરે

ગયો. અને બધુઓએ પૂછ્યું કે 'તું એકલો કેમ આવ્યો?' ત્યારે એણે બધી વાત કહી. (૨૧૮-૨૨૨)

વિદ્યુન્માલીની સાથે પુત્રને જન્મ આવ્યો. વિદ્યુન્માલી વિદ્યાધરાનું સુખ ભૂલી ગયો અને આને સુખ માનવા લાગ્યો. એની સાથે ફરી ગર્ભ ધારણ કર્યો. વર્ષને અંતે મેઘરથ ફરી આવ્યો અને ફરી ચાલ્યો ગયો. બીજને પુત્ર થતાં વિદ્યુન્માલી સ્વર્ગનાં સુખ કરતાં પણ વધારે ગણવા લાગ્યો. પુત્રના મૂત્રને તે સુગંધી જળ માનતો અને ચાંડાલણી એને મારતી તો પણ તે એને ચાહતો. ફરી મેઘરથ આવ્યો. એણે વિદ્યુન્માલીને સમજાવ્યો, પણ વિદ્યુન્માલી માન્યો નહિ. એટલે પોતે હવે નહિ આવે એમ કહી મેઘરથ ચાલ્યો ગયો. તેણે પિતાનું રાજ્ય પાળી, પછી વ્રત ધારણ કરી, મુશ્કિત આશ્વાસ પાસે દીક્ષા લીધી. (૨૨૩-૨૨૬)

૨૧૧. મોટા નગ...ધાંખ રે—ભરતક્ષેત્રમાં અડધા ભરતને પોતાની પાંખ વડે ભરી દે એવો, બગબગ મધ્યમાં આવેલો વૈતાલક પર્વત છે. ઘાઈ મોટા પક્ષીની જે વિશાળ પાંખોની જેમ આ પર્વતની ઉત્તર-દક્ષિણ બાજુઓ પ્રસરેલી છે. એટલે કવિ કહે છે કે આ પર્વત મોટે 'નગ (પર્વત)' કે 'ખગ (પક્ષી)' બંને શબ્દો વાપરી શકાય એમ છે, કારણ કે એ જે શબ્દો વચ્ચે બહુ અંતર નથી. એટલે કે લિપિભ્રમ-વાચવાની ભૂલ થઈ હોય તો પણ નગને બદલે ખગ વચાઈ જાય અને વચનની ધાંખ—વચન સાંભળવાની ભૂલ થઈ હોય તો પણ નગને બદલે ખગ મંજળાઈ જાય. આમ આ 'નગ' (પર્વત) દેખાવે મોટા 'ખગ' જેવો છે અને વાંચવા-સાંભળવાની ભૂલને લીધે પણ 'નગ' શબ્દ 'ખગ' જેવો લાગે છે.

ફૂંછા (૫. ૮૩)

લહિજી-મેળવ્યું; મીન-માછલી; વિષ-ઝેર; વિષય-કામવાસના; છુહા-મુઘા, ભૂખ; તુક-કડી; પચાવી-દ્રોષદી; વઘન-વધે; હગિ-ધન; સુજન-સુતાન, જાણકાર.

આમ બુદ્ધિશાળી મેગ્ધે સાચુ સુખ મેગવ્યુ અને વિદ્યુન્માનીને મોહના અધકારમાં અટવાઈ ધણી લન લમતુ પડ્યુ જખૂ કુમાર કહે છે, “ઉં પદ્મસેના! વિદ્યુન્માળી જેમ લગ્નપી સાગરમાં માછલી જેવો બન્યો તેવો વિપવવાસનામાં હું આસક્ત નથી એર અને કામવાસનામાં એટલો દેર છે કે એર ખાવાથી એક વાર મરણુ આવે છે, વિપવવાસનાથી ઘણી વાર મરણુ આવે છે

છેત્રી ચાગ કડીમાં નાના સરખા બે પક્ષિના ફૂલામાં ઢેટલો અર્થ રહેલો હોય છે તે કવિએ બતાવ્યુ છે એના ભાવાર્થથી ભરેલા ફૂલ સાલજતા ભૂખ કે તરસ પણ યાદ આવતા નથી એ સાલજતા ઇન્દ્રના જાણકાર ગધવોં પણ તલ્લીન બની જન છે ફૂલામાં બહારથી દેખાય છે તેના કરતાં પણ ઘણો વધારે અર્થ સમાયો હોય છે, વિષ્ણુ ભગવાને વામનાવતાગમાં ભરવા પગલા અને કૃષ્ણે દ્રૌપદીના પૂરેલા ચીર જેમ બહારથી નાના દેખાય છે પણ ખરેખર ધણી વધારે અને મોટા છે તેમ

ચતુર્થ અધિકાર

દૂહા (૫. ૮૫)

ઉપધ-ઔપધ; દગત્રિઆગ-નયન-કટાક્ષથી; નાગગિ-નગરમાં વસનારી સ્ત્રી; પામરી-લીલડી; લોચાણુ-લોચન, આખો; પુન્ન-પૂર્ણ; ઉપદિષ્ટ-ઉપદેશ; નાદગ્ધ-ન આદર કરે, ન આચરે.

દૂહાની આ કડીઓમાં કવિ શ્રી યોગે ઉદ્દેશ્યોક્ત કરતાં કહે છે કે ખીજી કઈ પણ વાતમાં મન ન પરોવતાં રસપૂર્વક આ કથાનું શ્રવણ કરો. સતકવિના વચનો અને ખીજનાં વચનોમાં ઘણો ફગ્ક હોય છે. કવિએ કલાચાતુરીથી રજૂ કરેલી જિનવાણી રસિક અને સાચા અધિકારી ભાવદાતા ચિત્તને આનંદ પમાડે છે.

૪. અક્ષર તેહ જ...પુન્ન—કવિની વાણી સામાન્ય માણસોની વાણીથી કેવી જુદી પડી જાય છે તે અહીં બતાવ્યું છે. કવિ જે ભાષા વાપરે છે અને સામાન્ય માણસો જે ભાષા વાપરે છે તે એક જ છે. પરંતુ એના શબ્દો ગો.વત્રાની કલા કવિની પાસે છે, સામાન્ય માણસ પાસે નહિ. માટે જ કવિની વાણી સદ્દેશ્યોના મનને આનંદ પમાડે છે. કવિનો અને સામાન્ય માણસની વાણી વચ્ચેનો જે ફગ્ક બાજી બતાવતા અહીં વનમાં વસનારી લીલડી અને નગરમાં વસનારી સ્ત્રીનો દાખલો આપ્યો છે. આ બંનેને આખો છે, છતાં લીલડી આખી આખ ઉઘાડીને સીધી જોશે, જ્યારે નગ ની સ્ત્રી નયન-કટાક્ષથી જોશે. લીલડી ભાવ વગર જોશે, જ્યારે નગરની સ્ત્રી આખ હા. જ પોતાનો ભાવ વ્યક્ત કરશે.

હાલ પહેલી (૫. ૮૫)

પરિ-જેમ; યંગ-સુંદર; કરસણી-ખેડૂત; ધમધ-ફૂટે; નસવધ-નસાડી મૂકે; વાહર-રક્ષક; સત્રાસ-ત્રાસપૂર્વક; મિડક-દેડેક; ચંચિયા-છેતરાયા; પુરા-

પહેલી વખત; ધંપ-ખીક; લકુટ-લાકડી; કરમ-આંગળીઓ; ભીડી-ખાંધી
દધને; નનિ-નમસ્કાર; હેત-હેતુ; અરબિહિ-અર્જન કર્યું, પામ્યો; નિમિ-સ્થાને.

પછી કનકસેનાએ કહ્યું કે હે સ્વામી ! મારું વચન માનો અને શખ-
ધમકની જેમ વધારે પડતું ન કરતાં, સ્ત્રી પ્રત્યે અનુભવ રાખો. તે શખ-
ધમકની કથા સાંભળો ! શાલિગ્રામમાં એક ખેડૂત રહેતો હતો. તે રાત્રિવસ
પોતાના ખેતરનું રખેવાણુ કાપતો હતો. માંચડા ઉપર ચડી તે શંખ ફૂંકીને
ઝાણીઓને નસાડી મૂકતો. એક દિવસ ચોરો ત્યાં આગળ ગાયો ચોરીને
લાવ્યા હતા. ત્યાં શંખનો ધ્વનિ સાંભળી તેમને લાગ્યું કે ગામના સુમટોનો
ગાયો માટે આ શખનાદ છે. માટે તેઓ ગાયો છોડીને જુદીજુદી દિશા-
ઓમાં નાખી ગયા. સવારે ગાયો ખેતર પાસે ચરતી ચરતી આવી તે
લઇને ખેડૂતે ગામના લોકોને પાછી સોંપી દીધી. ગામના લોકોએ તેની
પ્રશંસા કરી એટલે તે ખેડૂત રોજ રાતે જોરજોરથી શંખ ફૂંકતો એક
દિવસ ફરી પાછા ચોરો ગાયો લઇને ત્યાં આવ્યા. ત્યાં તેમણે ફરી
શંખનો અવાજ સાંભળ્યો. એટલે તેમને લાગ્યું કે નક્કી પ્રાર્થ ખેડૂત
ખેતરનું રખેવાણુ કાપ્યા શંખ વગાડે છે. ખરેખર, આપણે પહેલી વાર
છેતરાયા. પછી તેમણે રોગે લગાઈ તે ખેડૂતને મથ પંચી પાડી નાખી
લાકડી વડે ખૂબ માર્યો, ખાંધ્યો અને નમ કર્યો. બીજા ગોવાળિના સવારમાં
ત્યાં આવ્યા. તેમણે ખેડૂતને આવું બનવાનું કારણ પૂછ્યું. ખેડૂતે કહ્યું,
'શંખ ફૂંકો, ફૂંકો, પણ વધારે ન ફૂંકવો, કારણ કે તેમ કહેવું કામ નથી
લાગતું. પહેલી વખત શંખ ફૂંકવાથી મેં જે મેળવ્યું તે વધારે ફૂંકવાથી
આવું મળ્યું. માટે હમેશાં મધ્યમ જતિ ધારણ કરી બધું કરવું; પણ
અત્યંત કરવું નહિ.' (૬-૨૨)

૧૩. તે દર મિહક તેણે-એ જ દર છે અને એ જ દેવ છે.
એની એ જ વાત છે. ચોરો ફરી વાર જ્યારે શખનો અવાજ સાંભળે
છે ત્યારે કહે છે કે 'આ તો એનો એ જ અવાજ છે.'

૧૫-૧૬. ઘમત્તા હાથ...પ્રચંડ રે-આ જે દડીમાં કવિએ ચોરા જે રીતે કોથે સરાઈ ખેનગ્યા ગયા તેનું ઉપમાઓ આપી વર્ણન કર્યું છે. તે ચોરા રૂની વાટ કળતા હોય તેમ હાથ ઘસના-ઘમતા, વાછરડા જેમ ગાયના આચળને દબાવે તેમ હાડ અંત દાત દબાવતા દબાવતા, હાથી જેમ સુંઢ પછાડે તેમ લાકડીઓ પલાડતા પછાડતા અને બગદની જેમ ધાન્યના છોડને પાડના-કચડના તેઓ ખેતરમાં દાખલ થયા. કવિએ અહીં આપેલી આ ઉપમાઓ એમણે શ્રી હેમચન્દ્રચાર્યના 'ત્રિપિઠિશયાકાપુરુષ-ચરિત્ર'માંના 'જંબૂવામી ચરિત્ર'માંથી લીધી છે.

૧૮-૧૯. તાડયો...પ્રેતરે-પછી ચોરાએ તે ખેડૂતને લાકડીઓ વડે, અનાજના ડંડને ફૂટે તેની રીતે માર્યો. જેથી તે પાંચે આગળો મોઢામાં નાખી આછાં કચ્ચા લાગ્યો. તે વખતે બાપુ તે ખાતો હોય એવો લાગતો હતો. એ પછી ચોરાએ તેને એની આગળોઓ ભીડીને એવી રીતે બાધ્યો કે બાપુ નમસ્કાર કચ્ચા માટે તેણે હાથ ન જોડ્યા હોય. ત્યાર પછી તે ચોરાએ એનાં વસ્ત્ર સર્પ લીધાં અને એને પ્રેત જેવો નાગો કરી મૂક્યો, તે બાપુ નજન ક્ષેત્રપાલ જેવો લાગતો હતો. અહીં આપેલી આ ઉપમાઓ પણ કવિએ હેમચન્દ્રચાર્યમાંથી લીધી છે.

હૂહા (૫. ૮૭)

અભુ-વાદળ; દિદક્ષા-જોવાની ક્ષમ્તા; શુશુબન-શુશુધાન; વિનુ-વિના; મુદ્ધિ-મુઘ્ધે; અલહન-અપ્યા વગર.

જંબૂવામીએ વાદળના જલ જેની શીતલ વાસુદેવી કહ્યું કે હે કનકમેના! બધન વિશે હું બાણુ છું. હું તેનાથી અજાણુ નથી. મારુસો બધ અને મોક્ષની ગતિ બાપ્યા વિના અજ્ઞાન ક્રિયા કરતા હોય છે. એવા અજ્ઞાનીની ક્રિયા ધરની ધૂળ જેવી નિરર્થક છે. જે જ્ઞાન સાથે ક્રિયા કરે છે તે જ મોક્ષમાર્ગનો અધિકારી બને છે. પ્રકૃતિ, દિદક્ષા, વાસના, અંતરનો મેલ, અજ્ઞાન વગેરે બધનમાં નાખનાર છે. પરિણામી એવી જીવની ચોખ્ખતા

અને સાચુ ચિત્તનુ મધન હોય તો જ સવળી ક્રિયા સફળ થાય છે, નહિ તો મોરના નાયત્રી જેમ એ નિરર્થક નીવડે છે જ્ઞાન વિનાનો વ્યવહાર અને તો ખોટો દરે છે કાચને કોઈ સ્તન કહે પણ અતે તો એ કાચનો કાચ જ રહે છે

જેઓ નાનની આ આત્મ અને બાહ્ય વાત જાણતા નથી, જે મધન અને શુદ્ધિ જાણતા નથી તે પેલા વાનગી જેમ દુ ખ પામે છે

કાલ બીજી (૫ ૮૮)

વિક્રિગ્ધ-હિડાડે છે, ચુમહાગ-ચલોડી, પાહણનધ-પથ્ય વડે, વિ લોલ્લી-હવાવે છે, દુરિદન-દુરમન, સરિદન-મિન, નદ-દાત, હિસરધ-આધો ખસે છે, સિનાજત-શિવાજિત, પથ્યગમાથી નીકળતુ એક પ્રકારનુ ઘટ્ટ પ્રવાહી જે ઔષધ તરીકે વપરાય છે, ધામધ-તાપથી, વિચુસુ-મગ્ન, ખગમ થાઈ, ચાપી-ચાખી

વિંધ નામના પર્વતમા વાદગઓના જૂથનો ઉપરી એવો એક વાદરો, જાણે વિંધ્યાચનના કુમાર જેવો વસતો હતો બધી વાદરીઓ સાથે તે એકસો જ વિહાર કરતો અને બીજા કોઈ વાદગને તેમ કરવા દેતો નહિ એમ ક્રતા કરતા તે કાળક્રમે ધગ્ગે થયો

એક દિવસ એ વાદરો, પેલા ધરડા વાદગને ન ગણમગ્ના, વાદરીઓ સાથે વિવિધ એકા, ક્રીડા કરવા લાગ્યો તે જોઈને પેસો ધગ્ગે વાદરો પર્વતની ટોચ પરથી દોડતો આવ્યો અને એણે કોવે ભગઈ તે યુવાન વાદગને પથરો માર્યો તેથી તે સિંહ જેવો યુવાન વાદરો 'ધુર ધુર' અવાજ કરતો સામો ધર્યો, અને બને વચ્ચે અપાઝખી થઈ તેમા યુવાન વાદગએ પથર વડે ધરડા વાદરાનુ માથુ દોડ્યુ ધગ્ગે વાદરો ત્યાંથી નાસી ગયો અને વેદનાને દારણે તગ્સ લાગવાથી એક મ્થગે શિનાજિતમા તેણે પોનાનુ મોડુ ધાત્યુ પગતુ મોડુ તેમા ચોગી ગયુ તે મદવા માટે તેણે તેમા હાથ પગ ધાલ્યા ખસુ તેથી વધારે ચોગી ગયો અને મૃત્યુ પામ્યો હાથપગ

ધાસ્યા વગર જે તેણે વધારે મહેનત કરી હોય તો કદાચ તે જીવી ગયો હોત. તેની રીતે પ્રથમ (ખાદ્ય પરધામા) જીવના સ્વાદમાં જ લાગેલો માણસ પછી શિલાજિન જેવી સ્ત્રીમા મગ્ન બને છે અને પછી પાચે ઇન્દ્રિયમા સ્વપ્નાપર્યયો રહે છે અને મૃત્યુ પામે છે. તેને ધર્મ સદાગે આપી શકતો નથી. પરંતુ મેં અહ્યર્ચ્ય રૂપી અમૃત ચાખ્યું છે એટલે હું માગ અહ્યર્ચ્યને કેમ નષ્ટ થવા દઉં? (૩૧-૪૪)

૪૭. દુઃસ્વપ્ન પશ્ચિ...ભીતિ—આ બંને વાનરો એકબીજાના દુશ્મન હતા. પરંતુ બે મિત્રો લાભે સમયે મળે ત્યારે જેમ એકબીજાને ભેટે તેમ આ બે વાનરો એકબીજાને દાંત અને નખથી મારવા માટે એકબીજાને જરા પણ બીક વગર વગાડ્યા.

હૃદા (પૃ. ૮૬)

અણુપહૃયઈ-પહેર્યા વગર; પાગ-પાધડી; યવિગ-વૃદ્ધ સ્ત્રી; વિણુક-વિનષ્ટ, નાશ પામ્યા; ઇદ-ઇદ.

પછી નબંધેનાએ કહ્યું કે હે સ્વામી! અત્યારે તો તમે સમયને અને તમારી હંમરને અનુરૂપ એવું શુદ્ધજીવન સીકારો. વધારે પડતી છંદા કરવાનું પરિણામ સારું નથી આવતું, માટે તમે શુદ્ધજીવનને લાગ કરી વધારે કંઈ મેળવવાનો લોભ ન કરો.

૪૬. કિમ અણુપહૃયઈ—શરીરે પહેરણુ તો પહેર્યું ન હોય અને માથે નવી પાધડી મૂકી હોય તે કંઈ રીતે શોભે? તેની રીતે શુદ્ધજીવન તો તમે માણ્યું ન હોય ત્યાં મંચમવન ધારણ કરવાની વાત કરો તે તમને કંઈ રીતે ચોગ્ય ગણાય?

૪૭. ચકવર્તિ ભોજન...સોઈ—પોતાની એવી શક્તિ ન હોય હતાં મોટા ચકવર્તિ રાજા જે ભોજન જમે તેની છંદા કરવાથી શું વળે? જે માણસ પોતાના ઘરની શક્તિ અનુસાર વર્તે તેને દુઃખી થવાનો કદી વાગે આવતો નથી.

૪૮. જેમ એક વૃદ્ધ સ્ત્રી અત્યંત લોભ કન્વાથી દુઃખ પામી અને એણે પોતે-જ પોતાનો નાશ કર્યો તેમ હેરંચામાને તમે અતિ છટકા કરી નહિ અને ગૃહસ્થપણમાં રહો. એ વૃદ્ધ સ્ત્રીની કથા માંભળો.

કાંસ ત્રીજી (૫. ૯૦)

મુક્તિવધૂ-મુક્તિ રૂપા સ્ત્રી; દેહસ-દેવળ; દેર્ધ-મૂળીને, આગળ ધરીને, સં. ટોચ પરથી; પ્રયુંજઈ-કરે છે; તૃકો-પ્રસન્ન થયો; પોતી-પોષીને; આદણુ-પાનળી પાણીવાળી છાશ; આસ-આશા; સિત-સદેહ; માસ-દ્વાજિયો; સત્રૂકાર-દાનશાળા; અંશન-ઉતર-જમ્યા પછી; પૂગી-સોપારી; તંબોસ-પાન; ભાજન-પાત્ર, વાસણ; સાંસા-કેદરો બાજરી વગેરે, સ શબ્દ પરથી; કાંસા-એક ધાતું; નવમોવન-સોનાના નવા; વાસર્ધ-વાળા; રીધા-સિદ્ધ થયો, રૂળ્યો; વિરુદ્ધ-જિલ્લું, ખરાબ; દામર્ધ-કેકાણે; પતિ-પાસે; દગ-આંખ.

કાંઈ એક ગામમાં બુદ્ધિ અને સિદ્ધિ નામની બે વૃદ્ધ સખીઓ રહેતી હતી. તેમાં અત્યંત દુઃખી એવી બુદ્ધિએ ગામ બહાર યક્ષના મંદિરમાં જઈ ભોક્ષક નામના યક્ષની આરાધના કરી. યક્ષ તેના પર પ્રસન્ન થયા. એમણે પૂછ્યું, “તારે શું જોઈએ છે?” તેણે કહ્યું, “એવું આપો કે જે મને સુખથી જીવું.” યક્ષે એને મુવર્ત્તમાં દીનાર મળે એવું વરદાન આપ્યું. એણે કહ્યું, “માગ પંગ નીચે તું રોજ એક દીનાર જોઈશ. તે લઈ જજે.” એમ રોજ મોનામહેર મળવાથી તે બુદ્ધિની મીઠક તડન ફરી ગઈ. તેનું મુખ જોઈને સિદ્ધિને અદંબાર્ધ આવી. તેણે બુદ્ધિને પૂછ્યું કે ‘આવું મુખ તને કયાંથી મળ્યું?’ સિદ્ધિના મનના છર્ચાભાવને ન જાણનારી બુદ્ધિએ ભોક્ષક યક્ષની આગવતાની વાન કરી. મિદ્ધિએ પાંચ યક્ષની આરાધના કરી. યક્ષ પ્રસન્ન થયા. સિદ્ધિએ માંજું, “બુદ્ધિને જે આપું તેથી જમાવું મને આપો.” યક્ષે કહ્યું, “બલે.” આ રીતે ત્રિદિ બુદ્ધિથી જમાવું મુખ ભોગવવા લાગી. પછી બુદ્ધિએ ફરી યક્ષની આગવતા કરી અને સિદ્ધિના કરતાં જમાવું માંજું. આ રીતે બંને વચ્ચે સ્પર્ધા ચાલી. પછી સિદ્ધિને

વિચાર આપ્યો કે 'હું જે માણું છું તેના કરતા બુદ્ધિ બમણું માગે છે. માટે હવે હું એવું માણું જે એને માટે ખરાબ હોય.' એમ વિચારી એણે યજ્ઞ પાત્રે માગ્યું. "મારી એક આંખ કાણી કરી નાખો." યજ્ઞી બુદ્ધિએ નિરિચિત્તા નમણું માગ્યું એટલે એણે ત્રણે આંખે ચુનાવી.

માટે તે રવામી! મનુષ્યપણના આગ મેળવીને તમે એથી પણ વધારાની—મોહની છંદા રાખશો તો તે જોની જેમ તમે પણ કષ્ટ પામશો. માટે મંત્રોપમાં રહેશો તો તમારે યજ્ઞ ગવાશે. (૪૬-૭૧)

પૃ૩-પૃ૮. આ સાત કડીઓમાં કવિએ બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિનિ અતે યજ્ઞના પ્રમુખ યજ્ઞ પછીની ચિત્તિનું સચોટ ચિત્ર આપ્યું છે. એમાંની દેટલીક કલ્પના કવિએ હેમચન્દ્રાચાર્યમાંથી લીધી છે. કડી ૫૮ અને ૫૯ની કલ્પના કવિની પોતાની છે.

૬૬ (૫. ૬૩)

કષ્ટ-શંખ; કંબુક-શંખની જેમ ગળામાં જેને વળ પડેલા, રેખા પડેલી દેખાય છે અને શંખના જેવી જેની મધુરતા હોય છે તેવો કંક; આસ મ ગંખ —જે બધી આગધપાળને ગંખીશ નરિ: નચાય-નવન; અંસ-ખખો; અન્ધ ખધ-પાતળી ઘડ; ઊભચો-ઉદ્ભવન, કંટાળેલો: વરકુર-ઉત્તમ અનાજ, ચોખ્ખા: કાકુ-મે વાઙ જોડેલી બાન્દરીમાંથી બનાવેલી ખાસ વસ્તુ; કૃમરી-ઘાટ વિનાનું માટીનું વાતણ; કૃમિ-કાંત્રીતે; વધ્ય-કાંત્રીએ ચડાવવાનો હોય તે; મડન-ગોખા, શશગાર; સિન્ધુખ-મોક્ષમુખ; ધ્રુવ-ધી; તસ-તેને; દેવાનુષ્ઠિપચ-દેવાનુષ્ઠિય, દેવાનાંશિય, દેવાને પ્રિય એવો; હય-ધોય.

દ્રાની આ કડીઓમાં ગંબૂકુમાર ભવમુખ કર્તા મોક્ષમુખ કેરું ચરિતાનું છે તે બતાવે છે. તેઓ કહે છે કે "આત્માર્થિક સુખથી હું કટાળ્યો છું. મને તો મોક્ષમુખની ગંખના છે. હાથી પોતસનો મને પાતળા ઘડવાળા જણને ઘડવો નથી. ગંગાજળ દ્વારા અમૃત પીનાર હંસ પાળના પાતળ પાણીની છંદા કરેલો નથી. કરી ખાવાની હોંશ આંખથી ખાધાથી કરી

રીને પૂરી. પડે? ચોખ્ખા ખાવાની છ'ઠા બાજરીથી કઈ રીતે પૂરી થાય? જેમ દોટિ-ન્યુન-ગુની. છ'ઠા કોડીથી કે મગિની ક્ષત્રજ પથ્યન્ધી પાર પડતી નથી તેમ મારી મોક્ષસ્તુખની છ'ઠા મંસારના સ્તુખથી કઈ રીતે પાર પડે?

જેમ સોજે આવે એનું જાડાપણુ ખોટું છે અથવા ફાંસીએ ચડવાનો હોય તેનો (અથવા 'વધ્વ' રાષ્ટ્ર હોય તો ચાંચણી સ્ત્રીનો) શણગાર નિર્ચયક છે નેમ મને વિષયનું સુખ નિર્ચયક લાગે છે. જેણે ઘી ન જોયું હોય તેને તેણે મોઢું લાગે, તેમ જેને મોક્ષસ્તુખની ખબર ન હોય તે ભવસ્તુખમા રામે છે. દુઃખથી મંસારના બધાં માણસો દૂર ભાગે છે. સુખ પુરખો સુખથી પણ દૂર ભાગે છે. જેમનાં મન શુદ્ધ અને પવિત્ર છે તેમને મન મંમારનાં સુખદુઃખ સરખા છે. જેમ પેલો જાતિવંત, દેવાને પ્રિય એવો ઘોડો આડે માર્ગે ગયો તહિ તેમ હું પણ આડે માર્ગે જનાર નથી. એ ઘોડાની કથા સાંભળો."

ઠાલ ચાંધી (૫૮. ૯૫)

જગિ-ગગમાં; પિજી-પીઓ; વૃત્ત ખુર-ગોળ ખરી; સુખદો-જોડાયેલા, મંધિ ન દેખાય તેવા; કૃશ-પાતળુ; દોટિ-ડોક; કેસર-કેશવાળી; પથ્યન્ધ-પંથભદ્રતા ચિહ્નવાળો, પથકલ્યાણી; પૃથુ-પહોળો; ખંધી-ખભે; લઘુશ્રુતિ-નાના કાન; વસતિ-રહેઠાણુ; જ્યસ-યવસ, ધામ; હય-ઘોડો; આરોહીનઇ-એના પર બેસીને; લક્ષ્મી-લક્ષ્મી; તાર-તગ્વામા અને તારવામાં સમર્થ; કય-વાળ; સવિ ગત્રિ વિહાણી-રાત પૂરી થઇ વહાણુ વાહું; અન્નાણી-અજાની; પ્રાત-પ્રાતઃકાળે, સવારે; સેવનીક-સેવનીય, સેવા કરવા યોગ્ય; સમાશ્ન-સુમાર્ગમાં જનારો; વાશ્ન-ઘોડો.

ગિતશત્રુ નામે વર્મનપુરનો રાજા હતો. તેના ગત્યમા ગિતદામ નામનો એક ધર્માતુગળી શ્રેણી હતો. રાજાને તેના પર વિશ્વાસ હતો.

એક દિવસ અશ્વપાલો ગળ આગળ અશ્વો લઇ આવ્યા. રાજાએ અશ્વપરીક્ષણને બોલાવી તેમણી માર્ગેજ લક્ષ્મણાગ્રે અશ્વ બનાવવા કહ્યું. તે પ્રમાણે એક શ્વેદ અશ્વ રાજાને બનાવવામાં આવ્યો. રાજાએ એની

કેસરના વગધી પૂજા કરાવી, પછી બીજા પૂજાઓ કરાવી. પછી એનું રક્ષણ કરવા માટે રાજ્યએ એ અથ તે શ્રેષ્ઠિને સોંપ્યો. શ્રેષ્ઠિ ઘોડાનું સારી રીતે રક્ષણ કરતો એની ખાવાપીવાની અને બીજા બધી મંજૂરાગ લેતો. એને પાનં ગ્લાન કંગવચા સમેવરમા લઈ જતો. ગ્લામાં એક જિનમંદિર અવનુ ન્યા એની ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરાવતો. આવી રીતે તે કાંઈ ઘોડાને એવી ટેવ પાડી દીધી હતી કે બર, સમેવર અને જિનમંદિર એ ત્રણ ગ્યા સિવાય ઘોડો બીજો કયાય તથ જ નહિ. (૮૨-૮૩)

આપા શુભ લક્ષ્યગુણાગા ઘોડાને કારણે રાજાની લગ્ની ઉત્તરનાર વધતી જતી અને બીજા ગમતઓને એની આગુ માનવી પડતી. એ ગમતઓએ વિચાર કર્યો કે ‘આ ઘોડાનું કાંઈ પણ રીતે હરણ કરવું અથવા તેને મારી નાખવો.’ એ માટે એક સામંતે પોતાના મંત્રીને તેમ કહ્યા હતા. મંત્રી જિનમંદિર તથા મુનિઓને વદન કરી વર્મનપુરમાં જિનદાસને ત્યાં આવ્યો. જિનદાસે તેનું સ્વાગત કરી પૂછ્યું ‘તમે ક્યાંથી આવો છો અને શું કામ છે?’ તેણે કહ્યું ‘હું ગંધારથી વિરહન થયો છું અને તીર્થયાત્રા કરી શરૂ પામે માટે મન લેવું છે.’ જિનદાસે એને પોતાને ઘરે રાખ્યો અને સ્નાન, ભોજન વગેરેનાં બાબતમાં એની મારી આગતાવગત કરી. પછી તે કપડી આવડે ધર્મેકથા રહેવી ગર હતી. એટલામા જિનદાસને કાંઈ સગો ત્યાં આવ્યો અને પોતાના ઘરે હિસ્તર છે માટે આવીને ત્યાં એક રાતરિવન રહેવા કહ્યું. જિનદાસે તે કમૂલ કર્યું અને પેલા આવક પર વિશ્વાસ આવવાથી તેને થંદે માંથી તે ગંધા. ગંધા તે આવક ઘોડાને લાંબને નાડો, પગ તે ઘોંગ, ગમે નેટલો મારવા હતાં જિનમંદિરની પ્રદક્ષિણા કરી મરોવરે ગઈ પાળે ગર આપ્યો. તેમ કરનાં ગન પૂરી થયા આવી એટલે તે દુઃખ નાસી ગયો. આરં જિનદાસ આવ્યો નાં એણે લોડો પામેથી માંજીયું કે એના બેગણે આપી ગન દુઃખ મહન કર્યું છે. વોગે પાળે આવવાથી જિનદાસને ઉં થયો અને પ્રેમથી ધમને નજીને હનવો માટે વિચાર થયો. પરંતુ ત્યાંથી તે ઘોડાને વિરહ કેમથી રાખવા લાગ્યો; કારણ કે તે આડે માં

ગયો નહિ તેથી તે વધારે પ્રિય લાગવા માંડ્યો. આમ, કોને માટે સુમાર્ગમાં જનારો તે ઘોડા વિશેષ એવનીય, આદરણીય બન્યો. (૬૪-૧૦૬)

૧૦૯. ખેંચાં જે...સમાજ જે-જે માણસને આંતરને દારી જવામાં આવે છતાં તે ન મળે તે વધારે જલ્દી જાનું છે. અહીં વાંચને ઉપાડી જવાતા પ્રયત્ન થાય છે, પરંતુ તે કદ, માત્ર સારું કરીને પશુ પાછા પોતાને રસ્તે ધરે આવે છે માટે તે ઘોડા કદ માટે સેવનીય, આદરણીય જાનું છે.

ફાલ (પૃ. ૧૦૦)

ઉત્પત્તિ-ખોટા રસ્તો; ચાર-ગણિ કરનાર; નાણુ-સાન; મિત્ર-મિત્ર.
જંબુસ્વામીએ કહ્યું કે પેલો ઘોડો જેમ ઉ-માર્ગે ગયો નહિ તેમ હું પણ ઉ-માર્ગે જનાર નથી. મોક્ષનું પરમ સુખ આપનાર માર્ગ જે જોયો છે તે હું હવે છોડવાનો નથી. આવા દોડેલા મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે જેને કંટાળો આવે છે તેની અશુભ મતિ દેખાઈ આવે છે. જે આ માર્ગને યોગદદિ, સમ્યક્ દૃષ્ટિથી જુએ છે તે અનુભવનો મીઠો રસ માણે છે. સંપૂર્ણ આવા માર્ગનો જ ઉપદેશ આપે છે. સદ્ગુરુની કૃપાથી મને આવો માર્ગ જાણવા મળ્યો છે, પછી દોડેલા માર્ગ છોડીને અગરથા માર્ગે હું શા માટે જતું?

ફાલ પાંચમી (પૃ. ૧૦૦)

સપ્ત-સગન; નીકી-ઓખી, એક, પસંદ પડે તેવી; અણખી-ઈર્ષ્યા, અજખામણી; ગ્રામકૂટ-મુખી; ખર-ગરેબ; લામડ-ચિદંત્ય નામ; રોક-રોકડ, પૈસા; ખીટી-દોડાયા.

પછી કનકશ્રીએ કહ્યું, “હે સ્વામી! અમારું મન તમારા ગુણ પ્રત્યે અનુરાગ ધરાવે છે. માટે તમે પેલા મુખીના પુત્રની જેમ પૂંછડું પકડ્યું તે છોડશો નહિ તો પાછળથી દુઃખી થશો. ગામના મુખીનો એક પુત્ર હતો. તે પિતા વિનાનો દુઃખી હતો. એની માતાએ એને રડતાં રડતાં કહ્યું, “તું કેમ ફિકર વિનાનો થઈને રહે છે? તારો પિતા તો મરેલો

કરી, કઈક વ્યવસાય કરી ધનુ સુઝરાન ચલાવતો.” પુત્ર કહ્યું, “હે માતા! હું પણ પિતાની જેમ દવેથી કઈક ઉઘમ કરીશ.”

એક દિવસ તે ગામને ચારે બેઠે હતો ત્યાં જયન તોડી નાસી જતા એક મનડાને એણે વેચે મેલે માનિ એને પકડી મડેયો નહિ એણે લોકોને મદદ કરવા કહ્યું. કઈક પૈસા મળતો એની લાલચે મુખીના તે છોકરાએ મંદિરાને પૂછેથી પકડ્યો. લોકોએ તેને અટકાવ્યો, પણ તે માન્યો નહિ અને મંદિરાની લાલો ખાતો ખાતો પડ્યો. તેવી રીતે હેસ્વામી! તમે પણ તમારી હક નહિ છોડો તો તેવી જ તમારી દશા થશે ” (૧૦૦-૧૨૩)

• ફુડા (પૃ. ૧૦૩)

કાર્ય-કાર્ય; સાપિત્ર-સાક્ષી છે; મુખ-મોક્ષ (મુક્ત); ગહિલો-ઘેલો.

જંખૂચામીએ કહ્યું કે હું માનું કાર્ય સારી રીતે જાણુ છું. હું એકમાત્ર મોક્ષની છટાવાળો છું અને મારા તે કાર્ય માટે સજ્જ છું. હું પૈસા પોતાના કામમાં ધેવા ધઈ ગયેલા મોક્ષક જેવો નથી.

હાલ છટી (પૃ. ૧૦૩)

ભુક્તિપાલ-ઘેટપાલ; કરમ અલિયોગ અરજેષ-એનું અલિયોગ નામનું કર્મ ખાંધું; અરજેષ-ઉપાર્જન કર્યું; અભ્યો-પ્રાદ્ય; અર્ચતી-ઘોડી; વેમ-વેશ્યા; વિદુચ્ચિ-ચંદ્રની છબી; નિવ-નિશ્ચયના અર્થમાં; લાછિ-લક્ષ્મી; પડવડી-ખરેખર, રૂપ રીતે; તે ઘડી દિવ-તે ઘડીએ અને તે દિવસે; લવણિમાલિંગિન-લાવણથી આલિંગિત, સૌન્દર્યવાળો; ગોરડી-ગોરી સ્ત્રી; જીરડી-ઝોરડી; નય-પુન; શુનક-કૃતસ; કણુપેપ સું-અનાજ દળવું, ખાંડવું; વછેરી-ઘોડી.

એક ઘેટવાળા પાસે પોતાની પુત્રી અરખી એક ઘોડી હતી. તેણે સૌલક નામના એક માણસને તેની સારમંખાળ કરવાનું માંડ્યું. તે માણસ ઘોડીને માટે જે ચારંસારું ખાવાનું મળતું તેમાથી ઘણું પોતે ખાઈ જતો અને ઘોડું ઘોડીને આપતો. તે સૌલક મૃત્યુ પામી, આવી રીતે કપટ કર્મ

આંધવાથી નિર્ધય ગનિમાં ભમીને પછી સિતિપ્રતિષ્ઠ નામના નગરમાં મોમદત
આગમની પન્ની ચોમશ્રીને દુખે જન્મ્યો. પેલી ઘોડી પાન ધમ્મા ભવ વગી
ભમીને પછી તે ૮૪ નગરના કાનપ પાસ વામની વેન્નાની પુનો નરીંક જન્મી.
જને અનુક્રમે ચૌવતમાં આગા. પેલી વેરનાની પુત્રી પાઠળા ગામના ધનવાન
ગુરંક માસતીની આગમ ભમરા ભમે તેમ જમના લાગ્યા. પેલી સાત મ
યુવાન પણ કામાસક્ત ઘઈ દૂનરાની જેમ તેના ઘર આગમ ૫૩ વો જડના.
વેશ્યાની પુત્રી તેની બિલકુલ દરકાર કરવી નહોતી, તો પણ કામાનખિને
લીધે તે દિગ્ધિ જ્ઞાત્રણુ તેને ઘરે નોકર રહી પાણી ભરવાનુ, અનાજ દળાવનુ,
સારથિનું કામ, ખેડૂનનું કામ વગેરે કરવા લાગ્યો. તેને કાઢી મૂકવામાં આવતો
કે મારવામાં આવતો તો પણ તે બૂખ, નરસ, તાદનકરે વેડીને પણ તેને
ન્યાં રહેતો.

આમ તમે આંદે કન્યાઓ તે ઘાડીની જેમી છો. પણ હું પેલા
પુરુષની જેમ નમારી ચાકરી કરવી પડે તેનું અભિયોગ કર્યું નહિ બાંધું.
હું તો શાશ્વત મુખની ઝખના કરનાર છું. (૧૦૭-૧૪૨)

૧૩૩. યૌવન...તુલ્ય રે—એના યૌવન અતેરપ રચ્યે બુદ્ધ બૃહથના
જેવો મંગલ હતા; એટલે કે તેઓ અરમપગસ એકબીજાને મોખાવતા
હતા. એનું યૌવન રૂપ વડે શાલતુ હતું અને રૂપ યૌવન વડે શામતું હતું.

૧૩૫. મહન...દેહ રે—તે સ્ત્રીનો દેહ મૌન્દ્યથી ભરપૂર હતો, જ્યારે
સૌન્દર્યથી આલિંગિત ન હોય! તેનો દેહ જાણે કામદેવના ગુણોને રહેવા
માટે એરડી સમાન ન હોય. તે જોરી સ્ત્રી યુવાનોના ચિત્તને ચોરી જનારી,
તેમનું આકર્ષણ કનારી હતી અને કામી જનો માટે તો તે પગમાં અધન
નરીંક બાંધેલી દોરડી જેવી હતી, એટલે કે કામી જનો તેના પ્રત્યેના આકર્ષણને
કારણે બધાયેલા રહેતા હોવાથી તેનાથી દૂર ખસવાની ઇચ્છા કરી શકતા
નહોતા. કવિએ આ કડીમાં તે સ્ત્રી માટે જોડી, જોગડી, ચોરડી, દોરડી
એવા પ્રાસવાળાં વિશેષજો મોજ્યાં છે.

દૂહા (પૃ. ૧૦૫)

નાહ-નાથ; મકરિ-ન કરો, સાર્થિ-સાર્થે નાથે; અટની-ઝગત; કદણી-
ખાવત; કદણી-જાન, ન-અવતન-મનુષ્યોમા અવકાશ, ત-મનુષ્ય.

નામાન રીતે કવિ દૂહાની કડીઓમા જળ ક્રમા મારફત તરવ
જાનવૃક્ત જવાન અપાવે છે પરંતુ અહીં દૂહાની કડીઓમા કમળવતી
દ્વારા ‘માસાહસ’ પક્ષીની કથા ગૂઝ કરી છે. દૂહાની પંક્તિઓમાં કથા ગૂઝ
કરવાનો કવિએ આ રામમા કવચિત જ પ્રમાણ કર્યો છે. અહીં એ કર્યો
છે તેનું કાણુ કદાચ ‘માસાહસ’ પક્ષીની કથા એટલી નાની છે કે તેને
માટે જુદી આખી ઢાલ યોગ્યવાનું કવિને યોગ્ય લાગ્યું ન હોય. ‘માસાહસ’
પક્ષીની કથા આ પ્રમાણે છે: . .

એક વખત એક માયુસ એક મોટા મંવ સાથે દેશાંતર ચાલી નીકળ્યો
રરગમાં એક જંગલમાં મંવે મુકામ કર્યો તે વખતે પેલો માયુસ લાકડાં,
ધાસ વગેરે લાવવા માટે એકલો બહાર નીકળ્યો, ત્યારે એણે વનની શુદ્ધમાં
સૂતેલો એક વાઘ જોયો. ત્યાં એક પખી વાઘના મુખમા દાતે વળગેલા
કકડા લાઇને ‘મા સાહસ’ (માહસ ન કરો) એમ ખોવતું અને પછી ઝાડ
પર ચડી જતું હતું. આમ પોતે ‘માહસ ન કરો’ એમ કહેતું જાય અને
પોતે સાહસ કરી વાઘના મુખમાથી માસ ખાતું જાય. તે જોઈ પેલો
માયુસ ખોયો ‘આ તે કેવી કદણી અને કેવી કરણી?’

પછી કમળવતીએ જંબૂકુમારને કહ્યું, “હે ત્યામી! તેની રીતે તમે
સંસારના પ્રત્યક્ષ સુખનો ત્યાગ કરીને, ખીજ પરોક્ષ સુખની ઇચ્છા ધરાવો
છો અને તેને માટે તમે તપ કરવા માગો છો તે પેલા ‘મા સાહસ’ પક્ષીના
જેવી વાત છે”

ઢાલ માતમી (પૃ. ૧૦૬)

અપૂરો-પુરવા વગરનો, દન્કા-કનવા વગર; ગાકર-ધેતુ; નાચુ-
ન આચુ; ઈકધુ-ગેરડી; નિહલ-ખેતર, નિર્ધક; ઉદત-જગત; કર-દાથ,

એક બાજુ તુ મને વજાલો છે અને બીજી બાજુ માનુ કુટુંબ મને વડાનું છે. માટે માથે એનું નંકટ આવી પગ્નું છે કે એક બાજુ વાન છે અને બીજી બાજુ મોટી ખાઈ છે માનુ કુટુંબ કોટકવાળા પલાશના પાદડાં જેવું છે. માટે તુ માન કુટુંબ પવે દવા નખ અને મદદ માટે બીજે જા. તારું કલ્યાણ થાઓ," (૧૮૬-૧૯૮)

આમ નિગ્રહ થઈ તે પ્રણામમિત્રને ત્યાં આવ્યો. પ્રણામમિત્ર તેને આવકાર આપ્યો. સોમદત્તે તેને પોતાનો વૃત્તાત કહ્યો, અને કહ્યું, "રાજ્યના રાજ્યની હદની બહાર નીકળી જવાની મારી ઈચ્છા છે તો તેમાં તમે મને મદદ કરો." પ્રણામમિત્રે કહ્યું, "તમે ભય ન રાખો. હું તમારી રક્ષા કરવા માટે સાથે આવું છું." આમ કહી તે પ્રણામમિત્ર બાણનો લાથો બાંધી અને બાણને તૈયાર કરી એની સાથે ચાલ્યો અને એને સલામત સ્થળે પહોંચાડી આવ્યો.

અહીં રહ્યો આ પ્રમાણે છે: સોમદત્ત તે જીવ છે. નિન્યમિત્ર તે દેહ છે, જેની રોજ મંભાળ રાખવામાં આવે છે છતાં મૃત્યુ પ્રમંથે તે સાથે આવતું નથી. પર્વમિત્ર તે સગાંમંમધીઓ છે જે સમશાન મુધી વળાવવા આવે છે. પ્રણામમિત્ર તે ધર્મ છે, જે સાથે આવે છે અને ક'વાણુ કંઈ છે. (૧૯૧-૧૭૨)

૧૫૫. ઇકંજુ ફૂલ...કુણુદ્ધિ-નિન્યમિત્રે સોમદત્તને કહ્યું કે મૈત્રી એ તો મેરડીનાં ફૂલ જેવી છે. જેમ મેરડીનાં ફૂલનાં વખાણ કરવાં ખોટાં છે, તેમ રાજભવ આવે ત્યારે મૈત્રીનાં વખાણ કરવાં અને મિત્રદાવે કશું મેળવવાની આશા રાખવી એ નિર્ગ્યક છે. મૈત્રીનું ફળ તો પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવામાં રહ્યું છે. તો પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને બોગ આપવા માટે કયો કુણુદ્ધિવાળો તનપર થવાનો હતો?

૧૬૩. ઇકં પ્રહ...વોળાવ્યો-નિન્યમિત્રે તો સોમદત્તને ઘરમાંથી જ રત્ન આપી દીધી. એની સાથે એક ડાઘું પાણુ બહાર આવ્યો નહિ.

પર્વમિત્ર ધરતી બટાર આવ્યો, પણ તે ચોક સુધી વગાવીને ચાલ્યો ગયો.

૧૬૮. મંત્રનર્ત...પવિત્રી-આપણે તો મનોને માટે કાંઈવાર હું કે સાત પગલાં સાથે ચાલવાથી મૈત્રી બધા છે પ્રણામમિત્ર નાથે સોમદત્તને માન ગ્રંથામા મળે ત્યાં એકબીજાને પ્રણામ કરવા જેટલો જ મનવ હોતો. છતાં પ્રણામમિત્ર કહે છે કે “મદદ કરવા માટે બહુ લાંબી ગાદ મૈત્રીની જરૂર નથી. મંત્ર પુરણેને સાત ડગલા સાથે ચાલતા મૈત્રી થાય છે. તો આપણી મૈત્રી એ સાચી મૈત્રી જ છે અને તમને મદદ કરી એ મૈત્રીને હું પવિત્ર કરવા અને રાખવા માગુ છું.”

ફૂલો (પૃ. ૧૧૧)

ત્રાણુ-રક્ષણુ કરનાર; ત્રીછો-તીરછો; ઉરધ-ઉર્ધ્વ, ઉંચો; દ્રાવા-આકાશ; પતઇ-પડે; જલધિ-સાગર; મહી-પૃથ્વી, આસાસઈ-આશ્વાસન કરે છે; સૂર્ય-સૂર્ય; ધિતિ-સ્થિતિ; તાન-પિતા; અખઈ-(સં. આહવાંતિ) બનાવે છે; મઝા-માર્ગ; પરિ-જેમ; અલગ-અલગ.

ફૂલોની આ ઠડીઓમાં જંબુકુમાર ધર્મનો મદિમા બનાવે છે. ધર્મને લીધે જ વિશ્વ ટકી રહ્યું છે, ધર્મને લીધે જ અમિ તીરછો બળતો નથી, પથન ઉંચે ચડી જતો નથી, આકાશ અને પૃથ્વી તૂટી પડતાં નથી (અથવા આકાશ પૃથ્વી પર તૂટી પડતું નથી), સમુદ્ર પૃથ્વી પર ફરી વળતો નથી, મેત્ર વૃદ્ધિ કરીને લોકોના હૃદયને આશ્વાસન આપે છે, મૂર્ધ અને ચન્દ્ર જોગે છે અને ઋતુઓ નિયમિત રૂપે ગતિ કરે છે. ધર્મ પિતાની જેમ આપણને પડતાં બચાવે છે, મિત્રની જેમ માર્ગ બનાવે છે અને માનની જેમ આપણું પોષણ કરે છે. આવા ઋતુ બુદ્ધનનુ રક્ષણુ કરનાર, પરલોકમાં પણ કન્યાણુ કરનાર અવિચલ ધર્મનો ત્યાગ કરીને વિપવ વાસનામા રોચવાની છૂટા હું નથી ગખતો.

નામ છે; નાગર-નાગરિકા; કણુ આછી-કણુકણુ ભિક્ષા માંગીને ગુજ-
રાત ચલાવનાર; ક્ષિપ્ર-જલત; નામિ-પોતાનું નામ પણ બોલતાં; ખલાઈ-
રખકના પામે છે, અચકાચ છે; કારા-કાગઝઠ, જોડ; કુંઆરડી-કુંવારી;
કાન-સ્થાને, ને બદલે; અક્ષોભાના-સ્વરથના; ચદ્-વિગે નામ; ગેહિ-ધરે;
આણુપુટુચનઈ-પૂરતી નહિ; નેહિ-સ્નેહથી; અચન-ભોજન; પાટ-ખાટલો;
ધિરમના-સ્થિર મન કરીને, વિદારરહિત; સ્મરવ્યાપ-કામવિદાર; ખંડ-
ટુકડા; ખાડ-ખાડામાં; મહી-જમીન; નાય-અસત્યના અર્થમાં; અવદાત-
વૃણાંત, કથા.

હવે જયશ્રીએ જંબૂકમારને કહ્યું, “તમે નામથીની જેમ ખોટી
કથા શું કહેો છો? આપો, આપણે ગીવનતો, નરભવતો લેવાશે સહજે
અને પ્રેમનું અમૃત પીને દુખ દૂર કરીએ.”

એ નામથીની કથા સાંભળ્યા રમણીય નામના નગરમાં કથાપ્રિય નામનો
રાજા હતો. તે નગરના લોકો પાસેથી વારાફરતી નવીનરી કથા સાંભળતો.
તે નગરમાં એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણ હતો. તે અજ્ઞાન અને મૂર્ખ હતો. બોલતાં
તેની છામ અચકાલી હતી. આથી પોતાનો વારો આવતાં તે ચિંતા કરવા
લાગ્યો. એની કુંવારી દીકરીએ કહ્યું, ‘તમે ચિંતા ન કરશો. હું તમારે
બદલે જઈ છું.’ તે નામથીને સજ્જ થઈ રાત્રને કથા કહેવા ગઈ. તેને
ક્ષેત્રરહિત લેઈ રાત્રને આશ્વર્ય થયું અને તેની કથા ધ્યાનથી સાંભ-
ળવા લાગ્યો. તેણે રાત્રને કહ્યું, ‘આ જ નગરમાં નામશર્મા નામનો
એક અમિલોત્રી બ્રાહ્મણ અને તેની પત્ની સોમમ્મી રહે છે. હું તેની નામથી
નામની યુવાન પુત્રી આવેલી છું. માતાપિતાએ ચદ્ નામના એક બ્રાહ્મણપુત્ર
સાથે મારી સગાઈ કરી. નેઓ એક દિવસ કાંઈક કારણે ખીન્દે ગયાં
હતાં ત્યારે તે બ્રાહ્મણ મારે ઘરે આવ્યો. તે વખતે ૮ એકલી ધરમાં હતી.
એની આગનાસ્વાગના કરવા માટે ઘરમાં પૂરતી સામગ્રી નહોતી. આન,
ભોજન વગેરે પછી રાત્રે ગ્રહ માટે તેને ઘરમાં હતાં તે એકતો એક
ખાટલો આપ્યો. એ જ અમારા ઘરનું-સર્વસ્વ હતું. પરંતુ ઘરમાં બહુ

પાચમેા અધિકાર

દ્વિતી (પૃ. ૧૧૨)

પૂ-૧૫-૫૬, અ-વ-અડધી, ૬૫-૭૫, અ-વ-૬૫, ૧૧-અર્ધ-૬૫ના
નુરની જેમ, કુલાર માટીની વગુઓને અમિમા રાખી પકવે અને તે અડધી
ઠાણી અને અડધી પાટી ઝીડી જાય તેની જેમ; અરિ-દુશ્મન; ગદ-હાથી;
ગદન-ગાદના, પકકા દેનાર; દયિન-પ્રિયતમ; પદ્યોદ્દના-શબ્દચના.

દ્વિતી આ કડીઓમા કવિ કહે છે કે જંબુકુમારની કથા આટલે
મુઠ્ઠી તમે સાંભળી છે તો હવે તે આખી સાંભળો. અડધી કથા સાંભળવાથી
માણસને મનમા અમંતોષ ઝીડી જાય છે; તેને પૂરી કથા સાંભળવી જ
ગમે છે. મુઠ્ઠા સ્ત્રી હોય પણ જો એને પતિ મનગમનો મળી ગયો હોય
તો તે તેની સાથે લગ્ન મૂકી પ્રોઢા જેવી થાય છે, તેમ કવિ પણ જો
યોગ્ય અને આધારન આપવાવાળો મળ્યો હોય તો વાચક પણ મન
મૂકીને તેની કવિતા વાંચવા-સાંભળવા તૈયાર થાય છે. સાગ કવિના
વચનો તર્ક કે વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ ધ્વનિત દોષવાળાં હોય છે તો પણ
સાહિત્યમાં તે સહજ વાચક પાસે મુદ્દામળ અને રસિક બની જાય છે.
જેમ પ્રિયતમ બહાદુર હોય અને હાથી અને દુશ્મનોને હરાવે એવો
કોર શક્તિવાળો હોય તો પણ પ્રિયતમા આગળ તે નમ્ર અને મૃદુ બની
જાય છે. માગે કવિ પદોની યોજના કરે છે, શબ્દોની રચના કરે છે.
એણે વાણીનો વ્યાપાર આ રીતે શરૂ કરેલો હોય છે અને એની મામા
વધારવી તે હમેશા તેના જ હાથમાં હોય છે.

કાલ પહેલી (પૃ. ૧૧૨)

હવ-હવે; જયસિરિ-જયશ્રી; દુટ-ખોટી; દોહન-નન્દ; પુર-નગર;
મણીન-મુંદર, અહીં વિશેષ નામ તરીકે; કથાપ્રિય-આ પણ વિશેષ

નામ છે; નાગર-નાગગિરિ; કણુ આણ્વી-કણુકણુ લિક્ષ્ણ માગીને શુભ-
ગન ચલાવનાર; ક્ષિપ્ર-નગ્ન; નામિ-પોતાનું નામ પણ બોલતા; ખયાઈ-
રખણના પામે છે, અચકાત છે; કાગ-કાગપત્ર, જેલ; ક્રુઆડી-કુવારી;
કાન-ગાને, તે ખદલે; અક્ષોભતા-અગ્નતા, અદ-વિગેષ નામ; ગેહિ-ધરે,
આણુપુકુચનઈ-પૂગની નહિ; નેહિ-એહથી, અસન-બેસન, પાટ-ખાટલો;
ધિગમના-સ્થિર મન કરીને, વિકાગહિન; ગમર-ગાપ-કામવિકાન, ખડ-
ટુકડા; ખાડ-ખાડામા; મહી-જમીન; નાય-અન્યત્રના અર્થમા, અવદાન-
જગત, કથા

હવે જયશીએ જખૂ કુમારને કહ્યું, “તમે નાગશ્રીની જેમ ખોટી
કથા શું કહો છો? આવો, આપણે ગોવતનો, નન્બવનો હાથો મધ્યે
અને પ્રેમનું અમૃત પીને દુખ દૂર કરીએ.”

એ નાગશ્રીની કથા સાંભળ્યા ગમણી નામના નાગરમા કથાપ્રિય નામનો
રાજા હતો. તે નગરના લોકો પાસેથી વાગકુળની તનીતરી કથા નાંચતો.
તે નગરમા એક દર્ગિ શ્રાવણ હતો. તે અસન અને મૂર્ખ હતો. મોવના
તેની હસ અચકાતી હતી. આથી પોતાનો વારસ આપના તે ચિંતા કરવા
લાગ્યો. એની કુવાગી દોકરીએ કહ્યું, ‘તમે ચિંતા ન કરો. હું તમારે
ખદલે જાઉં છું.’ તે નાગીને સજ્જ મધ નાખને કથા કહના ગઈ તેને
ક્ષોભગહિન ગોઈ રાખને આશ્વર્ય થયું અને તેની કથા પગતથી સાંભ-
ળવા લાગ્યો. તેણે ગમને કહ્યું, ‘આ જ નગરમા નાગગર્ભા નામનો
એક અમિહોની શ્રાવણ અને તેની પત્ની નોમશી ગદે છે હું તેની નાગશ્રી
નામની યુવાન પુત્રી આવેથી છું. માતાપિતાએ એ નામના એક શ્રાવણ પુત્ર
સાથે મારી ગામઈ કરી તેઓ એક દિવસ ટાઇક કાપે ખીન્ને, ગા
હતા ત્યારે તે શ્રાવણ મારે ઘરે આ-સો તે વખતે પેકથી વસ્ત્ર હતી.
એની આગતા-પાગતા ગા માટે વસ્ત્ર પૂગની સામનો નોકની આન,
લોગત વગેરે પછી નાગ મુલા માટે તેને વસ્ત્ર હતા તે એકનો એક
ખાટલો આપ્યો એ જ અમારા વસ્ત્ર અર્કન હતું પગલુ વસ્ત્ર બા’

સાપ નીચાના તેથી ઠી જમીન પર ફેલી ગીને નુર્ષ શકું? તેથી મન મક્કમ કરીને તેની સાથે ખાનલાના સૂતી, એટલે તેને કામનિકાર થશે પરંતુ શ મને નીચ ને ખોની શક્યો નહિ આની મમરિમરને અટકાવવા જતા તેને શુદ્ધ ઉમ્મત થયું અને તેનું નુર્ષ વચ પડ્યું મને લાગ્યું કે તે મારા વાતને મારું મુઠા પામ્યો (૫-૧૧)

હવે આ રાત્રી ગાની આગળ કુર એવે મ તેના શયના દુષ્ટા રી ખાડામા દાટ્યા અને ઉપર મારી નાખી જમીન નગખી મી અને ધૂપ તથા ફૂનની નુનામ ત્યા પ્રસરાની હવે માન માતાપિતા ધરે પાઠા આની ગયા' આ કથા મામળા નાજએ પૂછ્યું 'હે કુમારિમા! તે આ મ્યા મ્હી તે જુદી છે કે સાચી?' કુમારિમાએ કહ્યું, 'જેમ મીઠ બધી કથા તમે તાલગો છો તેની આ પડ્યું કથા છે તે જો અસત્ય હોય તો આ પણ અસત્ય છે'

પછી જયશ્રીએ કહ્યું, 'હે નાથ! નાગશ્રીની જેમ બનાવની વાત કરીને તમે અમને 'મ બોલવો છો?' (૧૮-૨૨)

૧૭ ભૂમ સૂક્ષ્મ વ્યાપ-નાગશ્રીએ કથા એની રીતે અને એવા પ્રકાર ની કહી કે જે સાચી હોવાની જ્યમ દષ્ટિએ હાપ પાડે છે અને મારે જ રાજ એ મામળા એમ્દમ આશ્વર્યમા પડી જાય છે પરંતુ આ કથા સાલજતા જ એ ખોની હોવાની એક પ્રતીતિ અહીં થાર છે નાગશ્રી કહે છે કે ધરમા માન એક જ ખાનલો હોતો અને ધરમા સાપ બહુ નીકળતા હતા એટલે પોને તે જાનવરની સાથે એ જ ખાનલામા સૂઈ ગઈ, પરંતુ અહીં રાજને પ્રશ્ન થયો જોઈતો હતો કે જે ધરમા બે સાપ નીકળતા હતા તો રાજ નાગશ્રી અને એના માતાપિતા તરે એક જ ખાનલામા સૂઈ હોના હતા?

હૃદા (પૃ. ૧૪૬)

હૃદાની આ કડીમા જબ્બુકુમાર લનિતાકુમારની કથાનો નિર્દેશ કરે છે

ચોપાઈ (૫. ૧૧૫)

આખડલ-ધન્ડ; પુર-નગર; આખડલપુર-ધન્ડપુરી, અમરાપુરી; આ-
 વાઈ-આવુમાં, આત્મામાં; વન્નમુખ ગિર્યો-ધન્ડ જેવો; નય ઉલ્લસ્યો-
 નીતિમા પ્રકાશ્યો, નીતિવાગો થયો; ઉદામ-પ્રખર, શ્રેય, સહસ્ર નેન-ધન્ડ;
 મત-મોટા; વાગ્યુ-ગોખ; ગંચરતો-પસાર થતો; ધમિવ-કેશ; દિક-એ;
 ધાર-ધારણ કરતો હોય; ધમિશ્વર મસ્તક દિક ધાર-એને માથે એટલા
 વાગ હતા અને તે એવી રીતે બાંધ્યા હતા કે વાગથી જાણે એ માથાં
 તે ધારણ કરતો હોય એવો લાગે; પક-ખરલ; પદ્મિલ-ખરલમાં કાલવીને
 ચોપડવા માટે જોડું તૈયાર કરેલું હોય તેવું; મુગમદ પકિલ મુછિ ઉદાર-
 હાથીના મદને પંક હોય એવી સ્યામ મોટી મૂઝે; ધનપનિ-કુબેર; સાથિહિ-
 સાથી; વૃષભ-ગજાદ; ઉર-છાતી; પાણિ-હાથ; ગ્રીવા-કોલ; અરુણિત-
 લાલ થયેલું; તંબોલ-પાન; પતાક-ધન; લવણિમ-લાવણ્ય, મીન્દય;
 મેદુર-પ્રુષ્ટ, ખૂમ; શ્રીસ્તુત-લક્ષ્મીનો પુત્ર; અનંગ-કામદેવ, મનુ-માનુ, જાણે કે;
 હેનિ-રનેહથી; હિંધું-હળું, મળું; નિસ-નિશા, રાત્રિ; સામલી-શ્યામગી,
 કાળી; વિદ્યુત-બીજગી; રૂચિ-તેજ; આમલી-ધ્યામલમ્, મસિન, આંખુ;
 ધન-વાદળ; ધંરયની પેટિકા-ધૈર્મની પેટી જેવી; મોહિ સિ પડવડી-શાભાની
 ગી વાત કરવી; અતે ઉર-અંતઃપુર; વડ આસ-મોટી આશા; મુધા-દોગડ,
 નિરથક; પાડુઆ-ખટ, સાગ; ઉદત-વૃતાન્ત; મહ-મહોત્સવ; આખેટક-
 શિકાર; મિસર્ધ-મિથે, બહાને; સોવિદ્વલ-અનઃપુરના કંચુકી; કોવિદા-
 કુશળ; અણહારુ પાચે-પગમા કશુ પહેવા વગર, ઉધારે પગે; કૌશિક-
 ધુવડ; નનિ કલુ-ન ખૂંપવું; ઉદક-વૃતાન્ત; શુનક-કૂતરો; વરયા-વગમાદની
 અનુ; વપ્ર-કિંવો; પગિખા-આઈ; નીગ-કિનારે; ડોપવી-અંનાડી; અચ્ચં-
 -વિલેપન વગેરે; અચન-એજન; આમિચ-આમયે; રૂઠ-ફરી ખીંચેલી,
 જોગેલી; ઉપના-હથ્થ; બવાગિનલી-અંચાગમાં પરિભ્રમણ કરવાવાળા;
 માના-અસ

ચોપાઈની આ કડીઓમા લલિતાંગકુમારની કથા કહેવામા આવી છે.

વર્મનપુર નામના નગરમા ચત્રાચૂંધ નામે ગજની લલિતાદેવી નામની મુદ્દા ગણી હતી. તે ચોસઠ કળામા નિપુણ હતી, ઇન્દ્ર પશુ મન હરી તે એવી આકર્ષક હતી એક દિવસ તે મોટા ગોખમા ખેડી હતી અને નીચે જતાઆવતા લોકોને જોતી હતી. તેમા તેણે એક અન્ન યુવાનને જોયો. તેને જોતા જ તે ગણી કામવિહ્વળ બની અને યોનાને તે યુવાન હાઈ રીતે મળી શકે તેના જ વિચાર કરવા લાગી. તેની એક અતુર દામી આ વાત સમજી ગઈ. લલિતાએ પણ તે દાસીને આધી, તે પુરવ વિગે ખખર મેળવી લાવવા મોકલી, ખગર લાવી દામીએ કહ્યું, 'એ યુવાન તે માર્થવાહ સમુદ્રપ્રિયનો પુત્ર, જોને કળાનો બાણકાર લલિતાંગકુમાર છે. તમે કહો તો તમારો જનેનો મેળાપ કાઢી આપ.' ગણીએ હા પાડી અને એક શ્લોકવાળો લેખ આપ્યો. દામીએ તે લલિતાંગને આપ્યો. તે પાંચી લલિતાંગે કહ્યું, 'ક્યાં તે અંતઃપુરમાં રહેનારી ગણી અને ક્યાં નૃ પશિકપુત્ર?' પરંતુ દાસીએ મદદ કરવાનું વચન આપ્યું. ત્યાર પછી, નગરમાં દૌમુદી ઉત્સવ આવ્યો ત્યારે ગજ મૃગના રમવા ગયો. તે સમયે લલિતાના વિનોદને અર્થે નવીન યક્ષની પ્રતિમાને જાહને દામીએ લલિતાંગને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો.

આ રીતે લલિતા અને લલિતાચનો મેળાપ થયો. પરંતુ અંતઃપુરના મુશ્કેલને શક આવી. તેમણે મૃગવાથી પાછા ફરેલા ગજને વાત કરી. ગજ ઉદાસ પડે, અવાજ ન થાય એ રીતે અંતઃપુરમા ગયો. પરંતુ દામીએ ગજને આવતો જોયો. તરત એણે ગણીને વાત કરી, એટલે ગણી અને દામીએ લલિતાંગને જિંચકીને જાહાર ફેંકી દીધો. મહેલના પાછળના ભાગમાં આવેલા ફૂલો જ્યાં ખાડામા તે પડ્યો. ત્યાંથી નીકળવાનો માર્ગ નહોતો એટલે લલિતા આઘે ભોમવેલા મુખને યાદ કરતો તે ત્યાં અશુચિના સ્થાનમાં સંતાર્પિત થયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે 'જો હાઈ

પણ પ્રયત્ને આ ખાડામાંથી હું નીકળું તો આવા ભોગમાં હું કદી પડીશ નહિ. ભોગનું પરિણામ મેં અહીં જોઈ લીધું.

પેલી રાણી અને ઘડી તેના ઉપર દયા લાવી રોજ કંઈક એકું ખાવાનું નાખતી. એ ખાઈને કૂતરાની માફક લલિતાગ પોતાના દિવસો ત્યાં પસાર કરતો હતો. પછી વર્ષા-ઋતુ આવી એટલે તે ખાડામાં પાણી ભરાઈ ગયાં. એટલે એ પાણીની સાથે તણાઈને કિલ્લાની બહાર આવેલી ખાઈમાં તે આવ્યો. ત્યંથી તે ખાઈના પાણીએ વૃંધાના ફળની જેમ જોયે ઉલાળીને તેને ખાઈના કિનારે ફેંક્યો. ત્યાં તે મૂર્છા પામીને શયની જેમ પડ્યો હતો, ત્યાં એના સદ્ભાગ્યે કુલદેવી જેવી એક ધારમાતાએ એને જોયો. તે એને ગુપ્ત રીતે પોતાને ઘેર લઈ ગઈ. ત્યાં તેના કુટુંબીઓએ તેને સ્નાન, ભોજન વગેરે વડે પાલન કર્યું, એટલે કાપી નાખ્યા પછી ફરી જોગેલી શાખાની જેમ તે ફરી પાછો સુંદર થયો.

અહીં આ કથાનુ-રહસ્ય આ પ્રમાણે સમજવું: મંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાવાળા સર્વ મનુષ્યો લલિતાંગકુમારની જેમ કામભોગમાં મગ્યાપમ્યા રહે છે. વિષયમુખ તે લલિતાંગણીના ઉપભોગ જેવું સમજવું. તે આરભે મધુર છે, પણ અતે ધણુ જ ભનકર છે. ગર્ભવાસ તે ભવરૂપી કૃવાના વાસ જેવો સમજવો. માતાએ જમેલા અન્ન વગેરે વડે ગર્ભનું પોષણ થાય છે. તે એકા જોજનના આહારની જેવું છે. મદકીના કૃવામાંથી ખાગમાં આવતું તે ગર્ભમાંથી યોનિ વાટે બહાર આવવા જેવું સમજવું. કિલ્લાની બહાર નહેલી ખાઈમાં પડતું તે ગર્ભવાસમાંથી નીકળી સૂતિકા-ગૃહમાં પડવા જેવું છે. ખાઈને કિનારે મૂર્છા ખાઈ પડવું તે યોનિના દોશમાંથી બહાર આવેલા જીવની મૂર્છા જેવું સમજવું. ધાવમાળા લલિતાંગને પાળેપાળે છે, તે પૂર્વ ભવના કર્મનું પરિણામ સમજવું.

આમ લલિતાંગકુમારની કથાનું રૂપક અને તેનું રહસ્ય સમજનારા પછી જંબૂકુમાર તે આઠે કન્યાઓને કહે છે, “જોલો, હવે તે લલિતાંગ-

કુમારને ફરીથી લલિતા સાથે ઉપભોગ અર્થે બોલાવે તો તે આવે ખરો ? તો પછી વિષયવાસનાનાં કર્મોના ત્રિપાકને જાણનાર એવો હું વિષયમુખ્ય માટે કેવી રીતે ઇચ્છા કરું ? જે જાણુમે આવું પરિણામ ન્તેઈ મંયમ પાળે છે, વૈનગ્ય ધારણુ કરે ॥ તેઓ જ સાચા યશને મોગ પ્રાપ્ત કરે છે."

૨૬. સાહસ...મિસર્ધ-લલિતાદેવી એટલી ગંધી સૌન્દર્યવતી હતી કે જો તે નયનકટાક્ષ કરે તો પણ હજાર આંખવાળા ઇન્દ્રનું મન હરી લે. તે એસડ કળાની એવી તો જાણુકાર હતી કે જાણે તે બધી કળાઓ તેના દેહમાં આવીને વસી હતી. આ રીતે જાણે ચાર ચન્દ્ર તેની સેવા કરવા માટે તેના અંગમાં આવ્યા હોય એવી તે લાગતી હતી, કાગળ કે ચન્દ્રની કળા સોળ ગણાય છે. એટલે ચાર ચન્દ્રની કળા એમલ ધર્મ. લલિતાદેવી એસડ કળાની જાણુનાર હતી એટલે કવિએ મંલાવના કરી છે કે જાણે ચાર ચન્દ્ર પૂર્યું કળાએ તેની સેવા કરવાને બદલે તેનામાં આવીને વસવા હતા.

૩૧. મૂપાયિત...ઘટિતિ-તેણે સુમંધી દ્રવ્યોત્તમમાં વસ્ત્રો પહેર્યા હતાં તેથી આખે રગતે જાણે ખુબ મધમઘાટ ધર્મ રહ્યો હતો. તે એવો તો મોહક કાલિયાળો હતો કે તેની આગળ પડેલો કામદેવ તો અદૃશ્ય જ ધર્મ ગયો હતો. તે રૂપમાં એટલો ચક્રિયાતો હતો કે જાણે વિદ્યાનાએ લક્ષ્મીનો પુત્ર ફરીથી બીજો ન થયો હોય !

૩૨. શંકરભાલ...થાઈ-લલિતાંગકુમારના રૂપનું વર્ણન કરતાં કવિ આ કડીમાં વધુ એક ઉપેક્ષા કરે છે. તેઓ કહે છે કે શંકરના ભાલમાંથી, ત્રીજા નેત્રમાંથી જે અગ્નિ પ્રકટ થયો તેમા કામદેવ હોમાઈને ભરમરૂપ ધર્મ ગયો. એ કામદેવનો ફરી અવતાર જાણે હોય તેમ લલિતાંગકુમાર જણાતો હતો.

૩૩. સાસ્વિક ભાવ-આપણા મંરૂત રસશાસ્ત્રમાં ભાવ ત્રણ પ્રકારના બન્યા છે : સ્વાપી ભાવ, સાસ્વિક ભાવ અને વ્યભિચારી અથવા મંચારી ભાવ આમાં વિભાવ અને અનુભાવ ઉમેરી પાંચ પ્રકારના

ભાવ પણ બતાવાયા છે. શૃંગારના આઠ સાત્ત્વિક ભાવ આ પ્રમાણે છે :
 (૧) મંભ (અંગોનું ઉત્તનચલન ન થવું), (૨) પ્રલપ (બાન જવું), (૩)
 ગેમાંય (કંવાદાં લેવાં થવા), (૪) રવેદ (પરસેવો થવો), (૫) વૈનર્ધ્ય (ફિક્કા
 પડી જવું), (૬) વેપયુ (કપ-દ્રુજરી), (૭) અણુ, (૮) વૈવર્ધ્ય (સ્વર બદલાઈ
 જવો, અચંબંચ થવો).

૪૮. યદા દૃષ્ટોડત્તિ-હે સુભગા! જ્યાં-ધી મે તને જોયો છે ત્યાંથી
 દીન એરી હું બધું ના । સ્વરૂપે જ જોઉં છું માટે મારી સાથે મંમથ
 કરીને માગ ઉગરૂં કૃપા કર.

૪૯. શ્વુદ્રોલ્લોભરતિર્નિર્મલો-પુદ્, લોભી, દીન, મન્ત્રગ્વાગો, લન-
 વાગો, શર, અજાની અને નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિમા મચેવો માણુમ મંપારમા
 પરિભ્રમુ ક વાવાંગા હોય છે.

દૃષ્ટા (પૃ. ૧૨૨)

તલિ-તર્યા; અગ્ન-અમને; તારિ-તારે, ઉદ્ધાર કરે; વાસિમ-વહાલા,
 નાથ; સાપિ-માક્ષીએ.

જંબૂકુમાની આંકે પનીઓએ એમને કહ્યું, “હે જ્યામી! તમે પોને
 તર્વા છે અને અમને પણ તારે. અમે તમાગ દેહની છાયા જેની છીએ,
 અમને અળગી કન્ગો તોપણ અગમી થઈ શકીએ એમ નથી. પયની
 સાક્ષીએ તમે અમાને હ્રમ્ન મહણ કર્યો છે. ભોગવિવાસમા તમે અમને
 માથ ન આપ્યો માટે હવે વગમને માર્ગે તો અમને સથ આપો.”

હાલ બીજી (પૃ. ૧૨૩)

લાગ-સાથે; ધે-તમે; છાં-હુ; હર-શકર; અગ-આકાશ; કા-લાકુ;
 વાસ-શુભાસ; ભુનિ-ગાળ; મૂચ-સૂર; ધ-ણીધર-ગેયનાગ; નવાડિ-વવાટમા,
 કપાળમાં; વર્તિકા-તેજ; વેદિકા-એટલે, જ્ઞાનને; મૌધ-મહેલ; વગની-
 કિવો, રમના-ટલ; ધા-ણા-ગંડમની ગિરના; દુના-ડો; મેવ-ન્યું-મેળવો,
 માને, નમ-મે; હર્ષિ-દેવાગા.

આ દાસની કડીઓમા આઠે પત્નીઓ ઉપદેશ પામી વિનતી કરતાં જળુ કુમારને કહે છે કે “તમે અમને યાદ પણ રીતે છોડીને જઈ શકશો નહિ, કારણ કે તમારો અને અમારો મંથ એટલો બધા ગાઢ છે.” આ મંથ બહુ કડવા માટે કવિએ આ દાળમા એક પછી એક નવાંનવાં રૂપો પ્રયોજ્યા છે આઠે કન્યાઓ જળુ કુમારને કહે છે, “જે તમે સિદ્ધ છો તો અમે સિદ્ધ છીએ; તમે શકર તો અમે આક મૂર્તિ, તમે આકાશ તો અમે દિશાઓ, તમે ચંદ્ર તો અમે ચુવાસ, તમે ચંદ્ર તો અમે ચાંદની, તમે વૃક્ષ તો અમે વેલી, તમે વન તો અમે કે કી, તમે દીપક તો અમે જ્યોતિ, તમે યોગી તો અમે હૃદય, તમે આળો તો અમે મજરી, તમે પદ્મ તો અમે બાગ, તમે સૂર્ય તો અમે કમળ, તમે રસ તો અમે રંગ, તમે ધણીધર શેપનાગ તો અમે પૃથ્વી, તમે ખેતર તો અમે વાડી, તમે પુષ્પ તો અમે વાસના, તમે ભાગ્યરેખા તો અમે લક્ષાટ, તમે સાગર તો અમે નદી, તમે વાદળ તો અમે વીજળી, તમે વડ તો અમે બીજ, તમે સુનર્ય તો અમે તેજ, તમે રત્ન તો અમે વીંટી, તમે ચપક તો અમે પાખડી, તમે હાન તો અમે મણિ, તમે પ્રાસાદ (મકાન) તો અમે વેદિકા (ઝોટલો), તમે મહેલ તો અમે જગ, તમે દ્વીપ તો અમે કિલો, તમે જલ તો અમે દાંત, તમે મંથમ તો અમે ધારણ, તમે રૂપી તો અમે રૂપ, તમે સાકાર તો અમે સાકા તા છીએ.

આમ હે સ્વામી! અમારા હૃદયની વાત તમે જાણી છે હૃદયમા જે વાત છે તે અમાન હોડે આવે છે અને તે અમે આવા દૃષ્ટાંતરૂપે કહી છે. અમે તમારી સાથે મંથમ ધારણ કરવા છળીએ છીએ. જોકે આરભમા તો અમે સગદશામાં મંથમ લઈએ છીએ, પણ પ્રતિ તે સગદશાનો પણ ત્યાગ થતો હે સ્વામી! અમે તમને વધુ શુ કહીએ? તમે તો ચતુર પુરુષ છો, માટે હે સાહેબા, હવે અમને છોડ દેરો નહિ.”

હૃદા (પૃ. ૧૨૫)

હૃદાની આખે કડીમા જળુસ્વામીના માતા-પિતા, સસરાઓ અને બીજા

નગાંઓ ઉપદેશ પામી દીક્ષા લેતા તેના ધારણે તેના ઉપેષ કવિએ કર્યો છે.

લાલ ત્રીજી (પૃ. ૧૨૫)

રાકટ-શાક; જોવાવયો-જોડાવો; ક્યાણ-કન્ધ્યાણ; અટવી-અટવ; બોવાવયો-વળાવો, પાર કાવો; ચોરી-ચોની; ૩૧-પડાવ; જનાવયો-જણાવજો; ૧૬૬૫ પ્રજ્ઞા-યોજનાં વિશેષ નામો; વિગવયો-વિગવનુ, રોમનુ; વિધન, જ્ય અતે સિદ્ધિ-યોજનાં વિશેષ નામો; જસ-જેને, અ ધી-મેજવવાની દેવતાગા; આપા-આમા; થાપયો-સ્થાપજો; મુક્તિ પાટણ-મોક્ષરૂપી નગર; અવધારયો-ધાનથી આમજો.

આ લાલમા કવિએ રૂપકશૈલીથી નિરૂપણ કર્યું છે. જખૂ કુમારને અહીં સાર્થવાહ-મંત્રપતિ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. એ મધ કેવો છે? કવિ કહે છે, મંત્ર અને સ્ત્રીલક્ષી ગાડા જોડાવજો, પુણ્યરૂપી કન્ધ્યાણ તમા લગાવજો, વ્યાપારીઓને સાથે જોડાવજો અને લવરૂપી જગતમાં તેમને વળાવજો, પાર ઉતારજો. સાર્થવાહનું નામ તમે ધરાવજો, પેટીમાં લાવનારૂપી ધન લાવજો, દરેક વસ્તુના લાભમાં અમને લાભ કરાવજો, ચોરની ખીકથી અમને બચાવજો, ચારિત્ર્ય અને ધર્મરૂપી સૈનિક રખાવજો અને મંત્રના માથુમોને એ પ્રમાણે પોતાનું રક્ષણ કરવાનું શીખવજો; માર્ગમાં વિવરૂપી જે ઝેરી ફળ આવે તે તન્નુ અમારું લક્ષ્ય બેઝજો અને અતુલવરૂપી અમૃત અમને ચખાડજો; અધ્યાત્મના પડાવ નાખજો; વૈરાગ્યની વાડ કરાવજો; ૧૧૧ના મંગીતના જલમાં કગતી તેના આનદનો અતુલવરૂપી કરાવજો; જંગલમાં પશુ મગવ બનાવજો; પ્રણિધિ પ્રજ્ઞા વિચારી, 'વિમ્લજ્ય'માં આવતા વિદ્વો દૂરી કરી સાચુ સુખ અમને અપાવજો; જેની પાસે જે ન હોય અને એને જેની જરૂર હોય તે તેને અપાવજો; આ ૩૨માણે મંત્ર કાઢી તમે પોતાની કીર્તિ ત્રણે ભુવનમાં પ્રસરાવજો અને આ-માને ગુણમાં રથાપજો; ગણધરનું પદ યાદ કરજો અને મોક્ષરૂપી નગરીમાં પધાંજો. હે સાર્થવાહ, મંત્રપતિ! અમારી આ વિનંતી લક્ષમાં રાખી તમારું સાર્થવાહનું બિરદ ઝાલાવજો, યશસ્વી બનાવજો.

દહા (પૃ. ૧૨૬)

દહાની આ કડીમાં કવિએ પ્રલવની ઉક્તિ મૂકી છે. પ્રલવ જંબૂ-કુમારને કહે છે, “હ મિત્ર! હું માગ માનાપિતાની ગત લઈ ઉનાવળે આનુ છું; હું તમારી સાથે જ દક્ષિા મહત્ત્વ કરીશ.”

દાસ ચાથી (પૃ. ૧૨૬)

જગતાર-જગ મા તાનનાં; ચારિત્ર-ચારિત્ર; વાર-સારો; સાસો-આપત્તિ, મુશ્કેલી, તીવ્ર-મૃતકાળ; અનાગત-ભવિષ્યકાળ; ધમ્યું-વાગેશું; દવવડિ-વેગથી; લગન-ગુહન; બહીખાણુછ-જેલમાં; મંધિ-લાગ, તક; વેલા-વખન; નેહર્ધ-નેહને લીધે, અહીં ચિકાગના અર્થમાં; તિલ-તલ; વેલુ-રેતી; સસનેહુ-માખણની ચિકાગવાળુ; દધિ-દહીં; મધિધ-વલોવીને; ઇકપુ-રોડી; રાહુમું-સાધુ પ્રત્યે; સુકૃત-પુણ્ય; મુત્યુંગત્ય-મૃત્યુને પાછું ફેલના માટેનો એક મત; જાપછ-જાપ કરવાથી; પૂંદિ-પાછળથી; સુહથી-સારો હાથી; ચૂરધ-ચૂરે, ભાગે.

આ દાસની કડીઓમાં જંબૂકુમારે માનાપિતાની અતુના માગવા જતા પ્રલાને જે ઉપદેશામક વચનો કલાં તેવું નિરૂપણ કવિએ કર્યું છે.

જંબૂકુમાર કહે છે, “હે સાચા મિત્ર! ચારિત્ર જ આ જગતમાં આપણને તારના વસ્તુ છે. માટે તે મહત્ત્વ કરવામાં વિલગ્ય ન કરવો. આ એવી જામત છે જેમાં કઈ ઉધાર ગખવામાં ફસાવા જેવું છે. માટે મૃતકાળ અને ભવિષ્યકાળને તદિ પશુ વર્તમાનકાળને રાત્રી પુરવો મહત્ત્વનો પ્રમાણ છે. સાત નમથી ‘ઋણુ સૂત’ નવ વર્તમાનકાળને જ પ્રમાણ ગણે છે. ચઢના ભાવે આવતી શક્તિ વખાણવામાં આવે છે. ચારિત્ર યાવદ્ગત્યન મુધી પાગલું એવી જિનવાણી છે. જેઓ પોતાને ધર્મકારમાં વેગથી નિયુક્ત ગણે છે તેઓ જિનશાસનમાં શોભે છે. જેલમાં પડેલા માણસ મુક્ત જેવા બેસતો નથી. એ તો જ્યારે તક મળે ત્યારે તેમાંથી નીકળી જાય છે. હે પ્રલવ! હું કુટુંબના સ્વગ્તોને મગવા જાય છે, પણ તેમાં

ચટીને; ભૂગલ, ભેરી, નફરી, વેગ, વીણુ, લલિ-વિવ, કસાવ, સંગ્રાહ-આ
ખધા વાગિત્રાના નામો છે; ચાની-ગદગ; વસ-વાદગા; મલ-મદલ,
એક વાગિત્ર; તુગમ-ધોગ; કસમેરી-કાગ્મરી; પચલ-પંચકલ્યાણી,
ઉત્તમ લક્ષણોવાળા; કુલ-હાથી; સનિર્જ-અપ્પોવાળા; શલ-પવન;
ધારી-ખગદ; ધવલ-સદૃદ; મદ્મુદિન-આનદિ; મુખાસન-પાલખી;
ચાટુકા-પ્રશામન કનારા; મલ-ધરનાગ, ધારણ કરનાર; અસિ-તલવાર;
કુન-સાલો; ફલક-પાટિના, ચિત્રા માટે; નર્મકાર-મગ્કરી કનારા; રતિકા-
આનદ કરનારા; તિલ-તલ; ચઉગારી-ચોગારી, ચોસરી કે અધ્યા જેવો
ભાગ; તૂર-એક વાગિત્ર; વસલમ-વહાણા; કલિ-કલહ, અધોગ; ગમાના-
જમાઈ; કલ્પલ-કાગ્ગ; સનૂર-સતેજ, ખરેખર; કટિમેખલ-કદોરો;
શ્રોણી-કમર; વિપર્યય-ખલ્લાઈ જાય; નેહિર-અંજગ; ભુગ્વલિ-હાથે;
ભિક્ષુ-માથે ચોઢવાનું વસ્ત્ર; માનુ-જાણે કે.

આ દાસમાં કવિએ શ્રી જંબૂકુમાર દીક્ષા-મણેસવ માટે નીકળે
છે એ પ્રસંગનું અત્યંત મનોહર વર્ણન કર્યું છે.

૧૧૩-૧૨૪-૧૨૫-જંબૂકુમાર સ્નાન અર્ચન વગેરે કરે છે અને
વસ્ત્રાલકાર ધારણ કરે છે તેનું વર્ણન આ ત્રણ કડીમાં કરવામાં આવ્યું છે.
કપૂર માટે કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે જંબૂકુમાર તો ચિત્તમા જે શુકલ ધ્યાનનું
પૂર આવ્યું છે તે ત્યાં માતું નથી માટે તે કપૂર રૂપે બહાર આવ્યું છે.
જંબૂકુમારના આ પ્રંગે જંબૂહીપનો અધિપાતા દેવ અનાદન પણ એમના
સાનિધ્યમાં રહેલ છે તેનો ઉલ્લેખ પણ કવિએ કર્યો છે.

૧૧૬-આ કડીમાં જંબૂકુમાર પાલખીમાં બેસી આવે છે અને
રસ્તામાં યાચકોને ધણું દાન આપે છે તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.
છેલ્લી પંક્તિમાં વાગિત્રોના મંગલ ખનિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને એનું
વર્ણન આ પછીની બે કડીમાં કરવામાં આવ્યું છે.

૧૨૭-૧૨૮-આ બે કડીમાં શિન્નશિન્ન વાગિત્રોના મંગલ ખનિનું,
નર્નનનું અને ૯૧૮ લોકોએ ગાયેલી બિરુદાવલીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

૧૨૯-આ કડીમા દીક્ષાના વગ્ધોડામા આગળ જે જુદાજુદા દેશના
સુપ્રસિદ્ધ ઘોડાઓ પણ સવારો ખેતીને બદલે રચા છે તેનું ચિત્ર આપ્યું છે

૧૩૦-હાથી, અગાડી, તથા અને મગન ગીતો ગાનારી સ્ત્રીઓનું ચિત્ર

૧૩૧-૧૩૨-સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ નના સ્ત્રો ધાગણ કરી મગન
ગીતો ગાય છે ગામ અને આસપાસના લોકો આનંદિત થતા છે વિવિધ
પ્રકારના માથુસોનો એન્સો બધો મોટો મેગો જમ્યો છે અને એની
બંધી ભીડ ત્યાં થઈ છે કે તલ ઉઠાવ્યા હેતુ તો તેના દાણા રસ્તા પર ન પડે
ધરતીનો એકે એક કણ અત્યારે પથ જાઓ છે, એન્સે કે રસ્તા તરીકે
ન વપરાતી એની જગ્યાએ પણ અત્યારે માથુમો ચાલી ગયા છે એની
બંધી ભીડ ત્યાં જમી છે

૧૩૩થી ૧૩૮-આ છ કડીમા કવિએ જપૂકુમારને જોવા માટે
ધેની જાનેની સ્ત્રીઓનું રત્તિક ચિત્ર આલેખ્યું છે આનું કેટલુંક ચિત્ર
કાવિદાસ વગેરે સરકૃત કવિઓની કૃતિઓમા અને પ્રેમાનંદ વગેરે મધ્ય
કાલીન ગુજરાતી કવિઓની કૃતિઓમા જોવા મળે છે વાર્ગજ્ઞાના અવાજ
સામગાને ઉસત જોવા માટે ઉનાવળા ખની જારીએ કે અરખે આવેની
સ્ત્રીઓમા દોષકે કપાળમા અડવા જ ચાલેલો કયો છે, અંધએ એક જ
આખ આજી છે, અંધએ એક જ આજર પગમા પાડ્યું છે, દોષએ એક
પગ જ ધોયો છે, અંધકે કચુકી અડધી જ પહેરી છે, દોષકે ગાયે કાગળ
ચોપડે છે અને કમ્પરી આખે ચોપડે છે, દોષકે ચદન પગે લગાડે છે
અને અગનો હાતીએ લગાડે છે, અંધકે કદોનો ગંગે પહેરે છે અને હા
કમરે પહેરે છે, દોષકે આજર હાથે પહેરે છે અને કમન પગે પહેરે છે,
દોષકના પહેવા આઢવાના વસ્ત્રમા ગોળાથો થઈ જતા છે, દોષકે ઘીના
ગાડવાને પાડવા લાગે છે, સ્ત્રીઓને વાડવાની જેમ જોવાનો મન અત્યારે
જાગ્યો છે અંધકે સ્ત્રી પોતાના ગડતા બાગમને રાખા મૂકી દે છે અને
પાગકા ગાગમને પોતાના માની તેડી લે છે, અંધકના વસ્ત્રો શિથિલ થઈ
જાય છે, દોષકને માથેની ઓઢેતુ ખમી જતા છે, અને તેથી પરિણીત

તત્ત્વ લઈ શકાય); મુનિ-૭ (સર્ગર્ષિ); ઉડુપતિ-ચન્દ્રમા-૧; ખંબનયર-ખસાન નગર.

પાત્રમા ગાયુધર શ્રી મુધર્મા ગ્વામીએ પચાસ વર્ષની રૂપે દીક્ષા લઈ પાપકર્મોનું નિવારણ કયુ. ત્યાર પછી ત્રીસ વર્ષ મુધી છેલ્લા તીર્થકર શ્રી મહાવીર સ્વામીની સેવા કરી તેઓ શ્રી મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણકાળ પછી બાગ વનસ હ્રસ્વપણે રહ્યા. આ રીતે બાણુ વર્ષ પછી એમને દેવગત્તાન પ્રાપ્ત થયું અને કેવળા અવસ્થાનાં આઠ વર્ષ મળીને કુલ સો વર્ષનું આયુષ્ય તેમણે ભોગવ્યું. પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ થવા આવ્યું નહીંતે એમણે જંબૂસ્વામીને પોતાના પદે ગાયુધર દરીકે સ્થાપ્યા. જંબૂસ્વામી પણ ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ દેવા લાગ્યા.

શ્રી મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણથી ચોસઃ વરમે શ્રી જંબૂસ્વામી પોતાના પદે પ્રવેશ ગ્વામીને સ્થાપી, પોતાનાં કર્મોના ક્ષય કરી મોક્ષપદ પામ્યા. આવા પરમ મુનિવર શ્રી જંબૂસ્વામીના શુભોત્પન્ન રમણ કરનારની, એનું મંકીનન કરનારની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ દૂર થાય છે. એને સાચા સુખની સમાધિ મળે છે. શ્રી જંબૂસ્વામીના શુભોત્પન્ન નિરપણ કરતો આ રામ જે વાચ્યો તે પોતાનાં પાપને ખપાવી મંગલ સુખ પ્રાપ્ત કરશે.

૧૫૨ અને ૧૫૩મી કડીમાં કવિ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી પોતાની ગુરુપરપન્ના જણાવે છે. એ ૧૬૪મી કડીમાં કવિ રચનાસાલ અને રચનાસ્થળ જણાવી આ રામ પૂરો કરે છે.

૧૪૯. રામરતિ કામગવી-શ્રી જંબૂસ્વામી વિશે લખનાં કાવ્ય કહે છે કે ગાયુધરનું પદ સ્વીકાર્યા પછી શ્રી જંબૂસ્વામી લોકોને પ્રતિજ્ઞા આપવા લાગ્યા. તેમના કાર્યથી જિનશાસ્ત્રમાં તેમની શોભા વધવા લાગી. તેઓનું મન ઉપશમમાં જ સદત રહેલું હતું. આવી રીતે ઉપશમમાં ગા રાખનાર એવા તેઓ જાણે કામધેનુને દોહતા હતા એટલે કે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ક્ષણ મેળવતા હતા.

૧૫૮. નંદ તત્ત્વ-કૃતિની ગ્યનામાલ આકાશોમા ન લખતા આવી રીતે શબ્દો દ્વારા વ્યક્ત કરવાની પ્રથા આપણા મંધકાવીન ગુગ્ગ-ગની કવિઓમાં, વિગેષતઃ જૈન કવિઓમાં જોવા મળે છે અહીં કવિએ આ ગસની રચનાસાલ ૧૭૩૬ છે તે નંદ (૬), તત્ત્વ (૩), મુનિ (૭) અને ઉકુપતિ (૧) એ શબ્દો દ્વાગ વ્યક્ત કરી છે. અમુક અમુક સુપ્ર-સિદ્ધ વસ્તુઓની મંખ્યા નિશ્ચિત હોય છે. મંખ્યાને બદલે એવા શબ્દો કવિ મૂકે છે. કેટલીક વાર આવા શબ્દો એકમ, દશક, સો અને હજાર એવા ક્રમમા કવિ મૂકે છે અને કેટલીક વાર હજાર, સો, દશક અને એકમ એવા ક્રમમાં પણ મૂકે છે. અહીં કવિએ એકમ, દશકના ક્રમમા એ શબ્દો મૂક્યા છે. મંદર્ભ પ-થી એ સમજવાનુ હોય છે. અહીં ગ્યના સાલ ૬૩૭૧ તરીકે આપણે લઈ શકીએ એમ નથી એટલે એ ૧૭૩૬ છે એમ સમજી લેવાનુ છે. વ્યયિત બને જાણુતા છે-લા આકાશ એકની સખ્યાથી શરૂ થતા હોય તો આની રીતે લખાયેલી મંખ્યામા જે-સમજ થવાનો મંભવ ખગે, પણ ત્યાં કવિ એનો ક્રમ જાણાવે છે અથવા શબ્દને બદલે મંખ્યામાં લખે છે.

આવી રીતે શબ્દ દ્વાન મંખ્યા સુચની ગ્યનાસાલ આધાના બીજાં એક મે ઉદાહરણો બુઓ :

જૈન કવિ શ્રી જીવશુવિજયજીએ પોતાની ચો-રીસીની ગ્યનામા અને તેની ગ્યનામાય નીચે પ્રમાણે જણાવી છે :

શશિ મુનિ શંકર લોચન, પગ્વન વર્ષ સોહાયા;

લાદો માનની વદિ આઘા શર, પૂર્વ મગલ વરતા ॥ રે.

અહીં શશિ=૧; મુનિ=૭; શકર લોચન=૩; અને પગ્વન=૮. એ પ્રમાણે સીધા ક્રમમા મંખ્યા લેવાની છે અને તે મુજબ આ ચોવીમીની ગ્યના મં. ૧૭૩૮ થાય છે.

ખીમ એક ડંન કવિશ્રી આણંદવર્ધને પોતાની ચોવીસીની રચનામાં અને તેની રચનાસાક્ષ નીચે પ્રમાણે વળણાવી છે :

આદિત કુલગિતિ ચંદ્રમા, ગંવન ખરનર વાણુ;
ચઉવીમે જિન વીનબ્યા, સાતમ દિન મન આણુ.

અહીં છે સેથી ગણ્યા લેવાની છે, પણ ગોણવાની છે સીધા ક્રમમાં.
ચંદ્રમા=૧; કુલગિતિ=૬; અને આદિત (મૂલ)=૧૨. એટલે આ ચોવીસીની રચના ગં. ૧૬૧૨ થાય છે.

આમ કવિઓ વિવિધ રીતે રચનાગંવન આપે છે. પરંતુ સામાન્ય રીતે ગણનાં ચક્રાણિ । એ નાચે છે:સેથી એની સંખ્યા લઈ તે સીધા ક્રમમાં ગોણવામાં આવે છે અથવા પહેલેથી સંખ્યા લઈ તે ઉત્તર ક્રમમાં ગોણવામાં આવે છે.

પૃષ્ઠ	ક્રમી	અરુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૦૯	૧૬૨	દશ મરતક	દશમરતક
૧૧૪	૧૫	આણુ પુલુચતર્ધ	આણુપુલુચતર્ધ
૧૨૪	૯૦	મેલ ગ્રથુ	મેલગ્રથુ
૧૨૯	—	દાલ ૬	દાલ ૫
૧૩૧	૧૩૨	દ્રાઈઅ પંથ	દ્રાઈ અપથ
૧૩૨	—	દાલ ૭	દાલ ૬
૧૩૫	—	દાલ ૮	દાલ ૭
૧૪૭	પક્તિ ૬	સમ્યક્ત્વ	સમ્યક્ત્વ
૧૬૨	„ ૨૨	મુધા	મુધી
૧૭૪	„ ૩	સૈનિક	સૈનિકે
૧૭૬	„ છેલ્લી	ક્ષઅત	અક્ષત
૨૨૮	„ ૨૦	ધરે	ધર
૨૩૬	„ ૮	ભેડું	ભાડું